

PARADIGMY ZMIEN V 21. STOROČÍ

Európa, Slovensko – súvislosti globálneho
ekonomického a mierového potenciálu

IVETA PAUHOFOVÁ A KOLEKTÍV

Bratislava 2013

VEDÚCA AUTORSKÉHO KOLEKTÍVU:

doc. Ing. Iveta Pauhofová, CSc., EÚ SAV

AUTORI:

Ing. Boris Hošoff, PhD., EÚ SAV, SR (6.2)

prof. PhDr. Ján Keller, CSc., OSU, Ostrava, ČR (4)

Ing. Ján Košta, CSc., EÚ SAV, SR (7.2)

Ing. Ivan Lesay, PhD., M.A., EÚ SAV, SR (6.1)

doc. Ing. Iveta Pauhofová, CSc., EÚ SAV, SR (1, 3.2, 7.1, 7.2, 8)

prof. Ing. Peter Staněk, CSc., EÚ SAV, SR (1, 3.1, 8)

prof. Dr. Boris Alexandrovič Šmelev, PhD., EÚ RAV, Moskva, RF (2)

prof. Dr. Štefan Volner, CSc., VŠEMvs, Bratislava, SR (5)

Ing. Tomáš Želinský, PhD., EfK TU, Košice, SR (7.1)

RECENZENTI:

prof. Ing. Vladimír Gonda, PhD.

prof. PhDr. František Ochraňa, DrSc.

prof. RNDr. Vincent Šoltés, CSc.

Za obsah a jazykovú úpravu jednotlivých príspevkov zodpovedajú ich autori.

TECHNICKÉ SPRACOVANIE: Ing. Jozef Kubala, Mária Lacková

Monografia je súčasťou riešenia projektu VEGA 2/0004/12 Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí (geopolitické, ekonomické a kultúrne aspekty) (časti 1, 3.1, 3.2, 7.1, 7.2, 8) a projektu VEGA 2/0104/12 Makroekonomické aspekty dlhovej krízy – pripravenosť krajín čeliť novým výzvam (časť 6.2).

© Ekonomický ústav Slovenskej akadémie vied
Bratislava 2013

Tlač: Equilibria, s.r.o.

ISBN 978-80-7144-209-7

Vydanie monografie bolo podporené Vedeckou grantovou agentúrou MŠ SR a SAV v rámci riešenia vedeckovýskumného projektu VEGA 2/0004/12 „Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí (geopolitické, ekonomické a kultúrne aspekty)“

O B S A H

ÚVODNÉ SLOVO	9
1. ZÁKLADNÉ HROZBY GLOBÁLNEHO VÝVOJA, TECHNOLOGICKÉ ZMENY A VÝVOJ GLOBÁLNEJ SPOLOČNOSTI POČAS KRÍZY	15
1.1. Technologické mýty a vývoj spoločnosti	15
1.2. Ekonomické a spoločenské problémy globálneho sveta v čase krízy	40
2. ВОЙНА ИЛИ МИР: ИНСТРУМЕНТЫ ПОЛИТИКИ ГЛОБАЛЬНЫХ ЭЛИТ	55
3. NOVÉ ALEBO TRADIČNÉ CIVILIZAČNÉ MODEL Y?	75
3.1. Liberálna revolúcia a globálny vývoj	75
3.2. Stret civilizačných modelov?	89
4. SOCIÁLNI TUNEL JAKO HROZBA BUDOUČNOSTI	111
4.1. Postindustriálny obrat a strední vrstvy jako zdroj profitu	111
4.2. Hrozba dekonverze a politika v postindustriálnej spoločnosti	119
5. NÁRODNÁ ALEBO GLOBÁLNA BEZPEČNOSŤ?	126
5.1. Klimatický systém Zeme a vplyv Slnka	128
5.2. Kozmos – spoločnosť – vedecko-technický systém	150
6. PRÍČINY A INŠTITUCIONÁLNA REAKCIA NA KRÍZU	155
6.1. Príčiny dlhovej krízy v EÚ	155
6.2. Inštitucionálna reakcia na krízu	177
7. DETERMINANTY POLARIZÁCIE SPOLOČNOSTI	196
7.1. Príjmové nerovnosti a chudoba v období krízy	197
7.2. Formovanie dôchodkov, zamestnanosť a spotreba	224
8. JE EURÓPSKA ÚNIA PRIPRAVENÁ NA GLOBÁLNE VÝZVY?	241
LITERATÚRA	263

ZOZNAM GRAFOV A OBRÁZKOV

Graf	6.1	Nominálne jednotkové náklady práce vo vybraných krajinách eurozóny	159
Graf	6.2	Reálne jednotkové náklady práce vo vybraných krajinách eurozóny	160
Graf	6.3	Trend v úverovaní súkromného sektora a rast cien nehnuteľností	161
Graf	6.4	Vývoj miery úspor vo vybraných krajinách eurozóny (% HDP)	163
Graf	6.5	Vývoj miery investícií vo vybraných krajinách eurozóny (% HDP)	163
Graf	6.6	Rast nerovnováhy medzi jadrom a perifériou eurozóny v platobnom systéme TARGET2 (mld. €)	168
Graf	6.7	Vybrané ukazovatele platobnej bilancie Grécka (2008 – 2011, mil. USD)	169
Graf	6.8	Dopad šetrenia na HDP vo vybraných európskych ekonomikách (2009 – 2012, %)	179
Graf	6.9	Pokles miery inflácie vo vyspelých ekonomikách (%)	186
Graf	6.10	Rast hotovosti vo vzťahu k úrokovým mieram, USA (1960 – 2013)	190
Graf	6.11	Medzera v outpute (%)	191
Graf	6.12	Očakávaná zmena mediánu cien v nasledujúcich 12 mesiacoch v USA (%)	192
Graf	6.13	Korelácia medzi tempom rastu verejného dlhu a inflácie v USA (%)	194
Obrázok	7.1	Podiel jedného percenta najbohatších na celkových príjmoch (%)	198
Obrázok	7.2	Vývoj nezamestnaných mladších 25 rokov v EÚ (mil. osôb)	203
Obrázok	7.3	Podiel miezd a odmien zamestnancov na tvorbe HDP (%)	208
Obrázok	7.4	Vývoj reálnej produktivity práce na odpracovanú hodinu (index, 2005 = 100 %)	209
Obrázok	7.5	Vývoj objemu úspor domácností vo vybraných krajinách (% HDP, mesačné údaje)	211
Obrázok	7.6	Vývoj celkovej zadlženosti domácností vo vybraných krajinách (% HDP, mesačné údaje)	213
Obrázok	7.7	Vývoj spotrebných úverov domácností vo vybraných krajinách (% HDP, mesačné údaje)	214
Graf	7.1	Vývoj nezamestnanosti vo vybraných krajinách EÚ	225
Graf	7.2	Vývoj zamestnanosti a miery nezamestnanosti v Slovenskej republike	226

ZOZNAM TABULIEK

Tabuľka	6.1	Bilancia verejných rozpočtov a zložiek platobnej bilancie (% HDP, priemer 2000 – 2007)	156
Tabuľka	6.2	Zhrnutie príčin a súvislostí vo vývoji krízy v eurozóne	164
Schéma	6.1	Tri etapy odvrátenia krízy v eurozóne	176
Tabuľka	7.1	Úspory domácností vo vybraných krajinách eurozóny (2010)	212
Tabuľka	7.2	Úvery domácností vo vybraných krajinách eurozóny (2010)	215
Tabuľka	7.3	Zmeny v diferenciacii príjmov (2008 – 2009, v eurách)	217
Tabuľka	7.4	Miera rizika chudoby a miera rizika chudoby alebo sociálnej exklúzie v krajinách EÚ (2008 – 2009, %)	221
Tabuľka	7.5	Subjektívne vnímanie chudoby (2008 – 2009, %)	222
Tabuľka	7.6	Vývoj miezd v Slovenskej republike v odvetviach NH (rok 2006 = 100)	229
Tabuľka	7.7	Vývoj riadnych a predčasných starobných dôchodkov v Slovenskej republike	231
Tabuľka	7.8	Štruktúra čistých peňažných príjmov a výdavkov v SR podľa prednostu domácnosti	234
Tabuľka	7.9	Štruktúra čistých peňažných príjmov a výdavkov v SR podľa ekonomickej aktivity prednostu domácnosti	236
Tabuľka	7.10	Štruktúra čistých peňažných príjmov a výdavkov v SR podľa počtu detí v domácnosti	237
Tabuľka	7.11	Počet osôb pod hranicou chudoby (60 % mediánu) podľa krajov SR, v tisícoch	238
Tabuľka	7.12	Počet osôb pod hranicou chudoby (60 % mediánu) podľa počtu detí v domácnosti	239

ÚVODNÉ SLOVO

V poradí už tretia publikácia, zaoberajúca sa témou paradigiem budúceho vývoja v 21. storočí, má ambíciu posunúť bádanie od hľadania kontúr v mozaike globálneho vývoja, cez kľúčové súvislosti infraštruktúry spoločnosti a otázky formovania kontrolovanej spoločnosti, ktoré boli obsahom predchádzajúcich knižných vydání, k témam globálnych súvislostí ekonomického a mierového potenciálu, s bližším zameraním na Európu a Slovensko.

Začiatok 21. storočia je možno chápať ako obdobie plné rozporov, ktoré sa plnou mierou odkryli „štartom“ globálnych krízových procesov od roku 2008. Spoločnosť vníma individuálne prejavy zmien klimatických a prírodných podmienok, globalizáciu v jej ekonomických dopadoch a jednotlivé regulačné zásahy, prehĺbvanie polarizácie príjmov a bohatstva, starnutie populácie v niektorých regiónoch a demografické explózie v iných častiach sveta, znižovanie potreby ľudskej práce vo väzbe na technologické posuny, hrozby teroristických útokov, problémy v oblasti informačnej, energetickej, potravinovej a vodohospodárskej bezpečnosti, na národnej a globálnej úrovni. Zložitosť a rozpornosť doby však vyplýva z kumulácie uvedených javov, trendov a problémov a z ich vnútornej previazanosti v otázkach dopadov na spoločnosť.

Hľadanie odpovedí v rovine možností ďalšieho vývoja spoločnosti, poznačenej kumuláciou mnohých negatívnych javov a ich turbulentnou, predpokladá zvoliť nové prístupy aj v oblasti ekonómie. Je potrebné rozhodnúť, či ekonomický rast môže byť naozaj nekonečný, či koncepcie niektorých teoretických škôl, ponúkajúce koncepciu nerastu, limitovaného rastu, alebo koncepcie o skončení ekonomického rastu v jeho súčasnom chápaní, nie sú prijateľnejšími v porovnaní s klasickými prístupmi.

Ambíciou autorov jednotlivých častí publikácie je reagovať a odpovedať na zásadné otázky súčasného globálneho diania a reflektovať ich aj z pohľadu faktorov ovplyvňujúcich budúci vývoj v EÚ a na Slovensku. Zároveň je poukázané na dôležitosť analýz jednotlivých problémov, aj keď tieto poskytujú len obmedzené možnosti riešení. Jednotlivé výzvy, pôsobenie rizikových faktorov a množina problémových oblastí sú chápané vo svojej vnútornej previazanosti, ako mechanizmus vzťahov a súvislostí, v ktorom

vyriešenie len jedného, alebo dvoch problémov, nevedie ku komplexnosti riešenia, ostatné nevyriešené problémy zostávajú a súvisia s pôvodným základom „hlavolamu“ spoločnosti. Ak sa teda dospelo k závažnému poznaniu, že prehlbovanie príjmovej polarizácie predstavuje zásadnú globálnu hrozbu, že existujúce súvislosti vývoja produkčných kapacít, technologických zmien a potreby práce na globálnom trhu sú významným problémom a otázka bezpečnosti vo všetkých oblastiach súvisí s celkovým charakterom a formovaním ľudskej spoločnosti, je potom príjmová polarizácia len problémom ekonomickým? Nie je súčasne javom bezpečnostným? Sociálne „búrky“ v mnohých krajinách sú javom ekonomickým, bezpečnostným, či iným?

Smerovanie budúceho vývoja EÚ a Slovenska je rámcované viacerými postupne pripravovanými stratégiami, ktoré by mali byť odpoveďou na zásadné výzvy a riešenia problémov budúcnosti. Je definovaná stratégia Európa 2020 a energetická stratégia 20/20/20. Všeobecné podmienky pre ich realizáciu sú determinované vnútorným i vonkajším prostredím, do ktorého sa vstupuje s diferencovanými názormi na reguláciu finančného sektora. Namiesto žiaducej zmeny architektúry a vnútorného obsahu fungovania MMF, Svetovej banky a WTO, sa objavujú snahy o vytvorenie nového fondu v Ázii a Južnej Amerike. Namiesto dôsledného pokračovania v odstraňovaní doterajších problémov medzinárodného obchodu, WTO rozbieha ďalšie rokovania o liberalizovaní svetového obchodu. Svetová zdravotnícka organizácia (WHO) ťažkopádne reaguje na pandémie chrípky a neplní preventívne úlohy. Aj na základe fungovania ďalších medzinárodných organizácií je možné konštatovať, že inštitucionálna architektúra ostala stáť na byrokratickej podstate 60. – 70. rokov. Ale globálne výzvy a proces transponovania národných štátov do nadnárodných zoskupení akcentuje nevyhnutnosť vytvorenia novej inštitucionálnej architektúry globálneho typu.

Budúcnosť Európy je vo väzbe na dlhovú krízu spájaná s problémom udržateľnosti sociálneho modelu. Pritom skúmaniu reálnej nákladovosti sociálneho modelu z pohľadu šedých zón ekonomiky nie je venovaná primeraná pozornosť. Riešenie otázok korupcie, daňových rajov a podnikovej kriminality by mohlo významným spôsobom posunúť úvahy o udržateľnosti sociálneho modelu. Je aktuálne práve vo väzbe na dlhovú krízu, zadlženosť obyvateľstva a funkcie, ktoré má štát plniť pre väčšinu populácie.

V tejto súvislosti je významné aj formovanie názorov (a ich aplikačná roviná) v oblasti chápania jednotlivých modelov fungovania spoločnosti. Nejde len o formy kapitalizmu, ale aj o ich konkrétne prejavy v jednotlivých civilizačných modeloch. Globalizácia umožňuje intenzívnejšiu komunikáciu týchto významne heterogénnych modelov a submodelov. Z toho vyplývajúci potenciál „zrážky“ otvára mnohé otázky o ich vhodnosti, alebo nevhodnosti pre budúcnosť ľudstva. Čo je však východiskom pre posúdenie oprávnenosti, resp. dominancie fungovania ktoréhokoľvek z modelov v budúcnosti? Z tohto pohľadu je dôležité pochopiť úlohu neoliberálnej a neokonzervatívnej revolúcie v doterajšom vývoji.

Ak je súčasný svet zasiahnutý množstvom lokálnych ozbrojených konfliktov, sú tieto prejavom „nezmieriteľnosti“ civilizačných modelov? Alebo sú dôsledkom určitých geopolitických rozhodnutí mocenských elít? Ide o taký svet, v ktorom žijeme pokojné mierové obdobie a za posledných 20 – 30 rokov miera väčších konfliktov významne klesla? Táto úvaha, ktorá sa verejnosti prezentuje ako realita, je iluzórna a nezodpovedá skutočnosti, ktorú dokumentuje blízko-východný konflikt, konfrontácie v severnej Afrike, sudánska genocída, problémy v Eritrei a Etiópii, konflikty v Afganistane a Iraku, skutočnosť, aký vývoj je možné sledovať v krajinách juhovýchodnej Ázie, ale aj v Južnej Amerike, a napokon tiež roztržky v rámci organizovaného zločinu v juhoamerických krajinách. Môžeme teda tvrdiť, že žijeme v mierovej dobe? Je charakter vojnového konfliktu určený hranicou počtu mŕtvych?

Významnosť vplyvu technológií na formovanie budúceho obrazu sveta je nespochybniteľný. Najviditeľnejším z nich je posun v oblasti komunikácie spoločnosti prostredníctvom mobilných sietí, ako Google, Facebook, Skype a pod. Na druhej strane sa stávajú neporovnateľne účinnejším nástrojom kontroly spoločnosti. Rozvoj genetického inžinierstva umožňuje novú generáciu selektovania osôb podľa ich biologických dispozícií. Avšak jednou z najdôležitejších výziev technologického vývoja je formovanie vzťahu medzi technológiami a potrebou práce. Aký bude obraz spoločnosti o 20, o 50, prípadne o 100 rokov, ak každá nová generácia technológií znižuje potrebu práce vo výrobnom procese? Je zrejmé, že tento vývoj sa bude bezprostredne dotýkať tak oblasti polarizácie príjmov a bohatstva obyvateľstva, ako aj jeho spotreby na národnej a globálnej úrovni. Budú naozaj všetci šťastní a bohatí,

keď sa technológie považujú za všeobecne pozitívny nástroj riešenia všetkých súčasných problémov? Takto to aspoň prezentuje mnoho odborníkov z oblasti prírodných a technických vied pri nadšenom popise prínosov jednotlivých objavov. Nie všetky dopady technológií na spoločnosť majú očakávaný multiplikačný efekt. Príkladom je zlý odhad pri „nasadení“ robotov v 80. rokoch, kedy sa predpokladalo, že odstránia všetku fyzicky namáhavú prácu, sústavnú fyzickú prácu a otvorí sa priestor len pre prácu tvorivú. Tieto predstavy sú klamné aj v súčasnosti, nakoľko podstatná časť populácie nie je spôsobilá vykonávať vysoko náročné a kvalifikované práce v oblasti výskumu alebo vedy.

Súčasne sa jasne neodpovedá na otázku budúcej súvislosti poklesu globálnej spotreby práce a populačného prírastku. V prípade nezamestnanosti sa v mnohých krajinách uvažuje o formálnej náhrade tých, ktorí odchádzajú do dôchodku, mladou generáciou. Takáto jednoduchá obmena však naráža na limity a problémy mzdové a kvalifikačné, ktoré sú medzi krajinami významne diferencované. Samotný problém štrukturálnej nezamestnanosti je jasným odrazom trvalého zväčšovania rozporu medzi potrebou práce, veľkosťou a štruktúrou disponibilných pracovných zdrojov. Preto je obtiažné predstaviť si samotnú realizáciu napríklad jedného z cieľov stratégie Európa 2020, ktorým je zvýšenie zamestnanosti populácie na úroveň 75 %, keď nie je zrozumiteľne artikulované aké zdroje môžu vzniknúť z hľadiska pracovných miest, z čoho budú financované a akú budú mať reálnu väzbu na príjmovú situáciu. Z pohľadu súčasných podmienok stagnácie miezd je totiž otázne, či nepôjde o vytvorenie pracovných miest tzv. chudobných, ktorí síce majú pracovné miesto, ale ich príjmy budú stačiť len na zabezpečenie nevyhnutných podmienok na prežitie. Uvedená problematika je kľúčovou v strategických zámeroch EÚ. V koncepcii jej riešenia však abscentuje systémovosť, ale to je príznačné aj pre ďalšie vyspelé krajiny sveta. V chýbajúcej systémovosti by sa totiž mal nachádzať jeden fundamentálny prvok, ktorý pri poznaní, že ak väčšina problémov prerástla národnú úroveň, znamená, že ich možné riešenie sa nachádza iba v spojení síl na úrovni nadnárodnej. Chýba však poznanie, že riešením dlhovej krízy sa automaticky nevyriešia všetky ostatné (predtým uvedené) problémy, ktoré sa budú ďalej kumulovať a môžu „vymazať“ možné prvotné pozitívne výsledky z riešenia dlhovej krízy. Potreba

súbežného riešenia existujúcich problémov vychádza z vnútorného pochopenia súvislostí medzi problémami samotnými. Ak sa tento systém prepojenosti pochopí, bude možné jednoduchšie a efektívnejšie hľadať riešenia, nájsť odpovede aj na zásadné otázky, ktoré sa zdajú byť neriešiteľnými, napríklad na súčasnú diskusiu principiálnej otázky: hospodársky rast alebo riešenie dlhovej krízy.

Vyriešenie „nánosov“ spoločnosti, ako komplexného problému, znamená nielen ozdravenie spoločenských vzťahov, ale je posunom k novej kvalite všetkých existujúcich civilizačných modelov. Ide o základnú premisu nového pohľadu na paradigmy 21. storočia, ktorá zároveň odporúča prepojenosť, súčasnosť, univerzálnosť, spoluprácu a nadnárodnú úroveň pri realizovaní zásadných civilizačných výziev.

Na mnohé príčinné súvislosti dotknutých problémov sa autori tejto publikácie rozhodli reagovať s tým, že ich hľadajú a ponúkajú v novej dimenzii pohľadu na problémy 21. storočia.

Záverom úvodného slova sa ponúka uviesť nasledujúce. Zdanlivo máme čas, lebo ekológovia sa zhodli na tom, že globálny dopad klimatických zmien je významný až o 20 až 50 rokov. Polarizácia príjmov a bohatstva v spoločnosti sa síce prehlbuje, ale na jej riešenie je potrebných 10 až 20 rokov. Technologické zmeny majú oveľa viac prínosov ako negatív, ale aj dopad tých máme čas riešiť. „Vyhral“ civilizačný model, stojaci na základoch neoliberalizmu a ostatné modely sa budú k nemu postupne približovať. Máme čas! Ale pravdepodobne v tom môže spočívať jeden z omylov súčasného pohľadu na dianie vo svete. Čas je v tomto kontexte relatívny. Čas, ktorý je potrebný, je determinovaný hĺbkou a previazanosťou jednotlivých problémov, a preto bude iný ako sa pôvodne očakávalo.

*doc. Ing. Ivetta Pauhofová, CSc.
vedúca autorského kolektívu*

1. ZÁKLADNÉ HROZBY GLOBÁLNEHO VÝVOJA, TECHNOLOGICKÉ ZMENY A VÝVOJ GLOBÁLNEJ SPOLOČNOSTI POČAS KRÍZY

Svet sa nielen globalizuje, ale zároveň sa v niektorých regiónoch súčasne pomyselne uzatvára do riešenia svojich vnútorných problémov. Len ojedinele a parciálne sa okrem pozornosti dôsledkom ekonomickej krízy orientuje zo strany kľúčových ekonomík záujem o oblasti globálnych planetárnych ohrození. Viacvrstvéne spoločenské procesy možno vnímať tak na úrovni jednotlivca, ako aj celých skupín podľa ich základne, ako procesy dômyselne usmerňované v rámci rozvíjajúcej sa kontrolovanej spoločnosti. Niektoré aspekty technologických zmien nadobúdajú podobu mýtov, s ktorými veľká časť obyvateľstva „zápasí“ ako s informáciami, ktoré na jednej strane vytvárajú ilúzie o zásadnom zlepšení životných podmienok, na strane druhej vyvolávajú obavy o ich potrebnosti v pracovnom procese.

1.1. Technologické mýty a vývoj spoločnosti

V súčasnej spoločnosti sa stávame svedkami niekoľkých vývojových línií. Na jednej strane ide o pokračujúci rozvoj technologických zmien v oblastiach ako robotika, informačné technológie, genetické inžinierstvo, energetika, na druhej strane zisťujeme, že tieto technologické procesy sú považované za hlavný nástroj riešenia spoločensko-ekonomických problémov. Nehovorí sa však aké zamestnanecko-sociálne dôsledky budú mať nové technológie na vývoj štruktúry zamestnanosti, štruktúry spoločnosti, deľby práce, finančných presunov. Naopak, vytvára sa ilúzia, ako keby všetky technologické zmeny, ku ktorým už dnes smerujeme, mali automaticky vyriešiť všetky problémy, ktoré viedli k dnešnej hlbkej kríze spoločnosti a k ekonomickej kríze, vrátane problémov polarizácie bohatstva a chudoby a problémov globálnej spotreby.

Koncepcie spojené s využitím IT technológií

V rovine technologických mýtov je možné postrehnúť viaceré koncepcie. Jednou z nich je nová koncepcia priemyselnej produkcie a výrobnéj produkcie, ktorú začali rozvíjať v Nemecku pod názvom Industry 4.0. V podstate

ide o predstavu, pri ktorej by kľúčovým predpokladom ďalšieho rozvoja produkčných činností mali byť technológie IT, predovšetkým využitie technológií RFID, teda malých inteligentných čipov. Tieto technológie by mali umožniť niekoľko významných skutočností. Po prvé, každý subkomponent výrobku by mal obsahovať takýto technologický čip a celý montážny proces by sa mal realizovať na základe optimalizácie kombinácie jednotlivých subčastí do vytvorenia finálneho výrobku, využívajúc IT technológie. Po druhé, malo by ísť predovšetkým o vytvorenie inteligentnej produkčnej siete, pri ktorej nie je dôležité, kde sa produkt vyrába, ale optimálnym cieľom je dosiahnutie čo najrýchlejšieho spojenia jednotlivých subsystémov do finálneho výrobku. S tým súvisí aj radikálna zmena, pri ktorej systém riadiacich štruktúr v rámci jednotlivých produkčných systémov už potrebný nebude. Všetko majú nahradiť inteligentné informačné systémy a využívanie systémov technológie inteligentných čipov RFID. Tento internet *služieb* má byť zároveň spojený s ďalšou technologickou zmenou nazývanou internet služieb, pri ktorom by malo dôjsť k neustálemu prepájaniu potreby služieb s poskytovateľmi služieb, na základe informačnej a časovej optimalizácie. Samozrejme, tieto technológie budú vyžadovať úplnú zmenu v celej štruktúre spoločnosti, napríklad zavedenie senzorického snímania do akejkoľvek oblasti produkcie a poskytovaných služieb. Zároveň by tieto technológie predpokladali úplné zapojenie všetkých spotrebičov do informačných sietí. Samozrejme, tieto vizionárske predstavy sú dnes rozvíjané predovšetkým firmami, ktoré sa sami podieľajú na konštrukcii nových technologických zmien. Vytvára sa dojem, ako keby tento internet tovarov a internet služieb vyriešil všetky problémy, pretože vo väzbe na robotické systémy zbaví človeka potreby účasti na výrobnom procese a účasti v službách.

Jedným z významným trendov v oblasti IT technológií má byť aj rozvinutie cloudingu. Clouding znamená, že v podstate užívateľ nemusí zálohovať obrovské množstvo pre neho dôležitých dát na vlastných komunikačných zariadeniach, ale môže využiť služby cloudových servisných centier. Tieto cloudové centrá by mali udržiavať všetky databázy v chode, a vzhľadom na obrovský nárast potreby pripojenia, ale aj obrovský nárast množstva informácií, by cloudové systémy mali umožniť zvládnuť obrovský nárast informačných tokov. Na strane druhej majú, podľa doterajších tvrdení, zabezpečiť

absolútnu bezpečnosť a ochranu takto zverených dát a nemožnosť zneužiť tieto dáta buď v rámci firemnej štruktúry, alebo v rámci štruktúry obyvateľstva. Zároveň však vzniká nová technológia podobná iným technológiám, kde vlastný výrobok je relatívne lacný, ale služby spojené s jeho trvalým užívaním predstavujú významný nárast budúcich nákladov. To znamená, že aj cloudové systémy môžu znamenať novú generáciu IT. Ale správa dát, ktorá sa dnes javí ako hlavný problém informačných technológií, bude vyžadovaná ako nová forma služieb a bude znamenať trvalú záťaž pre užívateľské systémy. Pritom všetky doterajšie bezpečnostné protokoly sa heckerom podarilo prelomiť, takže aj otázka bezpečnosti takto ukladaných dátových systémov je otvorená. Z hľadiska IT technológií sa clouding zdá ako mimoriadne zaujímavý a perspektívny druh služieb, ktorý by mohol zamestnať nových pracovníkov, vývojárov, programátorov, technikov, ktorí budú konštruovať novú generáciu technických dátových systémov. Sú však všetky vyvíjané druhy služieb, technológií, tovarov a pod. naozaj potrebné pre fungovanie spoločnosti? Alebo ide o to, aby sme vytvorili výrobok, udržali smer rozvoja, ale tento výrobok nie je dôležitý ani z hľadiska prežitia, ani fungovania spoločnosti, ale je dôležitý preto, aby sme udržali v samotnom chode produkčný a výrobný proces?

Významnú líniu v súvislosti s novými generáciami IT predstavuje umelá inteligencia, u ktorej je budúci vývoj založený na tom, že bude musieť byť neustále pod kontrolou, ale zároveň môže dôjsť aj k jej autonómnemu vývoju. V súčasnosti je ľudstvo schopné vyvinúť exoskelety, ktoré môžu pomôcť ľuďom, ktorí majú napríklad roztrúsenú arteriosklerózu, ale zároveň sú to technológie, ktoré umožňujú vojakom zásadným spôsobom zmeniť logistické zázemie armády, umožnia niesť ťažké náklady a pohybovať sa v zložitom teréne.

Globálne ciele výskum a vývoj technológií je nutné akcentovať z hľadiska zmysluplnosti budúcich dopadov na obraz spoločnosti, ale aj na dopad na konkrétného jedinca tejto spoločnosti. Rozvoj výskumu kmeňových buniek znamená v súčasnosti obrovský posun k možnosti replikovať ľudské orgány bez rizika imunitného šoku. Výskum genetických zásahov a ich využívania napríklad v oblasti architektúry orgánov, by mohol teoreticky viesť k tomu, že by sa mohlo ešte pred narodením dieťaťa zasiahnuť do

predpokladaných deformácií jeho organickej štruktúry. Existujú v tejto súvislosti úvahy o možnosti vzniku projektu budúceho vlastného potomka vo väzbe na vlastnosti, ktoré by rodičia očakávali. Tieto skutočnosti sa stále viac, aj keď dnes vyzerajú ako science fiction, približujú k realite. Bezprostrednú väzbu s uvedeným výskumom má priebežný objav nových prvkov a materiálov s jedinečnými vlastnosťami využitia v jednotlivých oblastiach spoločnosti. Objav nového materiálu ako je grafén, ktorého vlastnosti zásadným spôsobom odpudzujú baktérie, môže byť kľúčovým pre zefektívnenie antiinfekčného prostredia v nemocniciach a zdravotníckych zariadeniach. Mnohé materiály, ktoré sa dnes vyvíjajú, by mohli byť zásadným nástrojom napríklad v oblasti získavania pitnej vody, v oblasti odstraňovania infekčnosti prostredia a pod. V čom ale spočíva otázka ich reálneho implantovania do štruktúry činnosti spoločnosti, jej cieľov, jej priorít? Čo rozhoduje o tom, aby sa nové objavené materiály a technológie neuzavreli do veľkých archívov, ktoré jednotlivé krajiny „strážia“ v záujme svojej bezpečnosti? Kto rozhoduje o zaradení predmetných materiálov a technológií do výskumu a vývoja? Existujú zásadné diferencie medzi tým čo podporuje napr. armádny výskum, kde na špičke napr. v USA je agentúra DARPA, financujúca výskum na univerzitách ako vojenský výskum a výskumom, ktorý podporujú jednotlivé štáty aj v oblasti civilného výskumu.

Grafén, alebo niektorý ďalší z kompozitných materiálov, napríklad v oblasti nanokryštálov, môže znamenať zásadný posun v oblasti dátových sietí, ukladania informácií, vlastností materiálov a pod. A z tohto hľadiska je užitočné sa na samotné technológie pozeráť nielen ako na technológie, ktoré sú prezentované verejnosti v oblasti robotov zábavnou formou, napríklad hrajú v orchestrálnom súbore, ale predovšetkým v tom smere, že technológie menia vlastnosti doteraz používaných výrobkov. Ide o to, že uvedené technológie s veľkou pravdepodobnosťou budú mať omnoho väčší vplyv ako tzv. plná automatizácia internetových subsystémov a služieb. Dotknuté technológie totiž zásadným spôsobom umožnia nielen zvýšiť kvalitu služieb a tovarov, ktoré používa spoločnosť, ale môžu zmeniť i celkový charakter spoločenskej spotreby a jej fungovania. Zároveň podporujú rozvoj intelektuálnych činností vo vnútri spoločnosti, nakoľko človek sa môže oslobodiť od niektorých činností, súvisiacich so zabezpečovaním fungovania spoločnosti.

Tieto predstavy sú však stále vo väzbe na reálne a humánne použitie výsledkov vedy a výskumu. Reálie však dokladajú, že ide o ich použitie v oblasti vojenských technológií. Veľmi významným aspektom je celkové zneužitie technológií vo fungovaní spoločnosti. V tomto kontexte sa skrakuje čas medzi objavením technologických zmien a ich zneužitím vo väzbe na oblasť kriminálnej ekonomiky, alebo na oblasť kontrolovanej spoločnosti. V súčasnosti sa stáva dôležitou nie kontrola vybraných častí spoločnosti, ale stále viac sa do popredia dostáva otázka kontroly všetkých členov spoločnosti. Ide o zdôvodnenie vo väzbe na ochranu pred terorizmom, reálna, stále väčšia časť spoločnosti sa však dostáva pod plnú informačnú a inú kontrolu. V takomto kontexte je zodpovedné položiť si otázku, či tieto technológie prispievajú k rozvoju humanity, alebo znamenajú len smerovanie k istej etape kontrolovanej spoločnosti. Dotýka sa to technológií ako je systém ECHELON, technológií, ktoré umožňujú družicové snímanie a kontrolu každého subjektu na povrchu planéty, technológií, ktoré umožňujú využívanie bezpilotných lietadiel na elimináciu tzv. potenciálne nebezpečných subjektov, technológií, ktoré umožňujú automatizované vyhodnocovanie komunikačných systémov bez ohľadu na to, či subjekty, ktoré vstupujú do komunikácie o tom vedia, alebo nie. Aj systém celkovej kontroly spoločnosti je vzhľadom na nárast jej zložitosti oficiálne zdôvodňovaný zvyšovaním jej zraniteľnosti. Umožňuje to zároveň vytvárať formálnu hrozbu, ktorá sa spätne stáva argumentom preto, aby sa miera kontroly vo vnútri spoločnosti zvýšila. Z tohto hľadiska technológia RFID, ktoré boli rozvinuté pred 10 – 15 rokmi, sa zdajú ideálnym nástrojom na technologický zvrät, ale aj kontrolu spoločnosti. Zabudovanie systému RFID do každého subsystému finálneho výrobku znamená možnosť sledovať celú jeho produkčnú štruktúru, vrátane zakomponovania do finálneho výrobku, tiež plnú kontrolu trás pri konštrukcii, príprave, výrobe, uvedení a pod. To by teoreticky malo významným spôsobom obmedziť možnosti čiernej a šedej ekonomiky, kriminalitu a pod. Tieto technológie však zatiaľ neviedli k obmedzeniu kriminálnych činností a ich vplyvu na vývoj aj samotnej spoločnosti. Ide o špičkovú technológiu informačného typu. Existujú čítačky, ktoré môžu skenovať technológiu RFID na vzdialenosť desiatok metrov, systémy, ktoré umožňujú technologicky kontrolovať obsah kontajnerov pri doprave a systémy, ktoré umožňujú kontrolovať pohyb

subsystémov na povrchu planéty cez družicové snímanie. Ak sú takto dokonalé informačné a kontrolné systémy, ako je možné, že pokračujú série občianskych vojen? Ako je možné, že sa ilegálne dodávajú zbraňové systémy? Ako je možné, že existuje systém, ktorý umožňuje prenos napríklad drog medzi jednotlivými kontinentmi, jednotlivými štátmi? A ako je možné, že technológie, ktoré sa rozvinuli v prospech armády, môžu zásadným spôsobom kontrolovať civilný sektor? Je technologický rozvoj plne kontrolovaný vládnymi štruktúrami, alebo je iniciovaný vládnymi štruktúrami a používaný pre to, čo sa nazýva kontrolovaná spoločnosť? Alebo ide o rozvoj technológií, ktoré zásadným spôsobom môžu prispieť k celkovej kontrole každého subsystému vo vnútri spoločnosti s cieľom identifikovať nie vonkajšie hrozby, ale vnútorné problémy, ktoré v tejto spoločnosti existujú, prípadne sa objavujú? Ak je totiž možná plná informačná kontrola, je nepochybné, že javy ako sú drogové kartely, medzinárodný terorizmus, medzinárodné kriminálne štruktúry, ilegálne vyrábanie tovarov možno mať reálne plne pod kontrolou. Pokiaľ tieto technológie nedovoľujú túto kontrolu, treba si položiť zásadnú otázku: Prečo sú používané na kontrolu vlastného obyvateľstva spoločnosti, ale nie na kontrolu ilegálnych tokov, ktoré by mohli byť hrozbou pre spoločnosť?

Nové technológie, potreba práce a polarizácia bohatstva

Previazanosť uvedených koncepcií využitia nových technológií s pokračovaním robotickej revolúcie je zjavná. Roboty sa v súčasnosti líšia oproti robotom z 80. alebo 90. rokov nielen rozvíjaním humánnej inteligencie, ale aj celkovým cínením robotov a ich použitím v rôznych segmentoch spoločnosti.

Vývoj a realizácia robotických opatrovateľov starších ľudí sa v súčasnosti považuje za jeden z vrcholných efektov dosiahnutých na poli technologického výskumu. Dôvodom smerovania výskumu a vývoja je nielen tendencia starnutia populácie vo vyspelých krajinách sveta, ale aj pretrvávajúci akútny nedostatok fyzických opatrovateľov starších ľudí. Súčasťou robotických služieb môže byť aj inteligentný merač zdravotného stavu staršej osoby, robotické konfigurácie ako pomoc pri stravovaní, hygiene a bežných činnostiach, ktorých absolvovanie robí osamelému či imobilnému staršiemu človeku

problémy.¹ V tejto súvislosti vyvstáva zásadná otázka, či robotickí spoločníci starších ľudí budú riešením toho, čo nazývame medziľudská komunikácia, či budú, napriek trom známym zákonom robotiky, naozaj dôsledne kontrolovaní v zmysle humanity a úlohy robotov v spoločnosti? Nejde o prejav technickej fóbie, ale o pochopenie základného vzťahu medzi robotom a človekom a ďalšej skutočnosti, či neriešenie medziľudských vzťahov nahradením vzťahov robot – človek, bude naozaj odpoveďou na to, čo dnes nazývame humanizácia spoločnosti. Akcentovanie uvedeného problému vyplýva z vytvárania, resp. pokračovania zdanlivého mýtu o homogénnosti sveta (ktorá je vhodnou platformou pre kontrolovanú spoločnosť). Vychádza sa z toho, ako keby všetky národy alebo všetky krajiny alebo všetky spoločensko-ekonomické formácie boli na rovnakej úrovni a štruktúry života, a teda aj využitie napríklad robotických opatrovateľov bolo jedným z univerzálne platných riešení pre celkové smerovanie vývoja. Pritom ide o posilňovanie dojmu, že kľúčovým aspektom je zachovanie technologického predstihu európskej, alebo euroamerickej civilizácie a ostatné civilizačné modely majú akceptovať len tieto technologické zmeny a zvraty. Smerovanie pozornosti do tejto oblasti je preto, lebo táto predstava technologických zmien, ktoré povedú k „žiarivej budúcnosti“ – vysokej produktivite, vysokej konkurencieschopnosti a pod., je iluzórna už vo svojej podstate. Nielen tým, že pokiaľ by všetky spoločnosti začali používať rovnaké technologické zázemie, otázka technológií a ich vplyvu na konkurencieschopnosť by bola úplne irelevantná. Nielen tým, že pokiaľ by tieto spoločnosti začali používať rovnaké technologické premisy, kľúčom by sa museli stať iné faktory konkurencieschopnosti. Ale ktoré? Kreativita? Prístup k zákazníkom? Otázka bezpečnostného protokolu? Otázka užívateľských štandardov? Je zjavné, že celkový trh planéty je veľmi výrazne diferencovaný, a preto nemožno hovoriť o univerzálnom a štandardizovanom používaní tých istých výrobkov v ktorýchkoľvek civilizačných, alebo iných skupinách.

S technologickými zmenami veľmi úzko súvisí otázka potreby práce, schopnosť obstaráť si tovary a služby na vyššom technologickom stupni, ako aj ich používanie. Všeobecne sa konštatuje, že potreba práce zostane

¹ Najďalej v tejto robotickej špecializácii dospeli v Japonsku, kde začalo k starnutiu populácie dochádzať skôr ako v iných častiach vyspelého sveta.

zachovaná, pretože bude nutné programovať robotické systémy, celkový IT systém a jeho architektúru. Predpokladá sa, že človek zostane potrebný z hľadiska jeho úlohy v celkovom rozvoji spoločnosti. Ako keby sa neakceptovala skutočnosť dobre známa z mnohých výskumov, že časť spoločnosti nie je mentálne spôsobilá vykonávať zložité intelektuálne operácie. Taktiež, ako keby sa nechcelo pristupovať k spoločnosti ako vnútorne diverzifikovanej a polarizovanej. Nielen v zmysle bohatstva, ale aj v zmysle intelektuálneho potenciálu. Vôbec sa nerieši otázka dostupnosti týchto technológií vo väzbe na finančnú disponibilitu jedinca. Pokiaľ hlavným procesom posledných 10 – 15 rokov je prehlbovanie príjmových nerovností, polarizácie bohatstva a chudoby, nevyhnutne vzniká otázka, aká časť spoločnosti si bude môcť dovoliť tieto nové výrobky, nové služby a nové technológie? Príkladom môžu byť inteligentné domy, ktoré sami kontrolujú a regulujú svoju činnosť. Ich obstarávací cena je síce len o 20 až 30 % vyššia ako u štandardných domov, ale ich prevádzkové náklady sú niekoľkonásobne vyššie, ale tieto informácie sa neprezentujú. To ale znamená, že rozhodujúca časť populácie si tieto inteligentné domy nebude môcť z finančného hľadiska obstarat'.

Aká je teda šanca, že človek si v pracovnom procese zabezpečí adekvátnu finančnú disponibilitu na obstaranie nových technologicky vyspelejších, ale nákladných tovarov a služieb? Alebo ešte vážnejšie, aká je skutočná potreba jeho práce, ak nové technológie majú zásadným spôsobom zmeniť celkovú potrebu práce? Čo s uvoľnenými pracovníkmi? Tvrdenie o tom, že budú zamestnaní v službách, je pochybné, nakoľko samotná stratégia internetových služieb nevyhnutne vedie k výraznému poklesu potreby práce. Alebo ide o technologický mýtus a podobne, ako u elektronického obchodu, úzkym miestom sa stáva otázka dodania tovaru v reálnom čase, poskytnutie informácií o užívateľskom štandarde a fyzické dodanie tovarov a služieb priamo, až ku konečnému spotrebiteľovi. V takomto prípade možno predpokladať, že veľká časť uvoľnených pracovníkov prejde do oblasti logistických dopravných služieb, umožňujúcich dodanie výrobku zakúpeného v internetovom obchode?

Smerovanie pozornosti do dotknutej oblasti úzko súvisí s príjmovou polarizáciou, ktorá zásadným spôsobom mení štruktúru národnej, ale aj globálnej spotreby. Keďže veľká časť tovarov a služieb je finančne náročná, pri

pokračovaní príjmovej polarizácie doterajším spôsobom, väčšina spoločnosti nebude mať reálne finančné zdroje na to, aby si tovary a služby novej generácie obstarala. Samozrejme, oponenti môžu namietat', že masové rozšírenie týchto technológií výrazným spôsobom zníži cenu finálnych výrobkov, a teda zvýši maximálnu dostupnosť pre väčšinu populácie. Áno, možno argumentovať podobným vývojom ako bola cenová relácia v oblasti mobilnej komunikácie s tým, že nové generácie mobilných telefónov a mobilnej komunikácie majú obrovský rozsah aplikácií, pripojenia na internet, zároveň umožňujú uskutočňovať obrovské množstvo činností a dnes sa už pohybujú aj v relatívne cenovo dostupných úrovniach, vrátane služieb za tieto činnosti.

Opäť sa však v tejto súvislosti vynára otázka či nové technológie sú vyvíjané preto, aby zlepšili užívateľský štandard alebo kvalitu života, alebo preto, aby vytvorili nový odbytový priestor, ktorý by mal umožniť radikálnym spôsobom *udržať zamestnanosť aspoň v určitých podobách*. Pri pohľade na technologický vývoj, existuje určitá analógia. Ide o oblasť tzv. zelených technológií, kde sa doteraz tvrdilo, že zelené technológie povedú k zníženiu emisií, zníženie emisií povedie k obmedzovaniu globálneho otepľovania a obmedzenie globálneho otepľovania povedie k výraznejšiemu zladeniu medzi ľudskou spoločnosťou a prírodným prostredím. V skutočnosti celý systém doterajšieho vývoja je však založený na inom. Vyspelé krajiny vyvíjajú vyspelé technológie, ktoré aby boli zaplatiteľné, nutne potrebujú výrazný objem dotácií. Aby tieto dotácie neboli viditeľné, skrývajú sa v systéme platenia služieb za dodávky energetických médií, pričom zvyšovanie cien týchto služieb súvisí predovšetkým s dotovaním zelených energií. Prispeje však tento systém k zníženiu globálnych emisií na planéte Zem? Nie, pretože ušetrené emisie sa predávajú rozvojovým krajinám, ako India, Brazília, Čína, ktoré pokračujú v rozsiahlom emitovaní CO₂ a ďalších skleníkových plynov. Znamená to, že z hľadiska planetárnej bilancie nepredstavujú tieto zelené technológie skutočnú zmenu globálneho vývoja. Dotovanie zelených technológií, či už v oblasti biomasy, veternej energie a pod. znamená trvalé zvyšovanie cien energií pre koncového užívateľa.² To ale znamená, že podobne aj v ďalších európskych krajinách, i v rámci Stratégie 2020 bude dochádzať

² Napríklad v Nemecku od roku 2000 po súčasnosť sa ceny energií zvýšili o 61 %, pričom 3/4 tohto zvýšenia predstavuje dotovanie zelených technológií na výrobu energií.

k trvalému zvyšovaniu cien elektriny i energetických médií pod heslom dotovania zelených technológií v oblasti energetiky.³ Dopad zvyšovania cien energií na už dnes napäté rodinné rozpočty je zjavný a možno očakávať ďalšie výrazné pnutia, ktoré vyplývajú z ďalšieho zvyšovania potreby elektrickej energie. Dôvodov je viac, ide o rozbeh výroby elektromobilov a budovanie dobijacích sietí aj keď v súčasnosti je odbyt elektromobilov výrazne obmedzený práve pre extrémne vysokú obstarávaciu cenu. V prípade výroby fotogalvanických článkov, ktoré sa v súčasnosti nedajú recyklovať a tým vytvárajú obrovskú záťaž pre prírodné prostredie, a ktoré v konečnom dôsledku bez mohutných dotácií nemôžu produkovať cenovo prijateľnú elektrickú energiu, ide taktiež o záťaž pre rozpočet koncového užívateľa. V súvislosti s klimatickými zmenami ide o významný rast spotreby elektrickej energie v dôsledku vybavovania klimatickými zariadeniami v obytných súboroch. Pred spoločnosťou je zreteľný obraz trvalého zvyšovania výdavkov na nové zelené technológie bez relevantného vplyvu na celkovú energetickú bilanciu na planéte. Pokiaľ sa napríklad ku Kjótskemu protokolu nepripoja krajiny, ako USA, alebo Čína, snaha EÚ o vytvorenie najzelenšej spoločnosti na planéte vyznieva úplne iluzórne. Naopak, bude kontraproduktívna v zmysle obrovského zvýšenia cien energií so všetkými systémovými implikáciami na vývoj globálnej spotreby.

Možno len konštatovať, že nové technológie spravidla znamenajú podstatne vyššiu finančnú náročnosť, minimálne vo fáze masového rozšírenia. Príjmová polarizácia zásadným spôsobom reštrukturalizuje celkovú podobu doterajšieho rozloženia bohatstva a chudoby v spoločnosti. Nové technológie budú vyžadovať stále vyšší informačný a finančný vstup. Pokiaľ veľká časť populácie nebude schopná obstaráť si technológie novej generácie, vzniká otázka globálneho odbytu týchto technológií, pretože úzka skupina superbohatých nebude schopná reálne zaplatiť náklady na ich vývoj a výrobu. Potom možno predpokladať, že neriešenie dnešných problémov prehľbujúcej

³ Pritom sa nerieši ani objem úspor, ktorý by znižoval celkovú potrebu nových energetických zdrojov, ale sa ani i nechce priznať skutočnosť, že i napriek všetkým úvahám podiel obnoviteľných zdrojov bude v roku 2020 – 2030 stále na nízkej úrovni 15 – 20 %. Pokiaľ u ostatných krajín napríklad u Brazílie, Indie, Číny, Južnej Afriky a podobne zostanú tradičné technológie stále vo váhe 90 %, celkový posun energetického mixu v takzvaných krajinách eurozóny a Spojených štátoch nebude znamenať relevantný dopad na vývoj.

sa príjmovej polarizácie v spoločnosti povedie, vďaka technológiám, k ďalšiemu prehĺbeniu týchto problémov a k podstatne silnejšiemu deštruktívnemu pôsobeniu na ďalší vývoj spoločnosti. Príjmová polarizácia je jedným z kľúčových fenoménov súčasnosti, vyskytujú sa teoretické názory, že je jednou z hlavných príčin súčasnej globálnej krízy. Napriek tomu sa otázkam príjmovej polarizácie venuje tak v prípade odbornej oblasti, ako aj v praktickej rovine minimálna pozornosť.

Technológie a humanizácia spoločnosti

Náhrada vysokokvalifikovaných miest pracovníkov v technologických procesoch miestami, ktoré sú síce v oblasti služieb, ale ktoré sú s nízkou kvalifikačnou náročnosťou a s nízkym mzdovým ocenením a pod. vytvára zásadný dehumanizačný fenomén v rámci vývoja globálneho trhu práce a vo vývoji príjmovej polarizácie spoločnosti. Skutočnosť, že zložité a intelektuálne náročné miesta sú buď presúvané do iných krajín, alebo sú nahrádzané v rámci technologických dopadov inými miestami v službách (spravidla predstavujúcich nižší príjmový štandard), znamenajú nielen ohrozenie reálneho vzťahu na zadlženosť obyvateľstva, ale tiež výrazný dopad na otázky humanizácie vo väzbe na chudobu. Schudobnenie veľkej časti populácie bude limitovať okrem iného aj možnosti ich detí študovať na výborných univerzitách, získať kvalitné zdravotné služby a pod. V dôsledku uvedených zmien dochádza k výraznému prehĺbovaniu polarizácie spoločnosti, predovšetkým vo vyspelých krajinách. Nejde o plošne vyrovnaný proces vo svete, lebo napríklad v škandinávskom modeli je zámerom cez spoločenské služby zvýšiť dostupnosť špičkových technologických služieb pre prevažujúcu časť populácie. Avšak väčšina planéty funguje v iných modeloch, v ktorých tieto principiálne zásady, na ktorých je možné postaviť humanizmus, nefungujú.

Reálna difúzia technológií do spoločnosti je veľmi diferencovaná. V oblasti IT technológií a mobilnej komunikácie sa akákoľvek nová technologická zmena rýchle prejavuje v rozšírení ponuky nových zariadení. Otázkou však je, či nové zariadenia rozširovaním palety služieb prispievajú k humanizácii spoločnosti, alebo k šíreniu toho, čo sa nazýva problematickou kultúrnou podobou spoločnosti. Sociologické výskumy totiž upozorňujú, že určité

technológie majú výrazný vplyv na fragmentáciu spoločnosti. Má sa na mysli napríklad neochota k fyzickému stretávaniu sa, snaha či ochota komunikovať výlučne cez sociálne siete, alebo riešenie aj tradičných vzťahových otázok len použitím technologických skratiek, SMS, MMS a mailov. Takýto spôsob komunikácie vedie k tomu, že zo spoločnosti sa vytráca duch solidarity a súdržnosti. Pritom ľudská spoločnosť počas svojho celého historického vývoja bola založená predovšetkým na solidarite, pochopení a bezprostrednej komunikácii.

V tejto súvislosti vzniká zásadná otázka, či jednotlivé generačné vlny Y, X i dnešná generácia Z budú naozaj schopné fungovať v systéme, ktorý doterajšie generácie nazývali humanistickým základom spoločnosti. Je to o to paradoxnejšie, že o humanizme sa hovorilo aj v 19. aj v 20. storočí, no napriek tomu obidve storočia boli charakteristické obrovskými vojnovými konfliktami. Súčasná spoločnosť len na povrchu vyzerá tak, že ju tieto globálne konflikty neohrozia, nakoľko došlo k rozpadu bipolárneho sveta. Do výskumu a vývoja nových zbraňových systémov však smerujú obrovské financie, ktoré priamo napadajú podstatu humanizmu v spoločnosti. Ide o zbraňové systémy, ktoré sú buď chirurgicky presné a predpokladá sa, že nespôsobia škody na civilnom obyvateľstve (čo sa pri jednotlivých konfliktoch ukázalo ako ilúzia), alebo ide o vytvorenie zbraňových systémov, ktoré sú síce nesmrtiace, ale človeka oslepia, alebo zmenia jeho myslenie, ovplyvnia jeho psychiku a pod. Je vývoj takýchto zbraňových systémov posunom spoločnosti k humanite? Alebo je určitým iným druhom podoby kontrolovanej spoločnosti?

Ohrozenia, s ktorými sa spoločnosť dennodenne stretáva majú viac skrytú ako odkrytú formu svojho prejavu. Predstavy o systéme Industry 40 sú založené na absolútnom informačnom pokrytí každého prvku spoločnosti a každého aspektu ľudskej činnosti. Toto informačné pokrytie je garantované ako niečo, čo má skvalitniť život, ako niečo čo má zvýšiť kvalitu poskytovaných služieb, ako niečo čo je chránené bezpečnostnými protokolmi. Avšak reálny život okolo nás jasne presviedča o tom, že opak je pravdou. Bezpečnostné protokoly sú prelomené, informácie sú používané na kontrolu jednotlivých členov spoločnosti, alebo subsystémov spoločnosti. Spoločnosť a jej mocenské elity sa zameriavajú skôr na absolútnu kontrolu vývoja a nie na

riešenie vnútorných problémov v krajinách, či proces humanizácie spoločnosti. Preto dnes možno registrovať niekoľko skupín spoločenských pohybov. Na jednej strane sa rozširuje technofóbia, ktorá upozorňuje na negatívne dôsledky technologických zmien, a ktorá bojuje proti nim podobne ako kedysi v 19. storočí ľudisti. Na druhej strane sú to skupinky technických nadšencov, ktorí hovoria, že pokiaľ sa napríklad IT technológie stanú súčasťou ľudskej osoby, bude možné eliminovať kriminalitu, zlepšiť zdravie človeka i predĺžiť jeho život, mnohé negatívne procesy budú eliminované. Ako keby zabúdali, že tieto procesy majú svoju spoločensko-ekonomickú príčinu, a pokiaľ nie je riešená príčina, kontrolné mechanizmy nebudú schopné kontrolovať negatívne procesy, naopak, zločinná časť spoločnosti bude schopná využiť technológie na podporu svojej činnosti.

Ako už bolo uvedené, jedným z aspektov technologických zmien je ich dopad na celkovú potrebu práce. Pokiaľ každá nová generácia technológií ušetrí 20 – 30 % potreby ľudskej práce, vzniká fundamentálna otázka: Čo urobiť s uvoľnenými pracovníkmi? Len zdanlivo vyzerá riešenie veľmi jednoducho. Na jednej strane predlžovanie veku odchodu do dôchodku znamená zvyšovanie počtu ľudí, ktorí zostávajú v pracovnom procese. Na druhej strane kríza ukázala, že proces optimalizácie potreby pracovníkov sa premieta do trvalého fenoménu nezamestnanosti. Táto už nie je konjunkturálnou, cyklickou alebo krízovou, ale stáva sa permanentným javom spoločnosti. Ako nazvať ľudí, ktorí majú pracovné miesto, ale pracujú za minimálnu mzdu? Je to pracujúca chudoba? Je to časť spoločnosti, ktorej príjmy slúžia iba na základné fyzické prežitie? Ale pokiaľ je to významná časť spoločenských štruktúr, bude táto skupina používať technologické vynálezy, alebo bude vylúčená z využívania technologických možností, ktoré sa v spoločnosti objavili? Aj otázka pracovného zaradenia, či už v oblasti flexikonta, domácej práce, telepráce, či ďalších nových kreatívnych foriem zamestnávania znamená, že sa postupne stiera tradičná podoba pracovného a mimopracovného času, čo umožňuje podstatne vyššie využitie a kontrolu pracovníkov. Zároveň to znamená, že pri vyššej intenzite práce nedochádza k zvýšenému mzdovému oceneniu, nakoľko novovznikajúce miesta, sú väčšinou s nižšou kvalifikačnou náročnosťou, a čo je podstatné, s nižším mzdovým ocenením. Rozširuje sa počet flexibilných foriem zamestnávania,

s garantovaním iba 60 % mzdy po dlhý úsek, aj keď sú úseky, v ktorých možno dosiahnuť mimoriadne zvýšenie odmeny. Zo stredno- a dlhodobého hľadiska to však znamená globálne ohrozenie príjmov väčšiny populácie. Súčasťou tohto vývoja je i existencia technologickej špičky pracovníkov, ktorí sú zodpovední za architektúru a dizajn novej podoby technológie. Sú mimoriadne vysoko odmeňovaní, avšak ich počet sa voči celkovej štruktúre spoločnosti znižuje. Títo posilnia existujúcu úzku skupinu vysokopríjmovej populácie. V podstate zostávajú v pozícii pracovníkov v službách. A nakoniec, je tu veľmi úzka skupina elity, ktorá predstavuje niekoľko percent z populácie. Táto vlastní väčšinu finančného, aj fyzického bohatstva spoločnosti, a rozhodujúcim spôsobom už nie je zainteresovaná na nejakom zlepšení kvality, alebo humanity v spoločnosti, ale ktorá je zainteresovaná predovšetkým na udržiavaní svojho status quo a zväčšovaní svojho bohatstva. Takáto stratifikácia spoločnosti znamená, že princíp humanity, rovnosti šancí, humanity, ako základu slušného jednanie spoločnosti a jednotlivých členov sa stáva fikciou. Humanita sa týka len úzkej bohatej elity, ale nebude sa týkať väčšiny spoločnosti. V prípade, že sa stredná trieda rozpustí medzi dve skupiny vo vnútri spoločnosti a v rámci všeobecného schudobnenia spoločnosti sa dostane medzi nízkopríjmové skupiny, nebude schopná realizovať to, čo doteraz vždy ako intelektuálna časť spoločnosti realizovala. To znamená realizovať princípy humanity, globálneho umravnienia spoločnosti ako celku. Logickým dôsledkom potom zostáva nielen obrovské prehĺbenie polarizácie spoločnosti, k čomu jednotlivé technologické procesy prispievajú, ale bude to znamenať aj výrazné stratifikovanie humanity v spoločnosti. Podobu takto vrstvenej spoločnosti a jej správanie sa možno prirovnať k tomu čo už bolo v ľudskej spoločnosti pred troma tisícmi rokmi, kde v čase otrokárstva slobodné obyvateľstvo tvorilo niekoľko percent zo spoločnosti, venovalo sa filozofii, medicíne, architektúre a pod., ale všetko bolo založené na otrockej práci miliónov otrokov a členov spoločnosti, ktorí nepatrili medzi privilegovanú elitu. Paradoxne, vzniká zaujímavý pohľad, ako keby sa história v kruhu znova vracala, tak štruktúry ako aj fungovania spoločností, ktoré existovali pred niekoľko tisícmi rokmi. Tentoraz to však bude na inej technologickej úrovni, bude to znamenať výrazný posun v oblasti ekonómie, produktivity práce, konkurencieschopnosti a pod., ale podstata

spoločensko-ekonomického mechanizmu bude pravdepodobne v mnohom identická.

Zdôrazňovanie negatívosti takto sa formujúcich procesov je potrebné preto, lebo sa permanentne posilňujú technologické mýty, t. j. vyriešenie všetkých civilizačných problémov len technologickými zvratmi je mimoriadne silne preferované aj v mediálnej oblasti. Vytvára sa dojem, ako keby kľúčové technologické zmeny, napríklad v oblasti automatizácie výrobných procesov, či v oblasti optimalizácie energetických systémov, slúžili len pre blaho obyčajného občana, člena tejto spoločnosti.

Pozitívny prínos technologických zmien pre všetky vrstvy spoločnosti je možno uviesť na príklade istých zmien v technológiách v oblasti energetiky. V súčasnosti približne 20 % rodinného rozpočtu tvoria výdavky na energie. Zlacenie energií by mohlo významným spôsobom presmerovať výdavky v štruktúre domácností na iné druhy činností, napríklad na oblasť zdravotníctva, vzdelávania a pod. V tejto súvislosti možno uviesť príklad, kedy by rozvinutie technológie bridlicového plynu mohlo znamenať výrazné zníženie nákladov na energie pre americké domácnosti. Zdá sa, že tento efekt je pravdepodobne omnoho významnejší ako vytvorenie priameho milióna pracovných miest súvisiacich s rozvinutím a aplikáciou technológie bridlicového plynu a jeho ťažby. Ukázalo sa totiž, že kým napríklad v oblasti hutníctva a v oblasti strojárstva došlo vo väzbe na ťažbu bridlicového plynu k vytvoreniu nových distribučných sietí, kompresorových staníc, riadiacich mechanizmov, kde sa vytvorilo enormné množstvo pracovných miest, tak zníženie cien plynu znamenalo výrazné otvorenie priestoru pre zmenu štruktúry služieb. Súčasne to vedie k celkovej zmene štruktúry spotreby v rámci spoločnosti. Výrazný pokles cien, bez ohľadu na prehľujúcu sa polarizáciu americkej spoločnosti, sa dotkol viac alebo menej všetkých vrstiev spoločnosti. Je teda otázkou, či práve takéto zmeny nie sú tie, ktoré sú kľúčové z hľadiska humanity, spotreby, etiky a či technológie tohto typu sú nie práve tie technológie, ktoré môžu radikálnym spôsobom zmeniť obraz spoločnosti a jej fungovanie.

Kontrolovaná spoločnosť a technologické zmeny

Istým príkladom rozporuplnosti, resp. vážnych otázok prínosov realizácie nových technológií, je exkurz do využitia technológie inteligentných systémov. Ide napríklad o energetické systémy známe ako smart grids. V podstate najväčším problémom zelených energetických technológií je neodhadnuteľnosť ich výkonu pre distribučné energetické siete. Neodhadnuteľnosť vývoja a veľké zmeny v kolísaní dodávok do siete vedú k výrazným limitom použitia zelených technológií pre vlastný technologický a energetický vývoj. Využitie technológie smart grids, inteligentných meracích a riadiacich systémov vložených do energetickej sústavy, umožňuje vyrovnávať energetické odberové diagramy. Spotrebiče v domácnostiach sa zapínajú v čase, kedy je pokles energetickej spotreby, chladenie a kúrenie môže fungovať optimálne vo väzbe na vývoj energetického diagramu, doprava a ostatné systémy môžu byť viazané na vývoj energetických systémov. Vzniká predstava, že to povedie k inteligentným odberovým systémom – chladnička bude chladiť keď je odberový pokles, práčka bude prať keď je odberový pokles, vytvára sa energetický systém vykurovania založený na využívaní vrcholu a poklesu energetického diagramu a pod. Ale takto v spoločnosti nevyhnutne vzniká i pocit absolútnej kontroly všetkých základných činností, ktoré doteraz boli v rukách jednotlivých členov spoločnosti. Samozrejme, nutnosť riešenia energetickej spotreby v spoločnosti je mimoriadne závažná. Podriadenie celého systému činností centrálnej kontrole však môže viesť k ďalším a ďalším krokom smerom k sofistikovanej kontrolovanej spoločnosti. Koniec koncov, celkový vývoj energetických sietí je už dnes založený nielen na rozvoji zdieľaných energetických zdrojov, výške dotácií poskytovaných na ich refundáciu, ale aj na miere ich implantácie do fungovania spoločnosti. V niektorých spolkových krajinách Nemecka sa zavádzajú inteligentné meracie zariadenia u koncových užívateľov. Tieto zariadenia umožňujú kontrolovať odber energie, komunikovať s nimi a zisťovať okamžitú spotrebu energie v danom teritóriu.

Nejde o prezentovanie odporu či výhrad voči technologickým zmenám, ale o poukázanie na ich rozporuplnosť, i na ich istú samoúčelnosť. Veda v tomto slova zmysle poskytuje niektoré príklady. V súčasnosti, kedy je už

vysoko rozvinutá oblasť snímania mozgových činností, vedci pracujú na vytvorení technológií, umožňujúcich čítať ľudské myšlienky. Ich využitie má oficiálne pomôcť napríklad pri realizácii plne funkčných náhrad pre invalidov, ktorí prišli o niektorú končatinu, tiež pri riešení problémov nervových ochorení, ako je Alzheimer či Parkinson. Vyskytujú sa však projekty, v ktorých je čítanie myšlienok zneužívané na kontrolu spoločnosti. Je teda architektúra dizajnu novej spoločnosti postavená na princípoch morálky a humánnosti, alebo ide o nekontrolovaný proces samovývoja, kde dochádza k vytváraniu technologických novínok, ktorých použitie sa neskôr rozvinie vo väzbe na ich samotný špecifický charakter? Zdanlivo by mohlo ísť o sociologické, resp. technologické diskusie. V skutočnosti tieto technologické zmeny majú zásadný ekonomický, morálny, etický a humánný rozmer. Ako náhle totiž bude činnosť pracovníkov kontrolovaná, bude usmerňované ich časové umiestnenie, budú kontrolovaní pri práci doma pri termináli, alebo sa bude zasahovať a stierať rozdiely medzi ich voľným a pracovným časom, medzi časom venovaným rodine a časom venovaným práci, veľmi ľahko dôjde k ďalšej forme polarizácie spoločnosti založenej na kontrole. Pôjde o časť spoločnosti, ktorá sa zaoberá službami pre fungovanie spoločnosti, ale ktorej činnosť bude kontrolovaná vo všetkých jej dimenziách. Iná časť spoločnosti, ktorá bude z hľadiska spotreby nepodstatná, bude ponechaná mimo akejkolvek kontroly, mimo nároku na služby spoločnosti.

Oblasti kontroly spoločnosti majú skrytý a odkrytý charakter. Tie, ktoré majú skôr skrytú formu úzko súvisia s mnohými technológiami priamo meniacimi charakter fungovania jednotlivých členov spoločnosti. Ide napríklad o oblasť genetického inžinierstva, zásahu do vývojaschopnosti ľudského plodu, využívania skenov DNA pre účelové stratifikovanie členov spoločnosti. Mnohé technológie, ktoré sa rozvíjajú v širokom prúde vedných disciplín môžu mať neočakávané dopady na vývoj spoločnosti, avšak otázka ich difúzií je veľmi diferencovaná. V zásade skôr posilňujú technologické zázemie kontrolovanej spoločnosti. Nasadenie nových technológií v oblasti mobilnej komunikácie je celoplanetárne privítané ako významný technologický posun. Pritom kľúčovou otázkou nie je vlastný technický prenos dát, ale to, čo dáta obsahujú, prípadne bezpečnosť prenosu týchto dát.

Oblasť IT je vlastne využívaná vo všetkých riadiacich procesoch štátnych inštitúcií aj vo väzbe na operácie spojené so znižovaním deficitov vo vnútri jednotlivých krajín. Sledovanie úspor je pod drobnohľadom jednotlivých operácií podliehajúcich využívaniu IT. Pred vznikom súčasných krízových problémov však nikto neupozorňoval na obrovský únik finančných zdrojov, ktoré vzhľadom na informačné technológie bolo možné dávno plne kontrolovať. Má sa na mysli otázka transferových cien finančných presunov transnacionálnych korporácií, ukladania peňazí v daňových rajoch, finančných presunov pri špekulatívnych finančných produktoch atď. Ak teda IT umožňujú tieto procesy, je nepochybné, že ich kontrola by nemala byť technickým problémom. Napriek tomu vlády doteraz zdôrazňovali, že nemôžu kontrolovať tieto negatívne spoločenské procesy, pretože nemajú dostatočnú informačnú databázu. Vzniká teda otázka, či informácie a technológie na ich spracovanie sú používané selektívne, v odôvodnených prípadoch sa o nich nehovorí, alebo možnosti kontroly, ktoré sú technicky v rukách národných vlád nie sú používané na určité sekvencie informačných tokov. Ukazuje sa, že napríklad možnosť získať informácie o sporiteľoch, ktorí ukladajú svoje úspory vo Švajčiarsku, alebo v daňových rajoch existuje dávno. Až dnes sa však vlády rozhodli razantným spôsobom pristúpiť k odhaľovaniu časti týchto finančných tokov. Existuje jasná predstava o tom, že by technológie v oblasti IT mohli významným spôsobom stransparentniť všetky legálne a nelegálne toky v rámci ekonomiky. Nakoniec, smernice proti praniu špinavých peňazí, smernice o povinnosti informovať a poskytovať informácie o finančných transferoch, smernice o kontrole čiernych peňazí existujú už dávno. Ak teda existujú smernice, existujú isto aj technologické možnosti tieto smernice realizovať.

Otázky istej samoučelnosti realizovaných nových technológií je možné badať aj v prípade programov tzv. zozelenenia ekonomík. Je pravdepodobné, že narastajúci problém vnútornej štruktúry spoločnosti, jej zložitosti, rozpornosti vo vzťahu k prírodnému prostrediu, otázka sekvenovanej humanizácie, môže viesť k podobným rizikovým kombináciám k akým vedie príjmová polarizácia. V takomto prípade vzniká opäť otázka či technologické procesy budú použité na riešenie problémov až potom ako dosiahnu určitý rozmer, alebo vplyv, alebo je im možné technologicky predchádzať? Proces

zozelenenia ekonomík sa však v skutočnosti stal len zdrojom biznisu, získavania obrovských finančných prostriedkov, obchodu s emisiami v globálnom rozmere. K celkovému zníženiu objemu emisií ale nedochádza, sú len vnútorné prerozdeľované, kupujúcimi sú väčšinou rozvíjajúce sa krajiny, ktorým ich vlastné „povolenky“, vzhľadom na technologicky staršie vybavenie nestačia. Možno viniť z toho technológie, ktoré vedú napríklad v oblasti energetiky k výrobe zelenej energie z biomasy, slnečnej energie, veternej energie? Alebo sa vie, že aj keď tieto budú znamenať výrazné problémy, pokračuje sa v ich podpore, pretože to znamená výrazný dopad na tvorbu pracovných miest? Klasickou ukážkou je výroba solárnych zariadení v Nemecku, alebo veterných zariadení v Rakúsku. Tieto generujú státisíce pracovných miest. Potenciál výroby energie z týchto zdrojov je síce limitovaný, avšak existuje možnosť vyriešiť časť nezamestnanosti. Otázky dopadu realizácie uvedených technológií na ceny energií, na štruktúru spoločenských výdavkov, na celkový proces humanizácie, sú potlačené do úzadia, nakoľko primárne sa rieši nezamestnanosť. Predpokladá sa, že technologický rozvoj bude teda podporovaný takým spôsobom, aby riešil obrovskú nezamestnanosť, a to predovšetkým vo väzbe na pokračujúcu sociálnu stratifikáciu spoločnosti a možné narastanie významného sociálneho pnutia. Mnohé technológie, ktoré by formálne vytvorili nové pracovné miesta a umožnili riešiť problém nezamestnanosti budú pravdepodobne podporované nie z ekologického, morálneho hľadiska, alebo z hľadiska efektívnosti, ale predovšetkým z hľadiska riešenia kľúčového spoločenského problému.⁴

Systémy absorpcie poznatkov v spoločnosti

Akým spôsobom sa vyvíja intelligenčné a vzdelanostné zázemie spoločnosti vo väzbe na používanie výsledkov technologického výskumu? Z 80. rokov 20. storočia sú známe štúdie, ktoré konštatujú, že 90 % populácie využíva výsledky technického pokroku bez toho aby mu rozumelo. Zároveň existujú

⁴ Ukázalo sa to aj v prípade Nemecka, kde systém Hartz IV. síce znamenal zníženie nezamestnanosti, viedol však k vytvoreniu zbytočných činností a zbytočných druhov vynakladania práce, ktoré formálne, vo väzbe na evidovanú nezamestnanosť, riešia problém dočasnej nezamestnanosti.

štúdie, ktoré dokumentujú nárast technofóbií voči novým technologickým zmenám, predovšetkým vo väzbe na možnosti kontrolovanej spoločnosti. Očakáva sa, že technologické zmeny vyriešia mnoho otázok i medzigeneračných problémov, ktoré sa v niektorých typoch spoločností premietajú do nárastu absencie priamej opatery starších zo strany mladých. Samotná otázka pripravenosti na prijatie nových technológií v kultúrne i príjmovovo stratifikovanej spoločnosti spočíva aj vo vlastnom vývoji vzdelávacích systémov. Dôležitým determinantom je skutočnosť, či je systém vzdelávania založený na izolovanom vývoji vzdelanostnej úrovne obyvateľstva od technologických zmien, alebo sú v jeho základoch jasné prepojenia na to, čo technologické zmeny predstavujú pre spoločnosť z aspektu prínosov a negatív. Pokiaľ platia úvahy futurologov o nevyhnutnosti niekoľkonásobnej zmeny profesie počas produkčného života človeka, potom by vzdelávacie systémy mali v predstihu reagovať a pripravovať modely, umožňujúce zmenu profesie počas aktívneho pôsobenia človeka v živote. Zatiaľ však prax nepoukazuje na takúto radikálnu zmenu obsahového zamerania vzdelávacích systémov. Ak sa predpokladá, že vzdelávacie systémy majú zabezpečiť systém celoživotného vzdelávania, ako flexibilnej adaptácie na technologické zmeny a z nich vyplývajúce požiadavky vzdelanostné a kvalifikačné, mali by vzdelávacie systémy rozvinúť predovšetkým systém celoživotného vzdelávania, ktorý by tvoril organickú súčasť vzdelávacích aktivít a vzdelávacích systémov. V súčasnosti je možné stretnúť sa skôr s orientáciou na doktorandské štúdium, ktoré však z hľadiska výkonu profesie, potrebu kvalifikácie, profesijných vzdelanostných úrovní a pod. nemá takmer žiadnu priamu väzbu na znalosť aktuálnych technologických zmien. S tým bezprostredne súvisia aj problémy formovania trhu práce, ktorý sa dopytuje po iných profesiách a kvalifikácii, než ponúkajú masy absolventov univerzít a stredných odborných škôl. Tieto skutočnosti bude nutné riešiť, pretože náklady na vzdelávanie sú veľmi vysoké. Ale čo je najdôležitejšie, zvyšuje sa frustrácia vo vnútri spoločnosti v skupinách mladých ľudí. Počas štúdia sú presvedčení o tom, že jeho absolvovanie im zabezpečí profesionálnu i osobnostnú kariéru a taktiež ich humánne začlenenie sa do spoločnosti. Avšak po skončení školy sú konfrontovaní so situáciou, v ktorej ich vzdelanie nikto nepotrebuje, a v ktorej rozširujú rady nezamestnaných uchádzačov o prácu. V tomto

kontexte sa všetky nové technológie ako je e-learning, externé štúdium i ďalšie formy internetového štúdia ukazujú ako značne problematické. Neriešia totiž problém zaradenia človeka do pracovného procesu, ale vytvárajú len novú sféru odbytu a služieb, ktorá môže byť zaujímavým biznisom, avšak nie je riešením globálnych problémov trhu práce. Znamená to, že technológie, ktoré sa rozvinuli v oblasti učiacich sa systémov, e-learningu vôbec nemusia viesť k riešeniu kľúčových spoločenských problémov, spojených s nezamestnanosťou. Je pritom paradoxné, že mnohé nové technológie, napríklad v oblasti komunikácie a diaľkového vzdelávania sú podávané skoro ako zázrak vyriešenia rozporov medzi potrebou a zdrojmi kvalifikácie. Vytváranie spoločenskej tenzie, ktorá súvisí s obrovskými problémami s absolventmi a ich umiestnením v praxi, vedie nielen k nutnosti vytvárania umelých pracovných miest, ale vedie aj k zásadnej otázke, či tento rozsah vzdelávania zodpovedá ekonomickým a spoločenským potrebám. Vzhľadom na proces reprodukcie pracovných miest a možné zvyšovanie podielu nových miest, ktoré majú nižšie kvalifikačné nároky ako zaniknuté miesta, môže veľký rozdiel medzi zvyšovaním vzdelanostnej úrovne a poklesom potreby kvalifikacej úrovne, viesť k zásadným spoločenským problémom a frustráciám a prehĺbi sa vnútorná diskrepancia medzi potrebou a zdrojmi kvalifikovaných pracovníkov. Pokiaľ by sa zachoval súčasný status quo definovania toho, čo sa chápe ako spoločensky potrebná práca, ktorú treba odmeňovať, a toho čo sa chápe ako istá altruistická potreba práce, môže to vyústiť do neriešiteľnej dilemy medzi potrebou práce v spoločnosti ad hoc, vzdelávaním ako niečím, čo má zabezpečiť lepšiu životnú perspektívu a tým, čo nazývame humanizáciou procesu spoločnosti a jej fungovania. V konečnom dôsledku to bude znamenať prehĺbenie vnútorných spoločenských rozporov a nástup deštruktívnych faktorov, ktoré budú pôsobiť na fungovanie spoločnosti.

Zdanlivo sú tieto procesy mimo pozornosti mainstreamových vedeckých inštitúcií. Väčšina odborníkov v oblasti technológie podlieha eufórii technologického posunu. Je vytváraná predstava, ako keby napríklad rozšírenie diagnostických metód v oblasti rakoviny znamenalo zásadné skvalitnenie a humanizáciu spoločnosti, pretože sa u jednotlivcov v predstihu zistia onkologické problémy. V úzadí zostáva to, čo spôsobuje nárast týchto ochorení. Zdá sa, že v súčasnosti samotný charakter spoločnosti vedie k určitej

stigmatizácii tých, ktorí sú chorí na onkologické problémy. Postačí riešenie tejto oblasti v rovine určitých filantropických akcií, kde sa jednotlivci i skupiny skladajú na ťažko chorých pacientov? Tvrdá realita ukazuje, že technológie sa v prospech humanity spoločnosti vlastne celistvo nepoužívajú, neriešia sa totiž príčiny tých javov, ktoré spoločnosť sužujú. Sú riešené až ich následky, a to ešte v selektívnom prístupe. Je zrejmé, že pokiaľ by sa tieto príčiny riešili, problémy by boli podstatne menej ekonomicky nákladné a zároveň by sa mohla dosiahnuť aj iná kvalita zladenia medzi ľudskou spoločnosťou a prírodným prostredím. Práve zladenosť medzi prírodným prostredím a charakterom spoločenských činností sa stáva v súčasnosti hlavným neurologickým bodom ďalšieho vývoja. Je podstatne významnejším, ako napríklad formálne bojovanie proti globálnemu otepľovaniu cestou znižovania emisií.

Súvislosti ekonomického rastu, ilúzií, kontroly a odhadnuteľnosti spoločenských zmien vo väzbe na nové technológie

Nemožno nepostrehnúť, že pre súčasnú spoločnosť sú podstatné snaženia za každú cenu zvyšovať rast hrubého domáceho produktu, rast hrubého domáceho produktu per capita, hoci je viditeľné, že v dôsledku prehlbovania príjmovej polarizácie sú tieto ukazovatele a ich údaje stále viac zavádzajúce. Spoločnosť podlieha ilúziám o technologickom riešení všetkých kľúčových spoločensko-ekonomických a sociálnych problémov, orientuje sa na nové generácie mobilnej komunikácie, ale nie na obsah používaných informácií. Sú rozvíjané nové služby ako sociálne siete, ktoré významným spôsobom deštruujú klasické princípy humanity a solidarity, rozširujú objem nepodstatných, často zbytočných informácií. Uskutočňuje sa to pod heslom technologickej zmeny a technologického zvratu. Pritom to, čo by mohlo byť skutočným významným faktorom zmeny spoločnosti, t. j. oblasti využitia niektorých druhov materiálov a technológií, uložených v archívoch, to je ponechávané stále na okraji ľudského snaženia. Kto a akým spôsobom formuje technologický a vedný výskum tak, aby naozaj zodpovedal procesom humanizácie kvality života a vytvorenia podmienok, prijateľných pre každého člena spoločnosti? Existuje potreba sekvenovania vo vnútri spoločnosti za

súčasnej príjmovej polarizácie, ktorá predstavuje polarizáciu dostupnosti technologických zmien? Je náhoda, že veľká časť spoločnosti používa výsledky vedy a výskumu bez toho, aby im rozumela? V takom prípade je spoločnosť maximálne manipulovateľná a zásadným spôsobom informačne ovplyvniteľná.

To, čo je okolo nás, je procesom poznania vnútorných ekonomických, prírodných a spoločenských javov, alebo ide o proces selektívneho vyhodnotenia pôsobenia jednotlivých zmien od sociálnych, ekonomických, až po technologické? Alebo je to proces vývoja bez reálnej kontroly, pričom jednotlivé aspekty tohto vývoja sa stávajú chaotickými faktormi v procese kumulácie zmien a pravdu má americký vedec Nassim Taleb, ktorý hovorí o fenoméne tzv. čiernych labutí? Tieto sa objavujú ako zásadné spoločenské zmeny, sú však neodhadnuteľné, ale ich vplyv na celé fungovanie spoločnosti je prierezový. V tomto kontexte je možné zaradiť proces technologických zmien, ale aj proces humanizácie spoločnosti ako fenomény odhadnuteľnosti a neodhadnuteľnosti dôsledkov z hľadiska vývoja spoločnosti. Ak má byť základným hybným smerom vývoja ľudskej spoločnosti jej humanizácia a priestor pre kvalitný život každého člena spoločnosti, je potrebné nazerať na technologické zmeny uvedenou optikou. V konečnom dôsledku je výsledkom takéhoto pohľadu pochopenie úlohy technológií tak v procese humanizácie, ako aj v procese ekonomického vývoja spoločnosti.

V tejto súvislosti možno uviesť niekoľko paradoxov: v súčasnosti viaceré netechnické inovácie radikálnym spôsobom menia konkurencieschopnosť produkcie, dopady menových vojen majú omnoho väčší vplyv na predajnosť výrobkov ako zvýšenie ich technologickej výbavy, otázka inovácií v užívateľskom štandarde je významnejšia ako vlastné technologické zlepšenie parametrov výrobkov, proces znižovania nákladov na jednotlivé výrobné subkomponenty zohráva väčšiu úlohu ako znižovanie miezd, alebo nákladov na ľudský faktor v produkčnom systéme. K tomu možno priradiť aj špecifické otázky komunikácie s potenciálnymi zákazníkmi, vplyv technologických zmien na tzv. modulárny systém produkcie, tiež problém medzi technologickými zmenami a individualizáciou produkcie (modulárne systémy a robotika). Z tohto hľadiska súčasný proces technologických zmien nemožno chápať ako proces homogénny, ako proces jednoznačne smerujúci a cielený

k humanizácii a ekologizácii spoločnosti. Je to skôr proces ovplyvňovaný záujmovými skupinami, charakteristický chaotickým usmerňovaním v snahe o technologické a vedné posuny.

Mnoho objavov vzniká náhodou, mnoho patentov a technologických zlepšení vzniká vo väzbe na parciálne malé zlepšenia. Reálny dopad na spoločnosť však býva spravidla neporovnateľne širší a malé technologické zlepšenie zasahuje všetky vrstvy spoločnosti. Poznanie, ako technologický rozvoj vplývajúci na humanitu človeka, stále zostáva v úzadí a objavuje sa skôr v úvahách niektorých filozofov, ale nie v úvahách ekonómov, technikov, futuroológov, či dizajnérov budúceho obrazu spoločnosti. V tomto kontexte možno otázku zužovania technológií iba na oblasť produktivity práce, znižovania nákladov, zvyšovania kvality vyrábanej produkcie, chápať ako zásadné a umelé zúženie dopadu technológií na budúci obraz planéty.

Technologický vývoj za posledných tridsať rokov zmenil obraz spoločnosti na planéte, kde kľúčovými sa stali nielen otázky počítačových systémov, ale predovšetkým oblasti IT technológií, v tom oblasť mobilnej komunikácie. Je pritom paradoxné, že dopad mobilnej komunikácie, napríklad na rozvoj podnikania v Afrike, stále zostáva mimo pozornosti. Rozvoj technologických zmien vo väzbe na úlohu lacnej pracovnej sily v Afrike, v Číne, v Indii, je taktiež mimo pozornosti. Otázky outsourcingu a offshoringu vo väzbe na IT technológie je tiež mimo obrazu pozornosti kľúčových technologických zmien. Ak by bola uskutočnená dôsledná analýza, došlo by k zisteniu, že nepriame a vedľajšie efekty týchto technologických prelomových zmien majú omnoho väčšiu úlohu ako priamy dopad na organizáciu a riadenie výrobného procesu. V tomto kontexte možno za kľúčové považovať IT technológie. Umožnili nielen zásadnú zmenu produkčno-výrobných potenciálov, zmenu možností predaja, hľadania potenciálnych zákazníkov a zmeny komunikácie s nimi. Umožnili zásadný zvrat v prenose technológií z národnej na globálnu úroveň. Jedine vďaka IT technológiám bolo možné dosiahnuť riadenie výrobných procesov v reálnom čase. Nešlo o odovzdanie technológií do moci RFID systémov, ale znamenalo to využitie globálneho rozmeru získania novej konkurenčnej výhody a zabezpečenie rozhodujúceho vplyvu a väzieb na nové trhy. V tomto slova zmysle by mal byť pohľad na technológie iný. Nejde o znižovanie nákladov v konkrétnych činnostiach,

nejde o to, aby sa dosiahlo zníženie počtu ľudí v daných činnostiach, ale ide o to, akým spôsobom sa zmení komunikácia medzi vyrábanou produkciou a spotrebiteľmi. Zmení sa komunikácia medzi tým, akým spôsobom sa mení úloha výrobných faktorov na finálnom produkte, a zmení sa aj vzťah medzi budúcimi užívateľmi a budúcou výrobou v zmysle dosiahnutia optimálneho vzťahu predstáv jednej i druhej strany. V tejto súvislosti nadobúda chápanie technologických zmien a ich vplyvu na ekonomiku, spoločnosť, ale aj humanizáciu iné dimenzie. V súčasnosti už možno konštatovať, že z tohto hľadiska systémová kombinácia technológií a ich dopad na celkový obraz fungovania spoločnosti, od infraštruktúrnych systémov až po oblasť vzdelávania a zdravotníctva je tým, čo zásadne mení proces humanizácie a celého procesu fungovania spoločnosti.

Umelé zužovanie vplyvu technológií iba na niektoré ekonomické parametre je jedným z najväčších omylov. Odhalenie systémových vplyvov na fungovanie spoločnosti je práve to, čo znamená definovanie skutočného prínosu technológií pre efektívne fungovanie spoločnosti. Možno ho konfrontovať aj s tým, čo sa nazýva vlastný proces humanizácie spoločnosti.

Možno diskutovať o tom, či sa technológie pohybujú vo vlnách, ako sú Kondratievove dlhé cykly, alebo či technológie znamenajú každodennú difúziu a zmenu doterajších systémov v zmysle postupného nahradzovania doteraz platných spoločenských systémov v prospech nových. Taktiež možno diskutovať o tom či technológie predstavujú určitý fundamentálny spoločensko-historicko-ekonomický fenomén, ktorý pôsobí kontinuálne, s rôznou intenzitou na diferencované oblasti spoločnosti. Predovšetkým znamená vzájomné prepojenie jednotlivých zmien, ktoré v kumulatívnom dôsledku pripravujú historické zvraty vo vývoji spoločnosti podobne, ako bola počítačová revolúcia, alebo niektoré ďalšie technologické zmeny v 19. a 20. storočí. V takom prípade možno hovoriť o postupnom kumulovaní kvalitatívnych zmien, ktoré pri dosiahnutí nadkritickej masy zásadným spôsobom zmenia charakter a fungovanie spoločnosti a posunú ju v určitom smere. Či to povedie k humanizácii a väčšej ľudskosti v spoločnosti je závislé od vplyvu kultúrno-historických a spoločenských modelov, v ktorých k tejto kvalitatívnej zmene dochádza. História 20. storočia, ale aj vývoj za posledných 15 rokov ukazuje, že tie isté technológie môžu mať veľmi odlišné použitie v rôznych

spoločensko-ekonomických formáciách. Niektoré spoločensko-ekonomické formácie práve otázku zložitosti technológií v spoločnosti môžu použiť opačne, čo znamená, že zmenšia zraniteľnosť vlastnej spoločnosti použitím iných druhov technológií, resp. návratom do inej formy technologického vývoja. A v tomto slova zmysle priama väzba medzi zraniteľnosťou spoločnosti, zložitosťou spoločnosti, technologickým vývojom a humanizáciou spoločnosti sa stáva fundamentálnou otázkou budúcnosti. Odpoveď na túto otázku pravdepodobne poskytne aj odpoveď na otázku ekonomickej prosperity, konkurencieschopnosti, ale aj vlastného hodnotenia dosiahnutého vývoja spoločnosti, kde nebudú používané iba technické parametre súvisiace s hrubým domácim produktom na jedného obyvateľa, ale súvisiace s kvalitou života, kvalitou infraštruktúry služieb poskytovaných spoločnosťou, efektívnosťou fungovania verejného, ale aj produkčného sektora, ale aj s celkovou kvalitou štruktúry a fungovania spoločnosti z hľadiska jej vzťahu k prírodnému prostrediu. Dosiahnutie tejto optimálnej rovnováhy je zároveň odpoveďou na proces humanizácie spoločnosti. Celý uvedený proces znamená zásadný posun v zmysle celkovej kvality života ľudskej spoločnosti a zodpovedá aj jej väzbe na kultúrno-historické modely jednotlivých spoločensko-ekonomických formácií.

Poznanie, že technológie nepôsobia lineárne, nie sú jednoduchým kvalitatívnym zvratom, ale pôsobia v zhlukoch a skupinách, že pôsobia na kvalitatívnu zmenu štruktúry fungovania spoločnosti, že zasahujú zásadným spôsobom do infraštruktúry spoločnosti, ale aj do globálnej spoločenskej spotreby, je základným poznaním, ktoré sa stalo východiskom pre proces humanizácie. Znamená zásadný posun v teoreticko-koncepčnom pohľade na vzťah ekonómie, spoločnosti, humanity a technologických zmien.

1.2. Ekonomické a spoločenské problémy globálneho sveta v čase krízy

V čase krízy je v súčasnom svete zreteľné, že takmer všetky krajiny chcú obnoviť svoj hospodársky rast zvýšením exportu. Je možné počítať s tým, že menové vojny budú používané na zvýšenie konkurencieschopnosti národnej produkcie. Súčasne USA pokračuje v kvantitatívnom uvoľňovaní, Európska centrálna banka sa chystá odkupovať dlhopisy problémových

krajín v neobmedzenom množstve. Prípád Cypru ukázal ako ďaleko je možné dôjsť vo väzbe na neriešenie ekonomických problémov.⁵

Problém EÚ je z hľadiska konkurencieschopnosti nielen v otázke inovácií, nákladov na pracovnú silu, ale je to predovšetkým súvislosť s celkovou zmenou svetových produkčných kapacít a výraznej závislosti EÚ na zvýšení exportu. Zároveň prehľbovanie príjmovej polarizácie, schudobnenie veľkej časti európskeho obyvateľstva a skutočnosť nízkej kúpnej sily obyvateľstva nových desiatich členských krajín, ktoré vstúpili po roku 2004 do EÚ, nepri nieslo očakávané zvýšenie domáceho dopytu. Pritom rok 1990 vlastne zachránil Európu, nakoľko otvorenie nových odbytových možností v transformujúcich sa krajinách vytvorilo odbytový priestor minimálne na obdobie 12 až 15 rokov. V súčasnosti je tento odbytový priestor problematickým, pretože pôvodné predstavy o rýchlom raste životnej úrovne v nových členských krajinách strednej a východnej Európy sa ukazujú ako iluzórne. Tieto krajiny, aj keď zaznamenali mzdový rast, zostávajú hlboko pod priemerom EÚ, celková úroveň príjmov je výrazne nižšia ako vo väčšine starých členských krajín EÚ 15. Existuje tu zásadný rozdiel medzi bohatstvom, ktoré naakumulovala väčšina obyvateľstva v starej EÚ 15 a bohatstvom, ktoré mohlo naakumulovať obyvateľstvo strednej Európy.⁶ Pôvodná predstava, že by 500 miliónov obyvateľov EÚ mohlo predstavovať stabilizačný faktor odbytu vyrábanej produkcie, t. j. že 80 % výroby bude možné umiestniť na európskych

⁵ Cyprus má získať 5,8 miliardy euro, pred uzavretím bánk 4,6 miliardy euro z Cypru odišlo. Kľúčovú časť z úspor na Cypre vlastní ruskí občania. Pokiaľ dôjde k výraznému, až 70 % zdaneniu úspor a vkladov nad 100 tisíc eur, vytvorí to veľmi silný tlak na ruskú vládu. Možným je ďalší pokles kurzu rubľa, prípadne zasiahnutie do vývoja kurzu dolára vo väzbe na zdroje Čínskej centrálnej banky. Čínska centrálna banka je najväčším držiteľom štátnych dlhopisov USA, niektorí autori tvrdia, že ide o tzv. čínsku menovú bombu. Pritom čínska vláda v posledných dvoch rokoch výrazne obmedzila nákup amerických štátnych dlhopisov a začala ich predávať. Pokiaľ nebude Čína kupovať americké dlhopisy a pritom pokračuje dvojité *double deck*, t. j. deficit štátneho rozpočtu USA, ale aj deficit zahraničnoobchodnej bilancie, bude nutné obnoviť externý prílev kapitálu tak, ako to bolo v období 2000 až 2008. To vyžaduje minimálne 800 miliárd externého kapitálu ročne. Tieto súvislosti bude možné riešiť buď tým, že americká vláda pristúpi k inflácii a bude znehodnocovať svoje záväzky voči zahraničiu, alebo bude pokračovať v masívnom kvantitatívnom uvoľňovaní.

⁶ Kým v 50., 60., 70. a 80. rokoch obyvateľstvo EÚ vo všeobecnosti zbohatlo, zväčšil sa celkový rozsah majetku, úspor a mzdy postupne rástli, nové členské krajiny v bývalom systéme nemali možnosť nadobudnúť bohatstvo a mzdy zostávajú nízke.

trhoch a EÚ bude závislá iba v 20 % na exporte, sa nepodarilo splniť. Naopak, vzhľadom na úsporné opatrenia, okresávanie funkcií štátu, zvyšovanie spoluúčasti občanov na sanovaní problémov v zdravotníctve, na vzdelávaní, v doprave a pod. bude znamenať, že tento vývoj sa nepodará prekonať v dlhšom časovom horizonte. Úsporné opatrenia vyplývajúce z potreby riešenia dlhovej krízy znamenajú, že väčšina krajín bude pokračovať v štrukturálnych zmenách zameraných na znížovanie výdavkov štátu. Vznikne situácia, v ktorej pokles domácej spotreby obyvateľstva, spojený s poklesom objednávok verejného a štátneho sektora, zvýši závislosť európskych producentov od globálneho vývoja a globálnej spotreby. Táto však bude podliehať stále väčším menovým výkyvom a vzhľadom na narastajúce problémy krajín BRIC a iných rozvíjajúcich sa krajín je možné očakávať zosilnenie menových vojen. V tejto súvislosti je potrebné uviesť, že dlhodobý americký tlak na zrealizovanie kurzu čínskeho jüanu sa nielenže nestretol s úspechom, ale čínska vláda túto stratégiu cieľavedome používa na zvýšenie konkurencieschopnosti čínskeho tovaru na svetových trhoch. Čína si uvedomuje zraniteľnosť stratégie, preto podniká kroky, ktorými chce zabezpečiť dlhodobé kontrakty surovín pre vlastnú produkčnú bázu. Tieto suroviny, keďže budú lacné a následne budú lacnejšie i energie, vytvoria priestor pre postupný rast príjmov veľkej časti čínskeho obyvateľstva, čím sa má dosiahnuť zvýšenie domácej spotreby. Aj Čína zvyšuje svoju závislosť na vývoze. Export však orientuje z tzv. tradičných vyspelých krajín do krajín, ktoré sú schopné poskytovať predovšetkým suroviny a potraviny, nakoľko Čína si dobre uvedomuje riziko potravinových kríz vo väzbe na klimatické zmeny, taktiež problémy na energetickom trhu.

Tradičné nástroje, používané ako menové stabilizátory, alebo automatické stabilizátory pre obnovu hospodárskeho rastu, v súčasnej globálnej ekonomike nefungujú. Nefungujú nielen preto, že sa zmenila konfigurácia základných ekonomických faktorov, ale aj preto, že planéta prešla na globálny ekonomický cyklus – už nie národný, ovplyvňovaný rozhodnutiami vlád jednotlivých krajín, ani ovplyvňovaný rozhodnutiami obchodných zoskupení.

„Nalievanie“ ďalších peňazí preto nebude riešením.⁷ Prečo teda krajiny pokračujú v kvantitatívnom uvoľňovaní a snažia sa naďalej „hrať“ s kurzom národných mien? Odpoveď je pravdepodobne jednoduchá, potrebujú získať čas, uvedomujúc si, že tradičné nástroje na zotavenie vnútorných ekonomík na národnej aj globálnej úrovni budú potrebovať čas.

Úniky financií, polarizácia bohatstva a problémy globálnej spotreby

OECD vypracovala smernicu o dôsledkoch daňových rajov a daňovej optimalizácie na vývoj vyspelých ekonomík, ale aj na vývoj rozvojových ekonomík. Záverom tejto štúdie je poznanie, že znižovanie korporátnych daní nepovedie k väčšiemu výberu príjmov štátnych rozpočtov a pravdepodobne proces transkorporátnych cien a rozmach daňových rajov⁸ neguje klasické poučky o vplyve výšky sadzby dane na výber príjmov štátneho rozpočtu. TNK výrazným spôsobom využívajú nielen daňovú optimalizáciu a metódu dvojitého nezdanenia, ale zásadným spôsobom využívajú možnosti transkorporátnych cien pri zúčtovávaní medzi jednotlivými subjektmi v rámci TNK. Ich prínosom sú miliónové úspory, ktoré by bolo možné zdaniť, avšak tým, že prechádzajú do daňových rajov, zostávajú mimo jurisdikcie vlastných národných vlád. V tomto kontexte zvýšenie konkurencieschopnosti, ku ktorému nepochybne dochádza, sa neprejavuje vo zvýšenom výbere príjmov štátneho rozpočtu. Uvedený mechanizmus funguje aj preto, že okrem daňových rajov sa extrémne rozširujú aj ďalšie formy úniku financií – operácie na hrane zákona, rozmach šedej a čiernej ekonomiky, korupcie a vnútropodnikovej kriminality. Prečo vlády s týmto obrovským finančným tokom nezúčtujú a tolerujú tak gigantický únik peňazí?

Pôvodne tvorili podstatnú náplň štátnych rozpočtov korporátne dane. Po rozšírení využívania daňových rajov, optimalizácií daňových povinností, presune prostriedkov mimo jurisdikcie daňových orgánov, sa EÚ i ďalšie

⁷ Japonská vláda za 23 rokov naliala do svojej ekonomiky milióny dolárov, napriek tomu sa stále nepodarilo prekonať deflačný vývoj.

⁸ Pred 12 – 15 rokmi existovalo 6 000 daňových rajov, v súčasnosti ich je 9 000. Každý rok v nich skončí viac ako 12 biliónov USD.

vyspelé krajiny začali výraznejšie orientovať na spotrebné dane. Kľúčom sa stalo využívanie dane z pridanej hodnoty, ktorá tvorí tri štvrtiny príjmov štátneho rozpočtu. Je závislá na spotrebe a kúpyschopnosti obyvateľstva. Prehlbovaním príjmovej polarizácie začala reálna spotreba obyvateľstva klesať. V spotrebe podnikateľskej sféry dochádzalo k postupnému rastu špekulácií s daňou z pridanej hodnoty a k neplneniu daňových povinností. Vzhľadom na to, že významná časť podnikania má nadnárodný charakter, vlády boli neúspešné vo výbere dane z pridanej hodnoty, čo celkom logicky súviselo s pokračujúcou príjmovou polarizáciou. Došlo k snahe zaviesť majetkové dane, v prvej fáze z hnutelného a nehnuteľného majetku. Vo väčšine starých krajín EÚ 15 iba 40 až 50 % obyvateľstva vlastní byt, alebo dom, v nových členských krajinách je to 60 až 70 % obyvateľstva (na Slovensku je to až 88 %). V západných krajinách kľúčovú časť bohatstva obyvateľstva tvoria úspory, vo východných krajinách vlastníctvo nehnuteľností, bytov a domov. Obidva typy bohatstva sú však odlišne citlivé na ďalší vývoj a inflačné pôsobenie. Kým bohatstvo, ktoré je vo forme úspor, cenných papierov, akcií a pod. môže byť výrazne ohrozené infláciou, vývoj cien nehnuteľností nepodlieha takým výrazným zmenám. Väčšina európskych vlád sa preto snaží tlmieť inflačné pôsobenie, nakoľko pre kľúčovú časť populácie EÚ by inflácia znamenala znižovanie hodnoty jeho finančného bohatstva. Zo štatistického pohľadu v prepočte na osobu je obyvateľstvo v 10 nových členských krajinách neporovnateľne chudobnejšie ako pôvodná EÚ 15. Veľká časť populácie v starej EÚ 15 predstavuje jednočlenné domácnosti. A bohatstvo prepočítané na jednočlennú domácnosť znamená úplne iné výsledky ako bohatstvo prepočítané na štvorčlennú domácnosť v nových členských krajinách. Preto vznikajú paradoxy štatistického výkazníctva, v ktorom napríklad Slováci patria medzi najbohatších obyvateľov EÚ, po prepočte na majetok jedného člena domácnosti, východné krajiny patria medzi najchudobnejšie krajiny v EÚ. Táto asymetria bohatstva a úspor je veľmi významným faktorom, ktorý bude formovať budúci vývoj celej EÚ.

Kľúčový problém domácej spotreby zostáva teda výrazným spôsobom limitovaný. Asymetria bohatstva je i vnútri jednotlivých členských krajín veľmi vysoká. Prepočítané na jedného člena domácnosti sa ukazuje, že chudoba a rozmiestnenie bohatstva v nových a starých členských krajinách je

diametrálne odlišná. V starých členských krajinách predstavuje bohatá vrstva obyvateľstva 20 – 25 %, v nových členských krajinách ide o 10 až 12 % obyvateľstva. Uvedené diferencie sú predpokladom pre odlišné reagovanie na možný vývoj a vplyv inflácie a pre zásadne diferencovanú štruktúru domácej spotreby a z toho vyplývajúcu väzbu na export.

Pri pohľade na reálne bohatstvo, úspory a majetok obyvateľstva vo vyspelých krajinách, je zrejmé prečo japonská vláda radšej volí pokles kurzu jenu a kvantitatívne uvoľňovanie, akoby pripustila výrazný inflačný dopad. Japonci majú najvyšší sklon k úsporám na planéte. Väčšina obyvateľstva svoje úspory drží v tzv. komunálnych a štátnych finančných inštitúciách. Keby došlo k výraznému poklesu tejto finančnej sily, napríklad vplyvom inflácie, znamenalo by to úplný rozvrat japonskej spoločnosti. Dôvodom je výrazné starnutie japonskej populácie a väčšina obyvateľstva drží úspory vo väzbe na budúci život na dôchodku.

Demografické prognózy poukazujú na tendencie významného starnutia európskej populácie. Vzhľadom na diferencovanú dynamiku tohto vývoja medzi starými a novými členmi EÚ bude možné zo strany jednotlivých vlád, ale aj obchodných zoskupení, očakávať rozdielne prístupy k riešeniu domácej spotreby. Bilión eur predstavujúce úspory súčasných nemeckých dôchodcov sú ich zábezpekou aj vo väzbe na fungujúci dôchodkový systém. Budúci dôchodcovia však vzhľadom na súčasné generovanie nižšej úrovne ich dôchodkov nikdy nebudú mať také vysoké príjmy a úspory, aké mali dôchodcovia doteraz. V nových členských krajinách je predpoklad vývoja vyšších budúcich i starobných dôchodkov a úspor ako v súčasnosti ešte zložitejší a z pohľadu formovania štruktúry spotreby menej perspektívny.

Na základe uvedených súvislostí je potrebné ďalej uviesť, že celkový objem úspor postupne klesá, čím sa zvyšuje závislosť bánk na medzibankovom trhu. Postupne sa rozväzujú ruky vlád, aby mohli zvoliť inflačnú stratégiu bez toho, aby sa výrazným spôsobom dotkla úspor obyvateľov. Keďže dve skupiny krajín v EÚ majú odlišnú mieru naakumulovaného bohatstva, možno očakávať, že kým bude EÚ chrániť úspory krajín starej EÚ 15, bude predovšetkým považovať za kľúčový inflačný cieľ – minimálna inflácia. Pokiaľ by sa úspory postupne rozplynuli, je zrejmé, vzhľadom na chodbu v nových členských krajinách, že EÚ nebude váhať ani nad devalvovaním kurzu eura, ani nad rozvinutím inflácie. Miera inflácie je dnes omnoho viac

určovaná týmito faktormi ako tlačení nových peňazí. Znamená to, že inflácia je stále chápaná ako riziko výlučne vo väzbe na ďalšiu deštrukciu úspor domáceho obyvateľstva. Pokiaľ by inflácia nepôsobila na úspory a na domácu spotrebu, je zrejmé, že jednotlivé vlády by pristúpili k postupnému rozpúšťaniu dlhov cestou inflácie.

USA budú pravdepodobne pokračovať nielen v kvantitatívnom uvoľňovaní, ale postupne budú smerovať k riadenej, a neskôr ku galopovej inflácii. Je možné, že sa zopakuje vývoj v období 1974 – 1978, kedy výraznými inflačnými výkyvmi dokázali eliminovať veľkú časť svojho zahraničného dlhu. Pokiaľ by Čína stratila na devalvovaní kurzu dolára významnú časť svojich hotovostných a dlhopisových zásob, malo by to dopad nielen na zníženie podpory čínskych podnikov v expanzii v Európe, ale malo by to vplyv aj na úspešnosť čínskeho exportu.

Celková stabilizačná situácia v rámci jednotlivých krajín orientuje zvýšenú pozornosť na problémy štátnych rozpočtov a dlhovej služby. Problémy zadlženia obyvateľstva nie sú v centre pozornosti a nie sú riešené. Taktiež nie sú riešené ani dlhy podnikovej sféry vo väzbe na emitovanie podnikových dlhopisov tak v krajinách EÚ, ako aj v USA. Pokiaľ by došlo k výraznému zvýšeniu inflačných tlakov, hodnota emitovaných dlhopisov by sa začala postupne znižovať a problémy podnikovej zadlženosti by bolo možné ľahšie zvládnuť. Politické elity môžu zvoliť aj túto cestu riešenia. Oficiálne je ziskovosť európskych podnikov veľmi nízka, pohybuje sa na úrovni niekoľkých percent. Európske podniky sú významným spôsobom zadlžené, aj keď nemajú, okrem Nemecka a Veľkej Británie, tak rozsiahle podnikové penzijné schémy, celková zadlženosť európskych podnikov vo väzbe na emitovanie dlhopisov prevyšuje hodnotu 5 biliónov eur. Podniky môžu dostať ako hlavný stimulačný nástroj rýchle vývojové línie inflácie, ale tá by bola kontraproduktívna vo väzbe na znižovanie hodnoty úspor. Z toho dôvodu možno s výrazným zvýšením inflácie v podmienkach EÚ uvažovať až potom, keď sa väčšina úspor v starej EÚ 15 postupne „pretaví“ do zachovania životnej úrovne ich obyvateľstva a do udržania určitého rozsahu domácej spotreby. Celý tento štrukturálny manéver bude vyžadovať niekoľko rokov. Potom by mohlo dôjsť k výraznému zvýšeniu inflácie s tým, že by sa znižovala hodnota štátneho dlhu a riešil problém zadlženosti a súčasne by to znižovalo hodnotu podnikových záväzkov.

Európske vlády zistili, že riešenie dlhovej krízy, ale aj zadlženosť obyvateľstva vytvára dva zásadné limitujúce momenty. Škrtenie výdavkov verejného sektora významným spôsobom znižuje jeho vplyv na podnikateľský sektor. Okresávanie sociálneho modelu zásadným spôsobom ohrozuje príjmy obyvateľstva a vývoj domácej spotreby. Obidva faktory nie je možné udržiavať dlhodobo. Určujúcou sa stáva otázka hľadania a zabezpečenia zdrojov pre stabilizáciu jednotlivých európskych ekonomík. Optika záujmu sa nastavuje na úniky do daňových rajov, vplyv korupcie na nákladovosť sociálneho modelu, daňové špekulácie, operácie na hrane zákona a otázky šedej a čiernej ekonomiky. Druhou rovinou sú otázky dotýkajúce sa zvýšenia konkurencieschopnosti.

Súvislosti konkurencieschopnosti, zamestnanosti a kontroly finančných systémov

Vo veľkej časti verejnosti stále pretrváva názor, že hlavným faktorom zvýšenia konkurencieschopnosti sú nové generácie technických zlepšení tak vo sfére produkcie, ako aj vo výrobkoch. Čo teda významnejším spôsobom vplyva na zvýšenie konkurencieschopnosti? Inovácie a efekty výrobkov a výrobného procesu, alebo procesy servisu predaja, procesu kompletnej kvality a individualizácie výrobkov? Služby spojené s individualizáciou výrobku tvoria v súčasnosti 40 až 60 % ceny výsledného výrobku, alebo služieb. Znamená to, že vlastné inovácie v oblasti manažmentu, riadenia a individualizácie výroby zohrávajú významnejšiu úlohu ako technologické zlepšenia, smerujúce napríklad k novej generácii výrobkov. Technologické revolučné zmeny sa uskutočňujú v dvadsaťročných cykloch, ale každý dvadsaťročný cyklus významným spôsobom znižuje celkovú potrebu práce. Pokiaľ sa nebude zvyšovať absorpčná schopnosť v predvýrobných a povýrobných etapách, povýrobnom servise a pod., nie je reálny predpoklad udržania zamestnanosti. Naopak, čím viac bude rásť konkurencieschopnosť viazaná na technologické faktory, tým viac bude klesať potreba práce a narastať tlak na uvoľňovanie pracovníkov. Pritom je zrejmé, že tieto procesy už nie je možné riešiť na národnej úrovni, ale v rámci formovania globálneho trhu práce.

S konkurencieschopnosťou úzko súvisí adekvátne zlepšenie a zjednotenie podmienok pre podnikanie. Do tejto kategórie spadá aj snaha vytvoriť bezcolnú zónu voľného obchodu medzi USA a EÚ. Odstránenie colných a obchodných bariér je však asymetrické. Podstatne viac bariér by zrejme odstránila EÚ ako USA. Konečný efekt by bol pravdepodobne znova asymetrický tak z hľadiska ziskovosti amerických, ako aj európskych firiem. Pritom je zjavná i previazanosť na asymetriu príjmov a bohatstva európskeho a amerického obyvateľstva. Tieto skutočnosti budú významným limitom realizácie uvažovaného obchodu. S tým súvisí neriešenie obrovských finančných tokov, ktoré unikajú pozornosti národných vlád, čím sa znižujú príjmy ich rozpočtov a zvyšujú sa náklady na fungovanie štátu a verejného sektora. Asymetrie sa prehlbujú aj tým, že sa zvyšuje tlak na rast spoluúčasti obyvateľstva na financovaní fungovania štátu, čo pri súbežnom poklese úspor, bohatstva a miezd znamená zásadný stret vo väzbe na zvyšovanie domácej spotreby. Tieto kľúčové faktory budú, vzhľadom na ich postupne narastajúcu veľkosť a zložitosť, stále viac deformovať celkový vývoj vo svete. Vlády sú objektívnymi okolnosťami, vrátane rastúceho potenciálu sociálneho pnutia, tlačené k postupnému riešeniu naznačených problémov. Ukazuje sa, že vnesenie poriadku do tradičných finančných tokov bez riešenia obrovských finančných únikov, nemôže priniesť žiaduci efekt. Pritom je pozitívnym pochopenie tej skutočnosti zo strany jednotlivých vlád, že kontrolu a reguláciu dotknutých finančných tokov už nie je možné riešiť na národnej úrovni, ale musí ísť o globálnu dohodu, resp. minimálne o dohodu na úrovni kľúčových krajín sveta.

Vo finančnom sektore sú v súčasnosti dve oblasti, ktoré majú zvýšiť reguláciu finančného sektora. Bazilej III a návrh bankovej únie. Majú zlepšiť pôsobenie regulačných mechanizmov vo vnútri finančného sektora, ale zdá sa, že budú pôsobiť kontraproduktívne. Bazilej III bude vyžadovať výrazné navýšenie reálnych oprávok a rezerv. Analýza európskej centrálnej banky hovorí o dodatočnej potrebe zhruba 400 až 440 mld. eur v hotovosti tak, aby európske banky splnili požiadavku kapitálovej primeranosti a bezpečnosti rezerv na toxické úvery. Odkiaľ sa získa kapitál 440 miliárd, ak rozsah úspor klesá, mzdy stagnujú a veľká časť obyvateľstva postupne vyberá vklady, aby zabezpečila prežitie?

TNK, ktoré získavajú vďaka daňovej optimalizácii obrovské hotovostné finančné rezervy, tieto začínajú vkladať do bankového sektora. Znamená to, že vzniknú finančno-priemyselné konglomeráty, ktoré budú fungovať na inej báze vzájomných vzťahov a kontrolných mechanizmov, než to bolo doteraz, keď fungovali oddelene. Keďže pôjde o TNK kombinujúce produkčnú výrobu a finančné toky, budú môcť pružne prelínať finančné toky s produkčnými systémami a naopak. Nakoľko už v súčasnosti je problémom kontrola úniku financií TNK, je zrejmé, že finančno-produkčná konfigurácia TNK bude spôsobovať ešte výraznejšie problémy v kontrole finančných tokov. „Žolíkom“ v rukách TNK je ich významný podiel na celkovom počte pracovných miest a ich schopnosť vytvárania nových. Tento silný argument bude na strane TNK v prípade rozhodovania jednotlivých vlád ohľadom tolerancie rastúceho prepojenia medzi podnikmi a finančným sektorom. Vzhľadom na to, že súčasný daňový a regulačný systém nie je pripravený na vznik týchto hybridných subjektov, bude nutné vytvoriť novú generáciu kombinácie finančného a korporatívneho systému, a teda nielen integráciu kontroly nad peňažným, finančným a poisťným trhom, ale bude nutné vytvoriť aj novú generáciu kontroly nad finančno-podnikateľským zoskupením.

Pokiaľ budú úspory obyvateľstva klesať a banky budú získavať zdroje od podnikových subjektov, zníži sa ich závislosť na medzibankovom trhu a závislosť na úsporách obyvateľstva ako hlavnom zdroji kapitálu pre finančné subjekty. Banky sa posunú do novej roviny nezávislej politiky. Tá politika už nebude súvisieť s tým, čo doteraz predstavuje medzibankový trh a jeho záchrana opatreniami vlád, ale bude znamenať novú kvalitatívnu úroveň vzťahu medzi bankou a TNK. Vytvorenie tak zložitých systémov na globálnej úrovni sa rozhodne vymkne akejkolvek kontrole a regulačné mechanizmy, ktoré majú vniesť poriadok do týchto finančných systémov nebudú fungovať. Celkové smerovanie bankového sektora sa začne postupne presúvať od služieb obyvateľstvu ku kombinovanej stratégii finančno-priemyselnej v rámci globálneho svetového trhu. Pravdepodobne sa vytvorí nová generácia strategických rozhodnutí, pri ktorých banky budú spolupracovať s veľkými TNK, nebudú vychádzať z domáceho trhu, ale z celkovej stratégie kvalitatívnych zmien globálneho trhu. Tým pádom sa budú vymykať klasickej tradičnej kontrole EÚ či USA a pod.

Základné riziká globálneho vývoja – príjmová polarizácia a globálna spotreba, ekonomické a geopolitické súvislosti

Summit v Davose v januári 2013 konšatoval, že príjmová polarizácia a globálna spotreba sú dve hlavné riziká globálneho vývoja vo svete. Väčšina vlád dovtedy stále dúfala, že pokiaľ rozsah úspor a bohatstva obyvateľstva v tradičných vyspelých krajinách bude kompenzovaný zvýšením exportu a odbytu v rozvíjajúcich sa ekonomikách, ako je napríklad juhovýchodná Ázia, India, Čína, Brazília, tak bude možné zachovať doterajší hospodársky a daňový mechanizmus bez toho, aby sa významným spôsobom doňho zasiahlo. Klasickou ukážkou je Nemecko, ktoré až 80 % produkcie vyvážalo na trhy EÚ. Po zreteľnom náraste problémov v Španielsku, Portugalsku, Írsku, Taliansku a Grécku, začalo stále viac produkcie smerovať na trhy Číny, Indie a Južnej Ameriky. Aký však bude nasledujúci vývoj v týchto odbytovo perspektívnych ekonomikách? Budú tieto krajiny z hľadiska hromadenia bohatstva a príjmovej polarizácie kopírovať vývoj tradičných rozvinutých ekonomík z obdobia 1950 až 1980 a následne, s určitým časovým posunom, vývoj po roku 1990?

Väčšina nových úspešných krajín, ako je Čína, krajiny juhovýchodnej Ázie a India sú v inej situácii nielen z hľadiska príjmov väčšiny populácie, príjmová asymetria je omnoho väčšia ako v tradičných európskych krajinách. India 80 % vyrobenej produkcie spotrebúva na vlastnom trhu, to znamená, že závislosť na exporte sa pohybuje na úrovni 20 až 25 %. Brazília a Rusko sú závislé na vývoze surovín, získané finančné zdroje im umožnili založiť štátne suverénne fondy, stimulujú expanziu národných firiem na globálnom trhu. Aj Čína prostredníctvom svojich suverénnych fondov financuje expanziu čínskych súkromných firiem EÚ a USA, ako aj v Afrike a Južnej Amerike. Dotknuté krajiny budú mať i naďalej dostatočné zdroje z prebytkov zahraničnoobchodnej bilancie a vplyv menových vojen ich nemusí vážnejšie zasiahnuť. Pokiaľ by však došlo k výrazným menovým a kurzovým pohybom, došlo by k znehodnocovaniu dolára, alebo eura, je možné počítať s tým, že to zasiahne tak arabské krajiny, ako aj Čínu. Arabské krajiny práve preto, že stále väčšia časť dodávok ropy a plynu sa zúčtováva v eurách, a Čínu preto, lebo hotovostné rezervy denominované v dolároch by postupne strácali pri

devalvácii dolára na hodnotu. Obidve skupiny krajín by na to museli reagovať a nasledovalo by aj obmedzenie domácej spotreby.

Globálna úvaha stále vychádza z toho, že 220 miliónov bohatých Číňanov predstavuje viac bohatého obyvateľstva ako v EÚ, USA a Japonsku spolu. Na základe uvedeného by bolo oprávnené tvrdiť, že celková stratégia založená na koncepte presmerovania exportu z EÚ a USA je pozitívna. Ale prečo potom chcú USA výrazne zvýšiť obchod s EÚ (má sa na mysli výrazne zvýšiť export USA na teritórium EÚ)? Ich neúspešnosť na trhoch Číny, Indie, Brazílie, Ruska, alebo iných krajín, je signálom k vytvoreniu vlastného komplexu euroatlantickej spolupráce a uzavretia sa v ňom? Stať sa nezávislými na vývoji Číny, Indie, Ruska, Brazílie, arabských krajín? A súvisí to s tým, že finančné reálne zdroje sú v rukách krajín BRIC, alebo CIVETS⁹ a vyspelé krajiny majú iba virtuálne finančné zdroje? To by znamenalo, že tak inflácia, tak kurzové pohyby, ale aj ďalšie strategické smerovanie pri obchodných zoskupeniach a ich tvorbe je formované nie ekonomickým princípom, ale geopolitickými zmenami, ktoré majú predísť možným budúcim stretom. Z dlhodobého hľadiska to znamená, že Čína, India, juhoamerické krajiny budú musieť zvoliť a vypracovať vlastnú stratégiu reagencie na uzatváranie sa do euroatlantickej spolupráce.

V rámci euroatlantickej spolupráce si pravdepodobne v prvej fáze obidve zoskupenia ponechajú euro a dolár a kurzové pohyby eura a dolára budú používané ako hlavný nástroj hry spolupráce. Znamená to, že odstránenie colných a daňových prekážok, technických štandardov a pod., je zástupnou líniou hry. Kľúčovým bude vývoj kurzu eura a dolára a či v priebehu strednodobého obdobia nebude výrazný tlak na vznik jednej meny, integrujúcej celé obchodné transakcie v rámci euroatlantického vývoja a zóny voľného obchodu. Ak prestanú byť účinné metódy zvyšovania konkurencieschopnosti pomocou kurzových pohybov eura a dolára, americká strana bude veľmi významne tlačiť na to, aby sa vytvorila jednotná mena v podmienkach a kritériách, ktoré budú výhodné predovšetkým pre USA, nie pre EÚ. Pri naznačených úvahách je podstatné zistenie, že kľúčové TNK sú americkej proveniencie, aj keď rastie významnosť čínskych, indických a juhoafrických firiem. Väčšina daňových rajov a subjekty v daňových rajoch sú americkej

⁹ Kolumbia, Indonézia, Vietnam, Egypt, Turecko a Juhoafrická republika.

proveniencie, rovnako aj väčšina hedžových fondov a finančných fondov, operujúcich vo vyspelých krajinách. Reálne finančné zdroje, ktoré budú chýbať predovšetkým EÚ a USA, môžu byť významným limitujúcim faktorom pre úspešnosť euro-americkej zóny voľného obchodu. Pokiaľ by táto zóna mala obchodovať ako jeden celok s ostatnými krajinami, akú podobu by mala zahraničnoobchodná bilancia? Výrazného deficitu? Ako majú dnes USA, a teda potreby obrovského objemu externých kapitálových zdrojov na vykrytie dvojitého *double deck-u*? Alebo by išlo o vyrovnanú zahraničnoobchodnú bilanciu s tým, že by nebolo potrebné zabezpečiť tak výrazné externé zdroje a zmenil by sa aj celkový tok zahraničného kapitálu a zahraničných investícií? Zdá sa, že riešenie týchto otázok je vo vzdialenejšej budúcnosti. Ale riešiť kľúčové ekonomické problémy je nevyhnutné, inak budú i jednotlivé civilizačné problémy postupne gradovať.

Ešte pred dvadsiatimi rokmi sa hovorilo o 21. storočí ako o storočí japonskom. V roku 1989 prišla kríza a dvadsaťtri rokov nie je Japonsko schopné vykĺznuť z deflačnej pasce. V súčasnosti sa hovorí o čínskom storočí a zrejme majú pravdu autori, ktorí upozorňujú na vnútornú krehkosť čínskeho rastu. Jediným kompenzovaním tejto vnútornej krehkosti je obrovský objem aktív, ktoré vlastní čínska centrálna banka a čínske suverénne fondy. Obrovský objem aktív je ako Damoklov meč, visiaci nad USA. Pokiaľ by však došlo k výraznému znehodnocovaniu kurzu dolára, prípadne k výrazným inflačným posunom, tento Damoklov meč by zmizol. Je teda možné hovoriť, že celkový vývoj globálneho sveta je len odrazom mien a ich vývoja? Aký zmysel má summit G 20, keď dospeje k záveru, že je nevyhnutné vyhnúť sa menovým vojnám, ale zároveň plne toleruje menovú vojnu Číny a Japonska?

Uvedené je potrebné chápať aj na základe nasledujúcich súvislostí.

Súčasný problém globálneho sveta je nazvaný ako problém dlhovej krízy, z časti sa pripustí i problém zadlženia obyvateľstva. Tieto dva problémy sú len vrcholom kombinácie mnohých iných rizikových faktorov a sú v svojej podstate komplikované tým, že ich vnútorná štruktúra sa dotýka globálnej úrovne. Tak ako problém daňových rajov nie je možné riešiť len v rámci teritória EÚ, tak ako problém kvantitatívneho uvoľňovania kurzových pohybov nemožno riešiť len na úrovni EÚ či USA, tak aj kľúčové problémy, ako je

globálna spotreba, príjmová polarizácia, produkčné kapacity atď., už dnes nie je možné riešiť výlučne na národnej úrovni. Znamená to, že tradičné pohľady na národné ekonomiky a ich systémové súvislosti sa vyčerpali. Nereflektovali rozsiahlu internacionalizáciu a nárast globalizačných procesov od outsourcingu a offshoringu, až po virtualizáciu globálneho finančného sektora. Kombinácia pôsobiacich faktorov je neporovnateľne zložitejšia ako kombinácia dvoch – troch faktorov, ktoré sú používané na obnovenie hospodárskeho rastu, alebo konjunkturálneho vývoja. Zvýšenie domácej spotreby naliatím peňazí štátu do objednávok verejného sektora problém nerieši. Naopak, vytvára sériu negatívnych multiplikačných procesov, ktoré v kombinácii s ostatnými prekrývajú aj ten malý pozitívny moment, ktorý vyplýva z použitia tohto prístupu. Nutnosť prechodu pri riešení tangovaných problémov na nadnárodnú úroveň, s kombináciou nadnárodne pôsobiacich faktorov s diferencovanou mierou intenzity vplyvu v jednotlivých ekonomikách, vytvára nesmiernu zložitú výzvu tak pre teoretický výskum, ako aj pre praktickú hospodársku politiku.

Fenomény pôsobiace v ekonomike, ako je korupcia, šedá a čierna ekonomika, daňové úniky, podvody a vnútropodniková kriminalita, významným spôsobom ovplyvňujú kvalitu podnikateľského prostredia a v konečnom dôsledku deštruujú celú spoločnosť. Nakoľko je ich vplyv zničujúci, rastie faktor neodhadnuteľnosti vývoja v súvislosti s nutnosťou prijímať operatívne opatrenia, zvyšujú mieru rizikovosti a prehlbujú problém reagencie na vývoj tak z hľadiska korporatívneho, ako aj z pohľadu obyvateľstva, vlády i finančného sektora. Problémy sú znásobované tým, že spoločnosť sa zároveň snaží riešiť i otázku ekologizácie, riešiť ohrozenia spoločnosti, vyplývajúce zo zmien prírodných podmienok a zároveň by chcela využiť aj posuny, ku ktorým dochádza difúziou technológií.¹⁰ Ide o neobyčajne komplikovaný mix faktorov a pôsobiacich systémov, na ktoré zatiaľ ekonomická teória odpovede nenašla. Široká paleta zmeny paradigmy sa dotýka nielen oblasti definovania kvality života, nového pohľadu na vzťah ekonomiky a spoločnosti, iného pohľadu na kvantifikovanie národných ukazovateľov ako napríklad HDP, inflačný vývoj, stanovovanie agregátov M1, M2 a M3. Ide tiež o nutnosť úplne

¹⁰ Pritom difúzia technologických dopadov je veľmi diferencovaná, nielen z hľadiska vojenského a civilného sektora, ale predovšetkým z hľadiska jednotlivých krajín.

nového prístupu k opatreniam na národohospodárskej a nadnárodnej úrovni z hľadiska stimulačných opatrení a riešenia zamestnanosti. Tradičné nástroje, napríklad podpora zamestnanosti, tvorba pracovných miest, totiž nefungujú. Nefungujú nielen preto, že sú pod prahom citlivosti vývoja, ale nefungujú práve preto, že uvažujú na národnej úrovni. Pritom TNK vychádzajú z globálneho trhu, presúvajú produkčné kapacity vo väzbe na budúcu spotrebu. Politické entity na tento stav reagujú zvyšovaním masy prostriedkov na podporu tradičných nástrojov, ktoré nezodpovedajú konfigurácii nových vzťahov v globalizovanej ekonomike. Ani nadnárodné organizácie typu WTO, alebo WHO nie sú schopné zvládnuť diferencované negatívne procesy vo svete. Tak, ako OECD, napriek uzneseniu v oblasti boja proti daňovým rajom zatiaľ nedosiahlo riešenie, ani WTO pri riešení liberalizácie svetových obchodných tokov nedospela k riešeniu problému liberalizácie globálneho trhu.¹¹

¹¹ Dôvody sú rôzne, ale najmä diametrálne odlišný pohľad na kombináciu faktorov, ktoré by mali zabezpečiť dlhodobú prosperitu, tiež nové krajiny nechcú riešiť fundamentálne problémy, ako je detská práca, devastácia životného prostredia, problémy korektnej výmeny pri technických štandardoch atď.

2. Война или мир: инструменты политики глобальных элит

Новый мировой порядок начал формироваться после распада Советского Союза, краха социализма в Восточной Европе и объединения Германии. Он пришел на смену прежнему мировому порядку, который вошел в историю международных отношений под названием Ялтинско-Потсдамской системы международных отношений. Его основы были заложены в ходе конференций лидеров стран антигитлеровской коалиции в Ялте (январь-февраль 1945 г.) и Потсдаме (июль-август 1945 г.). Он был биполярным, т.к. его устойчивость и эволюция в первую очередь определялась взаимоотношениями двух сверхдержав – СССР и США. Послевоенный мировой порядок был конфронтационным, т.к. две сверхдержавы находились в состоянии перманентного противостояния, обусловленного наличием у них взаимоисключающих геополитических проектов, которые они стремились реализовать в своей внешней политике. СССР видел мир как совокупность стран победившего социализма во главе с Советским Союзом. Главное препятствие на пути построения такого мира Москва видела в американском империализме, который стремился перестроить мир на принципах демократии и свободного рынка во главе с Соединенными Штатами Америки – лидером т.н. свободного мира. Оба этих геополитических концепта были взаимоисключающими, что и обрекало сверхдержавы на неизбежную конфронтацию. Их взаимоотношения строились на основе «игры с нулевой суммой» и отдельные договоренности двух сверхдержав по тем или иным вопросам международной безучастности не меняли сути дела. В первые послевоенные годы обе сверхдержавы балансировали на грани «горячей войны». Берлинские кризисы 1948 и 1961 годов, корейская война 1950–1953 гг., Суэцкий кризис 1956 г. и особенно Карибский кризис 1962 г. могли привести к возникновению третьей мировой войны с непредсказуемыми последствиями и для всего человечества и для них самих. При этом в СССР исходили из того, что третья мировая война закончится победой сил социализма во главе

с СССР и ликвидацией капиталистической системы. Этот вывод проистекал из довольно примитивной теории, в соответствии с которой после первой мировой войны социализм победил в одной стране – России, в результате второй мировой войны социализм победил в странах Восточной Европы и Китае, а третья мировая война приведет к победе социализма во всем мире.

Появление ракетно-ядерного оружия внесло принципиальные изменения во взаимоотношения между СССР и США. Стало очевидным, что в случае войны между ними победителя не будет, обе просто сгорят в ядерном пожаре. Это убедительно показал Карибский кризис. Отсюда вполне естественно напрашивается вывод о необходимости нахождения компромисса в отношениях между ними, поиска взаимоприемлемого баланса интересов. Каждая из сторон стремилась избегать открытого лобового противостояния друг с другом, перенесла борьбу в область дипломатии, экономики, культуры, идеологии. Основой устойчивости двусторонних отношений являлось поддержание стратегического паритета между ними, что предполагало наличие у них равных возможностей по уничтожению друг друга в случае гипотетичного военного столкновения. Поскольку научно-технический прогресс создавал все новые и новые возможности для создания наступательного и оборонительного потенциала каждой из них, то шел непрерывный процесс гонки вооружений, который обе стороны пытались регулировать на основе различных многочисленных договоров.

Наличие ракетно-ядерного паритета, лежащего в основе политики взаимного сдерживания, обусловило появление новой модели международных отношений, получившей название конфронтационной стабильности. В условиях сложившегося ракетно-ядерного паритета, когда обе сверхдержавы вынуждены были учитывать интересы друг друга при решении проблем международной безопасности, Ялтинско-Потсдамский мировой порядок стал характеризоваться высокой степенью управляемости мировыми процессами. Это было не демократично, т.к. решения, по существу, принимались лишь двумя сверхдержавами, но достаточно эффективно. Достигнутые договоренности затем оформлялись в виде соответствующих резолюций Совета Безопасности ООН.

Каждая из сверхдержав контролировала поведение своих сателлитов в зоне своей геополитической ответственности, что так же способствовало поддержанию управляемости мировыми процессами на высоком уровне. Советскому Союзу было труднее осуществлять эти функции, т.к. ему еще в конце 50-х годов бросил вызов маоистский Китай, оспаривая лидерство Москвы в социалистическом мире, что усложняло положение СССР. Тем не менее, он справлялся с обязанностями гегемона и блюстителя порядка в зоне своей геополитической ответственности.

Опосредованное противостояние двух сверхдержав в странах Азии, Африки и Латинской Америки, высасывавшее из них огромные ресурсы, конечно, не укрепляло доверия между ними, но и не повышало накала конфронтационности.

В годы советской перестройки, провозглашенной М.С. Горбачевым, послевоенный мировой порядок стал постепенно трансформироваться в кооперационную биполярность. Ожесточенная идеологическая борьба двух сверхдержав, которая также являлась характерной чертой Ялтинско-Потсдамской системы, стала постепенно заменяться идеологией конвергенции, получившей широкое распространение в СССР в конце 80-х годов. Новое политическое мышление, провозглашенное Генеральным секретарем ЦК КПСС М.С. Горбачевым во второй половине 80-х годов прошлого столетия в качестве основы внешнеполитического курса Советского Союза, создавало предпосылки для перехода от конфронтации к сотрудничеству двух сверхдержав. США, Запад в целом были готовы пойти на это, но на своих условиях. СССР переживал глубокий системный кризис, и прежняя конфронтация для него была непосильна. Поэтому он вынужден был принять эти новые правила игры. Это придавало тогдашней системе международных отношений новое качество, которое и было зафиксировано в «Парижской хартии для Европы», принятой на саммите глав государств и правительств стран-членов СБСЕ в Париже в октябре 1990 г. В документе говорилось, что эра конфронтации закончилась, два блока – две сверхдержавы больше не являются врагами и возникли совершенно новые условия для их сотрудничества. Хотя

баланс сил резко изменился не в пользу СССР, но основные конструкции европейской безопасности в виде НАТО – ЕС – СЕ, с одной стороны, и ОВД – СЭВ, а также СБСЕ, с другой, сохранились. Правовым определяющим регулятором европейской безопасности стали также Договор ДОВСЕ и РСМД, статьи которых выражали взаимоприемлемую формулу баланса интересов Востока и Запада, двух сверхдержав.

Крах социализма, распад СССР, самоликвидация ОВД и СЭВ положили начало постепенному демонтажу Ялтинско-Потсдамской системы международных отношений, которая стала заменяться новым мировым порядком, по многим параметрам принципиальным образом отличным от прежнего.

Исчезновение политических основ Ялтинско-Потсдамского миропорядка произошло не в результате войны, в ходе которой потерпели поражение державы, представлявшие собой несущие конструкции, на которых она покоились, как это было с Венской или Версальско-Вашингтонской системой международных отношений. Просто одна из сверхдержав исчезла как субъект международных отношений. Державы-победительницы начали быстро перестраивать всю систему международных отношений, исходя из своих интересов. Советский Союз распался не в результате поражения в войне, а под влиянием комплекса внутренних социально-экономических и политических противоречий, обострившихся в конце 80-х г. прошлого столетия, с которыми правящая элита не смогла справиться. Такие гигантские социально-экономические и политические структуры, каким являлся СССР «просто так» не распадаются. Для этого необходимо взаимодействие многих причин, которые и дали такой результат. Та социально-экономическая и политическая система, которая сложилась в нем после 1917 г. исчерпала свои исторические возможности, а правящая элита не смогла мирно перевести страну на новые рельсы своего развития в соответствии с требованиями постиндустриального развития. Поэтому она и распалась, что означало поражение Советского Союза в длившейся весь послевоенный период «холодной войне.»

Новый мировой порядок не был оформлен решениями какого-либо мирового конгресса, на котором были бы закреплены его основные принципы функционирования. От России как правопреемницы бывшей сверхдержавы не требовали полной капитуляции и никто не стремился вывести ее из сложившейся системы международных отношений. Она унаследовала место СССР в Совете Безопасности ООН в качестве постоянного члена с правом вето на все принимаемые решения, осталась членом СБСЕ, а затем ОБСЕ. Запад признал все те Договоры о разоружении, которые ранее были подписаны с СССР. Были сохранены и важнейшие институты по поддержанию мира и безопасности, действовавших в прежней системе международных отношений: ООН и ее специализированные институты – ЮНЕСКО, МАГАТЕ, ФАО и др. СБСЕ/ОБСЕ, МВФ, МБРР, а также НАТО и ЕС. Но, тем не менее, международные отношения стали эволюционировать под влиянием иных факторов, иной логики, что и предопределило становление нового мирового порядка с его характерными чертами и особенностями.

Новый мировой порядок стал складываться в условиях доминирования в мире единственной сверхдержавы – Соединенных Штатов Америки. Вопреки некоторым предсказаниям, крушение СССР не привело к распаду западной коалиции, не выдвинуло на первый план исторического действия экономический национализм, не послужило поводом для проведения западноевропейскими странами – союзниками США по НАТО политики дистанцирования от Вашингтона, с тем, чтобы уравновесить его мощь. Напротив, открылась дорога к установлению гегемонии США в мире. У США появились беспрецедентные возможности для осуществления глобального доминирования, не имеющего претендента в мировой истории. Перед ними открылись немыслимые прежде фантастические материальные, политические и культурные возможности, которые они были намерены использовать для перестройки всего мира. В качестве основного механизма для достижения этой цели стала использоваться политика насаждения демократических институтов. Комбинация экспансии американского геополитического влияния, осуществление военных интервенций и весьма избирательное продвижение демократических ценностей сделали США исключительно

грозным противником любого государства, в котором они были готовы увидеть своего противника. За два десятилетия после распада СССР Соединенные Штаты осуществили больше вооруженных интервенций чем за весь период холодной войны. Америка сполна воспользовалась своим могуществом, чтобы навязать миру новые правила игры с учетом, естественно, в первую очередь своих интересов. Квинтэссенцию американской внешнеполитической стратегии сформулировал в своем выступлении в 2001 г. американский президент Дж. Буш-младший. «Наша страна будет определять обстоятельства своего времени, а не они будут вершить ее судьбу», – заявил он. Он же сформулировал основные принципы своей внешней политики: Америка действует самостоятельно и без оглядки на других; Америка является сверхдержавой и может обходить обязательные для всех правила и законы; США имеют фундаментальное право на необходимую защиту и поэтому если к.л. договор мешает воспользоваться этим правом, следует выйти из него. Несмотря на риторику о необходимости утверждения демократии во всем мире как гаранта мира и процветания человечества, США преследовали в своей внешней политике в первую очередь свои собственные интересы. По словам бывшего Госсекретаря США Кондолиз Райс, администрация президента Дж. Буша приступает к делу, исходя из твердых оснований национального интереса, а вовсе не руководствуясь интересами иллюзорного международного сообщества.

Вся система международных отношений с конца 20 века представляет собой своеобразную перевернутую пирамиду, которая опирается на могущество США, выступающих в роли системообразующего фактора современных международных экономических и политических отношений. Исходя из своих интересов и принципов своей внешнеполитической стратегии, Вашингтон отказался подписать конвенцию по биологическому оружию, ратифицировать договор о полном запрещении ядерных испытаний, не признает юрисдикцию международного уголовного суда, не подписал Киосский протокол, вышел из Договора по ПРО.

Внешиполитическая стратегия США была до последнего времени направлена на то, чтобы не допустить появления в мире новой сверхдержавы, способной бросить вызов американской гегемонии

в мире. Это означало сохранение однополярного мира. Агрессивная, жесткая внешняя политика США при президенте Дж. Буше не была результатом трагедии 11 сентября 2001 года. Ее виновниками были назначены исламские террористы во главе с Усамой бен Ладеном, которые покушались на сами основы существования американского государства и общества. Поэтому им была объявлена война, которую Соединенные Штаты были готовы бескомпромиссно вести в любом уголке мира до полного уничтожения врага. Ее основы кроются в истории США, в политике многих американских президентов в XX в. – в первую очередь Теодора Рузвельта, Франклина Рузвельта, Дж. Кеннеди, Б. Клинтона. По словам американского профессора Мелви П. Лефлер, они поддерживали бы слова, сказанные Дж. Бушем-младшим при обсуждении в 2002 г. Национальной стратегии Безопасности, что «история жестоко наказывает тех, кто видит приближающуюся опасность, но не хочет действовать. В новом мире, в который мы вступили, есть только один способ обеспечения безопасности – это активные действия».¹² Эта трагедия была использована американским политическим истеблишментом для обоснования агрессивных действий США в международной политике, которые опирались на неизменные принципы американского внешнеполитического мышления.¹³

Просто в новых исторических условиях американский правящий класс устами Дж. Буша подтвердил решимость США управлять всем миром. В своей стратегии национальной безопасности, озвученной Дж. Бушем-младшим в марте 2006 г., он усилил наступательность американской внешней политики, заявив, что «США ведут войну против террора и должны оставаться в наступлении и быть в состоянии действовать в одиночку». По его словам «мощь и влияние США – основа глобального порядка, а распространение демократии и свободы – это ключ к стабильному и надежному миру».¹⁴

Однако поставленная американским президентом задача оказалась неподъемной для США, несмотря на огромные политические,

¹² Foreign Affairs. September/October, 2011. Vol. 90, number 5. P. 40.

¹³ Ibid. P. 43.

¹⁴ Foreign Affairs. July/August, 2006.

экономические, финансовые, военные и информационные ресурсы, имеющиеся в ее распоряжении. Об этом прямо говорили многие американские политологи.¹⁵ Мир не хотел жить по американским правилам, действовать под диктовку Вашингтона. Растущее сопротивление в мире американской политике гегемонизма, строительства планетарной империи заставило американскую политическую элиту заменить курс на установление мирового господства курсом на формирование глобального лидерства. Не меняя существа проводимой политики, президент США Барак Обама стал проводить более гибкий внешнеполитический курс, учитывающий в той или иной степени интересы других держав на международной арене. Фактически, его администрация приступила к проведению политики осуществления мирового лидерства, а не гегемонизма. Принципиальное различие между ними заключается в том, что политика гегемонизма исходит из лозунга: «Все могут говорить, что хотят, но делать должны так как я сказал», а политика, ориентированная на лидерство, рассчитана на поиск договоренностей, на предоставление партнерам большей свободы действий, на нахождение с ними консенсуса, естественно не в ущерб Соединенным Штатам. При этом не произошло отказа от принципиальных внешнеполитических установок, которыми США руководствовались в предыдущие годы. Вашингтон по-прежнему видит XXI в. веком Америки. Но теперь он стремится к достижению своих целей при большей опоре на старых и новых союзников, а также на те международные институты, работу которых контролируют американские делегации.

В современном мире сложилась иерархическая система международных отношений, состоящая из стран-союзниц США, таких большинство, из стран-партнеров и из стран-противников, к которым Вашингтон готов применить силу ради свержения неугодных режимов и изменения их внешнеполитического курса. Таких стран в мире абсолютное меньшинство. В этот своеобразный клуб входит Иран, Сирия, Северная Корея, Венесуэла. Страны-союзницы связаны с США тысячами нитей взаимодействия в политической, экономической,

¹⁵ Ibid. P.

Збигнев Бжезинский. Выбор мировое господство или глобальное лидерство. – М.: Международные отношения, 2004.

культурной, военной и других областях и в целом безоговорочно принимают американское лидерство. Время от времени возникающие между ними разногласия не касаются существа дела, речь скорее идет о тактических расхождениях при решении тех или иных вопросов международной безопасности. Американские союзники по НАТО, в других регионах отлично понимают, что на сегодняшний день союз с США является для них прочной гарантией безопасности. США по-прежнему остаются глобальным экономическим, военно-политическим и научно-техническим лидером – сверхдержавой, которая строит отношения с союзниками и всем остальным миром, исходя из важности сохранения своего статуса, превосходства, тотальной защищенности от любых рисков. Во имя достижения этих целей США готовы применить силу. Глобализация стала универсальным прикрытием беспрепятственного осуществления внешней экспансии США, политическая и экономическая элита которых занимается укреплением своего нынешнего лидирующего положения в мире. Наивно предполагать, что распространение демократии являлось и является истинной целью внешней политики Вашингтона. Побудительные мотивы американской внешней политики определяются главным образом экономическими интересами капиталистической элиты, которая стремится к консолидации своей гегемонии над мировой экономикой. Поэтому Америка не собирается строить некий глобальный стабильный мировой порядок, она намерена устранять своих противников и конкурентов любыми средствами, не взирая на то, что это может привести к подрыву стабильности. Достижение стабильности, по мнению американской элиты, не может быть самоцелью, оно должно служить укреплению могущества США. В тоже время сводить всю внешнюю политику Соединенных Штатов к защите своих глобальных экономических интересов было бы не совсем верным. Американская внешняя политика, в том виде в каком она сейчас реализуется, запрограммирована самой идеологией новейшего либерализма, т.е. с идеологической точки зрения является необходимой. США как лидер демократического Запада вместе со своими союзниками не может и не хочет дожидаться, когда сторонники либерализма изнутри разложат авторитарные режимы в нелиберальных государствах в различных

частях мира. Поэтому они призывают на помощь внешние силы, и США считают, что имеют право на военное вмешательство в их пользу. Готовность США к силовому переустройству мира на принципах либерализма обусловлено самой природой идеологической концепции, лежащей в основе ее как внутренней, так и внешней политики.

Центральный вопрос, касающийся роли США в современном мире, по определению З. Бжезинского заключается в следующем: гегемония во имя чего? Будет ли страна стремиться построить новую мировую систему, основанную на совместных интересах, или она станет использовать свою суверенную глобальную мощь главным образом для упрочения собственной безопасности.¹⁶ Но к этому следует добавить еще один важный вопрос – а можно ли построить новую мировую систему, основанную на совместных интересах большинства стран мира? Представляется, что сделать это невозможно. Такая система может действовать, по мнению Вашингтона, только под эгидой США, что Америке, несмотря на всю ее мощь, явно не под силу. Ее создание потребовало бы от США затраты гигантских сил и средств. Многие государства в принципе не хотят войти в нее, и играть по установленным кем-то правилам, что означало бы ущемление их суверенитета. Нежелание многих держав встраиваться в американоцентричную систему нового мирового порядка ведет к нестабильности как на глобальном, так и региональном уровне. Но, кажется, что американскую правящую элиту это не очень беспокоит, и она от своих принципиальных внешнеполитических установок отказываться не намерена. Как писал З. Бжезинский: «Принятие другими американского лидерства является непрямым условием избежания хаоса».¹⁷

Отдавая должное роли США в становлении нового мирового порядка и их влиянию на его эволюцию, следует отметить все более очевидный факт начала заката американского доминирования в мире. Это признается и многими американскими политологами. По словам

¹⁶ *Збигнев Бжезинский. Выбор мировое господство или глобальное лидерство. М.: Международные отношения, 2004. С. 10.*

¹⁷ *Збигнев Бжезинский. Указ. соч. С. 274.*

Иммануила Валлерстайна, «происходит необратимое уменьшение мощи США. Сейчас мы переживаем постамериканский период мировой истории».¹⁸ В международных отношениях активную политику проводят страны БРИКС. Учитывая последствия мирового финансово-экономического кризиса, возникают большие сомнения в том, сохранит ли доллар и в дальнейшем статус резервной валюты. Конечно, процесс заката американской гегемонии в мире, хотя он исторически обусловлен, затянется на годы. С учетом обостряющихся американских внутривнутриполитических проблем будут ослабевать и американские позиции лидера. Хотя, вполне возможно, что они будут решены благодаря переходу американской экономики к новому, т.н. шестому технологическому укладу, что будет означать качественное обновление американской промышленности, скачек в производительности труда с соответствующим социально-политическим эффектом. Это означало бы резкий отрыв США от всего мира по качественным параметрам развития экономики, что безусловно укрепило бы ее позиции как мирового лидера. Но общей тенденции ослабления позиций США в мире это все равно не приостановит. Даже заметное единение и укрепление взаимодействия с европейскими союзниками, о чем свидетельствует их политика в отношении т.н. «арабской весны» в этом отношении принципиальным образом ничего не меняет. И здесь возникает весьма важный вопрос – кто будет замещать сокращающееся влияние США в мире на глобальном и региональном уровнях и к чему это приведет. Не приведет ли это к тому, что ускользающее влияние Америки подберут региональные сверхдержавы. На сегодняшний день новой мировой сверхдержавы пока что еще не существует. Приписывание этой роли Китаю вызывает большие сомнения. По этому поводу среди западных экспертов на сегодняшний день не имеется единой точки зрения.¹⁹ Но совершенно очевидно, что в США на уровне политической элиты и на уровне экспертного

¹⁸ Международные процессы. – Т. 7. № 3, сентябрь-декабрь 2009. С. 43.

¹⁹ Arvind Subramanian. The Inevitable Superpower. Why China's Dominance is sure Thing. Salvatore Babones. The Middling Kingdom. The Hype and the Reality of China's Rise. См.: Foreign Affairs September/October. 2011, number 5.

сообщества озабочены быстрым усилением экономического могущества Пекина и его возможными последствиями для международной безопасности и для США. В соответствии с довольно распространенными в американской научной литературе прогнозами, «весьма вероятно, что Китай будет экономически доминировать в мире через 20 лет. Это поставит под сомнение однополярную, американо-центричную перспективу развития мира, в котором воздействие на него будет осуществляться главным образом благодаря действиям Соединенных Штатов, но не Китая. Однако исход этой гонки весьма вероятно будет определяться Китаем».²⁰ Экономическое преобладание дает государству возможность с помощью экономических методов заставить другие страны делать то, что оно желает или напротив, удерживать их от действий, которые не отвечают его интересам.

В соответствии с экономическими расчетами американских экспертов, в 2013 г. Китай займет первое место в мире по объему ВВП, обогнав США, и на него будет приходиться примерно 15 % объема мировой торговли, что в 2 раза превысит показатели США, а юань превратится в сильного конкурента доллару, заняв место основной мировой валюты.²¹ По их мнению, китайское экономическое доминирование в мире в будущем будет более угрожающим и более значительным и более разнообразным, чем это представляется сегодня.²²

Обладая крупнейшими золотовалютными резервами в мире (более 3 трлн долл.) Китай может позволить себе скупать долговые обязательства Греции, Ирландии, Португалии и Испании, значительная часть долговых обязательств США также находится в руках Китая. Это означает, что уже сегодня Пекин оказывает весьма значительное влияние на развитие мировой экономики и мировой финансовой системы, является одной из важнейших несущих конструкций нового мирового порядка. Но главный вопрос, вытекающий из ослабления влияния США в мире, из набирающего темпы процесса заката

²⁰ См.: Ibid. P. 67.

²¹ Ibid. P. 69.

²² См.: Foreign Affairs September/October. 2011, number 5. P. 69.

американской гегемонии заключается в том, каким образом Пекин собирается употребить свою мощь. Намерен ли он перестроить всю систему международных отношений под себя, или ограничится переделом сфер влияния в АТР. Или, быть может, надумает распространять опыт социалистического строительства с китайской спецификой и предложить миру, таким образом, свой универсальный концепт мирового развития, как это когда-то делал СССР вместо переживающей кризис западной модели социально-экономического развития. В условиях охватившего мир финансово-экономического кризиса, который особенно сильно проявляется в США и странах-членах ЕС, Китай по-прежнему демонстрирует высокие темпы роста экономики, устойчивость политической системы и социальных институтов, что делает ее, несомненно, привлекательной для других стран. Однако нынешнее руководство Китая не проявляет пока что никаких позывов к мировому глобальному доминированию. Оно сконцентрировало свое внимание на решении проблем внутреннего социально-экономического развития. Если это не затрагивает непосредственно интересы страны, Пекин предпочитает занимать взвешенную, сдерживающую позицию по основным проблемам международной безопасности и не идти на обострение отношений с США и Западом в целом. В настоящее время каких-либо агрессивных устремлений в международных делах, обусловленных геополитическими амбициями, нынешнее китайское руководство не проявляет. Поэтому, видимо, можно согласиться с утверждениями тех западных экспертов, которые полагают, что «завтрашний Китай сфокусирует свои силы всего вероятнее на удовлетворении потребностей своего собственного народа, а не на позиционировании себя в качестве нового глобального гегемона».²³

В ближайшей перспективе китайско-американское соперничество не будет определяющей тенденцией мирового развития. Обе страны тесно взаимосвязаны экономическим сотрудничеством, и его разрыв нанес бы ущерб друг другу. И в Китае и в США есть мощные группы влияния, заинтересованные в устойчивых двусторонних отношениях. Все это заставляет и Пекин, и Вашингтон учитывать интересы друг

²³ См.: Foreign Affairs September/October. 2011, number 5. P. 886.

друга и не делать резких движений в международных отношениях, которые смогли бы их ущемить. Кроме Китая ни одна другая страна мира, или группа стран не в состоянии бросить вызов мировому могуществу и доминированию США в мире. Нарождающийся гигант мирового значения – Индия – пока что вещь в себе. Она занята своими внутренними проблемами и обеспокоена проблемами обеспечения безопасности в южноазиатском регионе. Несмотря на то, что Индия и Китай сотрудничают в рамках БРИКС, Дели опасается роста могущества своего северного соседа и ищет поддержки у США. Их взаимная заинтересованность в сдерживании Китая представляет политическую основу для развития взаимных отношений. Россия не может претендовать на роль глобального лидера, который мог бы играть роль противовеса господству США. Она для этого слишком слаба, не обладает необходимыми экономическими, политическими, финансовыми ресурсами. Все попытки России ограничить влияние США, вынудить Вашингтон отказаться от реализации своих весьма амбициозных планов успеха не имели. Усилия России, направленные на то, чтобы не допустить расширения НАТО на Восток, остановить агрессию против Югославии в 1999 г., сохранить Договор по ПРО, не допустить признания независимости Косово, свержения режима Кадафи положительных результатов не дали.

Таким образом, процесс становления нового мирового порядка характеризуется доминированием в нем одной сверхдержавы. В то же время происходит медленный, необратимый процесс ослабления американского влияния в мире в результате укрепления позиций Китая. Закат американской гегемонии начался, но финальная фаза наступит еще не скоро, и будет сопровождаться появлением новой конфигурации баланса сил и интересов на глобальном и региональном уровнях. Кто займет эти освобождающиеся ниши мирового влияния и как поведут себя новые акторы в международных делах, представляет собой один из ключевых вопросов современной мировой политики.

Становление нового мирового порядка происходит в условиях глобализации. Она представляет собой не какое-то новое явление, возникшее после распада СССР и краха социализма, а реализацию

фактически действующей на протяжении всей человеческой истории тенденции к объединению мира. Ей также постоянно сопутствует тенденция к ослаблению отдельных частей мира, проявлявшаяся в различных формах. В начале это происходило в форме образования различных империй, которые были самодостаточны и слабо взаимодействовали друг с другом, кроме взаимных бесконечных конфронтаций. По мере их распада и образования на их месте национальных государств глобализация усиливается. Крах социалистической системы и переход бывших социалистических стран к развитию на принципах рыночной экономики дал новый толчок к ее углублению. Результат взаимодействия регионализации и глобализации проявляется в циклическом волнообразном процессе, когда противоположные тенденции поочередно берут верх в зависимости от влияния различных внешних и внутренних факторов.

Глобализация – это комплексно явление, которое является своеобразным результатом взаимодействия 3 переменчивых процессов:

- 1) технологического прогресса, фундаментально меняющего отношения человека с окружающим миром;
- 2) интеллектуального, означающего изменение в социально принятых и усвоенных ценностях и их иерархиях;
- 3) политического, связанного с доминирующим положением экономической деятельности в государстве.

Для глобализации характерно то, что разные этапы производственного цикла осуществляются в разных географических местах. Она подразумевает определенную степень функциональной интеграции экономик всего мира. Это означает становление единого мира как результат постепенного укрепления взаимодействия между нациями, цивилизациями и этнокультурами, что ведет к взаимозависимости и образованию структур глобальной управляемости мировым развитием, которые пытаются интегрировать прежние разъединенные фрагменты мира в единое управляемое целое.

С экономической точки зрения глобализация имеет весьма противоречивые последствия. С одной стороны, стирая границы, она

ускоряет технологический прогресс, экономическое и социальное развитие, способствует движению технологий, интеллектуальной собственности, информации и квалифицированной рабочей силы, их концентрации для реализации наиболее перспективных проектов. Включение в глобализацию стало необходимым условием успешного национального развития, модернизации и повышения эффективности экономических и общественных структур. И наоборот, изоляция от глобальных процессов и институтов, даже частичная неизбежно оборачивается падением конкурентоспособности, отставанием и как следствие, оттеснением страны на периферию мировой системы. Это ставит все государства и общества перед все более жестким выбором: либо включаться в глобальные процессы и структуры, адаптироваться к новым условиям, либо обречь себя на отставание и стагнацию. Глобализация, предоставляя большие возможности для развития, вместе с тем ведет к неравномерному развитию стран, регионов, цивилизаций, усиливая экономические, технологические и культурные расколы современного мира. Успешное включение в глобализацию невозможно без утверждения процедур, норм, институтов и механизмов, свойственных той части мира, где позитивные последствия глобализации проявляются в наибольшей мере. А это требует проведения политики модернизации, требующей огромного напряжения сил каждого народа, вставшего на этот путь. Поэтому многие страны не смогут в обозримом будущем стать полноценными участниками глобальных процессов и институтов. Их удел – быть объектом, а не субъектом мировой политики. Как следствие этой логики глобализации усиливается неравномерность развития как в глобальном масштабе, так и внутри отдельных стран. Возникают узлы экономических, политических и идеологических противоречий, не поддающихся быстрому разрешению и способные дестабилизировать и международный и внутривнутриполитический порядок. Отсюда неизбежное отторжение глобализации или сложившейся модели глобализации. Разрыв между обществами и социальными группами, способными и неспособными адаптироваться к условиям глобализации обуславливает сохранение, а то и усиление фрагментации современного мира, что предопределяет конфликтность складывающегося нового мирового порядка.

и неизбежность применения насилия в его различных формах, в том числе и в военной для разрешения многочисленных противоречий, возникающих во взаимоотношениях между различными странами и цивилизациями.

Развитие процесса глобализации связано с деятельностью глобальных компаний. Сегодня глобальные корпорации олицетворяют тот капитализм, который приходит на смену национальному государству. Они не связаны с деятельностью тех или иных государств, напротив, они стремятся подчинить их функционирование удовлетворению своих интересов, используя их потенциал как таран для ликвидации различных барьеров таможенного, правового, фискального порядка для унификации условий функционирования своего производства. Глобальные корпорации вкупе с глобальным финансовым капиталом стремятся либо подмять под себя национальное государство либо ослабить его роль и во внутренней политике и в международных отношениях. Они становятся такими субъектами политики, как и национальные государства. Вполне возможно появление в недалеком будущем таких частных компаний, которые будут обладать признаками суверенных государств: экстерриториальности, наличием собственных легитимных вооруженных сил, участием в международных организациях, предусматривающих членство только для суверенных субъектов.

Сформировавшийся глобальный финансовый капитал в условиях глобализации с центрами в Лондоне и Нью-Йорке стремится к переформатированию мирового политического пространства с тем, чтобы унифицировать условия своего функционирования. Это требует размытия принципов международного права, в первую очередь принципов уважения государственного суверенитета и не вмешательства во внутренние дела государств. Более того, сегодня можно говорить о том, что сами США представляют собой мощное средство по реализации интересов глобального финансового капитала, который, используя мощь американского государства, реализует свои планы по переустройству мира.

Новый мировой порядок складывается в условиях столкновения цивилизаций. Соперничество сверхдержав сменяется все

усиливающейся конкуренцией между цивилизациями, которая развивается наряду с их взаимодействием. Центральной осью мировой политики после окончания холодной войны является взаимоотношение западной мощи и политики с мощью и политикой не-западных цивилизаций. Китай за годы реформ превратился из мировой деревни в мощное и влиятельное государство, в мировой Центр силы, с которым Запад вынужден считаться. Фактор Китая влияет на становление силовых полей в международных отношениях. Нарастание мощи и влияния не-западных цивилизаций ограничивает влияние западной цивилизации и, несмотря на ее сопротивление, делает глобальную политику многополюсной. Внутрицивилизационные столкновения политических идей и государственных интересов постепенно заменяются межцивилизационной конкуренцией.

Под влиянием модернизации глобальная политика выстраивается в соответствии с направлениями развития культуры. Народы и страны со схожими культурами объединяются в военно-политические и экономические союзы, а с различными культурами распадаются. Линии разлома между цивилизациями становятся линиями конфликтов в глобальной политике.

Поэтому современная мировая политика представляет собой своеобразное состязание цивилизаций в политической, экономической, идеологической областях. Геоцивилизационный фактор в мировых делах ощущается все более остро и во все возрастающей мере определяет динамику происходящих в мире перемен.

В современных международных отношениях по новому проявляется роль международных организаций – ООН, МБРР (Международный Банк Реконструкции и Развития), МВФ (Международный Валютный Фонд), ВТО (Всемирная Торговая Организация) и др. Они превращаются в реальные инструменты управления миром и соответственно в субъекты международных отношений. Возрастание роли международных организаций – одна из особенностей формирующейся новой системы международных отношений.

Особенно следует выделить роль ООН в современных международных отношениях. Наиболее показательным признаком

меняющегося политического и морального контекста деятельности ООН является новое толкование ее мандата. Сегодня эта всемирная организация считает вмешательство в конфликты необходимым и легитимным не только тогда, когда они представляют угрозу миру и международной безопасности, но и в тех случаях, когда эти конфликты ведут к геноциду и крайним формам нарушения прав человека.

Наблюдается также устойчивая тенденция роста влияния неправительственных международных организаций на формирование и функционирование СМО.

Ответная реакция народов на процессы глобализации, ведущие к размыванию идентичности, проявляется в форме национализма как средства сохранения своей культуры и исторической самобытности. Он выступает в качестве препятствия, не позволяющего окончательно разрушить принцип уважения государственного суверенитета. Но одновременно он сдерживает объединительные, интеграционные тенденции в мире и тем самым затрудняет проведение политики управляемости мировым развитием.

Исламский мир ответил на вызовы глобализации распространением идеологии исламизма, которая предусматривает утверждение в быту и в политике принципов ислама. Радикальные сторонники исламизма в качестве средства для достижения намеченных ими политических целей используют террор. Международный терроризм глобального уровня – это новый феномен в мировой политической жизни. Можно говорить о попытках глобальной экспансии радикального ислама, идеологи которого благодаря террору планируют достичь глобального доминирования.

Наметившееся ограничение сферы применения принципов международного права как универсального регулятора современных международных отношений ведет к расширению использования силы для закрепления новых правил поведения на международной арене.

С помощью силы в различных формах ее проявления (мягкая и жесткая сила) различные актеры современных международных отношений все чаще стремятся реализовывать свои политические

устремления, навязывать другим государствам свою волю и свою модель поведения на мировой арене. В наибольшей мере силовая политика присуща Западу и в первую очередь США, которые, считая себя победителями в холодной войне, намерены перестроить всю систему международных отношений, исходя из своих интересов.

В основе становления современных международных отношений лежит не баланс интересов наиболее влиятельных государств, а баланс силы, что делает их не устойчивыми, т.к. этот баланс не может быть постоянным и вследствие неравномерности развития он будет изменяться.

Формирование новой системы международных отношений, нового мирового порядка происходит в условиях глобальной нестабильности. Человечество вступило в новую эпоху своего развития (т.н. «новое осевое время»), которая качественно отличается от предыдущей. Вопрос заключается в том, что сможет ли мировое сообщество избежать войн, масштабных общественных, социальных, экологических катаклизмов, которые возникали каждый раз в истории, когда новые тенденции, отражавшие потребности экономического развития, прорубали себе путь в толще исторических событий с помощью кровавой борьбы и насилия, когда в мире осуществлялся переход от одной эпохи к другой.

3. NOVÉ ALEBO TRADIČNÉ CIVILIZAČNÉ MODELY?

Súčasťou globalizačných procesov na jednotlivých úrovniach je i komunikácia civilizačných modelov a submodelov. V historickom kontexte dochádza k „premiešavaniu“ ich prvkov, ktoré sa v podobe rôznych ideologických konceptov evolučne i revolučne „zakoreňujú“ v podstate modelov a submodelov. Zo súčasného pohľadu je preto dôležité skúmať dôsledky liberálnej revolúcie v kontexte globálneho vývoja a súvislosti charakteru možných podôb stretov jednotlivých modelov z aspektu geopolitiky. Pozornosť je sústredená na gradáciu globálnych problémov, na dôsledky implantovania liberálnych princípov v krátkodobých krízach a ich geopolitické pozadie, na skryté nedostatky liberálnej koncepcie, dereguláciu podnikov, cielenú aktiváciu finančného sektora a rast zadlženosti. Predkladané sú úvahy o „očisťovaní“ koncepcie liberalizmu prehĺbením regulácie finančného sektora a „odkrývaním“ finančných tokov. Je akcentovaná úloha ekonomiky ako nástroja geopolitických zmien a nutnosť transformácie liberálnej koncepcie vo väzbe na hrozby globálneho vývoja a kontrolu spoločnosti. Cez vzťah silných a slabých stránok civilizačných modelov a formovanie nových väzieb krajín, mieru zhodnosti a odlišnosti ich ekonomickej podoby a vzájomné ovplyvňovanie sa modelov, sa uvažuje o možných stretoch civilizácií a o úlohe globálnych elít. Dôraz je kladený na primárne zviditeľňovanie ekonomiky na zakrytie mocenských procesov, kde sa globalizácia stáva nástrojom geopolitiky pre homogenizáciu civilizačných modelov.

3.1. Liberálna revolúcia a globálny vývoj

Spoločenské zmeny v USA a gradácia globálnych problémov

Zreteľné spoločenské pnutie, spojené s otázkami identifikovania sa ako reálne fungujúca liberálna spoločnosť, je možné v USA registrovať od 60. rokov 20. storočia. Išlo predovšetkým o prejavy významného občianskeho nesúhlasu s atentátmi na pokrokové osobnosti, ako boli Martin Luther King, bojovník za občianske práva a nositeľ Nobelovej ceny za mier a John Fitzgerald Kenedy, prezident USA. Nespokojnosť a frustrácia amerického obyvateľstva rástla i vo väzbe na humánne a ekonomické dôsledky vojny, ktorú

USA viedli vo Vietname. Vnútorný pohľad americkej spoločnosti na seba samú sa cez negatívne spoločenské javy otvorene zreálňoval a postupne sa strácala predstava o tom, že USA je absolútnou svetovou superveľmocou.

V období, keď USA skončili svoju angažovanosť vo vojne s Vietnamom, sa v konzervatívnych kruhoch rozhodovalo o tom, ako na daný vzostup spoločenského odporu voči zahraničnej i domácej politike reagovať a ako smerovať vývoj ďalej. Do úvahy prichádzalo pokračovanie v objektivizácii pohľadu na americkú spoločnosť, alebo vytvorenie novej globálnej koncepcie, ktorá by USA vrátila ich úlohu dominantného svetového aktéra. Je zrejmé, že konzervatívci sa rozhodli pre druhú stratégiu. S tým súvisela postupná príprava podmienok pre Washingtonský konsenzus (WK). Rozvíjanie myšlienok neoklasického liberalizmu viedlo v prvej fáze k tlaku na dereguláciu svetového obchodu a k stanoveniu niektorých kľúčových východísk, ktoré však v 70. a 80. rokoch ešte nebolo možné postrehnúť, ich efekty nadobudli reálnu podobu až v 90. rokoch.

Myšlienky neoliberalizmu v 70. rokoch postupne prerastali podhubím svetovej ekonomiky, s výnimkou krajín Východu (okrem Japonska). Už v tom období to znamenalo uvažovanie a isté „dirigovanie“ zo strany USA v rovine neskôr prijatého WK. Najskôr bol odstránený zlatý štandard, za tým nasledoval proces prípravy zmien v geopolitike vo väzbe na vzťahy dvoch superveľmocí USA a ZSSR, spojený s ukončovaním studenej vojny a zápasov v zbrojení. V ZSSR sa rokom 1987 odštartovala pod vedením Michaila Gorbačova tzv. perestrojka, reformný proces, ktorého podstatnou súčasťou bolo otvorené informovanie o stave a perspektívach sovietskej spoločnosti, čo viedlo k prekonaniu mnohých zaužívaných ideologických stereotypov. Po naštartovaní demokratizačného procesu mohol po odchode Gorbačova nastúpiť korporatívny kapitalizmus.

Prijatiu WK, ktorý bol založený na východiskách, ako vyrovnaný rozpočet, nízke dane, úplná liberalizácia medzinárodného obchodu, vytvorenie obrovského priestoru z hľadiska odstránenia regulačných mechanizmov pre zahraničné investície, proces privatizácie, finančná liberalizácia, ochrana vlastníckych práv a koncepcia deregulácie, bola cesta otvorená. Smerovanie ďalšieho vývoja malo pri realizácii uvedených východísk viesť k vytvoreniu liberalizovaného globálneho sveta. Tento svet mal byť ukážkou, že oproti plánovitému riadeniu, používaného vo východnom bloku krajín, liberalizácia

prinesie všetkým vrstvám svetovej spoločnosti prosperitu. Predpokladalo sa, že liberalizmus pomôže vyhrať ekonomický, ideologický aj globálny spor medzi východným a západným blokom krajín.

Kým v prvej fáze išlo o liberalizáciu svetového obchodu, po „páde“ východného bloku v 90. rokoch došlo k zásadnému rozšíreniu privatizácie vo väzbe na transformáciu štátneho hospodárstva na súkromné. Pritom, pod privatizáciou boli ukryté rôzne geopolitické záujmy, najmä privatizácia zbrojárskeho priemyslu v transformujúcich sa ekonomikách po roku 1992 a koncepcia oslabenia sociálneho štátu v zmysle WK o vyrovnaných štátnych rozpočtoch. V bipolárnom svete nevyhnutne dochádzalo ku konfrontácii sociálnych výhod, poskytovaných v krajinách západného a východného bloku. Po zániku bipolarity sa ukázala možnosť výrazne okresať sociálny model v západných krajinách a zároveň dokázať, že bývalý východný blok po tzv. objektivizácii sociálneho modelu, signifikantnom náraste chudoby a deštrukcii sociálnych funkcií štátu, už nie je protipólom západoeurópskeho a amerického sociálneho modelu. To znamenalo, že môže byť vzorom pre plnú liberalizáciu aj západoeurópskych sociálnych modelov. Istou „predprpravou“ na neskorší rozbeh liberalizácie sociálnych modelov bolo už v 80. rokoch, za Margaret Thatcherovej a Ronalda Reagana, vyvíjanie tlaku na zmenu funkcií odborov. Od 90. rokov sa odborové hnutie už neorientovalo na možné ovplyvňovanie mzdového vývoja v smere boja o zvyšovanie miezd, ale ich hlavnou náplňou sa stal boj o zachovanie miest, čo súviselo s celkovým procesom outsourcingu, offshoringu a s rozsiahlou deindustrializáciou. Pre uvedené obdobie bolo charakteristické akcelarovanie globalizačného procesu, v ktorom bol viditeľný nárast úlohy transnacionálnych korporácií (TNK) v medzinárodnom obchode a expanzia krajín na nové trhy v bývalom východnom bloku. Tento vývoj bol súčasťou celkovej zmeny stratégie z hľadiska rozmiestňovania produkčných kapacít, obchodných a logistických reťazcov, ktorá súvisela s celkovou krízou z nadvýroby v západných ekonomikách, s problémami exportu a ďalšej spotreby.

„Pád“ bipolárneho sveta, v ktorého závere mali zostať USA ako jediný hegemon, priniesol západoeurópskym krajinám a USA ako bonus vyriešenie dotknutých problémov minimálne na obdobie 10 rokov. Práve východné trhy sa stali výrazným stabilizačným faktorom aj pre udržanie zamestnanosti v Európskej únii, tiež pre celkové riešenie odbytišť po roku 1990.

Dôsledky implantovania liberálnych princípov

„Pád“ bipolárneho sveta a akcelerovanie globalizačných procesov bolo sprevádzané posilňovaním pozície Číny vo svetovej ekonomike a jej expandovaním na americký trh, zároveň sa významným spôsobom presúvali kapacity v rámci outsourcingu a offshoringu, zmenili sa stratégie TNK a ich manévrovací priestor predstavoval celý globálny trh (vrátane krajín východného bloku), výrazne sa zmenili logistické a produkčné reťazce.

V krajinách východného bloku sa realizovala zásadná deregulácia a privatizácia štátneho sektora s dôsledkami, ktoré znamenali redukovanie štátneho vlastníctva len na niekoľko percent. V rámci liberalizácie investičných tokov došlo vo východných krajinách k významnému prevzatíu podnikov západnými investormi. V prvej fáze odpredaja produkčných kapacít sa na strane východných ekonomík predpokladalo, že zmena vlastníctva prinesie prosperitu, dynamiku, technologickú a technickú obnovu a pod. V skutočnosti však došlo k zásadnému zníženiu zamestnanosti a len k nepatrnému prírastku nových technológií (skôr však išlo o presun technológií z existujúcich podnikov v západoeurópskych krajinách v rámci presunu výroby v dôsledku lacnej pracovnej sily vo východných krajinách). V konečnom dôsledku obmena a prísun technológií vyššieho stupňa bolo len fikciou. V dotknutých krajinách tak štát prišiel v mnohých, i strategických oblastiach, o možnosť významnejšieho ovplyvňovania ďalšieho vývoja v podnikoch alebo nad niektorými odvetviami stratil kontrolu úplne. V dôsledku rastu nezamestnanosti, v krajinách významne vnútroregionálne diferencovanej, vznikala tlak na verejné financie, kde zdroje získané z privatizácie sa veľmi rýchlo rozpúšťali. Celá ťaž nezamestnanosti a úpadku mnohých regiónov ostala na „pleciach“ štátov.

Istým príkladom toho, že samotný proces liberalizácie nevedol v konečnom dôsledku k výsledkom, ktoré jeho „autori“ očakávali, je nemecké zjednotenie, západonemeckých daňových poplatníkov „stálo“ viac ako 2 bil. eur. Napriek významným subvenciám nedosiahla východná časť Nemecka ani úroveň produktivity, ani príjmov jeho západnej časti.

Proces liberalizácie viedol k výraznému oslabeniu ZSSR a nakoniec i k jeho politickému zániku. Rozsiahla deštrukcia spoločnosti, nárast korupcie a nástup oligarchov vytvorili netransparentné prostredie a chaos v krajine, v ktorej sa „uhniesdil“ korporatívny kapitalizmus. Počas vlády prezidenta

Jeľcina došlo k úplnej dezintegrácii krajín východného bloku. Tieto krajiny, ako aj krajiny, ktoré po rozpade ZSSR začali presadzovať vlastnú politiku a nevstúpili do SNŠ, volili stratégiu buď dostať sa pod ochranu USA, alebo sa ich stratégie nedotýkala ochrany od žiadneho dominantného aktéra geopolitiky. Druhú uvedenú stratégiu zvolili stredoázijské republiky, Ukrajina a Bielorusko. Pobaltské krajiny sa hneď po rozpade ZSSR snažili dostať pod ochranu EÚ, ktorá ich mala zaštitíť pred možnými imperiálnymi ambíciami Ruska. Takúto pomoc vlastne očakávala väčšina krajín východného bloku, spolu s pomocou materiálnou a finančnou, ale predovšetkým čakali pomoc vo forme získania členstva v EÚ. Medzi týmito krajinami sa zvlášť aktivovalo Poľsko, kde v rámci procesu liberalizácie dochádzalo i k významnému nárastu protiruských nálad a k sebauvedomovaniu si svojej veľkosti vo väzbe na členstvo v EÚ. Kto si však uvedomoval celkové dôsledky implementácie princípov liberalizmu v širšom európskom priestore a v ázijských krajinách, okrem dôsledkov ekonomických? Pre koho je transparentná časová etapizácia jednotlivých posunov liberalizačného procesu v globálnom priestore?

Zintenzívnenie liberalizačných procesov, krátkodobé krízy a geopolitické pozadie

Nie je náhoda, že väčšina nových členských krajín vstupovala do EÚ v rokoch 2004 až 2006. V tomto období bolo potrebné ponúknuť rozvíjajúcim sa demokraciám nielen „pomocnú ruku“ v oblasti ekonomickej, ale predovšetkým v oblasti politickej, formou integrovania týchto krajín do európskych štruktúr. Pozornosť v rámci rozvíjania demokracie bola v krajinách zameraná na rast ich prosperity cestou konvergenzie k vyspelým ekonomikám vo všetkých oblastiach, vrátane zvýšenia životnej úrovne obyvateľstva. Hospodársky rast v období 2000 až 2006 zdanlivo dával za pravdu liberálnym koncepciám.

Takmer neobmedzený nárast kapitálových zdrojov v globálnej ekonomike, signifikantný rast spotreby, pomalé ale zjavné zvyšovanie príjmov populácie, ale tiež niektoré efekty liberalizácie napríklad možnosť voľného pohybu do západných krajín, vo všeobecnosti znamenalo pozitívne stotožnenie sa s liberálnou koncepciou, tak ako bola formulovaná v 70. rokoch 20. storočia. Hlavná úvaha, že trhy je najlepšie neregulovať, že budú samé smerovať k rovnováhe a trhové sily dosiahnu sami optimálne využitie produkčného potenciálu, pracovných síl, priestoru atď. bola prijímaná bez výrazných

pochybností. Dôsledkom toho bolo i zrušenie regulačných mechanizmov ako napríklad Glass-Steagallovhov zákona v USA (oddeľoval investičné a komerčné bankovníctvo), deregulácia, realizovaná v druhej polovici 90. rokov v podnikovej sfére a procesy liberalizácie v rámci WTO. Tieto postupy navonok potvrdzovali kľúčové východisko liberálnej koncepcie voľných trhov bez regulácie a štátnych zásahov.

Zložitost' dotknutého vývoja sa na základe realizovaných postupov začala zviditeľňovať v sérii kríz, ktoré sa objavili v rokoch 1996, 1998, 2000 a 2002. Tieto krízy však boli považované za dôsledok nedodržiavania WK, predovšetkým v oblasti štátnej ingerencie, resp. ako dôsledok existujúcich opatrení, ktoré obmedzovali liberalizáciu svetového obchodu.

Keďže uplatňovanie koncepcie liberalizmu zdanlivo vychádzalo, tak aj úspešné, štátom riadené tzv. čeboly v Južnej Kórei, ktoré mali charakter obrovských medzinárodne pôsobiacich konglomerátov, bolo treba v záujme čistoty koncepcie rozbiť a odstrániť. Ich existencii a pôsobeniu sa totiž pripisovali dôvody vzniku krízy v ázijskom regióne. Podobne to bolo aj s krízou v Rusku v roku 1998 za vlády prezidenta Jeľcina, s krízou technologických trhov v roku 2000, či s krízami v Južnej Amerike. Tieto „tmavé“ miesta, ktoré realizáciou liberálnej koncepcie vznikali na ekonomickej i spoločenskej mape sveta, poukazovali na to, že nejde len o dočasné výkyvy v globálnom vývoji, ale že ide o zásadné vnútorné problémy spoločnosti, ktoré sú hlboko ukryté pod jej povrchom. USA teda precenili svoju imperiálnu úlohu svetového hegemonu a ani ich ekonomická sila nebola schopná niesť náklady spojené s hegemoniou vo svete.

V mnohých krajinách došlo k „vytriezveniu“ a začalo sa hľadanie svojej vlastnej cesty. Možno to ukázať na príklade krajín strednej Ázie, ktoré isté obdobie najskôr výrazne s USA spolupracovali (umožnili na svojich územiach vybudovanie vojenských základní NATO, USA sa významne angažovalo v konfliktoch, napr. v Afganistane). Neskôr regionálne elity pochopili, že USA má nastavenú špecifickú geopolitickú optiku, pomocou ktorej nevidia ich krajiny, obyvateľstvo a potrebu pomoci, ale len strategickú polohu jednotlivých krajín v smere na Rusko a Čínu. Toto pochopenie znamenalo, že postupne dochádzalo k uzavretiu vojenských základní a k vlastnému ústupu USA z ázijského teritória, osobitne zo strednej Ázie. Nasledoval návrat k výraznej dominancii Ruska, ktoré ešte od čias ZSSR udržiavalo v strednej Ázii prítomnosť

viacerých vojenských základní (najdôležitejšie sú letecká základňa v kirgizskom Kante a základňa 201. motostreleckej divízie v Tadžikistane).

Geopolitické zámery USA sa sústreďovali už predtým na upevnenie pozície aj v oblasti Blízkeho východu. Dôvodom bol blízkovýchodný konflikt, ktorý sa neskončil ani mierovými dohodami z Camp Davidu, ale naopak, gradoval. V tomto kontexte je potrebné vidieť aj vojenské operácie počas Púštnej búrky (konflikt Irak-Kuvajt, Irak-OSN), ale najmä vojenské operácie po roku 2000 vo vojne s Irakom, tiež vojny v Afganistane.

Je zrejmé, že celkový geopolitický zámer USA sa ukázal byť oveľa zložitejším ako sa pôvodne predpokladalo. Nielen z hľadiska materiálnych, ľudských a finančných zdrojov, ale aj ďalších vnútorných rozporov, ktoré sa začali objavovať pri realizovaní koncepcie liberalizmu.

Skryté nedostatky liberálnej koncepcie, deregulácie podnikov, cieľená aktivácia finančného sektora, rast zadlženosti

Možno tvrdiť, že jeden z najvýznamnejších nedostatkov liberálnej koncepcie bol ukrytý v oblasti deregulácie podnikovej a finančnej sféry. Kolaps veľkých medzinárodných gigantov, ako ENRON, Worldcom, Parmalat a pod. ukázal, že deregulácia vo väzbe na kontrolu TNK môže prinášať katastrofické následky. „Explózia“ problémov ENRONu, najväčšej energetickej firmy na planéte, bola prvým varovaním pred dôsledkami deregulácií. K tomu je možné priradiť aj ďalšie zrútenia firiem v Texase a Kalifornii, ktoré tiež súviseli s dereguláciou energetického trhu.

Ďalší nedostatok sa ukrýval za obrovským nárastom finančných operácií, absolútnym odstránením kontroly a regulácie finančných trhov, za vznikom nových špekulatívnych investorov, ako boli hedžové fondy, uzavreté fondy a podielové fondy. Skupiny súkromných investorov bleskovo premiestňovali kapitál v rámci globálnej ekonomiky, finančný sektor bol virtualizovaný a rozbehol sa obchod s produktmi CDS.²⁴ To viedlo k postupnému kumulovaniu virtuálnej bubliny finančného sektora, ktoré nebolo možné kontrolovať. Nemožnosť kontroly, či jej výrazné obmedzenie, bolo založené na oficiálne proklamovanej liberalizácii svetového hospodárstva, kde osobitne liberalizácia finančných trhov mala priniesť prosperitu všetkým zúčastneným.

²⁴ Úverové deriváty na finančnom trhu.

Následné rozvinutie hypotekárnej bubliny a technologickej bubliny bolo len produktom špekulatívnych obchodov, realizovaných cez finančný sektor, čo v konečnom dôsledku viedlo k obrovskej kumulácii problémov z hľadiska obchodovania s toxickými aktívami, ale najmä z pohľadu morálneho hazardu.

V čase prepuknutia hypotekárnej, neskôr bankovej krízy, sa začalo hovoriť o povinnosti štátov sanovať finančný sektor. Tvrdilo sa, že vlády nemôžu čakať tak ako americká vláda v roku 1929, ale okamžite po prepuknutí krízy musia zachraňovať finančný a bankový sektor z peňazí daňových poplatníkov. Táto záchrana mala byť realizovaná bez ohľadu na to, čo bolo príčinou strát a kolapsu. Bola zvolená stratégia „príliš veľkí, aby padli“, na základe ktorej bol morálny hazard, vedúci k obchodovaniu s toxickými aktívami a k nafúknutiu hypotekárnej, ale aj iných bublín, ukrytý. V tejto súvislosti sa v plnej miere odhalilo, že deregulácia a automatické smerovanie trhov k rovnováhe je veľkým omylom teoretického i praktického východiska liberálnej koncepcie.

Posun aktivít finančného sektora na globálnu úroveň a zároveň odstránenie regulácie finančných tokov umožňuje, aby sa kríza rozšírila na všetky svetové trhy a bezprecedentným spôsobom zasiahla väčšinu krajín na planéte. Veľkým dôsledkom krízy sa však vyhli krajiny, ktoré si ponechali istú mieru regulácie finančného a bankového sektora, ako Singapur, Čína, Hongkong. Ukázalo sa, že regulácia finančného sektora je veľmi dôležitým determinantom stlmenia predpokladaných následkov krízy. Istým príkladom je aj trvanie na regulácii špekulačného kapitálu a finančných trhov, ktoré presadzoval malajzijský premiér Mahathir v čase juhoázijskej krízy v roku 1996, kedy zakázal používať praktiky odporúčané MMF. Naproti tomu v Indonézii sa tieto odporúčania dôsledne dodržiavali, v dôsledku čoho sa väčšina obyvateľstva posunula k chudobe a zásadný prepád v oblasti úspor vymazal možnosť oživenia ekonomiky na dlhé obdobie.

Skryté súvislosti s koncepciou liberalizmu sú aj v oblasti zadlženosti a v oblasti úvah o možnosti nekonečného hospodárskeho rastu. Neadekvátne zadlžovanie obyvateľstva bolo považované za významný faktor, ktorý mal stimulovať neobmedzený rozsah produkčných kapacít, s cieľom vytvárať priestor pre rast zamestnanosti a príjmov. V konečnom dôsledku mala trvale rastúca spotreba vytvoriť ilúziu zväčšovania bohatstva u väčšiny populácie a na základe toho i vidinu možnosti udržania permanentného ekonomického

rastu. V týchto úvahách absentovali otázky dotýkajúce sa prirodzených limitov prírodných zdrojov, ako aj reálneho prehlbovania príjmovej polarizácie obyvateľstva vo svete. Pritom bolo zrejmé, že zamestnanci strácajú oporu v odboroch, ktorých aktivity sa zamerali už len na udržanie pracovných miest, lebo TNK na odbory vyvíjalo nátlak v podobe presunu pracovných miest do iných krajín. Tým sa odštartoval proces stagnácie miezd. Ak väčšina populácie postupne strácala predpoklad mzdového rastu, udržanie spotreby bolo možné len ďalším zvyšovaním úverového zaťaženia obyvateľstva. Napätá situácia v oblasti spotreby viedla k situácii, v ktorej nebolo možné donekonečna udržiavať produkčné kapacity a ekonomický rast.

V rokoch 2002 až 2006, kedy ešte možno vo všeobecnosti hovoriť o ekonomickom raste, bolo riziko zväčšovania zadlženosti u obyvateľstva relatívne skryté. Predpokladalo sa, že rast miezd bude zabezpečovať krytie rastúcej dlhovej služby obyvateľstva a že rast jeho spotreby, ťahanej úvermi a kreditnými kartami, bude možný bez výrazných obmedzení. V skutočnosti však mzdy stagnovali dlhé obdobie a nárast spotreby cez rôzne formy úverovania trval len do tej doby, kým štát nepristúpil k okliešťovaniu sociálnych výdavkov.

Súčasnne so zväčšujúcou sa zadlženosťou obyvateľstva sa zadlžovali aj jednotlivé krajiny, čo bolo v diametrálnom rozpore s požiadavkou vyrovnaného rozpočtu (podľa WK). Zadlžovanie krajín vytváralo tlak na získavanie dodatočných zdrojov na medzinárodných finančných trhoch. Na základe získania štátnych záruk banky už od 90. rokov poskytovali úvery aj tým skupinám obyvateľstva, u ktorých nebol reálny predpoklad ich splatenia. Pokiaľ by došlo k zníženiu kredibility, banky počítali s tým, že štát bude ich problémy sanovať. S takýmito zárukami sa banky bez výraznejších obáv presunuli do virtuálneho prostredia a väčšina transnacionálnych bánk sa riadila princípom maximalizovať zisk bez ohľadu na svoje morálne záväzky. Po vypuknutí krízy v septembri 2008, vlády krajín na problémy bánk reagovali mimoriadne rýchlo. Bankám poskytli dodatočnú likviditu, alebo/a od nich odkúpili toxické úvery. O tom, že táto stratégia bola úspešná svedčí fakt, že väčšina amerických bánk do roka požičané prostriedky vrátila. V skutočnosti to nebolo také jednoduché, pretože štátne prevzatie akcií týchto bánk sa realizovalo návratne iba veľmi pomaly a postupne. Zánik bánk typu Lehman Brothers mal formálne viesť k očisteniu a k potvrdeniu liberálnych koncepcií, kde sa konštatuje, že regulácia by nemala chrániť problémové subjekty.

V skutočnosti bol finančný sektor zachránený z prostriedkov daňových poplatníkov. Je verejným tajomstvom, o ktorom nechce nikto z kompetentných hovoriť, že podstatná časť zadlženosti a následnej dlhovej krízy vznikla práve zo sanovania finančného a bankového sektora. Dlhovou krízou sa významnejšie otvoril problém zadlženia obyvateľstva. Všetky snahy krajín splácať pôžičky zvýšením daní a zaangažovať obyvateľstvo do splácania týchto pôžičiek totiž narazili na problém príjmovej polarizácie. Ak väčšina populácie zostáva z hľadiska príjmov na rovnakej úrovni a pokiaľ sa vytvorené bohatstvo rozplýva na aspoň udržanie životnej úrovne obyvateľstva, vznikla nová hrozba, znamenajúca zásadné odmietnutie WK.

Snahy o „očistenie“ koncepcie liberalizmu – prehĺbenie regulácie finančného sektora a „odkrytie“ finančných tokov?

Vývoj po prepuknutí krízy v roku 2008 je „ukážkou“ toho, do akej hĺbky problémov jednotlivé ekonomiky dokonvergovali. Deregulácia finančného sektora, vedúca k virtualizácii a morálnemu hazardu, prinútila predstaviteľov liberálnej koncepcie a WK, aby sa stiahli. Začala sa prezentácia úvah o potrebe dôslednej regulácie, nevyhnutnosti prehĺbenia regulačných mechanizmov v bankovom sektore i v medzinárodnom obchode a o špecifickejšej kontrole jednotlivých finančných operácií. Postupne sa ukázalo, že ani regulačné mechanizmy, ani zvýšenie daní nebudú riešením nahromadených problémov. V tejto súvislosti sa vynorila iniciatíva v podobe novej koncepcie, ktorej základ predstavuje potreba transparentnosti finančných tokov vo väzbe na daňové úniky, daňové raje, požiadavku riešenia podnikovej kriminality, čiernej a šedej ekonomiky.

Keďže škrtanie rozpočtov na sociálne programy, ako aj zvyšovanie daní prekročilo vo väzbe na obyvateľstvo hranice primeranosti je len logické, že úsilie získať dodatočné rozpočtové zdroje na základe novej stratégie sa zintenzívňuje. Zároveň nebude možné opomenúť, aspoň formálne, postihnutie morálneho hazardu, a to na nadnárodnej úrovni. To je aj dôvodom súčasnej väčšej frekvencie stretnutí na medzinárodných fórach, ktoré sa zaoberajú korupciou, daňovými únikmi a daňovými rajmi. Primárne však pri nich nejde o riešenie šedých zón v globálnej ekonomike a v národných ekonomikách. Skôr ide o snahu parciálne riešiť súčasné problémy poznaním

vlastných hraníc tradičných nástrojov a ich prekrytie novými koncepcnými nástrojmi, riešiacimi aspoň časť dlhovej krízy.

V pozadí ale možno „tušiť“ pripravenosť neoliberálnych koncepcií a v istom slova zmysle aj aktivovanie neokonzervatívnej revolúcie. Táto úvaha vychádza z analýzy súčasných prístupov k plneniu jednotlivých podmienok WK a prístupu k morálnym štandardom v globálnej spoločnosti. Z analýz vyplýva, že existencia daňových rajov nepredstavuje porušenie zákonných noriem, nakoľko firmy v daňových rajoch platia dane podľa miestnych zákonov, že šedá ekonomika nie je považovaná za prioritný problém a korupcia je iba nepríjemný spoločenský fakt, ktorej význam sa preceňuje. Vo väzbe na základné východiská WK možno tvrdiť, že otázka privatizácie je bezpredmetná, lebo väčšina majetku okrem pár percent je už súkromného charakteru, dosiahnuť vyrovnaný rozpočet do roku 2016 je nereálne vzhľadom na akútnu potrebu riešiť otázky penzijných, zdravotníckych a municipálnych reforiem a nízke dane nepreukázali možnosť väčšieho výberu do štátnej pokladnice, ani nestimulovali príchod zahraničných investorov. Zároveň sa má vyrovnaný rozpočet dosiahnuť okresávaním sociálnych funkcií štátu a obmedzovaním toho, čo štát v pôvodnom sociálnom modeli zabezpečoval. Priestor, v ktorom sa môže prejaviť aktivovanie neoliberálnych koncepcií sa ukazuje v oblasti liberalizácie obchodu a v zmene stratégie investičných stimulov. Pre západné krajiny to v oblasti liberalizácie obchodu môže byť orientácia na faktor detskej práce v rozvojových krajinách, na nutnosť riešenia ekologických problémov (virtuálna voda, ekologické náklady, komplexné náklady ekologickej recyklácie) a na riešenie demografickej krízy a zamestnanosti vo väzbe na zvyšovanie produktivity práce.

***Ekonomika ako nástroj geopolitických zmien,
nutnosť transformácie liberálnej koncepcie,
hrozby globálneho vývoja a kontrola spoločnosti***

Reálnym sa stáva nie to, že jediným východiskom z marazmu, do ktorého sa dostala globálna ekonomika je liberálna koncepcia a plnenie WK, ale vyhocovanie vzťahu medzi liberalizmom a ostatnými názorovými prúdmi, ktoré už v praktickej rovine ukázali možnosť riešenia niektorých signifikantných problémov. Ázijské krajiny sa pri riešení svojich vnútorných problémov neopierajú o koncepciu liberalizmu, export síce udržiavajú práve vďaka

liberálnemu prístupu vyspelých krajín, ale svoj finančný trh, ani vnútorné trhy neliberalizujú. Vytváraním tarifných, netarifných limitov a špecifických bariér sa snažia dosiahnuť regulovanie a diferencovanosť obojstranných tokov tovarov, služieb a financií. Je vysoko pravdepodobné, že liberálne kruhy preto začnú akcentovať potrebu prehodnotenia rozsahu aktív, ktoré krajiny, ako Čína, India, Brazília a Rusko získali práve vo väzbe na zadlženosť vyspelých krajín.

Čína dlhé obdobie nakupovala viac ako polovicu štátnych dlhopisov USA. Z dôvodu, že by Čína požadovala splatenie všetkých dlhopisov a úverov, rastie nervozita v mocenských kruhoch USA. Menová zbraň v rukách Číny vyvoláva obavy z možného kolapsu ekonomiky USA. Tieto obavy môžu byť základom pre vytváranie postupného tlaku na to, aby sa koncepcia liberalizmu stala opäť dominantnou, čo predpokladá že v prvej etape budú použité ekonomické a v druhej etape geopolitické nátlakové prostriedky.

Jednu zo súčasných zásadných asymetrií predstavuje rozdielny vývoj skupiny krajín, ktoré sa rozvíjajú a vyspelých krajín, ktoré sú výrazne zadlžené. Ich deficitné hospodárenie vyžaduje permanentné využívanie externých zdrojov, čo vyvoláva podráždenosť dominantných aktérov globálnej ekonomiky.

Ak sa pripustí, že ekonomika sa stále viac stáva nástrojom geopolitických zmien, potom vzniká otázka akou transformáciou prejde liberálna koncepcia i WK? Bude reagovať na kľúčové hrozby ako je prehlbovanie príjmovej polarizácie spoločnosti, starnutie populácie, škody vyplývajúce zo zmien prírodných podmienok, využívanie technológií na podstatné zvýšenie kontroly spoločnosti? Niektoré aféry americkej CIA a ďalších tajných služieb, ktoré odhalili povinnú spoluprácu internetových spoločností, ako Yahoo, Google a Facebook v oblasti poskytovania informácií o občanoch a podnikovej sfére, totiž poukazujú na postupne rastúcu úlohu kontrolovanej spoločnosti. Ak snahy o obnovu WK nebudú úspešné, je reálnym predpoklad, že vládne, ale najmä mocenské elity, budú sledovať svoje ciele cez vytvorenie novej formy kontroly globálneho vývoja. Túto kontrolnú funkciu plnil v 80. a 90. rokoch WK a neokonzervatívna revolúcia. V súčasnosti by túto funkciu mohli plniť informačné technológie, umožňujúce totálnu kontrolu spoločnosti vytvorením globálnej siete dozoru (v rámci systému Echelon môžu už dnes vybrané skupiny v USA, vo Veľkej Británii a v Austrálii sledovať väčšinu dátových sietí a presunov informácií vo svete). Nejde o verejne prezentovaný názor, že ide o boj proti terorizmu, ale ide o novú formu kontroly spoločnosti.

WK je súčasťou skrytého predobrazu snáh o posilňovanie kontrolovanej spoločnosti. Formálne má WK viesť k výraznému rozšíreniu slobody jednotlivca a krajín, čo zastrešujú úvahy o liberalizácii obchodu, deregulácii a privatizácii. V skutočnosti však tieto princípy vedú k vytvoreniu predpokladov na prechod k novej úrovni kontrolovanej spoločnosti. Keďže v procesoch deregulácie vzniká chaos, jednotlivé subjekty, snažiac sa o jeho pochopenie a zvládnutie, logicky žiadajú vytvoriť nové, podstatne tvrdšie kontrolné mechanizmy, ktoré by pred WK prijateľné neboli.

Úsilia o kontrolu spoločnosti v 60. rokoch 20. storočia neboli adekvátne napĺňané, preto WK musel vytvoriť podmienky pre geopolitické zmeny – navonok a podmienky pre vytvorenie kontrolovanej spoločnosti – dovnútra. V 70. a 80. rokoch ešte neexistovali technológie na maximálnu kontrolu každého subjektu a objektu spoločnosti. Preto bolo nutné rozvinúť technológie, ktoré to umožnia. Nástup internetu a rozvoj sofistikovaných služieb, umožňujúcich zvýšenú mieru kontroly (najmä cez sociálne siete), bol sprevádzaný postupným vytváraním klímy, v ktorej sa spoločnosť dobrovoľne vzdávala svojich občianskych slobôd a slobody, ktorá vychádzala z princípov WK. Akcentovanie hrozieb terorizmu, zvlášť po 11. 9. 2001 ukázalo, že veľká časť spoločnosti je už pripravená a ochotná vzdať sa veľkej časti občianskych práv v prospech vytvorenia podmienok pre svoju bezpečnosť.

V súčasnosti je pomerne zložitá, len na základe prítomnosti kontroly informácií, zbraní, pohybu obyvateľstva, prezentovanej ako nevyhnutná súčasť bezpečnosti a ochrany väčšiny populácie, uvedomiť si ďalšie smerovanie tak kontroly, ako aj kontrolovanej spoločnosti. Rozvoj informačných technológií vytvára predpoklady pre stále viac sofistikovanú strojovú kontrolu spoločnosti a postupný rozvoj genetického inžinierstva a nanotechnológií je zase predpokladom vytvorenia takej roviny kontroly spoločnosti, ktorá sa môže stať z pohľadu doteraz známych nástrojov dohľadu nekontrolovateľnou.

Spojenie reálneho posunu kontroly v oblasti technológií s tzv. ochranou občanov pred rôznymi rizikami vývoja globálnej spoločnosti (prírodné, ekonomické, vojenské, teroristické) predstavuje v súčasnosti hlavnú operačnú základňu kontrolovanej spoločnosti, ktorá sa pripravuje na prijatie ďalších opatrení v rozpore s podmienkami procesu liberalizácie a deregulácie. Signifikantným je odklon od diskusií o právach občanov a spôsoboch ich presadzovania. Vývoj smeruje k cieľnému prezentovaniu nevyhnutnosti ochrany občana pred jednotlivými ohrozeniami na národnej i globálnej úrovni.

Ak WK realizáciou liberalizácie doviedol globálny svet k zásadným geopolitickým zmenám, možno konštatovať, že je v istom slova zmysle prekonaný a je potrebné uvažovať o obsahu ďalšej pravdepodobnej koncepcie, ktorá umožní pokračovanie žiaducich zmien v oblasti geopolitiky a o smeroch vývoja kontrolovanej spoločnosti. V tejto súvislosti je dôležité identifikovať predpoklady miery závislosti spoločnosti od vývoja technológií a aké sú možnosti modifikácie ekonomického vývoja v prospech uvedených cieľov. Významným je už samotné dešifrovanie podpory pôsobenia zahraničných investícií, ako aj objasnenie úlohy zahraničných spoločností v procese kľúčových geopolitických zmien (napr. Google v Číne, IT spoločnosti v Afrike v rámci tzv. arabskej jari, globálne operujúci systém Echelon). Objasňovanie pozadia budúceho vývoja je preto metodologicky založené na skúmaní spoločného pôsobenia ekonomiky, geopolitiky, kontroly spoločnosti a technologického zázemia. Odpoveď nie je možné získať skúmaním izolovaných skupín problémov, napríklad problémov ekonomických, ako je deregulácia, alebo okresávanie sociálneho štátu. Stratili by sa súvislosti a obchádzali možné riešenia napríklad v oblasti príjmovej polarizácie obyvateľstva, starnutia populácie, ktoré sú viditeľné práve v období snáh o obmedzenie pôsobenia sociálneho štátu.

Z predchádzajúcich úvah vyplýva, že koncepcia liberalizmu bola, od 70. rokov 20. storočia až po súčasnosť, postupne modifikovaná. Podpora základného cieľa – vytváranie podmienok pre udržanie pozícií kľúčových mocenských skupín v rámci globálneho sveta – však ostala zachovaná. Prezentované úvahy nie je vhodné zaradiť medzi názory, ktoré sú súčasťou konšpiračných teórií. Je totiž zreteľné, že určité elitné skupiny spoločnosti, ktoré niektorí autori pomenovali ako supertrieda, postupne, i vďaka WK a vývoju po roku 1990, získali v mocenskej hierarchii globálneho sveta ústrednú pozíciu a túto ďalej upevňujú. V tejto súvislosti sa vynára mimoriadne dôležitá otázka: Sú tieto mocenské skupiny schopné globálny svet kontrolovať a udržať jeho vývoj pod kontrolou aj v budúcnosti? Podľa doterajších náznakov je pravdepodobné, že nie. Súčasný stav globálnej spoločnosti, s akútnymi ohrozeniami prírodného, spoločenského a ekonomického charakteru, nie je totiž „poznamenaný“ spoločnými viditeľnými prístupmi na ich prekonanie. Preto je možné očakávať chaotický vývoj a nekontrolovateľné udalosti v zmysle názorov Nassima Taleba o čiernych labutiach. Uvedené

vo významnej miere podporuje tá skutočnosť, že meniace sa prírodné podmienky môžu v budúcnosti zásadným spôsobom zasiahnuť do vývoja ľudskej spoločnosti. Treba poznamenať, že pôvodný liberálny koncept (ani WK) s pôsobením tohto kľúčového determinanta nepočítal.

3.2. Stret civilizačných modelov?

Aktuálnosť skúmania globálneho sveta cez optiku komunikácie civilizačných, v istom slova zmysle kultúrnych modelov,²⁵ vychádza z potreby zistenia či toto bádanie môže zodpovedať niektoré otázky mierového alebo konfliktného riešenia zásadných problémov globálnej spoločnosti. V ďalšom je to i pohľad na odraz komunikácie týchto modelov prostredníctvom prenosu ich jednotlivých prvkov na podnikovej úrovni regionálneho či nadregionálneho významu. Otázky prijímania alebo averzie voči jednotlivým prvkom a súborom komunikačných prvkov civilizačných modelov v rôznych oblastiach života spoločnosti, napríklad v oblasti religiozity, sú taktiež výraznejšie rezonujúce v posledných desiatkach rokov.

Kríza obnažila širokú paletu spoločenských a ekonomických problémov globálneho významu, ktoré sú na regionálnej úrovni diferencovane vnímané a väčšinou nie konsenzuálne riešené voči globálnym potrebám.²⁶ A súčasná kríza je zreteľným katalyzátorom zmien fungovania globálnej spoločnosti.

Skúmanie súvislostí globálneho vývoja, na základe pozorovania konkrétnych reálií sveta, umožňuje bádať hlbšie pod povrchom oficiálne prezentovaných obrazov a vzťahov globálnej spoločnosti. Vtedy sa výskumník už neuspokojí so všeobecne prijímanými formuláciami vývoja, manipuláciou informácií pre ponúknuť istého fungovania vzťahov a rebríčkov významnosti čohokoľvek. Vydáva sa na cestu hľadania toho, čo ostáva skryté väčšine spoločnosti. Obrisy aktivizovania nového geopolitického „pozadia“ a jeho

²⁵ Vo všeobecnosti je možno pod civilizáciou chápať úroveň vývoja, ktorú dosiahla určitá spoločnosť v materiálnej a duchovnej oblasti. V klasickom ponímaní ide o súhrn náboženských, intelektuálnych, politických fenoménov a im zodpovedajúcich hodnôt, ktoré charakterizujú národy. V anglosaskej antropológii sa v tomto zmysle hovorí väčšinou o kultúre. Kultúra predstavuje systém historicky zdedených pojmov a predstáv, vyjadrovaných prostriedkami, ktorými ľudia komunikujú, fixujú a rozvíjajú svoje poznatky o živote a o svojom postoji k nemu (C. Geertz: *The Interpretation of Cultures*, New York 1973, s. 89).

²⁶ Tie, ktoré sú vo všeobecnosti prezentované pred verejnosťou.

záujmov, sa napriek snahám o realizovanie niektorých prvkov kontrolovanej spoločnosti, zviditeľňujú. Preto je možné otvoriť otázku, či v súčasnom svete ide o možnosť jeho budúceho vývoja podľa klasického pohľadu na stret civilizácií, alebo je táto problematika posunutá do oblasti, kde je nutné hľadať odpovede týkajúce sa pozadia geopolitických zmien.

Vzťah silných a slabých stránok civilizačných modelov a submodelov, formovanie nových väzieb krajín

Po rozpade bipolárneho sveta sa USA stali hegemonom geopolitickej scény a v 90. rokoch začali zvlášť ovplyvňovať dianie vo svete. Súviselo to nielen s rozpadom ZSSR, ako bývalého protipólu USA, ale aj s vývojom v strednej a východnej Európe, v rovníkovej Afrike a v Južnej Amerike. Všeobecne sa vytvoril dojem, že za pozitívnym posunom civilizácie v jej vývoji na ceste k demokracii stojí uplatňovanie liberálnej koncepcie, predstavovanej neoliberalnou klasickou školou.

V skutočnosti vývoj po 90. rokoch nebol taký jednosmerný, v porovnaní s predchádzajúcim obdobím nadobudol nový rozmer, bol a je menej transparentný a turbulentný. Vznikli viaceré významné centrá geopolitickej moci, ako Čína, India, arabské krajiny a Južná Amerika. Rozsah a spôsob aktivít, ktoré USA v 90. rokoch i po roku 2000 uskutočnili, posilňovali protiamerické nálady v celom svete, nielen v arabských krajinách. Výsledkom bolo aj výrazné zaťaženie americkej spoločnosti nákladmi hegemóna. Ukázalo sa, že americká ekonomika nie je schopná zabezpečiť financovanie globálnej geopolitickej úlohy svetového „mierotvorcu“, ani svetového policajta. Zároveň sa odkryli jej vnútorné slabé stránky, súvisiace so životom spoločnosti na dlh za posledných 15 až 17 rokov. Vývoj po roku 2008 tieto slabé stránky ešte viac zvýraznil.

Veľký rozsah emitovaných štátnych dlhopisov, zabezpečujúci fungovanie americkej spoločnosti, odkupovali krajiny, ktoré USA považovali za bezpečný prístav svojich investícií. V rozhodujúcej miere ich však kupovali krajiny, predvídajúce ďalšie geopolitické rozloženie síl vo svete, osobitne Čína, ktorá za posledných 10 rokov skupovala väčšinu amerických štátnych dlhopisov.

V dôsledku obáv z hrozby použitia menových nástrojov zo strany Číny, rástlo v USA povedomie o potrebe mať veľkého, verného a silného spojencu

pre prípad potenciálnych konfliktov. V Európe sa takýto spojenec už dlhšiu dobu formoval. Postupné rozširovanie EÚ predstavovalo istú novú formu hegemonu. Jeho interné väzby boli síce krehké, plné vnútorných rozporov ekonomicky a národne značne diferencovaných krajín, ale navonok vznikol silný konglomerát štátov. Pre USA veľká rozdielnosť v štruktúre krajín EÚ znamenala a stále znamená výhodu, nakoľko sa môžu angažovať pri riešení jej problémov a sledovať tým vlastné záujmy. Pre EÚ je vnútorná diferencovanosť, spojená s absenciou jednotného vedenia, jej slabou stránkou. Krehkosť EÚ spočíva aj v tom, že jednotlivé krajiny riešia svoje národné problémy na úkor druhých krajín, s cieľom získať výhody. Záujmom USA je vytvorenie pevnej a stabilnej EÚ pod jednotným vedením, ktoré by vyhovovalo aj ich predstavám. Má sa na mysli dosiahnutie stavu, v ktorom by jednotlivé krajiny EÚ prestali sledovať svoje vlastné geopolitické záujmy (najmä Nemecko, Francúzsko, ale aj niektoré krajiny bývalého východného bloku), lebo iba vtedy môže byť EÚ spoľahlivým spojencom. Pre EÚ je však dôležité, aby si aj naďalej ponechala istú mieru autonómnosti v rozhodovaní, čo znamená, že má byť najbližším spojencom USA, ale vytvárať tiež zdieľanie existencie vlastnej strategickej línie. V súčasnosti sa takto definovaná autonómnosť prejavuje v oblasti energetiky a armády. Pri niektorých konfliktoch, ako napr. v Líbyi a Sýrii, začala EÚ evidentne plniť funkciu „zástupcu“ USA.

„Utvorenie“ pevného spojenca, ktorý by nebol zjavným „prisluhovačom“, ako je napríklad Saudská Arábia, ale spojencom typu „Izrael Ťa vidí, podporuje, niekedy aj platí“, t. j. spojenca ktorý by podporoval a plnil americké geopolitické predstavy, by mohlo znamenať takú EÚ, ktorá bude riešiť vlastné problémy a súčasne prevezme časť riešenia vonkajších amerických problémov. Táto špecifická spolupráca môže byť založená na tom, že EÚ bude financovať riešenie časti vonkajších problémov USA z vlastných zdrojov. Tým sa môže znížiť tlak na obmedzené finančné zdroje USA a „ušetrené“ financie sa vyčlenia na niektoré „špeciálne“ ozbrojené konflikty. Finančné zdroje vo väzbe na konflikt v Iraku a v Afganistane sa totiž ukázali byť významne limitované. Má to však aj druhú stránku, a tou je zlepšenie imidžu USA, ak sa ich celkové výdavky na ozbrojené konflikty oficiálne znížia, resp. zníži sa ich podiel na celkových výdavkoch. Tým sa môže zmeniť pohľad na význam úlohy USA v rámci NATO. Pre takéto smerovanie by boli USA pravdepodobne veľmi „náchylné“ poskytovať EÚ logistickú podporu, nakoľko je známe, že EÚ má problémy práve s dopravnou logistikou.

Ukazuje sa, že takéto spojenectvo môže byť dlhodobého a takmer bezproblémového charakteru. Partneri sú si historicky, kultúrne a civilizačne veľmi blízki. Otáznou je však budovanie istej formy závislosti EÚ od USA, ktorá je predovšetkým v ekonomickej oblasti. Riešenie dlhovej krízy v EÚ a eurozóny ukazuje na pozadie prepojenia a začínajúcej intenzívnejšej „spojeneckej spolupráce“ EÚ a USA. USA ponúka vytvorenie euroatlantickej bezcolnjej zóny voľného obchodu, ktorá vyzerá zdanlivo prijateľne. Pri porovnávaní súčasných obchodných bariér a limitov, na oboch stranách pôjde pravdepodobne o asymetrické odstránenie bariér – 70 % EÚ a 30 % USA. Znamenalo by to nielen uvoľnenie priestoru pre expanziu amerických firiem, ale aj užšie previazanie a už spomenutú rastúcu závislosť EÚ od USA.

V súčasnom globálnom spoločenskom priestore je možné identifikovať, niekoľko základných spoločensko-historických modelov a množstvo ich submodelov. Aj keď sa s globalizáciou majú možnosť stretať takmer všetky modely, z pohľadu skúmania pozadia geopolitických zmien sú vzťahy niektorých z nich významnejšie. Preto je optika bádania nastavená na skúmanie vzťahov modelov, ako európsky, severoamerický, islamský, ázijský, juhoamerický a submodelov, ako ruský, čínsky a japonský. Z pohľadu historického i súčasného formovania vzájomných väzieb modelov v rámci globalizačných procesov a ich príspevku k mierovému potenciálu sveta sú významnými ich silné a slabé stránky. Prejavom určitej formy expandovania ázijského modelu je najzreteľnejším, čo do početnosti obyvateľstva a jeho správania sa, vytváranie tzv. chinatownov v rôznych regiónoch sveta. Na druhej strane je jeho slabou stránkou uzatváranie sa v komunitách vytváraním vlastných štruktúr riadenia v záujmovom území. Americký model donedávna profitoval zo svojho postavenia svetového „mierotvorcu“, otvoreného k riešeniu „všetkých“ problémov planéty, zvlášť keď to bolo a je v záujme zabezpečenia „demokratizačného“ vývoja. Pre dosiahnutie svojich cieľov má „spolubežca“ – európsky model, ktorý sa ekonomickým zjednotením posilnil, a jeho základné korene americký model v historickom kontexte prevzal. Islamský model, resp. jeho submodely, s mimoriadne rozdielnymi špecifikami regionálneho charakteru, sa pre ostatné modely stávajú silno nepopulárnymi z dôvodu teroristických aktivít, ktoré ostatné modely zdanlivo nútia k spolupráci v smere zabezpečenia humánnych, demokratických a mierových podmienok. Juhoamerický model je v súčasnosti charakteristický svojim oponentským postojom

voči americkému a čiastočne i európskemu modelu v otázkach spôsobu formovania sociálnych hodnôt, i keď historicky v mnohom obsahol kultúrne prvky z dotknutých modelov (najmä kresťanstvo). Jeho slabou stránkou je obrovská korupcia, ktorá však nemá domáce historické korene. Africký kontinent je z pohľadu civilizačného modelu silne heterogénny v severojužnom smere.

Ekonomická podoba, miera zhodnosti a odlišnosti, vzájomné ovplyvňovanie sa modelov a submodelov

Istou rovinou, ktorú je potrebné pri týchto modeloch skúmať je tá, ktorá súvisí s tzv. utilitárnou ekonomickou, resp. pragmatickou podobou civilizačného modelu, resp. subcivilizácie (submodelov). Medzi dotknutými modelmi existujú výrazné odlišnosti, ktoré sa koncentrovane viditeľne premietajú v ekonomickej rovine. Sú výsledkom veľmi dlhého vývoja, v rámci ktorého dochádzalo k ich vzájomnému ovplyvňovaniu sa v menšej, alebo väčšej miere. Napriek vzájomnému ovplyvňovaniu sa, ostali v jednotlivých základniach modelov významne diferencované prvky, zreteľné v prístupe k riešeniu problémov každodenného života jednotlivca.

V islamskom modeli je zakázaná úžera a vysoké úrokové sadzby. Tento systém západná civilizácia nikdy neprevzala a má i v súčasnosti, so zavedením a aplikovaním jeho jednotlivých prvkov na svojich územiach, výrazné problémy. Absolútny egoizmus, ktorý je základom amerického modelu sa dlhodobo nedarí implantovať do európskeho modelu, zvlášť od obdobia vstupu krajín, ktoré boli niekoľko desaťročí pod vplyvom ruskej subcivilizácie. Táto skutočnosť je o to zaujímavejšia, že korene silného individualizmu v americkom modeli majú svoj pôvod v európskom protestantizme.²⁷ Iné ovplyvňovanie možno postrehnúť pri kolonizovaní južnej a strednej Ameriky zo strany Španielov a Portugalcov od konca 15. do začiatku 19. storočia. Okrem ortodoxného katolicizmu možno pri určitom zjednodušení uviesť, že integrovali do systému základy toho, čo dnes vnímame ako korupciu a čiernu ekonomiku, tvoriacu podhubie mnohých juhoamerických ekonomík. Istým príkladom zásadnej odlišnosti od ostatných civilizačných modelov je existencia

²⁷ Už v 17. storočí vlna anglických protestantov emigrovala na lodi *Myflower* na americký kontinent. V massachusettskom zálive bola založená kolónia, kde protestanti aj v nasledujúcom období dominovali, šíriac myšlienky absolútneho individualizmu.

generačnej solidarity v islamskej mnohopočetnej rodine a v spoločnosti ako takej. V tom prípade sú diferencované aj prvky sociálnych systémov v ekonomike v rámci civilizačných modelov a subcivilizácií.

V skúmanej problematike sa berie do úvahy miera zhodností a odlišností medzi civilizačnými modelmi a základňa kultúry je v priamej väzbe na ovplyvňovanie ekonomickej oblasti. Na báze ekonomickej zhodnosti môže byť viditeľná napríklad podobnosť, resp. zhodnosť „ducha“ kolektivismu, ktorý je typický pre dosiahnutú úroveň ázijskej (čínskej) spoločnosti, alebo „ducha“ absolútneho individualizmu, typického pre úroveň americkej a čiastočne i európskej spoločnosti.

V tejto súvislosti je potrebné uviesť, že existujú názory na existenciu tzv. euroamerického civilizačného modelu, aj na základe jeho všeobecných ekonomických podobností. To, čo sa však oficiálne nepriznáva, sú závažné rozdiely v tom, že pre Európanov je kľúčovým využívanie voľného času a kvalita života v zmysle predstáv blahobytu.²⁸ Dotýka sa to Angličanov, Holanďanov, Belgičanov, Francúzov, Talianov, Španielov, Dánov, Nemcov. V USA však kľúčovou nie je otázka kvality života, ale výška bankového konta jednotlivca. V ďalšom, ak sa berie do úvahy napríklad produktivita práce, má sa za to, že v USA je takmer o tretinu vyššia ako v Európe. Z pohľadu produktivity na hodinu odpracovaného času je takmer vyrovnaná a za posledných 30 rokov bol v Európe zaznamenaný takmer päťnásobne väčší nárast ako za USA. Všeobecne sa tvrdí, že Američania sa majú dobre zásluhou svojej práce. To znamená, že Európania, keďže je ich produktivita nižšia, sa nemajú dobre zásluhou svojej lenivosti?²⁹

Pri skúmaní správania sa podnikov je možné postrehnúť vnútorné špecifiká tak „ducha“ kolektivismu, ako aj „ducha“ absolútneho individualizmu, s niektorými prechodovými stupňami. Kým pre americký model je v podnikovej oblasti charakteristické, že zodpovednosť je individuálna a určená, pre ázijský model (japonský submodel) je typické, že zodpovednosť je zdieľaná skupinovo. Kontrola je v pracovnom procese v americkom modeli veľmi

²⁸ Termín welfare state (štát blahobytu) bol prvýkrát použitý v roku 1939 v Anglicku a po 2. svetovej vojne sa rozšíril v západnom svete. Je vymedzený voči trhovému kapitalizmu a liberálnemu poňatiu štátu na jednej strane a socializmu s plánovaným trhom na strane druhej. Je viazaný na demokratický režim.

²⁹ Alebo je možné k takým záverom dospieť na základe absurdnej štruktúry ukazovateľov komparácií?

zreteľná, kým v japonskom submodeli je samozrejماً a neformálna. V americkom modeli ide najčastejšie o pracovný pomer krátkodobý, s rýchlym pracovným postupom i ohodnotením, v európskom ide o dlhodobý pracovný pomer a pomalý funkčný postup i hodnotenie pracovníka. V japonskom modeli je častá orientácia na doživotný pracovný pomer, s veľmi pomalým funkčným postupom a ohodnocovaním práce.³⁰

Vnútná štruktúra spoločnosti a dlhodobé formovanie jej kultúry sú ovplyvňované i migráciou obyvateľstva. História ponúka širokú paletu príkladov prenosu, prevzatia a miešania sa mnohých prvkov kultúry vo všetkých regiónoch sveta, tak v čase vojen, ako i v mierových podmienkach. Zo súčasného pohľadu je signifikantným vplyv migrácie na formovanie podnikateľského prostredia, trh práce a na sociálne systémy.

Ak sa sledujú súvislosti historického vývoja amerického a európskeho modelu, migrácia je spojená s otázkou kto a prečo migroval. Vo všeobecnosti sa má za to, že na americký kontinent z Európy prichádzali tí, ktorí boli nespokojní s duchom európskeho konzervativizmu. Iné pramene udávajú, že išlo o ľudí, ktorí neboli schopní zaradiť sa do spoločnosti. Civilizovaná európska spoločnosť prestala poskytovať dostatočný priestor pre slobodný prejav a na území sa nenachádzali veľké voľné plochy na osídlenie ako v Amerike, v ktorej existovali prakticky až do občianskej vojny. Zaberanie veľkých území, na ktorých žili Indiáni, sa považovalo za legálne a slobodné osídľovanie. Druhá historická etapa obrovskej migrácie súvisela s ilegálnym presúvaním sa mexického obyvateľstva do USA, ktoré sa už prezentovali bohatým obyvateľstvom. Mexičania si potrebovali zvýšiť svoju životnú úroveň, mnohí chceli v USA zbohatnúť. Domáce politické a ekonomické podmienky to väčšine z nich totiž neumožňovali.

V USA je poznať aj výsledky procesov ázijskej emigrácie, ktorej menšie vlny sú zreteľné aj v súčasnosti. Rozbehla sa vo väzbe na budovanie železničnej dopravnej infraštruktúry, pri budovaní ktorej boli až z 90 % zamestnávaní Číňania. Predstavovali lacnejšiu pracovnú silu ako Mexičania, navyše kuliovia boli veľmi tichí a poslušní oproti Mexičanom, s primiešanou

³⁰ Rozdiely sú významné aj z pohľadu profesionálnej orientácie: v americkom modeli ide o vysokú špecializáciu, v európskom skôr o univerzálnu. Záujem o zamestnancov je v americkom modeli orientovaný len na ich pracovný život, v európskom rozšírený za hranice pracovného života, ale v japonskom je záujem o život zamestnanca všeobecne.

španielskou krvou a aztéckymi koreňmi. Väčšia časť Číňanov sa domov nevrátila a postupne vytvárala zázemie pre príchod ďalších.

Ak sa dnes považuje Amerika za taviaci kotol civilizácie, je pravdepodobne na mieste otázka, prečo sa v americkej spoločnosti neasimilovali práve Číňania? Prečo v mestských aglomeráciách vytvárajú vlastné vnútorné mestá tzv. chinatowny? V amerických mestách (ale aj inde) sa nachádzajú štvrte ruské, švédske a pod., ich obyvatelia ale spoločnosť, do ktorej imigrovali, aj prijali. Číňania, zachovávajúci špecifické tradície uzavretosti, tí zostávajú v podstate dobrovoľne izolovaní. V tejto súvislosti je potrebné uviesť, že po dlhé obdobie predstavovali investície z USA najväčší objem investícií v Číne. Neboli to však investície amerických firiem, ale investície čínskych firiem v USA. Svoju expanziu povinne stavali na využívaní záujmov USA na území Číny. Možno pripustiť, že ide o charakteristickú črtu čínskeho submodelu. Je založená na vytvorení akéhosi predpolia, v ktorom budúci útočník stráca silu už doma a ak sa dostane k vlastnej Číne, bude unavený. V histórii je možno nájsť niektoré analógie, napríklad dlhé obdobie pretrvávajúce „strety“ Číňanov s nomádmi na rozľahlých ázijských stepiach, ďaleko od čínskeho múru, ktorý predstavoval len jednu z foriem únavy útočníkov.

Násilná forma komunikácie civilizačných modelov, ktorú predstavujú rôzne typy vojen, vedie k otázke, ktorá sa dotýka ekonomickej roviny civilizačných modelov a subcivilizácií. Je to otázka profitu víťazov a negatívnych následkov pre väčšinu porazených. Zjednodušene: kým Európa na vojny takmer vždy doplatila, USA na vojnách „zarobili“. Napríklad USA, Veľká Británia a Francúzsko sa spojili a zarobili na Číne už v časoch ópiových vojen.³¹ Tento proces bol evidentný ešte do 2. svetovej vojny, za vlády Čankajška na Taiwane i neskôr. Ďalšími príkladmi sú Afganistan, Irak, alebo Líbya.³² V prípade islamského civilizačného modelu, ktorý je regionálne významne

³¹ Číňania boli v roku 1844 prinútení uzavrieť s USA, Francúzskom a neskôr s ďalšími štátmi dohodu o clách na zahraničný tovar, ktoré nesmeli presiahnuť 5 % jeho hodnoty. Tým bola pre budúcnosť čínska remeselná a manufaktúrna výroba odsúdená k živoreniu a trhy Číny zabezpečené pre priemyselnú výrobu z Európy a USA. Veľká Británia, Francúzsko a USA v roku 1854 predložili Číne požiadavku, aby boli revidované zmluvy z rokov 1842 – 1844. Trvali na tom, že majú mať právo neobmedzene obchodovať na celom čínskom území, že do Pekingu majú byť vpustení cudzí vyslanci a že má byť oficiálne povolený obchod s ópium.

³² Napriek neoceniteľným stratám na životoch amerických vojakov a spojencov, USA profitovali aj vo vojenskej oblasti, neskôr na tzv. obnove krajín v podobe možnosti investovať do ich strategickej infraštruktúry a pod.

diferencovaný najmä rozdielnosťami jednotlivých submodelov, je ekonomická rovina odlišná v spôsobe a začiatku jeho profitovania. Uvedomenie si vlastnej sily a možnosti ekonomických prínosov nastalo (z pohľadu súčasnej západnej ekonómie) až s rozvojom ropného priemyslu. V histórii tento model predstavoval svojim spôsobom tiež civilizovaný svet, ale nie optikou Západu, ktorého paradigmatický základ civilizácie nepripúšťal vyspelosť kmeňových spoločenstiev.

V dôsledkoch procesu globalizácie sa „miešanie“ civilizačných modelov prejavuje najviditeľnejšie. Formálne sa má za to, že USA a EÚ dali procesu globalizácie „zelenú“ pred dvadsiatimi rokmi tým, že sa začalo dôsledné uplatňovanie Washingtonského konsenzu.³³ To viedlo k extrémnemu „vybudeniu“ svetovej spoločnosti jedným hegemonom. Predstava USA, kto tým hegemonom má byť i v budúcnosti bola zreteľná, realita však ukázala iný scenár vývoja. Na svetovej scéne sa ukázalo niekoľko hegemonov naraz.³⁴ S tým súvisí fakt, že Európa od 90. rokov 20. storočia zápasí s problémom ku komu sa pridať ekonomicky i vojensky.

Schizofrenická poloha Európy – na koho stranu sa postaviť, bola sprevádzaná procesom kryštalizácie národov a vznikom nových právnických subjektov. Pritom treba upozorniť, že historicky veľký počet konfliktov vznikal práve pri nedostatku samostatnosti a v snahe o národné osamostatnenie sa. Je pravdepodobné, že v Európe sa tento proces ešte neukončil, nakoľko v súčasných krízových podmienkach sa naplno obnažila snaha Kataláncov o samostatnosť, že ani Flámi a Valóni nevedia nájsť spoločné riešenie problémov, a že sever Talianska sa chce odtrhnúť od zaostalého juhu. V tejto línii by bolo možné pokračovať, lebo vo väčšine európskych krajín konjunktúra 60. až 80. rokov iba prekryla nedokončenie procesu formovania národov. Súčasťou tohto vývoja bolo aj delenie Československa. Politici riešili nutnosť k niekomu sa pridať. Nešlo o priradenie sa k civilizačnému modelu, toho sme súčasťou už boli, ale pridať sa ekonomicky.³⁵

³³ Tu je potrebné spomenúť mimoriadne aktivizovanie sa inštitúcií ako Svetová banka, Medzinárodný menový fond a pod., v ktorých vysoké riadiace posty zastávali (aj zastávajú) Američania a zástupcovia „spriatelenejších“ krajín.

³⁴ Objavili sa krajiny, ktoré z ideologického i z ekonomického aspektu nezapadali do scenárov hegemonizmu.

³⁵ Súčasne sa začali vyhrocovať i otázky slovensko-maďarského spolužitia, neoficiálne a široko podporované Maďarskom.

Aj na základe uvedeného je možno sformulovať názor, že v globalizačnom procese je pri „zmiešavaní“ civilizačných modelov kladený dôraz na ekonomiku a geopolitiku, s cieľom postupne vytvárať homogénne prostredie. Je možné predpokladať, že homogénnosť prostredia generuje podmienky kompatibility pre realizáciu cieľov kontrolovanej spoločnosti. Z tohto pohľadu je potom EÚ tlačaná ekonomikou a geopolitikou k istému jednoznačnému spojenectvu, pričom tento tlak odhaľuje krehkosť spojenectva v rámci samotnej EÚ.

Zrážka civilizácií a elity

V odbornej literatúre sa možno stretnúť s úvahami o potenciálnom strete, zrážke civilizačných modelov, subcivilizácií, kultúr. Paradigmatická metodológia výskumu, ktorá predstavuje pre väčšinu literárnych zdrojov bázu pre tieto úvahy, je americkej proveniencie.³⁶ Jej uplatnenie viedlo k dvom trendom v pohľade na súčasné dejiny a politiku. Prvým bol „koniec dejín“ a druhým „stret civilizácií.“

Zánik prevládajúcej paradigmy „súperenia Východu a Západu“ nastal zrútením sa kľúčového nepriateľa USA – ZSSR, s ktorým boli zvyknuté vyjednávať, a ktorý bol v zásade zárukou relatívnej svetovej stability v rámci vzájomného rešpektovania sa v povojnovom rozdelení sfér vplyvu.

Významným predstaviteľom trendu stretu civilizácií je Samuel P. Huntington. Vzhľadom na súvislosti zmeny paradigmy, nástupu nových hegemónov a príčin súčasnej krízy, nemožno prijať jeho názory, že stret civilizácií bude nevyhnutným pre kvalitu medzinárodných vzťahov pokiaľ sa Západ nestane technicky a vojensky nadradeným nad zvyškom sveta (sprevádzaný systematickou implementáciou liberálnej demokracie). Nevyhnutnosť uvedeného vývoja podľa neho spočíva v zániku ideologických konceptov tried a nacionalizmu, že tieto ideológie boli nahradené lojalitou ku svojej civilizácii.

Vývoj v poslednom desaťročí však ukazuje, že ideológia ako myšlienkové zázemie politických aspirácií nezanikla, vznikajú i nové tak v západnej, ako aj v islamskej civilizácii. Strety, i ozbrojené, sa odohrávajú vo vnútri civilizácií a subcivilizácií – medzi štátmi, medzi sociálnymi, etnickými a náboženskými skupinami obyvateľstva.

³⁶ Vznikla na základe ideologizácie vedy v 80. rokoch 20. storočia v USA.

Huntington vo svojej knihe *Střet civilizací, Boj kultur a proměna světového řádu* vychádzal predovšetkým z globálneho konfliktu, definovaného ako konflikt islamu a kresťanstva euroatlantického typu. Islam sa rozšíril do veľkej časti sveta a zásahy proti jeho ďalšiemu prenikaniu sa podľa mnohých autorov podobajú pokračovaniu stredovekých križiackych výprav zo začiatku 11. storočia.³⁷ Aj viacerí arabskí predstavitelia sa o jednotlivých protiislamských postupoch vyjadrujú ako o „ťažení európskych a amerických križiakov“.³⁸ Vzhľadom na skutočnosť, že súčasný svet je možno charakterizovať ako svet multipolárny, sa predstava o akomsi „jednoduchom“ bipolárnom nepriateľstve ukazuje ako chybná. Vzniklo totiž mnoho nových centier, ako Čína, India, viaceré juhoamerické krajiny, ktoré rozhodujúcim spôsobom ovplyvňujú svetové dianie. Krajiny v južnej Amerike sú v zásadnej opozícii USA, prestali byť tzv. „zadným dvorom“ americkej zahraničnej politiky v zmysle Monroeovej doktríny. Vytvárajú medzi sebou širokú paletu partnerstiev, od ekonomických až po vojenské. S takýmto vývojom Huntington vo svojej knihe nepočítal.

Zložitosť komparácie civilizačných modelov na základe ich podobnosti a odlišnosti je možné uviesť na príklade niektorých foriem kapitalizmu. Má veľa jednotlívych prvkov, napriek tomu je v krajinách vo svojich prejavoch podstatne diferencovaný a mení „výraz“ jednotlivých civilizačných modelov. Teoretické koncepcie uvádzajú existenciu približne sto foriem kapitalizmu, od škandinávskeho, až po kapitalizmus kolumbijský, alebo venezuelský. V skutočnosti táto jednoduchá klasifikácia vôbec nie je taká jednoduchá. Nie je jednoduchá preto, lebo napríklad v krajinách ako Čína, alebo Južná Kórea, sa rozvinula forma špecifickej kombinácie štátneho a súkromného sektora. Ako typický príklad možno uviesť juhokórejské čeboly, ktoré boli výsledkom rozsiahlej integrácie štátneho sektora, súkromného sektora, politickej moci a mocenských elít. Tak, ako boli vytvorené, nepredstavovali kľúčový nástroj v oblasti geopolitických ambícií Kórey, ale stali sa významnými z hľadiska podpory rastu domácej ekonomiky, nakoľko boli orientované na export. Keď v roku 1996 nastúpila ázijská kríza, USA a MMF intenzívne tlačili

³⁷ Vyhlásené prvýkrát v roku 1095 pápežom Urbanom II.

³⁸ Nemožno ich nájsť v oficiálnych médiách ani amerických, ani európskych, dôvod je zjavný.

na rozbitie čebolov a označili ich za hlavný zdroj krízy. Malo sa realizovať niečo podobné ako v Japonsku po 2. svetovej vojne, kedy USA násilím rozdelili tzv. zaibatsu³⁹ na menšie subjekty, ktoré tak mohli dokonale ovládať. Ukázalo sa však, že ani v prípade Japonska, ani v prípade Južnej Kórey sa tento americký plán nepodaril. Japonské zaibatsu, ako napríklad Mitsubishi a ďalšie známe veľké spoločnosti, sa postupne obnovili a v súčasnosti predstavujú rovnako silné konglomeráty rôznych odvetví, priemyselných podnikov a bánk ako boli v čase pred 2. svetovou vojnou. V prípade juhokórejských čebolov sa na ich ochranu postavila samotná juhokórejská vláda. Forsíruje stratégiu čebolov ako jeden z najvýhodnejších spôsobov podpory juhokórejského exportu.

Kým juhokórejské čeboly pristáli v „hľadáčiku“ USA, bez väčšej pozornosti sa v tejto oblasti realizovala Čína. V 90. rokoch, sledujúc vývoj juhokórejských čebolov, Čína vytvorila vlastné čeboly, fungujúce na rovnakých princípoch. Aj známa spoločnosť Lenovo je výsledkom tejto stratégie.⁴⁰ Prudký nástup čínskych čebolov, ako výsledok kombinácie spojenia súkromného a štátneho sektora v podobe priemyselno-finančných konglomerátov, bolo možné registrovať po roku 2000. Významné zdrojové zázemie pri vytváraní čebolov predstavovali finančne vynikajúco disponované štátne suverénne fondy Číny.

Čeboly sú doménou iba krajín, ako Južná Kórea, Čína a Japonsko. Ich vývoj, expandovanie a vplyv na vlastné ekonomiky je však rozdielny. Ďalšie krajiny túto špecifickú stratégiu nezvolili. Istým náznakom je síce finančný vstup veľkých TNK do bankového sektora v EÚ, ale ide o stratégiu, ktorá je na „generačne nižšom stupni“, v porovnaní so skutočnými čebolmi.

USA sa už dlhšie obdobie „snaží“ o rozbitie čebolov. Po tom ako japonské čeboly, pôvodné zaibatsu, v 90. rokoch posilnili, začali kupovať symboly americkej ekonomiky a spoločnosti. Japonsko bolo na základe úspešnosti domácich čebolov označené za budúcu dominantnú ekonomiku 21. storočia. Ďalší vývoj to však nepotvrdil. Hypotekárna kríza a následné nedostatočné

³⁹ Združenia priemyselných podnikov, na ktorých čele stála banka, ovládajúce významnú časť japonskej ekonomiky.

⁴⁰ Od roku 2006 sú produkty Lenovo aj na trhoch mimo Čínu. Spoločnosť prakticky pohltila takmer celú PC divíziu IBM.

riešenie vnútorných problémov Japonska viedli k „strateným dvadsiatim rokom“ a k poznaniu, že ani čeboly nemusia byť zárukou ekonomickej prosperity. Problémy japonskej spoločnosti totiž neboli riešené využitím potenciálu úspešne expandujúcich čebolov, ale všetky riešenia zostali v „zajatí“ tradičných finančných stimulačných nástrojov na podporu ekonomického rastu, v ktorých japonská vláda „utopila“ bilióny dolárov. V období, kedy sa japonská ekonomika zviditeľňovala svojimi enormnými problémami, juhokórejské a čínske čeboly získavali presnejšie kontúry svojho pôsobenia, rozvíjali sa a po roku 2000 expandovali.

O existencii čebolov a ich stratégii sa verejnosť začala dozvedať až po signifikantných investíciách čínskych čebolov v EÚ, v Afrike a v niektorých ďalších regiónoch sveta. Geopolitický rámec tohto strategického smerovania sa však v plnej miere zviditeľnil až po roku 2008. V tejto súvislosti je potrebné zdôrazniť, že kým juhokórejské čeboly neboli uvažované ako nástroj geopolitických zmien, tak čínske čeboly sa stali určujúcim a priamym nástrojom geopolitiky, ktorý čínska vláda cielene pripravovala v rámci úvah o budúcom obraze sveta.

Ak sa uvedené zakomponuje do rámca pôvodne uvažovaných stretov civilizačných modelov je zrejmé, že existujú dôvody nesúlasiť s klasickou zrážkou civilizácií podľa Huntingtona. S vysokou pravdepodobnosťou je možné uvažovať so stretom viacerých civilizačných modelov, z ktorých každý má vlastnú koncepciu tvorby „kostry“ systému. Zrážka prostredníctvom jednotlivých viacvrstvových a zásadne diferencovaných nosných pilierov systémov bude isto podstatne zložitejšia ako predstava stretu dvoch civilizačných modelov na báze kresťanstva a islamu. Vývoj totiž naznačuje, že svet, na základe ktorého Huntington formuloval pôvodnú rozhodujúcu paradigmu, jednotlivé východiská a podmienky pre zrážku civilizácií, sa významne zmenil. Do určitej miery na tieto zmeny reaguje vo svojej najnovšej knihe, kde vidno posun v tom smere, že tento raz predpokladá zrážku Ameriky a ostatného sveta. Zaoberá sa spôsobom vytvárania multipolárneho sveta z hľadiska geopolitických, ekonomických a mocenských záujmov v súčasnosti. Kniha *„Kam kráčaš, Amerika?“*, ukazuje autorovo poznanie ohraničenia imperiálnych možností USA a pre USA hľadá strategických partnerov, ochotných pomôcť v udržaní ich hegemonie.

Pre posúdenie budúcich možných stretov civilizácií je nevyhnutné identifikovať v súčasnosti existujúci rozsah, štruktúru, regionálne rozloženie a vlastnícke portfólio globálnych mocenských nástrojov. Rastúci počet krajín vlastniacich jadrové zbrane je destabilizačným faktorom globálneho mierového vývoja, stresujúcim v dôsledku vzniku nových mocenských centier a zvyšuje riziko náhodného vzniku globálneho konfliktu. Z toho dôvodu je viditeľná snaha USA o zásadné technologické zmeny vo vlastnej armáde tak, aby táto bola schopná zasiahnuť akékoľvek miesto na svete v priebehu 24 hodín. Je reálne predpokladať, že rozsah priemyselného potenciálu by pri použití jadrových zbraní nezohrával takú významnú úlohu ako počas 2. svetovej vojny. Znamená to, že v prípade USA dochádza k uplatňovaniu novej stratégie, výrazne sa líšiacej v porovnaní s tou, ktorá bola realizovaná v rámci studenej vojny, kedy mali USA i ZSSR dostatok jadrových zbraní na mnohonásobné zničenie sa. S tým súvisí i skutočnosť, že americká strana v súčasnosti otvorene vyzýva k ďalšiemu znižovaniu jadrových zbraní. Nová stratégia USA je založená na využití špičkových technológií, o ktorých bežná verejnosť tuší, resp. vie len málo, a ktoré v rámci armády i civilného zázemia budú zohrávať rozhodujúcu úlohu nie pri zničení nepriateľa, ale pri jeho postupnom ovládnutí. Ak je známe, že súčasná spoločnosť je maximálne zraniteľná v rámci celej jej infraštruktúry (energia, voda, zdravotníctvo a pod.), je zreteľné kam môžu byť tieto super pokročilé technológie nasmerované. Huntington pri koncepcii zrážky civilizácií neuvažoval ani v tejto rovine.

Vytváranie multipolárneho sveta v sebe nesie aj využívanie nástrojov ovplyvňovania krajín v 20. storočí, ako je napríklad „nasmerovanie“ krajín k demokratizačnému vývoju. V prípade islamských krajín sa touto cestou prekrýva dlhodobá rivalita medzi euroamerickým a islamským modelom. Toto súperstvo, prechádzajúce mnohými modifikáciami, nedokázala zvrátiť ani tzv. arabská jar. Namiesto diktátorských režimov v severnej Afrike nastúpili nespoľahlivé „demokratické“ režimy, v ktorých rozhodujúce hlasy získali Moslimskí bratia. Vzhľadom na vznik nového potenciálu nnutia, by bolo možné odobrať Huntingtonove predstavy o strete medzi islamom a kresťanstvom. Tento regionálne vymedzený stret však nie je stretom civilizačných modelov, je iba vedľajším produktom geopolitických plánov USA o prerozdelení mocenského vplyvu v globálnom svete.

Pri pohľade na vývoj po roku 2001, možno považovať prevenciu vzniku konfliktov, ako aj samotné riešenia konfliktov, za neúspešné. Príkladom je nielen následnícka skupina politicky nestabilných krajín na severe Afriky, neúspech v riešení problémov Iraku a Afganistanu, pretrvávajúci konflikt medzi Indiou a Pakistanom, permanentné prnutie medzi arabskými krajinami, najmä medzi Izraelom a Sýriou, alebo spory Turecka s ostatnými arabskými krajinami. Je vytvorenie tejto rozsiahlej destabilizovanej zóny výsledkom zlyhania medzinárodných organizácií, ako napríklad OSN? Znamená to, že sa znížila bezpečnosť, resp. minimálna stabilita vývoja vo svete? Zvýšila sa možnosť zasahovať proti globálnym hrozbám?

V tejto súvislosti sa USA, uvedomujúc si obmedzenosť svojich vnútorných možností, orientuje na vytvorenie a budovanie partnerstva s EÚ, ktoré bude „motivované“, aby USA zastúpilo v celej škále aktivít, vrátane vojenských operácií. Upozorňovanie na preceňovanie vlastných možností a schopností je v podmienkach USA známe prinajmenšom od 80. rokov 20. storočia. Určité spojenectvá ho zväzovali so Saudskou Arábiou, alebo s niektorými diktátorskými arabskými režimami. Vzhľadom na súvislosti súčasného vytvárania multipolárneho sveta, by bolo pre USA odvážne stavať na týchto spojencoch a počítať s ich vernosťou, keďže mnohé diktátorské režimy majú, alebo budú mať, vážne problémy s „prežitím“, vzhľadom na novú etapu formovania regionálnych lídrov. Tí by totiž mali „pomáhať“ pri geopolitickom prerozdelení moci vo svete. Lídrom islamských krajín by sa rado stalo Turecko. V južnej Amerike sa do pozície regionálnych lídrov svojim snažením posúvajú Venezuela, Brazília a Kolumbia. Vo svete je však veľa ďalších miest, kde dochádza k formovaniu nových lídrov, mnohé sú však ako čierne labute Nassima Taleba, neodhadnuteľné, preto momentálne neviditeľné. USA, signifikantne poznačené dopadmi ekonomickej krízy, vysilené doterajšími funkciami svetového „mierotvorcu“, vyčkávané a pozorujúce dianie u svojich blízkych i vzdialených „susedov“, sa posunuli z pozície globálneho hegemóna do postavenia regionálneho lídra, hľadajúceho partnerov pre svoje ambície opätovného globálneho hegemóna.

Globalizácia ako nástroj geopolitiky pre homogenizáciu modelov, primárne zviditeľňovanie ekonomiky na zakrytie mocenských procesov

Formulovanie názoru, že naštartovanie procesov globalizácie nemalo primárne ekonomický základ, ale dôvody geopolitické, že ide o problematiku geopolitického rozloženia v novej mocenskej konfigurácii, je založené na pochopení fungovania používaných nástrojov. Aj keď aktivity transnacionálnych korporácií (TNK) nie sú transparentné pre väčšinu členov spoločnosti a prevažne sú vnímané v nadradenej negatívnej rovine, nie sú aktérmi geopolitiky, teda tými, ktorí rozhodujú o bytí či nebytí štátov a obyvateľstva. Sú iba kľúčovými nástrojmi geopolitiky. Otázkou je, kto tieto nástroje používa, kto má geopolitické páky v rukách?

Keďže oblasť financií je najuniverzálnejšia a najmocnejšia, možno predpokladať, že sú to práve finančné elity, ktoré môžu mať geopolitické páky v rukách. Od samotného začiatku krízy a počas jej trvania sa pozornosť odbornej i laickej verejnosti vo všeobecnosti zameriava len na kritiku ekonomickej oblasti. Akoby nemalo byť ani v najmenšom odhalené, že ide o procesy mocenské a nemalo byť zjavné, že viac ako kedykoľvek v minulosti sú jednotlivé procesy ovplyvňované geopolitikou. V tejto súvislosti môže byť civilizačný model použitý ako súčasť geopolitického rozloženia, kedy nepôjde primárne o riešenie ekonomických problémov, ale tieto sú použité ako nástroje riešenia geopolitických otázok.

Ak skúmanie pozadia súčasnej globálnej krízy umožní zistiť, že jej hlavnými príčinami nebola ani virtualizácia finančného sektora, teda jeho odtrhnutie sa od reálnej ekonomiky, ani prehľbovanie nerovností a polarizácia bohatstva, potom je nutné obnažiť konkrétne záujmy tých, ktorí pozadie reprezentujú. Tieto záujmy sú pritom realizované ekonomickými a technickými nástrojmi v rámci vojensko-priemyselného komplexu, finančnej štruktúry a ovládaná je tiež svetová infraštruktúra (energetika, doprava, distribučné systémy).⁴¹

⁴¹ Sedem hlavných serverov internetovej siete sa nachádza v medzinárodných vodách oficiálne preto, lebo ide o istú formu daňových rajov. Od začiatku fungovania sietí sú ovládané USA, ktoré kompetencie v tejto oblasti odmietajú odovzdať tak OSN, ako aj tzv. spojencom.

Financie sú najzraniteľnejšou oblasťou každého štátu, nie jeho export, alebo produkčné kapacity. Cez financie je možné ovplyvňovať všetky životné funkcie štátu.

Stratégie finančných elít sa v niektorých oblastiach podobajú tomu, čo je v súčasnosti možné registrovať pri aktivitách Číny. Ide o súčinné pôsobenie čínskej centrálnej banky a čínskych suverénnych fondov, ktoré poskytnutím zdrojov napríklad China Construction Bank umožňujú investovanie v európskom priestore (podniky, banky). Logika investovania do bánk je založená na podmienkach, v ktorých podniky budú emitovať podnikové dlhopisy a vlastní ich banka. Vlastniť banku v tom prípade znamená vlastníctvo dlhopisov i podniku a sociálne dôsledky prípadného zániku podniku sa týkajú vlády, nie vlastníkov. Kontúry realizácie tejto stratégie sú už v európskom priestore viditeľné. Súčasne Čína realizuje aktivity zamerané na ovládnutie surovinových zdrojov, predovšetkým v Afrike, čím si zabezpečí na dlhé obdobie nízke ceny vstupných surovín.

Ide o ekonomiku, či geopolitiku? Ide o získanie spojencov pri budúcej globálnej konfrontácii? V afrických krajinách Čína stavia železnice, nemocnice, školy, ponecháva domácim vládnucim elitám moc, ale neposkytuje finančnú hotovosť. V rámci svojej stratégie sa pritom Čína zásadne vyhýba uplatniť imperiálne prístupy Európy a USA ku svojim kolóniám. Civilizačný model, ktorého reprezentantom je húževnatý, pracovitý a skupinovo orientovaný Číňan a civilizačný model, ktorého zástupcom je povýšenecký a vysoko individuálne založený Američan, sa stávajú nástrojmi geopolitickej i ekonomickej expanzie. Takto je možno chápať jadro stretu civilizácií, ktoré je zásadne diferencované od názorov, uvádzaných Samuelom P. Huntingtonom.

Pochopenie dôležitosti uvedeného pre budúcnosť odpovie na úlohu ekonomiky v možnom globálnom konflikte. Rusi nevyhrali 2. svetovú vojnu kvôli počtu vyrobených tankov, ale kvôli nekonečnej skromnosti početného obyvateľstva v zázemí, kedy všetky materiálové zdroje smerovali k armáde. Až tak mohla masovou materiálnou prevahou zložiť protivníka. Preto technické ovládnutie vesmíru nestačí na zabezpečenie víťazstva v konflikte. Vo svete je zreteľným jeho populačné a jazykové rozloženie.

Keďže pre budúcnosť globálnej spoločnosti je dôležitým predpokladom jej prežitia smerovanie k symetrii, potom je zotrvávanie mocenských a geopolitických úvah elít na úrovni studenej vojny a rozdeleného sveta významným

problémom. Ide o oficiálnu rovinu poznania zo strany elít Západu. Neoficiálna rovina poznania je zaujímavá skutočnosťou, že zastúpenie elít Západu i Východu nie je viditeľne rozdelené. Má sa na mysli existencia skupiny 147 zvláštnych TNK a 29 kľúčových finančných zoskupení v osi Londýn, Washington, Peking, Moskva. V tejto súvislosti sa stáva jasnejšou a zároveň vysvetľujúcou veta: „Elity všetkých krajín spojme sa“, ktorá zaznela v prejave Baraka Obamu pri nástupe do funkcie prezidenta USA. Ide o jadro doktríny, v ktorej dokonca konflikt USA a ostatného sveta je nástrojom geopolitického ovládania.

Status hegemonu smeruje USA k udržiavaniu napätia v určitých regiónoch, a teda vytváranie nátlaku napríklad na Irán nie je v zásade otázkou ekonomickou. Následkom toho však Čína musí vynakladať významné finančné zdroje na obranné systémy, čo ju, aj napriek jej dobrej finančnej disponibilite, „vysiluje“. Úvahy USA sú založené na skúsenostiach, ktoré im umožnili takýmto spôsobom oslabiť Rusko. Miera úspešnosti je a bude nízka, nakoľko čínska a ruská subcivilizácia sú veľmi diferencované.⁴² V súčasnosti možno sledovať orientáciu USA na vytesňovanie ruských aktivít v jadrovej energetike v Indii tým, že sa tam snažia dodávať zbrane. Vo väzbe na formovanie geopolitického rozloženia síl vo svete je pre Európu kľúčovou jej výhodná geografická poloha, zabezpečenie rovnovážneho vývoja severného a južného zoskupenia krajín a „manévrovanie“ krajín strednej Európy tak v oblasti ekonomickej, ako aj politickej. Stredná Európa má vážne ekonomické a sociálne problémy a úroveň jej vyspelosti je odlišná v porovnaní so západnými krajinami EÚ. Jedným z negatívnych prejavov krízy je i to, že proces konvergencie medzi starými a novými krajinami EÚ sa zastavil a sú vykazované skôr divergenčné tendencie. Ako sa rast tejto diferenciácie prejaví na rozhodovacích procesoch stredoeurópskych krajín? Tlak bude vytváraný tak zo strany USA, ako aj Ruska, prostredníctvom rôznych nástrojov (finančný sektor, energetika).

⁴² Za prezidenta Jelcina sa USA darilo oslabovať krajinu ekonomicky i vojensky. V tom istom období bol nátlak na Čínu neúspešný. V súčasnosti je to aj s Ruskom iné, prezident Putin realizuje vnútornú i zahraničnú politiku veľmi tvrdo. Zámer postaviť Rusko a Čínu proti sebe sa USA zatiaľ nepodarilo.

Úspešnosť a neúspešnosť civilizačných modelov a submodelov

Víťazstvo neoliberalnej koncepcie, realizovanej prostredníctvom WK, malo formálne prispieť k zániku ďalšieho evolučného vývoja sveta. O tom, že to bol názor prijímaný, svedčí aj Fukuyamova kniha *Konec dejín a posledný človek*. Ukázalo sa, že neoliberalná koncepcia v sebe obsahovala zárodky vlastného sebazničenia, ktoré sa prejavili v početnosti lokálnych kríz a neskôr vyústili do globálnej krízy, presahujúcej rozmery hypotekárnej, finančnej, alebo dlhovej krízy. Adekvátnym názvom pre súčasnú krízu je: kríza civilizačná, bez transparentného pozadia jej skutočných dôvodov. Pri analýze celkového vývoja krízy je možné postrehnúť, že pozornosť pri hľadaní východísk na riešenie vzniknutých problémov, ich samotné riešenie alebo i prípadné poukázanie na vinníkov krízy, je smerované vždy len do ekonomickej oblasti. Istou pridanou hodnotou týchto pozorovaní v ekonomickej oblasti je fakt, že sa objavila nutnosť pochopenia fungovania šedých zón v ekonomike a akcentovali sa snahy s nimi bojovať. Ukázalo sa, že štatistické sledovanie na úrovni národných ekonomík oficiálne nezaznamenáva početné toky finančných a vecných oblastí, ako daňové úniky, korupciu, operácie na hrane zákona, vnútropodnikovú kriminalitu, čiernu a šedú ekonomiku. Z toho dôvodu vyzeralo celkové hodnotenie ekonomického vývoja jednotlivých krajín viac alebo menej pozitívne, čo znamenalo, že dochádzalo k permanentnému hospodárskemu rastu a za nezamestnanosť neboli vykazované extrémne hodnoty. Na základe toho sa predpokladal udržateľný rast pre dlhé obdobie. Reálne existujúce šedé zóny tak v skrytej forme predlžovali fungovanie jednotlivých ekonomík. Rastúce potreby málo efektívnych modelov jednotlivých krajín začali postupne tlačiť šedé zóny k potrebe hľadania doplnkových zdrojov. Nakoľko už neboli možnosti získavania zdrojov z externého prostredia (napr. z kolónií), pozornosť sa sústredila do vnútra tej ktorej krajiny. Súčasťou týchto procesov sa stalo tzv. zefektívňovanie jednotlivých civilizačných modelov, od európskeho až po ázijský. Cieľom sa stalo optimalizovanie ekonomickej náročnosti jednotlivých modelov a ušetrené prostriedky boli nasmerované na financovanie individuálnych strategických zámerov krajín a ich zoskupení. V tomto smere možno nájsť mimoriadne sofistikovanú stratégiu, zameranú na postupnú integráciu súkromného a štátneho sektora práve v čínskom civilizačnom sub modeli. Prejavuje

sa v nej celistvosť záujmov Číny a podnikateľského sektora, ktorá umožňuje riešiť nadobudnuté hlboké a rozsiahle vnútorné problémy čínskej spoločnosti.

Napredovanie Číny, jej málo transparentná domáca i zahraničná politika (aj vďaka špecifickým operáciám čínskych suverénnych fondov), ako aj pokrok a progres v ďalších ázijských krajinách, postupne posúva predstavy o potenciálnej podobe stretov civilizácií. Ak sa však skúma rovina súvislostí vývoja globálnej spoločnosti, objavuje sa otázka: Ide reálne o súťaženie civilizačných modelov, alebo ide o konkurenčný boj mocenských elit rôznej proveniencie? Nasledujúca stručná konfrontácia názorov na stret civilizácií a realita vývoja komunikácie civilizačných modelov a submodelov umožnia čitateľovi utvoriť si vlastný názor.

Začiatky moderných úvah o strete civilizačných modelov pracovali s historickým kontextom nevráživosti a fobie medzi európskym a islamským civilizačným modelom, rozšírený o nepriateľstvo amerického modelu voči islamu. Pozitívne zmeny ekonomického potenciálu krajín patriacich do ázijského modelu, modifikujúce úlohu hegemóna v globálnej spoločnosti, posunuli úvahy o potenciálnom strete civilizácií do roviny predstáv o možnom konflikte medzi Čínou a USA.

Vo vývoji multipolárneho sveta, v ktorom je nevyhnutné pochopiť význam TNK pri geopolitických zmenách, kríza v plnej miere odhalila dôsledky virtualizácie globálnych finančných trhov a stala sa zreteľným katalyzátorom všetkých zmien, vrátane východísk pre odpovede na otázky zbližovania jednotlivých civilizačných modelov, resp. možnej dominancie jedného civilizačného modelu. *Alebo*, v hlbšej rovine súvislostí, sa môže pred výskumníkom (čitateľom) vynoriť *súperenie medzi elitami a ostatným obyvateľstvom*. Táto zatiaľ veľmi dobre „ukrytá“ problematika je zaujímavá predovšetkým oblasťami a formami vzájomnej spolupráce elit, ako aj nástrojmi, ktoré na ovládanie používajú. Keďže primárnymi pre elity sú: ovplyvňovanie globálneho vývoja, anonymita, súbor nástrojov, ktoré sú účinné, mimo akejkoľvek kontroly a schopné použitia v ktoromkoľvek časovom pásme, potom je touto oblasťou finančný sektor a jeho produkty. Tieto sú anonymné, multiplikujúce efekty a jednoducho použiteľné. Globálne finančné trhy sú významne previazané, „pracujúce“ 24 hodín denne, rýchlosť vykonávania jednotlivých finančných operácií je, zveličene formulované, takmer ako rýchlosť svetla a vlastníka je mimoriadne ťažké identifikovať. Ideálne, málo transparentné

prostredie finančného sveta, dáva široký priestor pre pôsobenie nadnárodnej sústavy elít – mocenských elít, ktoré sa spájajú bez ohľadu na národnú príslušnosť a pozície jednotlivých krajín.

Ide o vytváranie novej geopolitickej sily, ktorá nie je priamo disponujúca tankami, bojovými lietadlami, alebo priemyselným potenciálom tak, ako to bolo počas 2. svetovej vojny. Ide o silu, manipulujúcu nepredstaviteľným finančným potenciálom, ktorý sa vo svete permanentne presúva, a ktorého vlastnícke portfólio je nesmiernie zložené identifikovať. Účinky takejto sily môžu byť pre ekonomiky až zničujúce.

Manévrovacie možnosti tejto geopolitickej sily sú uľahčené skutočnosťou, že národné ekonomiky používajú nástroje a infraštruktúru riadenia, kontroly a štatistiky na úrovni druhej polovice 20. storočia. Elity používajú absolútne posledné technologické výstupy, ktoré sa ako novinky dostávajú k verejnosti s významným časovým odstupom.

Istým príkladom zahmlievania reálneho vývoja ekonomík, ktoré prispieva k všeobecnej mobilite elít, je i používanie ukazovateľov na hodnotenie výkonnosti, resp. konkurencieschopnosti národných ekonomík. Záväzných ukazovateľov je pre napríklad meranie konkurencieschopnosti 99, ale len 23 z nich podáva objektívne referencie o objekte skúmania. Ostatné ukazovatele vznikli na základe subjektívneho hodnotenia účelovo vybraných hodnotiteľov. Na tomto základe je potom realizovaná komparácia ekonomickej výkonnosti krajín. Čím sú však tieto výsledky v skutočnosti? A na čo vlastne slúžia? Na vytvorenie obrazu sveta, ktorý je podľa potrieb elít modifikovaný? Aby akákoľvek verejnosť, i odborná, prijala nevyhnutnosť niektorých smerovaní?

Možno len odporučiť, že optika sa pri pohľade na akékoľvek procesy globálneho charakteru zlepší, ak sa opustí nazeranie na jednotlivé zmeny z roviny národných princípov, a zvolí sa princíp chápania globálneho vplyvu na tejto planéte. Nejde o problémy jadrových zbraní v Pakistane, ani o problémy výrazného expandovania niektorých krajín, ani o otázky nových ložísk v Brazílii alebo v EÚ a pod. Vnímanie individuálnych problémov z aspektu národných princípov, i keď v logických súvislostiach, nepomôže vytvoriť komplexnú mozaiku obrazu sveta. Tento obraz totiž vzniká prostredníctvom novo kreovanej „klaviatúry“ geopolitických a ekonomických nástrojov, v ich vhodnej kombinácii v závislosti od podmienok, v ktorých majú byť uplatnené. Už posun náhľadu na globálny vývoj, minimálne k oblasti skúmania obchodných

zoskupení, je užitočný. Tieto neuvažujú v národných rámcoch a nie sú zviazané národnými legislatívami. Pri skúmaní charakteru ich rokovaní, jednotlivých zmien vo fungovaní a pod. je možné dospieť k poznaniu aké nové kombinácie geopolitiky a ekonomických nástrojov vznikajú. V tomto smere sú preto kľúčovými APEC, MERCOSUR, NAFTA a EÚ.

História ponúka príklady permanentnej variability využívania ekonomiky ako nástroja geopolitického záujmu. Vzhľadom na globálny charakter vývoja, dospelo využitie kombinácie ekonomických a geopolitických záujmov do etapy vyššej, v ktorej determinujú vytvorenie hierarchicky novej podoby sveta a jeho mocenských elít. Na jednotlivé stránky tohto procesu a na vytváranie nadnárodnej sústavy mocenských elít, je poukázané napríklad v knihe Rotkopfa, *Superclass*. Sprievodnými procesmi vytvárania mocenských elít je rast koncentrácie v kľúčových odvetviach ako napríklad energetika, farmaceutický priemysel, potravinársky priemysel, bankový sektor a pod. Postupne sa zužuje počet „hráčov“, ktorí sú na globálnom trhu dominantní, ako aj záujmov, ktoré potrebujú prezentovať.

Je teda nutné prehodnotiť geopolitické focusovanie. Odísť od skúmania, bezvýhradne zameraného len na ekonomické otázky a „hľadanie faktorov produktivity v energetike, konkurencieschopnosti a efektívnosti v potravinách“. Pozornosť je nevyhnutné zamerať na pochopenie systémov, vzťahov a súvislostí, ktoré prekonalí národné hranice a vedú k vytvoreniu viacerých mocenských centier. Pritom je zrejmé, že strategické zábery jednotlivých nových centier moci môžu, ale nemusia byť z časového hľadiska totožné.

Z takto získaného iného uhla pohľadu je reálne dostať odpovede na možnú komunikáciu civilizačných modelov v budúcnosti. Zároveň sa nadobudne poznanie o šírke variabilného definovania generálnych geopolitických princípov a zmien, ktoré sa doteraz javili ako pomerne jednoduché a trojrozmerné. Je možné dospieť k názoru, že ide o n-rozmerné systémy s vysokou mierou vnútornej nestability a obrovským rozmerom chaosu. Použitie Prigoginových⁴³ koncepcií poriadku v chaose by mohlo vniesť významný aspekt predvídateľnosti tak z ekonomického, ako aj z geopolitického pohľadu. Otázkou je, nakoľko by boli tieto modely vhodné pre väčšinu verejnosti a nakoľko budú používané ako základ pre jednanie mocenských elít.

⁴³ Belgický fyzik a chemik ruského pôvodu, nositeľ Nobelovej ceny, rozpracoval termodynamiku nerovnovážnych, nezvratných systémov.

4. SOCIÁLNÍ TUNEL JAKO HROZBA BUDOUCNOSTI

Přechod od průmyslové společnosti ke společnosti postindustriální přinesl mnohem více než jen přesun těžiště ekonomických aktivit z tovární velkovýroby k poskytování služeb. Proces deindustrializace, tedy přesun části výroby do zemí s nižší cenou pracovní síly, přiměl finanční kapitál ke hledání nového pole pro své zhodnocení. Přesunuje se z oblasti práce a výroby do pojištění mimopracovních aspektů lidského života. Na této cestě potřebuje výrazně oslabit sociální stát, aby mohl privatizovat potenciálně lukrativní části veřejného sektoru. Zaměřuje se přitom především na příslušníky středních vrstev. Jsou tak likvidovány pojistky, které se průmyslové společnosti podařilo ustavit jako obranu vůči dekonverzi. Hrozba dekonverze, která se v podmínkách průmyslové společnosti týkala trhu práce a na něm téměř výhradně nižších příjmových vrstev, se tak znovu objevuje nejen v oblasti trhu práce, ale přenáší se do nových oblastí, kde může ohrozit velké části středních vrstev. V oblasti pojištění mají střední vrstvy na vybranou, zda si zaplatit za udržení relativně privilegovaného postavení, anebo klesnout mezi vrstvy nepojištěné. V oblasti vzdělání jim hrozí, že ani rostoucí investice do kultivace svého lidského kapitálu je před tímto poklesem nezachrání. Spolu s tím je ohrožena rovnováha ve sféře politiky, která se pracně ustavila v podmínkách sociálně tržní ekonomiky a která byla základním předpokladem udržení sociálního smíru.

4.1. Postindustriální obrat a střední vrstvy jako zdroj profitu

Když se na přelomu šedesátých a sedmdesátých let 20. století začalo hovořit o vystřídání průmyslové společnosti společnostmi postindustriální, ti, kdo zvěstovali její příchod, neodhadli adekvátně změny, ke kterým dojde (Touraine 1969), (Bell 1973). Domnívali se, že určujícím rysem postindustrialismu bude zvýraznění úlohy vzdělání při distribuci ekonomické a politické moci. Kromě toho byli přesvědčeni, že veřejný sektor získá převahu nad sektorem soukromým. Spolu s tím předpovídali, že se podaří vyřešit zbylé sociální problémy a společnost masivních středních vrstev definitivně přejde na dráhu rostoucího blahobytu pro všechny.

Tyto předpovědi se nepotvrdily. Místo toho došlo k jiným výrazným posunům, které nikdo z prognostiků nepředpokládal. Nastala sice restrukturalizace ekonomiky, relativní ústup významu průmyslové výroby v ekonomicky vyspělých zemích však nevedl pouze k rozvoji sektoru běžných služeb, ale především k prudkému nárůstu role finančního sektoru. Zároveň jsme svědky nečekaného nástupu procesu sociální exkluze, který souvisí se ztrátou pracovních příležitostí a s restrukturalizací zaměstnaneckých kontraktů v oblasti výroby a distribuce. A konečně došlo k výraznému přeformulování úlohy středních vrstev ve společnosti a ke zhoršení jejich perspektiv.

Financionalizace ekonomiky

Finanční sektor hrál významnou úlohu pochopitelně již v industriální fázi vývoje moderní společnosti. Někdy od poslední čtvrtiny 20. století však dochází k tomu, že finančnictví přestává hrát roli partnera výrobcům zboží a poskytovatelů nefinančních služeb a krok za krokem si podřizuje ostatní domény produkce. Činí z nich pouhé obslužné části své vlastní reprodukce. S ne příliš velkou nadsázkou můžeme konstatovat, že veškerá ekonomika se postupně mění v pouhý přívěšek finančnictví a její fungování je stále více podřizováno imperativům diktovaným potřebami finančních operací.

Příčiny tohoto posunu by si zajisté vyžádaly hlubší analýzu z pohledu ekonomického. Z pohledu sociologie vystupují do popředí především následující souvislosti. Postupné přesouvání výrobních kapacit do zemí s lacinější pracovní silou nutí majitele finančního kapitálu hledat nová pole pro své investice, a to taková, která souvisí s mimopracovními aspekty života populace. Jestliže není možno v takovém rozsahu jako dosud zhodnocovat své peníze v procesu produkce zboží a s tím spojených služeb, je nutno ohlížet se po jiných oblastech života společnosti, v nichž je lze zhodnocovat. Problém, kam investovat své zisky, narůstá spolu se stagnací příjmů zaměstnanců, již jsme svědky v řadě vyspělých ekonomik od počátku osmdesátých let 20. století. Za těchto okolností mnozí majitelé velkých peněz doufají, že ve finančních spekulacích mohou přes veškerou jejich rizikovost zhodnotit své

prostředky výhodněji než při investování do výroby klasického zboží a do poskytování běžných služeb.⁴⁴

V tomto procesu se proměňuje též role finančních ústavů a finančních fondů. Z nepostradatelného doplňku výrobního sektoru se mění v jistý typ podnikání se subjekty výroby. Iniciují jejich restrukturalizaci, aby se dosáhlo krátkodobého nárůstu cen akcií. Hlavním posláním výrobních firem se stává maximalizovat hodnotu investic majitelů finančních institucí a akcionářů finančních fondů. Krátkodobé hledisko bezprostředního finančního zhodnocení tak nabývá vrchu nad dlouhodobějšími koncepcemi rozvoje podniků.

Přechod firem na síťové uspořádání

Z hlediska firemní struktury přinesl přechod od průmyslové společnosti ke společnosti postindustriální inovace velice významné a zároveň neočekávané. Firmy přecházejí ze spojitě pyramidální struktury do podoby sítí. Dřívější formální organizace tak získávají podobu mnohem volnější a pružnější. V centru sítě stojí dřívější horní organizační patra, která disponují finančními zdroji, špičkovými experty a logem firmy. Tato jádra se napojují na dřívější organizační základny, které se proměnily v samostatné útvary dodavatelů a subdodavatelů. Ti mezi sebou soupeří o to, který z nich dodá zadavateli požadovanou službu rychleji, kvalitněji a laciněji.

Síťové uspořádání umožňuje firmám, respektive jejich jádrům dosahovat zisků mnohem rychleji a účinněji, než bylo možné v rámci pyramidální struktury. Jedním zdrojem zisků jsou úspory vzniklé eliminací dřívějších středních pater firem, druhým pak skutečnost, že stále větší díl konkurence je přenášen mezi periferní subdodavatele, zatímco jádra firem preferují vzájemnou kooperaci, rozdělují si trhy, nejednou fúzují, přičemž často dochází k propojení firem výrobních a distribučních.⁴⁵

Přechod velkých firem na síťové uspořádání umožňuje výrazně zvýšit zisky majitelů a akcionářů, sleduje tedy podobnou logiku jako proces financionalizace ekonomiky. Vysoce kvalifikovaní pracovníci mohou na tomto procesu

⁴⁴ Podrobněji o těchto souvislostech a s odkazy na další literaturu viz (Keller 2010: 34-40).

⁴⁵ Ve větším detailu a v širších souvislostech je tato restrukturalizace firem rozebrána v práci (Keller 2007: 157-162).

vydělat, pro masu zaměstnanců však přináší zhoršení jejich vyjednávací pozice. Tento model umožňuje nahradit zákoník práce v regulaci vztahů mezi zaměstnavateli a zaměstnanci obchodním zákoníkem. Kromě toho přispívá ke snížení koncentrace zaměstnanců a tím také ke snížení jejich vyjednávací síly.

Přesun stále větší části tržní konkurence na úroveň formálně nezávislých dodavatelů a subdodavatelů umožňuje stavět proti sobě různé segmenty pracovní síly a podporuje i roztržštěnost odborů a organizací zaměstnanců obecně.

Na příjmové úrovni můžeme výsledky těchto procesů sledovat v podobě stagnace příjmů zaměstnaneckých a výrazného vzestupu příjmů firemních v řadě zemí za období posledních zhruba třiceti let.

Dopady postindustriálních inovací

Jak proces financionalizace ekonomiky, tak přechod velkých firem na síťové uspořádání přináší řadu důsledků. Výrazně se mění postavení manažerů. Z tvůrců a provozovatelů dlouhodobějších firemních strategií se stávají zprostředkovateli krátkodobých operací vedoucích k okamžitému zhodnocení vkladů spekulujících akcionářů. Poté manažeři firmu opouštějí, aby mohli podobným způsobem restrukturalizovat firmy další.

Jiným důsledkem je vzestup nejistoty a doprovodný pokles důvěry, který se šíří jednotlivými firmami a celou hospodářskou sférou. Jestliže se firma stává pouze zdrojem krátkodobého zisku pro své provozovatele, je obtížné a vlastně zbytečné budovat pouto důvěry mezi jejími vlastníky a zaměstnanci. Heslo „Jedna firma pro celý život“ již dávno neplatí a všechny zúčastněné strany se podle toho chovají. Stává-li se firma jen průchozím prostorem v rámci vysoce flexibilní životní dráhy manažerů i zaměstnanců, stává se otázkou konkurenceschopnosti každého osvojit si v rámci svého působení v ní co nejvíce schopností využitelných jinde. Čím rychleji a dovedněji si je osvojíme, tím rychleji můžeme firmu opustit na cestě zhodnocování svého „lidského kapitálu“.⁴⁶

⁴⁶ Jak známo, pouto důvěry může fungovat jen v případě, že je vzájemné. Také rozklad důvěry má reciproký charakter. Firmy hrozí svým řídícím pracovníkům stále častěji propuštěním, řídící pracovníci hrozí svým firmám stále častěji odchodem (Pichon 2008: 160).

Hlavním důsledkem obou inovací je však výrazné vychýlení rovnováhy mezi podstupovaným tržním rizikem a očekávaným ziskem. Na úrovni jednotlivých firem i v rovině finančních operací jednoznačně platí, že ten, kdo má šanci dosahovat maximálních zisků, se zároveň zbavuje rizik, která byla dříve s jejich dosažením svázána.

Finanční operace fungují na principu „letadlové hry“, kdy riziko roste přímo úměrně tomu, jak se vzdalujeme od jejich zdroje. V případě krachu takových operací pak je v případě skutečně velkých institucí riziko přeneseno na daňové poplatníky země, v níž daná instituce se svými finančními produkty experimentuje, popřípadě na daňové poplatníky dalších zemí.

Firmy, které přešly na síťové uspořádání, přenášejí analogicky tržní rizika z firemního jádra na periferii dodavatelů. Šance na zisk se přesouvá opačným směrem – bez ohledu na to, který ze subdodavatelů v konkurenci vyhraje a který podlehne, vyšší zisk putuje do centra firmy a k akcionářům.

Střední vrstvy jako zdroj profitu

Změny, které přinesl nástup postindustriální společnosti, pocítili jako první dělníci. V podmínkách společnosti průmyslové se mohli spoléhat na podporu ze strany sociálního státu. Tím spíše, že to bylo zcela v zájmu průmyslového kapitálu. Také díky existenci sociálního státu financovaného i horními vrstvami a firmami měli dělníci dostatek prostředků na koupi průmyslového zboží a na pořízení celé řady služeb, což je přibližovalo životní úrovni středních vrstev.

Přechod k postindustriální společnosti vede k podobné pauperizaci nižších vrstev, jako tomu bylo kdysi při příchodu společnosti průmyslové. V obou případech dal nový systém některým jednotlivcům a celým skupinám příležitost vyniknout více, než mohli doufat ve starých podmínkách. V obou případech však zbyla pro mnoho dalších jen podřadnější místa, takže nezanedbatelná část populace si pohoršila oproti systému předchozímu.

Vytváření podřadných pracovních příležitostí bylo v obou případech součástí způsobů, jimiž nový systém zvyšoval svoji produktivitu oproti starému. V případě průmyslové revoluce na přelomu 18. a 19. století se jednalo o místa nekvalifikovaných dělníků. Zaujali je ti, pro které nezbyla

práce v zemědělství v důsledku zvyšování výnosů, ale také dovozu laciných plodin z kolonií apod. V případě přechodu k postindustriální společnosti o dvě stě let později se jedná především o místa dodavatelů a subdodavatelů. Berou je ti, pro které nezbylo místo v klasickém průmyslu v důsledku jeho automatizace a v důsledku delokalizace částí výroby do zemí s lacnou pracovní silou.

Zpoplatnění středních vrstev

Ve společnosti, která přesouvá jinam průmyslovou výrobu, klesá prostor pro využití dělníků. Finanční kapitál, který se v této společnosti nahromadil, hledá nové cesty ke svému zhodnocení. Nalézá je v sektoru služeb zaměřených na oblast vzdělávání, léčení, mírnění sociálních problémů a zajišťování ve stáří. Tyto služby jsou ovšem provozovány z velké části v režii sociálního státu.

Sociální stát, který v epoše průmyslové společnosti mohl vyhovovat i podnikatelským vrstvám, se stává brzdou podnikání v době postprůmyslové. Je nutno ho rozbit a veřejné služby privatizovat. Dosáhne se tím dvojího. Jednak nebudou již muset horní vrstvy přispívat na chod veřejného sektoru, jednak získají velké peníze prostor pro zhodnocování, když v oblasti průmyslu je to v ekonomicky vyspělých zemích v době globalizace stále nesehnatelnější a rizikovější. Zatímco investice do průmyslu jsou vystaveny tvrdé světové konkurenci, investice do vzdělání, zdraví a stáří jsou zaručené a navíc je obvykle garantuje stát.

Průmyslová společnost odkázala své nástupkyni široké a relativně zámožné střední vrstvy. Zde se otevírá terén pro postindustriální zhodnocování velkých peněz.

Vyšší a kvalitnější vzdělání, lepší zdravotní péče, díky níž se dožívají vyššího věku než dělníci a řadoví zaměstnanci, a především solidní zajištění na stáří zde nejsou od toho, aby si jich užíval každý bez ohledu na míru své loajality vůči majitelům velkých peněz a držitelům moci.

Nástup neoliberalismu počátkem osmdesátých let 20. století neznamená nic jiného, než že se vlivní a bohatí definitivně rozhodli zinkasovat příslušníky středních vrstev. Servisní třída se už nedostane za její služby tolika privilegií

jako dříve. Naopak, každý z jejích členů si bude muset jednotlivě zaplatit za to, aby mohl ve službě zůstat.⁴⁷

Předmětem plateb se stává vzdělání, které umožnilo části populace do servisní třídy vstoupit. Dále pak to, co jim umožňuje udržovat se ve formě a dosahovat stabilního výkonu, tedy kvalitní zdravotní péče. A konečně také to, co je privilegovalo oproti nižším vrstvám snad nejvýrazněji, velkorysé zabezpečení na stáří.

Střední vrstvy tak stojí před vynucenou volbou. Musejí se rozhodnout, zda si za to, co ještě nedávno považovaly za naprostou samozřejmost, od nyníška výrazně připlatí, anebo klesnou nepojištěny mezi vrstvy nižší.

Vynucenost volby, zda si připlatit, anebo sociálně klesnout o několik patér níže, bude stále osudovější. Žijeme totiž ve společnosti, ve které bude i do budoucna pro rostoucí počty lidí platit, že je nutno mít co nejvyšší vzdělání, má-li mít člověk šanci alespoň na nějakou práci. A pojištění na stáří se stává tím důležitější, čím více se prodlužuje lidský věk. Obejít se bez vzdělání uprostřed vzdělanostní společnosti je právě tak riskantní jako nezajistit se na stáří ve stárnoucí společnosti.

Vzdělání jako nový finanční produkt

Klíčový význam pro umístění ve středních vrstvách a udržení se v nich má nepochybně získané vzdělání. Zvěstovatelé příchodu postindustriální společnosti sice správně předpověděli enormní nárůst významu vzdělání, neodhadli však, v čem bude tento význam spočívat. Mimo jiné se domnívali, že vzdělání umožní svým držitelům dosáhnout významné míry autonomie v jejich profesních aktivitách a v hierarchii rozhodování je povznese nad pouhé vlastníky.

Vzdělání má však ve financializované ekonomice postindustriální společnosti zcela jiný význam. Nenahrazuje majetek na úrovni rozhodování, ani

⁴⁷ Termín služebná či servisní třída pochází od rakouského sociologa a politika Karla Rennera. Později byl převzat britskými sociology a rozšířen na ta patra středních vrstev, která získávají určitá privilegia (vyšší příjem, možnost kariéry, penzijní zajištění) výměnou za své služby mocenské a majetkové elitě.

v zajišťování sociální pozice jednotlivců. Právě naopak, vědění má být stále více podřizováno potřebám reprodukce velkých majetků.⁴⁸

Majitelé velkých peněz požadují, aby vzdělaní lidé přispívali ke kumulaci jejich bohatství nikoliv nadstandardními možnostmi spotřeby jako dosud, ale výhradně kompetencemi, které bezprostředně přispějí k růstu zisku z podnikání. Proto vyvíjejí tlak na úspěšnost škol ve smyslu využitelnosti absolventů na trhu práce.⁴⁹

Autonomie těch, kdo získali pozici ve středních vrstvách díky osvojenému vzdělání, se rozplývá, jak výstižně konstatuje americká badatelka Barbara Ehrenreichová: „Střední vrstva, která ještě nedávno tak ráda filozofovala o své autonomii, si už neklade otázku, zda se prodat. Zajímá ji jen to, za kolik a komu se prodat“ (Ehrenreich 1989: 247).

Existují jen dva způsoby, jak se člověk, který vystudoval, může stát platným členem postindustriální společnosti. První možností je dávat k dispozici laciněji než druzí své vědění těm, kteří ho dokáží prodat co nejvýhodněji. Druhou, méně záslužnou, ale pro mnohé intelektuály jedinečně dostupnou možností je zadlužit se, a tak přispět ke zhodnocování prostředků těch, kdo své peníze investovali do peněžních institucí a soukromých pojistných fondů poskytujících půjčky na vzdělání.

Ve Spojených státech se stává právě zadlužení kvůli možnosti získat vzdělání po hypotečních úvěrech nejrychleji rostoucí formou finanční zátěže středních vrstev. S nárůstem počtu vysokoškoláků, který ve vyspělých zemích překračuje tempo tvorby pracovních příležitostí pro absolventy vysokých škol, se pochopitelně stává toto zadlužení vážnou hrozbou, která může přerůst v předlužení nezanedbatelné části příslušníků mladé generace.

Za cenu zadlužení získávají studenti diplom, jenž sice slouží jako symbol příslušnosti ke středním vrstvám, ale s vyhlídkami na charakter a podmínky práce, které je statusově řadí do vrstev nižších.

⁴⁸ Podrobně analyzují pronikání neoliberalismu do filozofie i praktik vzdělávání, jakož i deformace, k nimž to vede, Ondřej Kaščák a Branislav Pupala (2012).

⁴⁹ Naprosto jednoznačně a zcela rezignovaně vystihnul tento fakt Jean-François Lyotard: „Vědění je a bude produkováno proto, aby bylo prodáváno, a je a bude konzumováno proto, aby bylo zhodnoceno v další produkci: v obou případech proto, aby bylo směňováno“ (Lyotard 1993: 101).

Jsme tak svědky uskutečňování pravého opaku vize společnosti středních vrstev. Podle ní se měly jejich výhody postupně přenášet na stále další skupiny a šířit do nižších a nižších pater společnosti. Nyní jsou naopak i členové služebné třídy o své někdejší výhody krok za krokem připravováni.

4.2. Hrozba dekonverze a politika v postindustriální společnosti

Francouzský sociolog Robert Castel je autorem konceptu dekonverze (Castel 1995). Tímto termínem označuje situaci, kdy v důsledku prudkých změn ve společnosti pochybí pozic, se kterými je spojována sociální užitečnost a veřejné uznání. V takové společnosti se množí počty lidí, kteří marně hledají uplatnění. Jako kdyby pro ně ve společnosti nebylo místo.

Podle Castela lze doložit první známou vlnu dekonverze již v průběhu druhé poloviny 14. století. Tehdy putovaly Evropou početné skupiny těch, kdo nikam nepatřili. Byli přebytní z hlediska agrárních feudálních struktur a byli přebytní i vzhledem ke stavu tehdejších měst. Tato historicky první známá vlna dekonverze byla vyřešena fyzickou likvidací bezprizorních lidí, kterou iniciovali a podporovali panovníci Francie a Anglie. Takto byla „vyřešena“ první známá sociální otázka evropských dějin.

Dekonverze v průmyslové společnosti

První moderní vlna dekonverze přišla na přelomu 18. a 19. století, kdy pro početné masy lidí už nebylo místo na venkově, ještě pro ně však nebyl dostatek pracovních příležitostí v továrnách.

Tato podoba sociální otázky byla řešena po celé 19. století. Nakonec se podařilo řešení najít díky vzniku velkých zaměstnaneckých organizací soukromého i veřejného sektoru. Absorbovaly pracovní sílu a napojily pracovní kontrakt na systémy pojištění. Ti, kdo pracovat nemohli, byli pojištěni skrze další inovaci – sociální stát.

Tento systém integrace „přebýtného“ obyvatelstva fungoval víceméně uspokojivě zhruba sto let. Dnes jsme svědky nové a neméně závažné vlny dekonverze. Opět narůstají počty lidí, pro které není na trhu práce uplatnění. Nárůst dlouhodobé nezaměstnanosti počínaje přelomem sedmdesátých

a osmdesátých let 20. století je toho důkazem. Dalším důkazem je nárůst počtů „pracujících chudých“, tedy lidí, jimž jejich výdělky neumožňují vzdálit se výrazněji od hranice chudoby.

Nejhorší na situaci je skutečnost, že krizí procházejí oba mechanismy, s jejichž pomocí se dařilo zvládat vlnu dekonverze v podmínkách průmyslové společnosti, tedy společnost plnohodnotného zaměstnání a funkční sociální stát. Plnohodnotné zaměstnání se stává nedostatkovým a sociální stát je osekáván, zešticlován, modernizován.

Nezvládnutí vlny dekonverze se projevuje rozvojem sociální exkluze. Koncept exkluze reaguje na situaci, kdy celé kategorie lidí mají problém proniknout na trh práce a udržet se na něm. Jsou vyloučeni nejen z regulérní účasti na produktivní aktivitě, ale v důsledku toho i z pobírání pravidelných příjmů za práci, z organizací typu odborů, z integrace skrze školy a vzdělání, z politické účasti (nechodí k volbám, stahují se do azylu etnicity či náboženství). To vše se děje od konce sedmdesátých let. Termín „exkluze“ nevysvětluje, proč k tomu všemu dochází (Pfefferkorn 2007: 121).

Dekonverze v postindustriální společnosti – otázka pojištění a vzdělání

Castelův termín dekonverze se týká přebytečnosti lidí na trhu práce, k níž dochází v důsledku prudkých technologických a organizačních změn. V současné době je důsledkem technologického pokroku, ale také přemísťování práce do zemí s lacinější pracovní silou v podmínkách globalizace, přechodu firem na síťové upořádání a dalších faktorů.

Kapitál reaguje na tyto proměny tím, že namísto investic do klasické výroby a poskytování s ní spojených služeb investuje stále více do pojištění mimopracovních aspektů lidské existence (vzdělávání, léčení, mírnění sociální nouze, zajištění ve stáří). Tím ovšem zároveň rozšiřuje prostor pro rozvoj dekonverze o novou dimenzi. Jestliže průmyslová společnost řešila problém s dekonverzí na poli trhu práce a nedostatku pracovních míst, ve společnosti postindustriální přistupuje nový rozměr dekonverze – rostoucí počty lidí se stávají přebytečné z hlediska pojištění.

Dělníci a nižší příjmové kategorie obecně se tak dostávají do kleští. Na trhu práce shánějí uplatnění stále obtížněji právě v době, kdy bez solidního příjmu není možné poptávat spolehlivé pojištění. Přebytknými z hlediska pojistných systémů se stává stále více příslušníků nižších příjmových vrstev. Týká se to více žen než mužů, více lidí mladších a starších než těch ve středním věku, lidí s nižší kvalifikací a s nižším vzděláním.

Jedná se přitom do značné míry o záležitost generační. Ve dvaceti poválečných letech se pohlíželo na dělníky jako na vrstvu, která je v důsledku nebývalého růstu kupní síly stále lépe integrována sociálně, avšak kvůli přetrvávání svých tradičních vzorců jednání pospolitostního typu zůstává vně převládající individualizované buržoazní kultury.

O dalších dvacet let později popisuje François Dubet (1987) mladé potomky imigrantů žijící na předměstích velkých francouzských měst, kteří jsou sice dokonale integrováni po stránce kulturní, jsou však beznadějně exkludováni po stránce sociální. Jejich ambice jsou nesené hodnotami individualismu středních vrstev, „společnost“ jim však neumožňuje si na tyto hodnoty vydělat a proti neúspěchu se pojistit.

Tuto situaci komentuje francouzský ekonom Jacques G  n  reux slovy: „Jestliže   patn  e placen   pracující, ale ani jednotliv  e státy se už nemohou d  le zadlužovat, aby udrželi spot  řebu, pak je třeba vyvinout model ekonomiky, ve kter  m kapitál už nepot  řebuje práci ani masový konzum. Stabiln   placen   práce je rezervována jedn   frakci populace vysoce kvalifikovan  e a dob  e odměňované, jejž konzumní apetit stačí pokrýt produkci přizpůsobenou poptávce bohatých. Zbytek populace p  e  žív   na okrajích společnosti a stát se stará o udržování nepřekročitelných hranic mezi chudý a bohatý“ (G  n  reux 2010:132).

Podobn   konstatací však přehlížejí, že p  umyslov  a   ra odkázala společnosti postindustriální masivní střední vrstvy se zatím ježíše stále solidní životní úrovní. Tak  e jejích situaci bude třeba začít re   it.

Střední vrstvy mají z hlediska dekonverze v rovině pojištění před sebou přes veškerou svoji vnitřní různorodost a zájmovou roztr      nost v podstatě jen dvojí perspektivu. Bu    o si nezaslou   i v oblasti produkce a služeb v o  c  h elity vy     i odm    nu a pak postupn  e klesnou mezi nepojištěné členy n      ch vrstev, anebo na vy     i odm    nu dosáhnou a pak dostanou příležitost odevzdat ji soukromý m fondům na pojištění mimopracovních aspektů své existence.

V prvním případě budou ze středních vrstev vyobcovány, v případě druhém budou svázány s reprodukcí velkého finančního kapitálu, kterému budou celoživotně odevzdávat značnou část svých příjmů.

Příslušníci středních vrstev si tuto nevábnou volbu dostatečně zřetelně neuvědomují. Opájejí se úvahami o své sociální nepodmíněnosti, o svobodě svých voleb, o jedinečnosti svého životního stylu. Toto rozjímání jim zakrývá skutečnost, že do těchto vrstev budou stále více patřit pouze ti, kdo budou schopni sami si zaplatit za příležitost loajálně sloužit těm, kdo stojí na vrcholu systému. Všichni ostatní budou mít naprostou svobodu prožít si zcela originálním a historicky neopakovatelným způsobem svůj sociální sestup do vrstev nižších.

Sociologové, kteří vítali na přelomu šedesátých a sedmdesátých let 20. století příchod postindustriální společnosti, se domnívali, že dosažené vzdělání bude všechny její členy spolehlivě chránit před životními nejistotami a sociálními riziky. Ani okrajově nepřipouštěli možnost, na kterou upozorňoval již počátkem padesátých let americký sociolog Charles Wright Mills: „Dokud jich bylo málo, chránil je vysokoškolský diplom. Činil je imunními vůči mnoha potížím, jimž musel čelit zbytek společnosti. Mohli žít v iluzi o svých individuálních schopnostech. Když jejich počty vzrostly, vzdělání je chránit přestává“ (Mills 1951: XV).

Dnes již můžeme rozšířit koncept dekonverze také na oblast vzdělání. Po vzoru Castela můžeme konstatovat, že k dekonverzi v této oblasti dochází, jestliže získané vzdělání neumožňuje svým držitelům obsadit pozice, se kterými je spojena sociální užitečnost a veřejné uznání. Zároveň jim neumožňuje dostatečně se pojistit proti sociálním rizikům.

Dnešní masy vysokoškoláků jsou z větší části nevyužitelné pro další rozvoj výroby, neboť z řady důvodů není možno charakter vzdělání zformovat (či spíše zdeformovat) tak, aby přinášelo bezprostředně zpeněžitelné efekty. Využitelnost vysokoškoláků je zproblematizována ve stejné době, ve které jich přibývá mnohem rychleji než kdykoliv dříve.

Přesun velkých peněz od investic do výroby zboží k investicím do pojištění mimopracovních aspektů lidského života (zdraví, stáří, vzdělání potomků aj.) znamená, že střední vrstvy v mimořádně dramatické podobě narážejí na svůj pradávný problém – na problém nesouměřitelnosti mezi svými ambicemi a svými možnostmi.

Právě vzdělané vrstvy považují za neodmyslitelný znak svého statusu to, že jsou pojištěny pro případ stáří a nemoci, stejně tak jako to, že dokáží svým potomkům zajistit vzdělání na úrovni, jehož samy dosáhly. Sociální stát, který jim na tyto účely v nezanedbatelné míře přispíval, je osekáván, zaměřuje se na ty nejchudší, středním vrstvám toho již nemůže příliš nabídnout. Pojištění u soukromých fondů, které jim jako jediná možnost zbývá, vyžaduje vysoké náklady. To právě v době, kdy se vytrácí ochota odměňovat střední vrstvy pouze za jejich formální vzdělanost.

Politika v postindustriální společnosti

V podmínkách společnosti průmyslové se v demokratických společnostech podařilo nalézt kompromis mezi stranou kapitálu a stranou práce. Umírněná pravice i levice se v zásadě shodly na žádoucnosti sociálně tržní ekonomiky.

Společnost zaměstnání i sociální stát byly v těchto podmínkách funkční nejen z hlediska levice (zajištění sociálních práv pro všechny občany), ale také pravice (udržování kupní síly zaměstnanců i různých kategorií lidí ekonomicky neaktivních).

V postindustriální společnosti průmyslová výroba z vyspělých zemí odchází a velké peníze zoufale hledají, kde se budou zhodnocovat. Řešení nacházejí v oblasti pojištění mimopracovních aspektů života. Toto pojištění je však z velké části provozováno v režii sociálního státu a veřejného sektoru.

Situace se stává kritickou zejména pro strany sociálně demokratické. Právě to, co v minulosti vybudovaly jako oporu pro podnikatele průmyslové éry, se stává brzdou podnikání v době postprůmyslové. Velké peníze potřebují tyto oblasti privatizovat, sociální demokracie stojí v cestě tomuto manévru.

Život nad poměry

K diskreditaci liberální levice slouží zájemcům o privatizaci zbytků veřejného sektoru diskurz o životě nad poměry. Tvrdí se v něm, že k neúměrnému zadlužování států dochází především v důsledku provozování veřejných pojistných systémů a v důsledku samotné existence sociálního státu.

Je úkolem ekonomů, aby zjistili, zda existuje korelace mezi velkorysostí sociálního zabezpečení a mírou zadluženosti zemí. Ti, kdo hovoří o životě nad poměry, o exaktní prozkoumání této otázky příliš nestojí. Diskurz, který provozují, nemá odhalovat kauzální souvislosti dnešních ekonomických problémů, nýbrž legitimizovat rozsáhlou privatizaci potenciálně ziskových částí veřejného sektoru.

Ti, kdo hovoří o „životě nad poměry“, chtějí tím jen říci, že je nežádoucí, aby měli občané možnost čerpat jiné než jen soukromě poskytované služby. „Nad poměry“ je vše, co souvisí s veřejným sektorem. Nad poměry si přestaneme žít, jakmile bude veřejný sektor služeb drasticky zredukován a nezbude, než platit si vzdělání, léčení i zajištění stáří u soukromníků.

Jestliže víme, že v důsledku dekonverze nebudou mít velké části společnosti prostředky, aby se po případném kolapsu veřejných pojistných systémů pojistily u soukromých fondů, pak můžeme předpokládat, že nás čekají krize, které nebudou krizí z nadprodukce zboží, nýbrž z nadprodukce služeb.

Nebudou se zavírat pouze továrny, budou se zavírat školy, nemocnice, lázně, domovy pro seniory. Na ty veřejně provozované nebude mít peníze stát, na soukromě provozované nebudou mít peníze klienti.⁵⁰

Boj o místa

Ve stejné době jako Castelova studie o proměnách sociální otázky byla publikována práce, kterou dvojice autorů nazvala *Boj o místa* (Gaulejac, Léonetti 1994).

Autoři v ní analyzují situaci, kdy politické mechanismy zvládnutí dekonverze jsou z velké části paralyzovány a jednotlivci vedou každý sám za sebe o to urputnější zápas o nalezení místa, které by jim umožňovalo žít důstojným způsobem, vychovávat děti a nemít starost ze stáří.

Gaulejac a Léonetti rozlišují několik podob násilí, které se v průběhu konkurenčního boje o místa neustále stupňuje.

⁵⁰ Tento diskurz obsahuje tvrzení, že k posunu od veřejného k soukromému neexistuje alternativa. Je to totéž, jako by se konstatovalo, že neexistuje alternativa k cestě zpět do 19. století. Také tehdy veřejný sektor téměř neexistoval a dekonverze ohrožovala většinu společnosti.

První z nich je zakódována v rovině ekonomické. Postindustriální společnost zrušila příměří, které se po generace budovalo v rámci společnosti průmyslové a které vyvrcholilo v instituci sociálního státu. Ekonomická válka všech proti všem, která toto příměří vystřídala, je považována za jednu provždy danou nutnost.

Za výraz násilí sociálního považují příkaz nejvyšší možné mobility, flexibility a zodpovědnosti za sebe samého dokonce i v situacích, které nemůžeme dost dobře ovlivnit. Tyto vlastnosti mají kompenzovat selhávání pojistných systémů.

Doprovodem obou zmíněných forem násilí je násilí psychologické. Má podobu trvalého napětí mezi tím, co je lidem doporučováno jako známka úspěchu, a zdroji, jimiž tito lidé reálně disponují. Toto napětí běžně lidi frustruje a může je snadno vést k pokusům dosáhnout symbolů úspěšnosti nelegálními prostředky.

Stupňování všech zmíněných forem násilí je navíc ještě pojištěno v rovině symbolické. Pro všechny je budován stejně závazný obraz vzorově úspěšných jedinců v ostrém kontrastu s odmítnutím slabých, starých, nedostatečně vybavených. Kult výkonnosti a soupeření posiluje dichotomické vidění společnosti. Lidé už nejsou pozvolna odstupňováni podle svého přínosu celku. Jsou rozděleni na ty, kdo (jakýmkoliv způsobem) vyhráli, a na ty, kdo v soupeření podlehli, a jsou tedy víceméně zbyteční a bezcenní jako všichni poražení.

Obraz, který črtají Gaulejac a Léonetti, věrně vystihuje přechodnou situaci, ve které se nalzáme. Jedná se o situaci, kdy příjmově a vzdělanostně nižší vrstvy společnosti stále ještě doufají, že v podmínkách deindustrializace mohou uniknout sociální exkluzi tím, že o místo připraví podobně špatně disponované jednotlivce. Jedná se o situaci, kdy se příslušníci středních vrstev domnívají, že se vyhnou dekonverzi v oblasti pojištění a budou schopni si připlatit tolik, aby jim bylo dovoleno být i nadále členy servisní třídy. A konečně jde o situaci, kdy společnost stále ještě věří, že vyšší vzdělání je zde od toho, aby vnitřně obohacovalo a existenčně pojišťovalo ty, kdo si je pořídí. Nevidí, že je zde od toho, aby fungovalo jako nový bankovní produkt a na každém kroku vzdělaným lidem připomínalo, že to nejsou oni, kdo je oprávněn posuzovat hodnotu a žádoucnost svého vědění.

5. NÁRODNÁ ALEBO GLOBÁLNA BEZPEČNOSŤ?

Diverzifikácia je základnou podmienkou a príčinou vývoja všetkých systémov. Na rozdiel od „obyčajného“ pohybu ide o pohyb zrýchľujúci, pohyb do budúcnosti, pohyb do nových a širších priestorov (vertikálny), do hĺbky, pohyb smerom k iným úrovňam (horizontálny), do širších systémov, pohyb, ktorý vedie k vzniku nových zložitejších a komplexných systémov. Práve takýto pohyb (diverzifikácia) je príčinou vývoja ľudskej spoločnosti, ale aj jej konfliktu s prírodou.

Ľudstvo, rovnako ako všetky živé systémy, musia diverzifikovať predovšetkým preto, lebo rastú, lebo sa vyvíjajú, lebo vedú konkurenčný boj o prežitie a nový priestor svojho vývoja. Za základné a určujúce podmienky pohybu a diverzifikácie ľudstva možno považovať: obývateľné prírodné prostredie (vrátane kozmu, klímy atď.); energie⁵¹ (exogénne a endogénne); usporiadanie (organizácia) ľudstva, resp. spoločenského systému; usmerňovanie energie a diverzifikácie ľudstva. Základnými usmerňovačmi, nástrojmi diverzifikácie (globalizácie) ľudstva sú: energie, energetické toky, potravinový, informácie, informačný systém, organizácia, sieť, usporiadanie systému, vedecko-technický systém, moc a sila, regulačné spoločenské nástroje: právo, normy, idey, hodnoty a morálka.

Hlavným nástrojom globalizácie a prieniku do budúcnosti je vedecko-technický systém, vďaka ktorému ľudia vytvárajú nové roboty a inteligentné stroje, nové informačné systémy, virtuálny svet, vďaka ktorým preniká do nanosvetu (atómové jadrá a ich prvky, atómové sily, kvantové procesy) a biologického sveta – genetických štruktúr živých systémov, vrátane človeka.

Výsledkom diverzifikácie ľudstva je jeho ďalší rozvoj, prienik do kozmu až nanosvetu, zasahovanie do prírodných dejov, informácií a systémov. Mimo mnoho pozitív, ktoré diverzifikácia ľudstva prináša však narastá aj množstvo problémov, ktoré prinášajú riziká a hrozby pre jeho ďalšiu existenciu a vývoj. Ide o globálne problémy ľudstva. Problémy, ktoré zasahujú ľudstvo ako celok, ktoré už nie sú schopné riešiť národné štáty a ani človek ako

⁵¹ Pod pojmom „energia“ tu budeme chápať všetky nevyhnutné vnútorné i vonkajšie zdroje (gravitáciu, žiarenie, teplo, svetlo, vodu, kyslík, potravu atď.), ktoré sú nevyhnutné na vznik, fungovanie, rozvoj, nové usporiadanie a pohyb systémov do nových priestorov.

jednotlivec. Ide predovšetkým o tieto problémy: zmena klimatického systému a klímy na planéte, prírodné procesy „nezávislé“ od človeka; globálne zdroje a toky energií; vznik a následky rozvoja vedecko-technického systému pre prírodu, spoločnosť a človeka, zneužívanie výsledkov vedy, konflikt medzi človekom a inteligentným strojom, biologické limity človeka a zatiaľ „nelimitovaná“ perspektíva rozvoja vedecko-technického systému (humánny a ekologický aspekt), genetická manipulácia atď. výsledok spoločenskej činnosti ľudí, „nezávislé“ od prírody; konflikt medzi existujúcimi zdrojmi prírodných energií a nárokmi spoločenského rozvoja na energiu a nerastné suroviny, prírodné (fosílné – biotické a abiotické), obnoviteľné a neobnoviteľné, umelé, alternatívne, voda a úrodná pôda; kríza „moderného“ štátu a elít; morálny hazard a inštitucionalizácia morálneho hazardu na globálnej úrovni (GA); kríza demokracie „moderného“ štátu a politických elít; vznik, miesto a úloha globálnych aktérov, globálnych elít a globálnych hráčov vo vývoji ľudstva; kríza ekonomického systému; spôsob pohybu a vývoja peňazí; globalizácia, masifikácia výroby a spotreby, v rozpore so stavom a vývojom prírody; globalizácia a panstvo „trhu“; majetková a príjmová polarizácia ľudstva, asymetrie, nerovnováha, krízy a konflikty; nadradenosť globálnej infraštruktúry nad národnou (mocenskou, energetickou, ekonomickou, finančnou, sociálneho zabezpečenia, vzdelania, zdravotného zabezpečenia, potravinovej infraštruktúry, informačnej, komunikačnej a dopravnej; globálny sociálny chaos, demografická štruktúra (majetku, vzdelania, kultúry, náboženstva, veku, pohlavia, podielu na moci, reálneho či virtuálneho sveta, v pracovnom pomere, mimo pracovného pomeru, mimo spoločnosti, migrácia, kriminalita, úpadok štátu, násilie, konflikty, odpor, asymetrický boj štát vs. občan, globálny aktér vs. národné štáty, globálny aktér vs. občan atď.; globálna kontrola ľudstva; neomalthuziánstvo, rast počtu obyvateľstva, krízy, potraviny, energia, peniaze, moc a sila, úpadok spoločnosti, pandémie, klimatické katastrofy, ozbrojené konflikty, genetická manipulácia, terorizmus, násilie, etnické a náboženské konflikty, boj kultúr, globalizácia, geopolitické zásahy, blokády a vývoz revolúcie; vznik a šírenie virtuálneho (informačného a finančného) sveta, konflikt medzi reálnym a virtuálnym svetom; globálny potravinový problém, GMR, GMZ, GMP; globálne geopolitické pohyby a ohniská, geopolitické tlaky, kozmický priestor, kybernetický priestor, geoenergetika,

klimatický systém, geopolitické konflikty a ohniská. „Voľné“ priestory po rozpade bipolárneho systému sa „zapĺňujú“ a vzniká pretlak no ďalšie „voľné“ priestory: kozmos, Arktída, oceány, kybernetický priestor, Ázia, Afrika a Latinská Amerika; militarizácia ľudstva (kognitívna vojna); globálne médiá, ovplyvňovanie vedomia, morálky, hodnôt a názorov.

V tejto kapitole nebudeme rozoberať všetky hore uvedené globálne bezpečnostné problémy ľudstva, ale obmedzíme sa len na stručné načrtnutie dvoch základných podmienok globalizácie ľudstva, zároveň aj na jeho bezpečnostné hrozby, a to na klimatické podmienky a vedecko-technický systém.

5.1. Klimatický systém Zeme a vplyv Slnka

Priemerná globálna teplota zemského povrchu sa za posledných 150 rokov zvýšila o $0,6^{\circ}\text{C}$. V 20. storočí prebiehalo globálne otepľovanie, ktoré sa v posledných 30 rokoch zrýchlilo. Zároveň môžeme pozorovať celý rad klimatických javov, ktoré s týmito tendenciami súvisia, napríklad roztápanie ľadovcov a zvýšenie teploty hladiny morí prinajmenšom o $0,6^{\circ}\text{C}$ (Barros, 2006, s. 12). Priemerná hladina mora sa v priebehu 20. storočia zdvihla o 10 až 25 cm. To je v priamej korelácii so zvýšením teploty hladiny mora o takmer $0,6^{\circ}\text{C}$, ktoré súvisí s expanziou horných vrstiev oceánu. Na severnej pologuli dochádza v priebehu jari k všeobecnému ústupu horských ľadovcov a zasnežených povrchov, ktoré sa od doby, keď ich môžeme monitorovať zo satelitu (od roku 1973), zmenšili o 10 %. Na severnej pologuli pozorujeme úbytok plôch morských ľadovcov, ktorých stav sa v 90. rokoch dostal pod historický priemer. Veľký grónsky ľadovec, ktorý dnes predstavuje desatinu svetovej masy ľadu sa už teraz zmenšuje každoročne o celých 50 kilometrov kubických (Kovař, 2003, s. 132). Ľadovce ustupujú teraz na mnohých miestach sveta – od Kaskádového pohoria až po časti Antarktídy. Od roku 1921 zmizlo z vrcholu Kilimandžára 75 % ľadu! Okrem ústupu horských ľadovcov v Alpách a iných horách zaznamenali expedície aj zmenšovanie súvislých plôch polárneho ľadu. V lete roku 2000, vôbec prvýkrát v dejinách, bolo zaznamenané rozpustenie veľkej časti ľadového príkrovu pri severnom póle, odlomili sa kryhy o ploche stoviek kilometrov štvorcových a otvorili sa námorné cesty pre lode (Kovař, 2003, s. 131). Keby sa naplnili

katastrofické prognózy a roztopili by sa všetky ľadovce, zdvihla by sa hladina svetových morí o 200 metrov a z Európy by zostalo len niekoľko ostrovov v mori. Súčasná „expanzia vôd“, súvisiaca s roztápaním snehovej a ľadovcovej pokrývky všetkých svetadielov, spôsobuje zvýšenie priemernej hladiny mora o 4 mm ročne. Očakávame, že v roku 2100 sa bude zvýšenie hladiny morí pohybovať medzi 15 a 95 cm. Podľa najpravdepodobnejšieho scenára sa bude zvýšenie hladiny morí pohybovať medzi 50 a 60 cm. V priebehu tohto storočia sa hladina oceánov zdvihne o 88 cm. Ide o varovný signál (Kovař, 2003, s. 136). To by znamenalo problémy takmer vo všetkých pobrežných oblastiach a prinieslo by to zánik niektorých ostrovov v Karibskom mori, v Polynézii a v Mikronézii. V Bangladéši by došlo k zhoršeniu záplav zapríčinených búrkami a značná časť územia by zostala pod vodou. Vo veľmi zložitej situácii by sa ocitlo i Holandsko, pretože veľká časť jeho územia by sa nachádzala pod hladinou mora. I z mnohých iných pobreží by sa museli neustále vzrastajúce populácie presídľovať. Dnes žije v záplavových zónach po celom svete zhruba 50 miliónov ľudí. Ak štáty neprijmú nevyhnutné opatrenia, zvýšenie hladiny o 50 až 60 cm, ktoré zrejme nastane koncom storočia, zdvojnásobí počet ľudí žijúcich v nebezpečenstve až na 100 miliónov (Barros, 2006, s. 98). V pobrežnom pásme kontinentov žije takmer polovička svetovej populácie. Už pri zdvihnutí hladiny mora o 2 metre by mnoho ostrovných krajín mohlo zmiznúť z povrchu planéty a spolu s nimi i niektoré mnohomiliónové mestá. Podľa niektorých skeptických vedcov by sa celá Európa v dôsledku oteplenia klímy mohla stať subtropickou krajinou, úplne zmiznú alpské ľadovce a sneh sa tu stane za 80 – 100 rokov nezvyčajnou raritou (Kovař, 2003, s. 132).

Globálnemu otepľovaniu zodpovedajú i ukazovatele hydrologického cyklu. Skoro všetky druhy oblačnosti po celej Zemi narastali. Zrážkové úhrny v stredných a vyšších zemepisných šírkach sa v priebehu 20. storočia zvýšili. Od roku 1950 sa zvýšilo vyparovanie vody v tropickom pásme, rovnako aj obsah pary v atmosfére meraný od roku 1973. Deväťdesiate roky 20. storočia predstavujú historicky (nie geologicky) najteplejšie desaťročie. V arktickej tundre vyrastajú kroviny, moskyt sa v trópoch vyskytuje vo vyšších nadmorských výškach a prenáša choroby, ktoré na miestach ako napríklad Havaj spôsobujú vymieranie vtáčích druhov. Otepľovanie bude mať za následok i premenu rastlinných spoločenstiev a povedie k migrácii tropických chorôb

do oblasti s miernou klímou. Dajú sa očakávať prudké búrky, častejšie suchá i povodne a častý kolaps poľnohospodárstva. S ohrievaním Zeme môžu pribúdať aj vojny o potraviny, vodu a obývatelnú pôdu (Ward – Brownlee, 2004, s. 88). A to môže byť len začiatok.

Klimatológovia potvrdili zvyšovanie teploty na našej Zemi i v roku 2005, ktorý od roku 1861 patril k štyrom najteplejším. Významné zvýšenie teploty bolo zaznamenané na rozsiahlych územiach Afriky, Austrálie, Brazílie, Číny a USA. V prvej polovici júna postihla juhozápadnú časť USA vlna horúčav s rekordnými teplotami. Centrálna Kanada zaznamenala najteplejšie a najvlhšie leto. V Alžírsku v priebehu júna dosiahli horúčavy až 50°C. Naopak v Maroku boli januárové teploty až 14°C (Barros, 2006, s. 151). Na mnohých miestach vo svete sa prejavilo sucho. Typické obdobie dažďov v južnom Somálsku, východnej Keni a juhovýchodnej Etiópii malo len podpriemerné zrážky. So suchom súvisiaca neúroda ohrozila hladom okolo 5 miliónov ľudí v Malawi. V priebehu júna až septembra postihlo sucho väčšinu západnej Európy. V Španielsku a Portugalsku bolo najhoršie sucho od konca 40. rokov minulého storočia, ktoré bolo navyše príčinou mnohých lesných požiarov. V januári až máji 2005 boli suchá na väčšine územia Austrálie. Priemerný úhrn zrážok bol len 168 mm, čo je druhá najnižšia suma v týchto mesiacoch od začiatku pozorovania v roku 1900. Štát Amazonas v Brazílii mal najhoršie sucho za takmer 60 rokov, takže v Amazonke boli mimoriadne nízke prietoky (Barros, 2006, s. 152). Na mnohých miestach planéty sa dajú očakávať záplavy, búrky a hurikány, ktorých nebezpečnosť sa bude zvyšovať. Otepľovanie postihne rôznou mierou všetky svetadiely, najhoršie na tom však budú krajiny tretieho sveta (Kovař, 2003, s. 136).

Otepľovanie nebude rovnomerné a spôsobí zmeny v teplotných gradientoch. Vo vyšších zemepisných šírkach bude oteplenie väčšie ako v tropickom pásme, takže sa zmení jeden z parametrov atmosférickej cirkulácie: teplotný rozdiel medzi rovníkom a pólom. To so sebou prinesie zmeny v systéme vetrov, v morských prúdoch a v zrážkovom režime. Všeobecne sa očakáva, že otepľovanie bude rýchlejšie nad pevninami ako nad oceánom. V kontinentálnych oblastiach nočné teploty narastú viac ako denné, zvýši sa počet najteplejších letných dní v stredných zemepisných šírkach a počet najmrazivejších zimných dní sa naopak zníži. Najmarkantnejšie zvýšenie

teploty sa zrejme prejavi v zimnom období a v zemepisných šírkach bližšie k pólom, predovšetkým na kontinentoch severnej pologule, kde sa niektoré oblasti oteplia o viac ako 8°C. Ďalej predpokladáme zvýšenú intenzitu hydrologického cyklu, čo vyvolá vzostup zrážkových úhrnov, hoci v niektorých oblastiach môže dôjsť i k opaku. Vyššia teplota tropických oceánov na severnej pologuli by mohla spôsobiť nárast sily a intenzity hurikánov (Barros, 2006, s. 96).

Otepľovanie prinesie i problémy s *migráciou rastlín*. Paleoklimatologické dáta udávajú, že rýchlosť migrácie rastlín kolísala od 0,5 do 2 kilometrov za rok v závislosti na druhu a ďalších okolnostiach. V niektorých oblastiach by zmena teploty projektovaná pre 21. storočie vyžadovala dvoj, či trojnásobnú rýchlosť migrácie, ktorá je pre mnohé druhy nemysliteľná (Barros, 2006, s. 101). Naopak, pozitívny dopad zmeny klímy sa prejaví pri pestovaní rastlín, ktorých fotosyntéza narastá z koncentrácie oxidu uhličitého, ako je pšenica a sója. Úroda pšenice bude oslabená skrátením bezmrazivého obdobia, ktoré je pre jej úspešný rast nevyhnutné. V Európe bude sever všeobecne produktívnejší, zatiaľ čo juh menej. Podobná situácia by mala nastať i na ostatné časti planéty. Odhaduje sa však, že kvôli vyšším teplotám sa začnú do oblasti stredných zemepisných širok šíriť nákazlivé choroby, ako je malária a žltá zimnica, ktoré sa v súčasnosti obmedzujú predovšetkým na tropické pásmo. Napríklad oblasť potenciálneho prenosu malárie sa viditeľne rozšírila. Ak sa nezmenia súčasné zdravotné podmienky, bude ku koncu storočia pribúdať ďalších 50 až 80 miliónov prípadov ročne (Barros, 2006, s. 103).

V 22. storočí môže byť nárast teplôt ešte dramatickejší. Všetko bude závisieť predovšetkým od stavu kozmickej klímy a koncentrácie emisií (Barros, 2006, s. 13 – 14). Klimatické modely ukazujú, že emisie oxidu uhličitého dosiahnu okolo roku 2100 trojnásobné hodnoty v porovnaní s obdobím pred priemyslovou revolúciou. Koncentrácie metánu budú päťnásobné a koncentrácie oxidu dusného sa zdvojnásobia (Barros, 2006, s. 93). Takéto zmeny sa samozrejme prejaví aj na vývoji klímy. Koncentrácia oxidu uhličitého prekročí podľa ktoréhokoľvek scenára 500 častíc na milión (ppm), takže nás tak ako tak čakajú výrazné klimatické zmeny. Takmer zo všetkých scenárov vyplýva, že pomerná dôležitosť emisií spôsobených zmenami vo

využití pôdy, najmä odlesňovaním, v porovnaní s nárastom emisií spôsobených spaľovaním uhľovodíkov poklesne. Nezávisle na tom, aké budú emisie v budúcich 30 rokoch, koncentrácia oxidu uhličitého sa výrazne nezmení. To však emisiám neuberá na závažnosti, nakoľko ich dopad na koncentráciu pocítíme neskôr (Barros, 2006, s. 95). Podľa Lovelocka, v skutočnosti, ako sa Zem otepľuje, výdaj skleníkových plynov a zmeny albeda spôsobené samotnou Zemou môžu presiahnuť celkový otepľujúci účinok všetkých plynov, ktoré produkujeme sami – a môže k tomu dôjsť dlho pred rokom 2050. Predpoklad, že je možné klímu stabilizovať obmedzením emisií na množstvo 550 ppm oxidu uhličitého a globálnu teplotu o 2°C vyššiu než je normál, nemá pevný vedecký základ. Naopak systém Zeme je už možno odsúdený k nevratným zmenám, a to aj v prípade, že by sme v plnej miere uskutočnili odporúčané 60 % zníženie emisií (Lovelock, 2012, s. 62). Ľudstvo dnes čelí globálnemu otepľovaniu, ktoré so sebou bezpochyby prinesie značné klimatické zmeny. Nebudú sa týkať len teploty, ale celého vyššie spomínaného klimatického systému, teda i iných vlastností klímy, ktoré sú dôležité pre životné prostredie (Barros, 2006, s. 11). Musíme brať vážne možnosť, že globálne otepľovanie môže takmer vyhladiť ľudstvo zo zemského povrchu. Klimatické zmeny môžu prebiehať rýchlejšie, než na ne dokážeme reagovať, a môžu byť nevratné. Nám nezostáva nič, než sa pokúsiť zachrániť samých seba (Lovelock, 2012, s. 16, 20 a 21).

Zmena klímy, ku ktorej v tejto vzdialenej budúcnosti dôjde ovplyvní aj charakter *oceánskeho prúdenia*. Podobne ako recyklácie hornín, je i charakter obehu oceánskej vody analogický obehovej sústave živočíchov. V živých organizmoch obehový systém zabezpečuje rozvod kyslíka a živín do všetkých častí tela. V oceánoch redistribuuje teplo: oceánske prúdy naberajú energiu v horúcich rovníkových oblastiach a exportujú ju smerom ku chladným pólom. Potom sa vnorí do hlbších vôd a dopravujú polárnu vodu smerom k rovníkom. Toto prúdenie je pre udržovanie miernej klímy na väčšine miest našej planéty životne dôležité (Golfský prúd). Zároveň sa týmto spôsobom dostáva kyslík od hladiny smerom ku dnu. Vďaka tomu obsahuje oceánska voda zhruba rovnaké množstvo kyslíka ako v hĺbinách, tak blízko atmosféry (Ward – Brownlee, 2004, s. 113). Globálne teplé more bráni klesaniu chladnej vody v oblasti vyšších zemepisných šírok, a tak hlbiny nie sú v žiadnej jeho časti dostatočne zásobené kyslíkom. So vzostupom morskej

hladiny sa anoxické vody šíria k okrajom kontinentov a vytvárajú lepkavé, páchnuce blato, z ktorého vznikajú vrstvy ílovitej bridlice. Pretože je zastavené normálne prúdenie oceánov, ktorého súčasťou je klesanie povrchovej vody a stúpanie vody hlbínnej, môže navyše oceán v neprítomnosti kyslíka produkovať ohromné množstvo oxidu uhličitého a uhlíka. Tieto látky sa môžu stať podmorskou časovanou bombou alebo presnejšie podmorskou chemickou zbraňou namierenou proti biosfére – pokiaľ sa rýchlo uvoľnia (Ward – Brownlee, 2004, s. 114).

Jednou z príčin otepľovania klímy celých kontinentov na Zemi by mohli byť zmeny *prúdenia veľkých morských prúdov s teplou vodou*. K najznámejším predstaviteľom týchto javov patrí prúd *El Niño* (ovečka). Jeho príchod sa dá očakávať každý druhý alebo siedmy rok. Jeho vplyvy trvajú pomerne dlho, často celé mesiace až roky. El Niño môže spôsobovať silné dažde a hurikány v Južnej Amerike s následnými povodňami, záplavami a prílivovými vlnami tsunami. Na severe Ameriky môže zas prinášať teplý a suchý vzduch podporujúci vznik nebezpečných tornád. Veľkými suchami sa môže prejavovať v Austrálii, ktorej vnútrozemie je už dnes značne vyprahnuté. El Niño tiež zrejme spôsobuje nezvyklé výkyvy zimných teplôt v Európe a v Severnej Amerike.

Pre Európu má nesmierne veľký význam *Golfský prúd*. Vzniká v Mexickej zálive a v Karibiku, tečie pri východnom pobreží Severnej Ameriky na sever, potom sa stáča naprieč Atlantickým oceánom a dodáva teplejšiu vodu severnej Európe. Tým túto oblasť otepluje o 5 až 10°C (Ward – Brownlee, 2004, s. 101). Jedna vetva Golfského prúdu prináša teplejšiu vodu do blízkosti Islandu a Nórska. Tam sa ochladzuje, klesá hlbšie do oceánu a vracia sa na juh ako chladný hlbokomorský prúd. Čím viac klesá, tým viac soli obsahuje, lebo slanšia voda je ťažšia a má kvôli svojej väčšej hustote sklon klesať ku dnu. Teplá a sladšia voda totiž putuje na sever pri hladine a na juh sa vracia ako chladnejšia a slanšia. Keby sa následkom roztápania ľadov, ktoré vyvoláva globálne oteplenie, dostalo do povrchových vrstiev oceánu ešte viac sladkej vody, tento systém by paradoxne prestal fungovať: Golfský prúd by začal svoj hlbinný návrat na juh ešte predtým, ako by dospel ďaleko na sever (Ward – Brownlee, 2004, s. 101 – 102). Svetové oceány sú jednodielnou masou vody, takže prívod tepla je zaistovaný globálne. Pokiaľ by severoatlantický prúd so svojou teplou vodou a vracajúcou sa hlbokomorskou

studenou vodou prestal fungovať, celý svet by zažil náhlu klimatickú zmenu a Európa so svojimi 600 miliónmi obyvateľmi by začala poriadne mrznúť (Ward – Brownlee, 2004, s. 102).

Podobne „stagnujúce“ more existuje i dnes. Je to Čierne more, ktoré je anoxické preto, že do neho veľké rieky ako Dunaj, Dneper a Don prinášajú toľko sladkej vody, až je jeho povrchová voda príliš ľahká na to, aby klesala dole: nemá totiž dostatok soli. Pre vody Čierneho mora v hĺbke väčšej ako sto metrov je príznačná neprítomnosť kyslíka a zvýšená koncentrácia sírovodíka a metánu. Pokiaľ by svetovým oceánom ako celku chýbala podobne ako Čiernemu moru vertikálna cirkulácia, viac ako 90 % vody na Zemi by bolo anoxických. A taký bude podľa vedeckých predpovedí stav oceánu za 250 miliónov rokov, lebo pohyby kontinentov povedú ku klimatickej a geografickej situácii neskutočne podobnej tej, ktorá panovala v mezozoiku. Nielenže by takéto oceány obsahovali menej života ako tie dnešné, ale skleníkové plyny hromadiace sa v ich hĺbinách by mohli náhle vybuchnúť, a nečakane tak vyvolať globálne oteplenie (Ward – Brownlee, 2004, s. 114 – 115).

Klimatickou krízou bude postihnutý celý svet, aj keď rôznymi spôsobmi. Najväčšou hrozbou nie sú samotné klimatické zmeny, ale sprostredkované: hladomor, súperenie o priestor a zdroje, či vojny (Lovelock, 2012, s. 33). Klimatická zmena je svojou povahou skrytá, tichá a časovo oneskorená, čo spôsobuje, že ju ľudstvo nevníma ako nebezpečenstvo. Musíme však dúfať, že technologické inovácie nám umožnia „zmierniť“ dopady klimatických zmien na ľudstvo. Problém sa však nevyrieši, kým nebudeme schopní čeliť dvom najdôležitejším príčinám tejto krízy: demografickej explózii a rastu nadbytočnej spotreby prírodných surovinných zdrojov. Iným príčinám (kozmickej klíma, Slnko, slnečné aktivity, heliosféra, ionosféra atď.) nebudeme vedieť čeliť asi vôbec.

Zmena klímy ovplyvní v priebehu tohto storočia výrazne negatívne pobrežné oblasti, priemysel, dopravu, infraštruktúru a vodohospodárstvo, zdravotníctvo, poľnohospodárstvo a služby súvisiace s ekosystémami a biodiverzitou. Negatívne ovplyvnené budú zrejme i ďalšie odvetvia ľudskej činnosti, okrem iného aj energetika, poisťovníctvo a turistika. Ak ponecháme bokom vážne škody na ekosystémoch a biodiverzite, musí ľudstvo nasadiť

všetky technologické prostriedky a organizačné schopnosti, aby jeho adaptácia na zmenu klímy prebiehala bez väčších katastrof, prinajmenšom v priebehu 21. storočia. K tomu bude treba naučiť sa racionalizovať kolektívne správanie a rozhodovanie a prerozdeľovať prostriedky v meradle, ktoré nemá obdoby. Dôsledky klimatických zmien budú po všetkých stránkach výraznejšie v rozvojových a úpadkových štátoch. Jednak totiž ich ekonomika do veľkej miery závisí od prírodných zdrojov, ktoré môžu byť prejavmi klímy veľmi negatívne ovplyvnené, jednak absentujú informácie a organizačné štruktúry, ktoré by mohli vývoj situácie predvídať a dokázali sa na ne a na ich dôsledky adaptovať (Barros, 2006, s. 103). V oblastiach, kde sa voda stáva vzácnosťou, môžu nižšie zrážky a úbytok vody v riekach podnietiť obrovské migrácie, ktoré by mohli ľahko vyvolať najrôznejšie konflikty, ba dokonca vojny. Mnohí ľudia budú rastúcu spotrebu považovať za neodpušiteľný prehrešok. A nakoľko je zatiaľ takmer nemožné, aby sa ľudia masovo a dobrovoľne vzdali svojho životného štýlu, treba očakávať vyostrenie konfliktov (Barros, 2006, s. 104).

V roku 2001 na medzinárodnom grémiu pre klimatické zmeny v Šanghaji sa potvrdil trend zvyšovania teploty v nasledujúcich sto rokoch o 5,6°C. Dokument o viac ako 1 000 stranách spracovalo 123 popredných odborníkov a ich závery potvrdilo ďalších 516 vedcov. Existuje však menšia skupina vedcov, ktorí tvrdia pravý opak. Vplyvom neúmerného znečistenia atmosféry sa vraj nad povrchom planéty vytvorí po čase akýsi poklop z *aerosólov*, prachu a iných nečistôt, poklesne tak dodávka tepelnej energie zo Slnka a teplota poklesne o niekoľko (2 – 5°C) stupňov Celzia a nastane *nová doba ľadová* (Kovař, 2003, s. 132). Z hľadiska planetárnej histórie bude toto oteplenie len krátkou medzihrou pred nevyhnutným návratom oveľa dlhšej doby, ako je tá, v ktorej žijeme. Tou je doba ľadová (Ward – Brownlee, 2004, s. 89). Z týchto dvoch tendencií, klimatických pohybov vyplýva zatiaľ jeden záver: globálne oteplenie môže zbrzdiť, oddialiť ďalší príchod ľadu až o päťdesiat tisíc rokov. To by mohla byť pozitívna správa. Avšak, až sa ľad predsa len vráti, pôjde podľa týchto prepočtov k oveľa extrémnejšiemu zľadovateniu, než k akému by došlo za prirodzených podmienok. A to nie je veľmi dobrá správa. Navzdory opodstatneným obavám zo súčasného globálneho otepľovania sa domnievame, že sa pred nami načrtáva oveľa väčšia

katastrofa na druhej strane teplotného spektra (Ward – Brownlee, 2004, s. 85, 86).

Ďalšou záhadou je to, že ľadové doby zatiaľ vždy ďaleko viac postihujú severnú pologuľu Zeme. Niektorí vedci sú toho názoru, že sa každá pologuľa správa inakšie, čo by malo mať na svedomí rozloženie polárnych morí. Podľa najnovších poznatkov mala skončiť posledná doba ľadová pred 135 tisícami rokmi, čo vôbec nezodpovedá periódam zmien v dráhe planéty Zeme. O predpoveď príchodu doby ľadovej sa pokúsili R. Ch. Wilson, S. Drury a J. L. Chapmanová vo svojej knihe *The Great Ice Age (Veľká doba ľadová)*, vydané v roku 2000. Títo autori predpovedajú, že by súčasné interglaciálne obdobie malo skončiť maximálne o niekoľko tisíc rokov, a potom bude nasledovať pokles globálnej teploty až o 10°C, ktorý bude trvať nasledujúcich osemdesiat tisíc rokov. Takéto ochladenie by malo byť dostatočné na to, aby spôsobilo nové neúprosne zľadovenie. Vedci varujú, že dnešná klíma môže byť oveľa nestálejšia, ako predpokladáme, a môže sa veľmi rýchlo zvrtnúť do extrémov, ktoré budú mať pre civilizáciu katastrofálne dôsledky (Ward – Brownlee, 2004, s. 100).

Obzvlášť katastrofickou črtou globálneho ochladenia je fakt, že by sa netýkalo žiadnej relatívne malej oblasti, ako je tomu u hurikánov, tornád či zemetrasení, a netrvalo by krátko. Calvin tvrdí, že ani náhodný pád meteoritu, ktorý by v krátkej dobe zahubil väčšinu svetovej populácie by nemal v dlhodobej perspektíve také katastrofálne dôsledky ako nové globálne zľadovenie. V priebehu posledného zľadovenia mohlo na Zemi žiť dva až tri milióny ľudí, ktorí boli roztrúsení po celej zemeguli, pričom všetci sa museli nejako užiť. Teraz má však Zem 7,3 miliárd ľudí. Predpokladá sa, že počet obyvateľov našej planéty prekročí medzi rokmi 2050 a 2100 desať miliárd (mnohé predpovede hovoria o 12,5 miliárdach), pričom predpokladaný ročný prírastok bude predstavovať 1,6 %. V roku 1995 pripomenul Joel Cohen vo svojej knihe *How Many People Can the Earth Support? (Koľko ľudí dokáže Zem užiť?)*, že „treba vziať vážne do úvahy možnosť, že Zem dosiahla alebo v priebehu pol storočia dosiahne maximálny počet ľudí, ktorých je schopná udržovať v tých konkrétnych podobách života, pre ktoré sme sa rozhodli a naše deti a ich deti sa pre nich v budúcnosti rozhodnú...“ (Ward – Brownlee, 2004, s. 103). S príchodom budúceho ľadu bude svetová

klíma stále chladnejšia a suchšia a široké pásy pastvín sa doslova scvrknú. Produkcia potravín sa natesná do úzkych pásov v oblasti stredných zemepisných šírok, takže sa bude tiesniť medzi ľadovým príkrovom na severe a púšťami na juhu. Polovica svetovej populácie sa bude musieť presťahovať do nižších zemepisných šírok. Rozvinuté národy budú požadovať životný priestor od svojich južných susedov, a ak nebude týmto požiadavkám vyhovené, môže dôjsť k vojnám.

Vplyv Slnka na klimatický systém Zeme

V poslednej dobe stále viac vedcov je presvedčených o tom, že klimatický systém Zeme, teplotné prírastky nezávisia ani tak od skleníkového efektu, ale skôr od *kozmicke-pozemských interakcií* (WM 114/115, s. 44, 45). Argumentujú tým, že posledné údaje ukazujú, že zatiaľ čo sa nárast koncentrácie CO₂ zastavil a objem metánu v atmosfére sa neustále znižuje (WM 114/115, s. 44), potom *nerovnováha teplôt* a globálneho rozloženia tlakového poľa rastie. V posledných 500 rokoch grónske teploty fluktovali asi 40-krát s periódou 25 – 30 rokov. Tieto zmeny nemohli spôsobiť zmeny CO₂, lebo predchádzali veľkým emisiám CO₂, ktoré začali v r. 1945. K CO₂ nemožno vzťahovať ani oteplenie v rokoch 1915 až 1945. 30 rokov globálneho ochladzovania (1945 – 1977) naopak prebehlo v priebehu veľkého nárastu CO₂ (WM 111, 2011, s. 2).

Klimatológovia z University of Rochester, University Alabama a University of Virginia oznámili, že kolísanie teplôt počas troch dekád nie je v súlade s prognózami skleníkového modelu, ale sú v tesnej korelácii so *zmenami slnečnej aktivity*. Klíma na Zemi a teplota je stále závislejšia od *kozmickej klímy* (WM 73, s. 2402). S najväčšou pravdepodobnosťou je zemská klíma ovplyvňovaná skôr variáciami slnečných aktivít, najmä vetra a pridružených magnetických poli, pôsobiacich na prúdenie kozmických lúčov, dopadajúcich do zemskej atmosféry. Je pravdepodobné, že kozmické lúče ovplyvňujú oblačnosť, a tak kontrolujú množstvo slnečných lúčov dopadajúcich na zemský povrch. Preto pokusy kontrolovať emisie CO₂ sú málo účinné.

Osobitnú úlohu tu zohráva *Slnko*. Slnko vyvoláva na Zemi zmeny, ktoré v dlhšom časovom rámci môžu zhoršovať klímu na Zemi. Podľa Lovelocka, sa Slnko pomaly, ale nevyhnutne ohrieva natoľko, že sa slnečná sústava

stáva stále menej hostinnejším prostredím. Musíme urobiť všetko, čo je v našich silách (Lovelock, 2012, s. 35). Bezprostrednou príčinou starnutia Gaii je neodvratiteľný nárast tepla zo Slnka. Teplo prijímané Zemou zo Slnka sa zvýši z 1,35 na 1,43 kW/m² (Lovelock, 2012, s. 178).

Slnčné aktivity predstavujú komplex dynamických javov, ktoré sa v obmedzenom čase a priestore vyskytujú na slnečnom povrchu alebo tesne pod ním. Následkom týchto procesov je zmena magnetického poľa a zmena množstva vyvrhovaných častíc do okolitého priestoru. Slnčnou aktivitou rozumieme vynášanie magnetických silotrubíc z vnútra do atmosféry, ich premeny a zánik. Premena kinetickej energie na magnetickú sa odohráva skryte pod viditeľným povrchom Slnka (Kleczek, 2011, s. 87). *Prejavy* slnečnej aktivity sú: slnečné škvrny, slnečný vietor, slnečné erupcie, či *výrony koronárnej hmoty*, slnečná búrka.

Slnčné škvrny sú najznámejším prejavom slnečnej aktivity. Predstavujú tmavé miesto vo fotosfére Slnka a sprevádzajú ich poruchy magnetického poľa. Ich teplota voči okolitej fotosfére je asi o 2 tisíc kelvinov nižšia (teplota fotosféry má priemernú teplotu okolo 5700 K). Dnes vieme, že teplota v škvrnách je nižšia preto, že silné magnetické pole v týchto miestach potláča konvenciu a tak výstupné konvektívne toky horúcej plazmy neprídu až na povrch Slnka. Silné magnetické pole škvrn zabraňuje konvektívnemu prenosu tepla z vnútra (Kleczek, 2011, s. 90).

Slnčné erupcie sú výrony slnečnej hmoty sprevádzané silným prúdom elementárnych častíc a tvrdého žiarenia. Slnečná erupcia chrlí do vesmíru vlnu *plazmy* a nabitých častíc. Slnko je *plazmová guľa*. Za vysokých teplôt a tlakov panujúcich na Slnku sú plyny v stave *plazmy*. Zatiaľ čo v plynach sú atómy neutrálne, v plazme sú atómy kladne nabité (ionizované lebo im chýbajú elektróny). Slnečná plazma je vynikajúci vodič elektriny a magnetické pole je ukryté hlboko pod povrchom Slnka – od tachokliny v konventnej vrstve až do fotosféry (Kleczek, 2011, s. 85). *Elektrický prúd* je prvotný a magnetické pole okolo neho je jav sprievodný. Slnečné erupcie vyšlú svoju energiu ako žiarenie *elektromagnetické*, *od röntgenového až po rádiové*, i ako *žiarenie korpuskulárne* (Kleczek, 2011, s. 92). Slnečné erupcie sú intenzívne zjasnenie chromosféry a koróny vo všetkých druhoch žiarenia (Kleczek, 2011, s. 89). Erupcie, čiže vymrštenia koronárnej hmoty, sa na Slnku objavujú pri nestabilite magnetického poľa. Jediné vypudenie

koronárnej masy (CME) so sebou môže niesť viac než 10 miliárd ton žeravých, elektricky nabitých plynov (plazmy) slnečnej koróny do priestoru. To je energia porovnateľná so silou 100 000 hurikánov, šíriacich sa priestorom rýchlosťou medzi 1 až 5 miliónov míľ za hodinu (WM 122/2012, s. 4). Erupcie v čase minima na povrchu Slnka sú zriedkavosťou. *Super erupcie* môžu byť podľa astronómov 10x až 10 000x silnejšie než klasické erupcie, ktoré môžu byť pre ľudstvo nebezpečné. So slnečným supervýbuchom by sa naša civilizácia vyrovnat' nedokázala. Slnečná erupcia produkuje prúdy vysoko energetických častíc slnečného vetra. Riziká slnečných erupcií pre našu planétu vyplývajú predovšetkým z elektromagnetického žiarenia a výronu plazmy. Tie produkuje *elektromagnetické pole*, ktoré do rozvodného systému privedie extrémny prúd, vyradí z prevádzky elektrické vedenie, spôsobí výpadky prúdu a zasiahne aj komunikačné káble, podporujúce internet. Slnečné energetické častice spôsobujú posuny v zemských radiačných pásmach, čo môže poškodiť družice používané pre komerčnú komunikáciu po GPS atď. (21. století, 9. 9. 2012, s. 76).

Výraznou aktivitou Slnka je *slnečný vietor*. Predstavuje prúd elektricky nabitých častíc, prúd rýchlych protónov, elektrónov a častíc alfa, ktoré unikajú z koróny a s nimi súvisiace *žiarenie* a *elektromagnetické polia* (Kleczeck, 2011, s. 58, 110). Hlavným zdrojom slnečného vetra je rozpinajúca sa koróna a častice vyvrhnuté do priestoru priamo zo spodných vrstiev atmosféry, napríklad pri erupciách a ďalších búrlivých dejoch. Dosahuje rýchlosť 300 až 1 200 km/s, stredná hustota častíc slnečného vetra je približne 10 častíc/m³. Prostredníctvom slnečného vetra stráca Slnko každú sekundu asi 300 000 ton. Pri prudkom slnečnom vetre, teda *koronárnom výbuchu* sa z koróny vyvrhá miliardy ton žeravých plynov rýchlosťou až tisícov km za sekundu. Slnečný vietor vydúva v okolí Slnka „bublinu“ v medzihviezdnej látke. Nazývame ju *heliosféra*. To deformuje i magnetosféru Zeme a stláča ju z výšky 90 000 km až na 60 000 km (Kleczeck, 2011, s. 58). Slnečný vietor dopadajúci na magnetosféru Zeme prináša za sekundu kinetickú energiu okolo 10 terawattov (10¹³ wattov) (Kleczeck, 2011, s. 110). V blízkosti Zeme dosahuje slnečný vietor rýchlosť od 300 do 800 km/h. Výron koronárnej hmoty má nepriaznivý vplyv na družice a astronautov na obežnej dráhe. Na Zemi spôsobuje geomagnetické búrky, ktoré majú za následok poruchy navigácie, výpadky bezdrôtového spojenia, prípadne výpadky elektrického prúdu.

Neustále fluktuácie magnetického poľa (Alfvénové vlny) sú spôsobované turbulentnými pohybmi plynu na Slnku a posúvajú sa von. Podľa Dr. Alexeja N. Dmitrijeva pozemské klimatické zmeny sú len súčasťou, článkom v reťazi udalostí, prebiehajúcich v našej heliosfére (WM 114/115, s. 40).

Najdramatickejším prejavom slnečnej aktivity je *slnečná búrka*, ktorá ovplyvňuje aj našu Zem od magnetosféry až po biosféru (Kleczek, 2011, s. 91). Slnečnou búrkou nazývame premenu obrovského množstva magnetickej energie v aktívnu oblasť do najrôznejších foriem energie. V horúcej koróne o 2 mil. K sa tvoria „chladné“ oblaky – protuberancie (Kleczek, 2011, s. 89). Slnečná búrka je krátkodobé a vysoko energeticky vyvrcholenie slnečnej aktivity. Uvoľní sa tu nahromadená *magnetická energia*, ktorá zahreje korónu na 50 mil. K (Kleczek, 2011, s. 96). Pri slnečnej búrke sa prudko uvoľní značná časť *magnetickej energie*, ktorú v aktívnej oblasti nahromadili pohyby v *konvektívnej vrstve a vo fotosfére*. Uvoľnená magnetická energia sa v erupcii premení v mohutné toky energetických fotónov (ultrafialových, röntgenových, ale i gama). Vyvrhované sú miliardy ton žeravých plynov s rýchlosťou až 1 000 kilometrov za sekundu (Kleczek, 2011, s. 145). Pri uvoľnení magnetickej energie sa zrýchlia protóny, častice alfa a elektróny až na rýchlosť blízku rýchlosti svetla (Kleczek, 2011, s. 97). Pri slnečnej búrke vzniknú v ionosfére až niekoľko miliónov ampérov silné ionostatické prúdy. Slnečná búrka produkuje *elektromagnetické pole*, ktoré do rozvodných systémov privedie extrémny prúd, vyradí z prevádzky elektrické vedenia. Prudká ionizácia atmosféry a jej zahriatie spôsobí zmeny v magnetosfére (Kleczek, 2011, s. 152). Keď Slnko dosiahne maximálneho výkonu, môžu sa na Zemi poškodiť energetické a komunikačné siete (WM 102/103, s. 26).

Ďalšou z príčin klimatických zmien môže byť aj *obeh Zeme okolo Slnka*. S touto myšlienkou prišiel prvýkrát juhoslovanský astronóm Milutin Milankovič, podľa ktorého je táto orbitálna teória pomenovaná. Milankovič prišiel s tézou, že tri periodicky sa opakujúce výchylky pri obehu Zeme okolo Slnka menia množstvo slnečnej energie, ktoré na našu planétu dopadá, a teda i celkovú globálnu teplotu (Ward – Brownlee, 2004, s. 97). Milankovičova teória predpokladá, že ľadové polia, bližšie k pólom, sa zväčšujú alebo zmenšujú v závislosti na zmenách obežnej dráhy Zeme. Deje sa tak v súvislosti s asymetrickým rozložením oceánov i pevnín medzi oboma pologuľami.

Klimatický systém i ročné obdobia planéty určujú tiež astronomické faktory: obeh Zeme okolo Slnka a sklon osi otáčania k ploche obežnej dráhy Zeme. Obežná dráha Zeme má tvar elipsy, pričom Slnko je jedno z jej ohnisk. Jeho vzdialenosť od stredu elipsy spôsobuje asymetrickosť žiarenia medzi extrémnymi ročnými obdobiami na severnej a južnej pologuli. Obežná dráha Zeme vykazuje periodické výkyvy.

Podstatou prvej výchyľky je fakt, že sa obežná dráha Zeme okolo Slnka mení z takmer *kruhovej na zreteľne eliptickú* každých 95 000 rokov. Terajší tvar obežnej dráhy Zeme môže byť jedným z dôvodov vyššie popísaných javov (Ward – Brownlee, 2004, s. 97). Variabilita excentricity obežnej dráhy vytvára v slnečnom žiarení dopadajúcom na hornú vrstvu atmosféry zmeny asi jedného wattu na meter štvorcový. Ak tento efekt trvá niekoľko desiatok tisíc rokov, môže vyvolať zmeny globálnej teploty približne o 0,5°C. Pretože teraz má táto dráha podobu elipsy, je Zem najbližšie k Slnku 3. januára a najďalej od neho 4. júla. Pretože sa väčšina pevniny nachádza na severnej pologuli a Slnko je v priebehu severného leta od Zeme vzdialenejšie, žijeme v dobe, kedy letné snehy môžu trvať dlhšie, ako predstavuje dlhodobá norma.

Druhá z výchyľiek spočíva v tom, že sa periodicky taktiež *mení uhol, ktorý zvierá os otáčania Zeme a plocha obežnej dráhy Zeme*. Aj keď Mesiac udržuje zemskú os v relatívne stabilnom sklone v porovnaní s planétami ako Mars, tento sklon sa napriek tomu mení – kolíše medzi 21,8 a 24,4 stupňom, pričom perióda tohto opakovaného kolísania je 41 000 rokov. Sklon osi spôsobuje, že naša planéta prechádza letom a zimou. Čím väčší je sklon osi, tým väčšie sú rozdiely medzi týmito obdobiami a tým väčšia je šanca, že sa sneh a ľad môžu začať hromadiť (Ward – Brownlee, 2004, s. 97). Výraznejšie naklonenie zemskej osi mení cyklus striedania ročných období vo vyšších zemepisných šírkach, kde zmeny v množstve prijatého slnečného žiarenia v priebehu leta nevyrovňajú väčšie straty spôsobené v priebehu zimy. Čistá ročná zmena vyvolaná zmenou naklonenia osi otáčania môže vo vyšších zemepisných šírkach dosiahnuť 17 wattov na meter štvorcový, čo je dostatočne významná hodnota, aby dokázala značne ovplyvniť globálnu klímu.

Tretia z výchyľiek je založená na tom, že sa Zem okolo svojej osi rovnako „kolíše“, a to s periódou 22 000 rokov. Ide o *osciláciu*, ktorej vedci hovoria *precesia*. Tá určuje ročné obdobie, ktoré bude panovať vo chvíli, keď sa

Zem ocitne najbližšie k Slnku. V dobe, kedy sa naša planéta nachádza od Slnka najďalej, býva na severnej pologuli leto a na južnom zima. Táto situácia je práve dnes, ale asi za jedenásť tisíc rokov sa obráti (Ward – Brownlee, 2004, s. 98). Postup rovníkovej vzdialenosti je dôsledkom pohybu zemskej osi v ekliptike a je spôsobený zmenou pozície krajných bodov, v ktorých sa naša planéta nachádza najbližšie k Slnku. Charakteristické sú pre ne teplejšie zimy a chladnejšie letá na jednej pologuli a opačný efekt na pologuli druhej (Barros, 2006, s. 61). Pretože sú pologule asymetrické, pôsobia tieto pohyby na klímu. Južná pologuľa vstrebáva menej slnečného žiarenia. Jej albedo (percento odrazeného slnečného žiarenia) je vyššie, lebo je viac oblačná, nakoľko tu prevažujú oceány. Albedo je v južnej polárnej oblasti v celoročnom priemere zvýšené, pretože tu snehová a ľadová pokrývka v lete takmer miznú, zatiaľ čo v Arktíde po celý rok zostáva. Zem pohlcuje menej slnečného žiarenia, keď perihélium (planéta je najbližšie k Slnku) pripadá na južnej pologuli na leto a afélium (planéta je najďalej od Slnka) prebehne v letnom období na severnej pologuli. Tento efekt sa umocňuje, ak sa zväčší uhol medzi zemskou osou a plochou obežnej dráhy a ak dôjde ku zvýšeniu asymetrie obežnej dráhy. V súčasnej dobe by sme sa z astronómického hľadiska mali nachádzať v období ochladzovania, lebo perihélium pripadá na 3. januára, t. j. na leto južnej pologule, a uhol medzi osou otáčania Zeme a plochou obežnej dráhy ($23,3^\circ$) je blízky priemerným hodnotám. Pretože je excentricita obežnej dráhy takmer minimálna, nemuselo by byť ochladzovanie natoľko intenzívne. Navyše môže byť ovplyvnené zvýšením koncentrácie skleníkových plynov v posledných dvoch storočiach (Barros, 2006, s. 35).

Najdôležitejšie prejavy slnečnej aktivity a ich následky na Zemi

Erupcie a galaktické vlny v galaxii a na Slnku. Podľa La Violeta každých 13 000 rokov (keď slnečná sústava križi galaktický rovník) zasahuje galaktická vlna, ktorá vyvedie z rovnováhy zemskú klímu (WM 104, 2010, s. 34). Morris konštatoval, že stred našej galaxie produkuje energetické pulzy približne každých 10 000 rokov a každá z týchto udalostí trvá približne 100 rokov.

Existujúci energeticky nabitý materiál v medzihviezdnom priestore preniká do medziplanetárneho priestoru našej slnečnej sústavy. Táto „darovaná“

nadbytočná energia produkuje hybridné procesy a narúša *energetické stavy* na Slnku, ale aj na našej planéte. Účinky sa na Zemi prejavujú v *zrýchľovaní presunu magnetických pólov*, zmenami vertikálnej a horizontálnej distribúcie objemu atmosférického *ozónu* a zvyšovaním frekvencie i magnitúd významných katastrofálnych klimatických udalostí. Pravdepodobnosť, že sa posúvame do obdobia *prudkej teplotnej nestability* obdobnej ako pred 10 000 rokmi, rastie. Adaptačná schopnosť biosféry, spolu s vplyvom ľudstva na tieto nové podmienky, môže za týchto nových okolností viesť k ohrozeniu života na našej planéte. Udalosti, ku ktorým došlo za posledných desaťročí, poskytujú dostatočný dôkaz o významných heliosférických a planetofyzikálnych transformáciách (WM 114/115, s. 40). Reakcia na príliv medzihviezdnej energie a hmoty v heliosfére sa prejavila v energetických procesoch v našej slnečnej sústave. Schopnosť Zeme prispôbiť sa tejto externej činnosti a energetickým transferom podstatne sťažili technogénne zmeny na Zemi. Zem sa nachádza v štádiu dramatických zmien: v elektromagnetickej sfére, osi geomagnetického poľa a zmien kompozit ozónových a vodíkových saturačných úrovní plynoplazmového obalu (atmosféry). Tieto zmeny fyzikálneho stavu Zeme sprevádzajú klimaticko-atmosférické a biosférické procesy. Tieto procesy sú čoraz intenzívnejšie a vyvolávajú neperiodické prechodové udalosti (WM 114/115, s. 47).

Dochádza k výraznej zmene *elektromagnetického žiarenia* a to v extrémnej *ultrafialovej a röntgenovej oblasti* spektra, niekedy aj o 400 percent. Tieto žiarenia vplyvajú na stav ionosféry, tvorbu elektrických tokov v zemskej atmosfére. Ďalej dochádza k zmene *rýchlosti a hustoty častíc slnečného vetra* v okolí Zeme. Tieto zložky slnečnej aktivity modulujú tok *galaktického kozmického žiarenia* a následne tvorbu izotopov ^{14}C , ^{10}Be a 180 , ktoré vstupujú cez potravu do živých organizmov. Podiel izotopu 180 ako súčasť molekuly vody je rôzny v rôznych fázach slnečného cyklu. Drasticky do atmosféry zasahujú krátkovlnné zložky slnečného žiarenia: *gama, röntgenové i ultrafialové*. Sú atmosférou pohlcované. Našťastie ich atmosféra odfiltróva vo vyšších vrstvách. Žiarenie pohltené v atmosfére rozkladá (disociuje) molekuly dusíka a kyslíka a vytrhávajú z nich elektróny, tzn. *ionizuje vzduch*. Vo výškach nad 50 km je atmosféra ionizovaná a voľne elektróny dobre vodia elektrinu. Táto vrstva ionosféry odráža rádiové vlny. Ultrafialové žiarenie preniká pod ionosférou až do výšok 15 – 50 km nad povrch Zeme. Fotóny

ultrafialového žiarenia štiepia molekuly kyslíka na $O+O$. Voľné atómy kyslíka sa spoja s nerozloženými molekulami na ozón O_3 . Molekuly ozónu pohlcujú ultrafialové žiarenie a sú nim rozkladané späť na O_2 . Tieto sú v rovnováhe vo výške 17 – 40 km. V tejto vrstve ozónosféry je pohltených najviac ultrafialových žiarení. Rizikom je oslabenie ozónovej vrstvy, tzn. vytvorenie ozónovej diery (Kleczek, 2011, s. 104).

Celkový *magnetický tok Slnka* od roku 1901 narástol asi 2,3-krát. Tým je ovplyvnená celá *heliosféra*. V jej dôsledku sa mení *magnetosféra našej Zeme* a následne aj dopad kozmického žiarenia na Zem. Tieto zmeny sa dávajú do súvislosti s tvorbou zrážkovej činnosti. *Erupcie a výrony koronárnej hmoty* spôsobujú geomagnetické efekty (geomagnetické búrky, zosilnenie elektrických tokov v atmosfére Zeme, výskyt polárnych žiar a pod.). *Výrony koronárnej látky (CME)* majú schopnosť riadiť prúdy v zemskej magnetosfére. Ak má magnetické pole nesené CME južnú orientáciu, utrpí magnetosféra ťažký úder, pri ktorom sa do nej dostávajú milióny ampérov elektrického prúdu (WM, 122/2012, s. 2). Takáto udalosť môže vyradiť elektrické vedenia a generátory a prerušiť všetky formy elektronickej komunikácie na Zemi.

V súčasnosti sa ustálil nový scenár prebytku *energie*. Prejavuje sa: generovaním plazmy v ionosfére, magnetickými búrkami v magnetosfére a vo forme cyklónov v atmosfére. Tieto vysoko energetické a v minulosti skôr výnimočné atmosférické javy sú teraz veľmi časté, intenzívne a inej povahy. Mení sa i hmotná skladba zemského *plynoplazmového obalu* (atmosféry). Živočíšny a rastlinný život na Zemi ako celok prirodzene reaguje na globálne zmeny podmienok *elektromagnetického poľa* a na význačné, hlboké zmeny chodu zemského *klimatického systému*. Prirodzený vývoj nových foriem môže u mnohých živočíšnych druhov a doterajších foriem pozemského života viesť k celkovej globálnej revízii. Môžu sa prejaviť nové, hlbšie kvality života, zdokonalené organizmy smerujúce k dosiahnutiu rovnováhy prostredníctvom nových vývojových a reprodukčných schopností, ktoré so sebou prináša nový fyzikálny stav. V tomto zmysle je zrejmé, že i ľudstvo stojí pred otázkou látkovej adaptácie na nové podmienky na Zemi, vybavené nestabilnou a nerovnomerne rozdelenou biosférou (WM 114/115, s. 44 – 49).

Atmosféricky (sféricky) (SEA) sú *elektromagnetické záblesky* vyvolané úderom búrkového výboja. Pri nich narastie celková elektrónová hustota, naruší

sa jej rozloženie a nárazovité zosilnejú *ionosférické elektrické prúdy*. Za normálnych okolností prechádzajú krátke rádiové vlny od povrchu Zeme až k vrstve F vo výške okolo 200 kilometrov, odrážajú sa od nej a vracajú sa späť k povrchu Zeme. Ultrafialové a röntgenové žiarenie, vychádzajúce zo slnečných erupcií, však veľmi posilnia ionizáciu vrstvy D vo výške nad 50 kilometrov a vrstva sa stane nepriepustnou pre krátke rádiové vlny. Rádiová vlna je vo vrstve D pohltená (Dellingerov jav) (Kleczek, 2011, s. 151). Tým sa naruší družicová komunikácia, funkcie navigačných systémov, pozemná káblová komunikácia. Odzva slnečnej búrky sa prejaví v našom životnom prostredí zosilnením veľmi dlhých elektromagnetických vln o kmitočte okolo 30 kilohertzov (t. j. o vlnovej dĺžke okolo 10 kilometrov). Pri povrchu Zeme vrstva D spôsobí náhle zosilnenie atmosférikov označované ako SEA (Sudden Enhancement of Atmospherics) (Kleczek, 2011, s. 146). Náhle zosilnenie atmosférikov pôsobí na náš organizmus ako náraz elektrickej sily. Naš organizmus je systém viazaný a riadený elektrickou silou. Všetky chemické reakcie, procesy v bunkách, látková premena (metabolizmus), nervové vzruchy a riadenie srdečného tepu sú príklady pôsobenia elektrickej sily v životných procesoch. Elektrické kmity atmosférikov v okolí pôsobí na našu nervovú sústavu tak, akoby boli nervy sekundárnym vinutím transformátora (Kleczek, 2011, s.146, 147).

Zmena variácií *teplotných inverzií v hydrosfére* (aj oceánoch). Vo východnom stredomorí bol v hĺbkach viac než dvoch kilometrov zaznamenaný posun teplotnej inverzie od priemeru 13,3 do 13,5°C k súčasnému pomeru od 13,8 do 13,5°C – spolu so zvýšením *obsahu solí* o 0,02 % od roku 1987. Rast slanosti Egejského mora sa zastavil a odtok slanej vody zo Stredomorského bazénu do Atlantiku zoslabol. Bolo ale definitívne potvrdené, že príčinou *rastúcej hustoty vody* je zvýšené odparovanie v rovníkovej oblasti, čo sa prejavuje bezprostredným poklesom ohriatej vrstvy do väčšej hĺbky. To môže viesť až k obráteniu smeru toku Golského prúdu. Pravdepodobným scenárom platným pre Európu je prudké ochladenie. Tempo rastu sa zrýchľuje spolu s približovaním východosibírskej magnetickej anomálie (WM 114/115, s. 45).

Nárast signifikantných katastrof je evidentný ako napríklad informuje Jokohamská konferencia v roku 1994. Rozoznávame deväť typov významných katastrof: *záplavy, hurikány, suchá, mrazy, búrky, epidémie, zemetrasenia, hlad a zosuvy pôdy* (WM 114/115, s. 46). Výraznejšie narastá počet poveternostných katastrof v posledných rokoch. Len v atlantickej oblasti sa v roku

1994 utvorilo 19 cyklónov – a 11 z nich zrodilo hurikán. Vrástol počet katastrof medzi rokmi 1963 a 1993 o 410 % (WM 114/115, s. 46). Zmenil sa i celkový model tvorby a pohybu cyklónov. Napríklad počet cyklónov, pohybujúcich sa k Rusku od západu sa v priebehu posledných desať rokov zvýšil 2,5-krát. Rastúca zložitost' klimatických poveternostných stavov signalizuje transformáciu smerujúcu k novému stavu. Podľa akademika Kondratijeva sa približujeme ku *klimatickému chaosu*. Z Antarktídy prichádzajú správy o dramatických reakciách vegetácie na zmeny klímy. Zatiaľ čo v roku 1960 rástlo v Antarktíde 700 odrôd, už v roku 1990 ich bolo 17 500. Dochádza k zvýšeniu oceánskej hladiny, zapríčinennej znášaním a roztápaním ľadovcov v polárnych oblastiach. Spôsobuje to značné zmeny v pobrežných lokalitách, v redistribúcii vzťahov medzi pevninou a morom a k aktivizácii významných geodynamických procesov (WM 114/115, s. 46).

Dochádza k zvýšenému počtu *zemetrasení*, aj ako nárastu počtu slnečných škvrn. Predpokladá sa, že slnečná plazma a nabité častice menia celú našu geosféru. Nabité kozmické častice sa ukladajú pozdĺž magnetických siločiar a potom posúvajú smerom k severnému magnetickému pólu. Tam klesajú v zhode so siločiarami, prenikajú do zemského jadra, ktoré aktivizujú a potom sa posúvajú vnútro Zeme smerom k južnému pólu, kde opäť vychádzajú von do priestoru. Zem sa údajne zohrieva zospodu. Práve týmto spôsobom vzniká El Niño, preto sa oceány zohrievajú – zvlášť v oblasti rovníka. Zohrievanie zemského jadra má potom za následok *rozpínanie planéty* a s tým súvisiace zemetrasenia. Dnes je tu už veľa dôkazov, že práve toto sa dnes deje. Vedci zaznamenávajú na mnohých miestach inak nevysvetliteľný únik plynov spod povrchu planéty (hlavne metánu) a počet zemetrasení sústavne narastá.

Po prudkom výrone slnečnej plazmy smerom k Zemi nás zasiahne silná elektromagnetická radiácia, ktorá následne vyvoláva vlnenie magnetického poľa. To potom ovplyvňuje nielen celkové prostredie, ale hlavne zdravie a psychiku ľudí. Počas intenzívnejšej slnečnej aktivity sa rýchlejšie množia mikróby, preto častejšie dochádza k epidémiám. Niektorí vedci pripisujú súčasné otepľovanie planéty aj reakcii planéty na slnečné vzplanutia, ktoré sa dnes vyskytujú častejšie – hoci ani znečistenie prostredia človekom nemôžno brať na ľahkú váhu.

Magnetosféra a magnetické pole Zeme

Vysoko až za dráhou Mesiaca sa rozprestiera *magnetosféra Zeme*. Ide o rozsiahly okolozemný priestor presýtený siločiarami zemského elektromagnetu. Siahla až do hĺbky 3 000 kilometrov k jadrú Zeme. Os zemského magnetu neprechádza stredom Zeme a ani nie je so zemskou osou rovnobežná. Preto *magnetické póly* Zeme nesúhlasia s pólmi jej rotácie (t. j. so zemepisnými pólmi) (Kleczek, 2011, s. 132, 133).

Magnetosféra chráni Zem pred slnečným vetrom a miliónmi ton horúcich plynov vyvrhnutých zo Slnka pri slnečnej búrke. Toto planetárne magnetické pole odvádza väčšinu častíc na kruhovú dráhu okolo Zeme. Pre život je magnetosféra nevyhnutná. Ochraňuje ju pred slnečnými aktivitami. V siločiarach magnetosféry sú zachytené elektróny a ióny, nesúce vysoké energie (dosahujúce až 30 kiloelektrónvoltov) (Kleczek, 2011, s. 135). Elektricky nabité častice prebiehajú v magnetosfére zo severu na juh a naopak od juhu na sever. Tam sa siločiaru ohýbajú dolu a zbiehajú k magnetickým pólom, zhutňujú sa smerom k povrchu Zeme. Zahustenie postupne spomaľuje kĺzanie častíc pozdĺž siločiar a nakoniec sa ich pohyb na mieste zvanom magnetické zrkadlo úplne zastaví a vracia sa späť. Zahnutie siločiar smerom k Zemi vyvoláva pohyb nabitých častíc smerom východo-západným. Protóny sa pohybujú k západu, elektróny zase k východu (Kleczek, 2011, s. 135). Pohyb protónu k západu a elektrónu k východu predstavuje elektrický prúd – prstencový prúd. Ten sa prudko mení pri slnečnej búrke a jeho zmeny ovplyvňujú život. Pohyb slnečného vetra, vyvolaný výbuchom Slnka, stlačí magnetosféru a vytlačí častice dolu do atmosféry, až do 100 kilometrov nad povrch. Častice medzi stlačenými siločiarami vystrelia dolu – do atmosféry. Je to prejavom diamagnetizmu plazmy v magnetickom poli. Tento jav pozorujeme ako polárnu žiaru (Kleczek, 2011, s. 136).

Satelitné merania nezvratne preukázali, že za zmenami geomagnetického poľa vždy stojí Slnko. Prakticky každá väčšia slnečná protuberancia má svoj odraz i na Zemi. Slnko je teda aj tu rozhodujúcim činiteľom, významne ovplyvňujúcim oscilácie zemského magnetického póla. Ich posun je však oveľa aktívnejší, než u pólů zemepisných.

Posledné údaje z kozmických lodí a satelitů ukazujú, že dochádza k rastu *heliosférickej magnetickej saturácie* (nasýteniu) (WM 114/115, s. 42).

Na Zemi sa to prejavuje v zmene bipolárnej intenzity a lokalizácii, posunu magnetických pólů, ale i v zmene rezonančných procesov elektromagnetického póla Zeme. Americký geofyzik K. McDonald z Kalifornskej univerzity vypočítal, že za posledných 300 rokov klesla intenzita magnetického póla o 15 % a od roku 1830 o 6 %. Podobné výsledky získal profesor Manfred Siebert z Geofyzikálneho ústavu v Gottingene – pokles intenzity magnetického póla odhaduje na 5 % za 100 rokov. Znamenalo by to, že okolo roku 3400 magnetická ochrana Zeme (z nej pochádza aj jav polárnej žiary) nebude schopná zachytávať tvrdé kozmické žiarenie, rozhodujúco ovplyvňujúce život a genetické procesy na Zemi. Klesanie intenzity a presúvanie magnetických pólů môže značiť nastávajúcu repolarizáciu – vzájomnú výmenu kladného (severného) a záporného (južného) pólu. Najvýraznejšie sa to prejavuje v smere pohybu južného (antarktického) magnetického pólu. Magnetometrické analýzy vzoriek hornín, odobratých z hĺbky až 6 000 m dokázali, že za 76 miliónov rokov sa naša zem „prepólovala“ výmenou magnetických pólů celkovo 171-krát.⁵² Posledné otočenie podľa Ludvíka Součka (Souček, 1984, s. 183) sa odohralo už pred 700 000 rokmi. Počet inverzií magnetických pólů sa v poslednom milióni rokov pohyboval medzi 8 až 14.⁵³ K výmene magnetických pólů dochádzalo po 71 až 125 tisícich rokoch. Tento magnetický pól sa posunul za posledných 100 rokov o 900 km smerom k Indickému oceánu. Severný magnetický pól sa posúva od Ameriky smerom k Sibíri. V budúcnosti by sa mal magnetický pól nachádzať približne pri hlavnom meste Mongolska – Ulánbátari. Najnovšie údaje o postavení arktického (severného) magnetického pólu ukazujú, že v rokoch od 1973 do 1984, „precestoval“ viac než 120 km. Avšak, za rovnaký čas medzi rokmi 1984 až 1994 „precestoval“ už 150 km (L. Newwitt: súčasné súradnice arktického pólu sú 78,3° S a 104,0° Z) (WM 114/115, s. 42). Posun pólů môže byť aj 200 km ročne. To znamená, že k inverzii pólů môže dôjsť oveľa skôr, než dnes predpokladajú niektorí vedci.

V dôsledku aktivity heliosféry, slnečných aktivít a zmien v magnetosfére Zeme sa budú meniť aj úrovne *tlakových hladín atmosféry* (približne 500 mb). Dôjde k prehriatiu atmosféry, čím sa nad celou polárnou oblasťou

⁵² <<http://hthuu.cz/menu/dopad-zmien-v-magnetickom-poli>>. Dopad zmien v magnetickom poli na život na Zemi slnečná plazma, elektromagnetická radiácia, magnetické pole.

⁵³ <www.mysteria.sk/readarticle.php?article_id=149>.

vytvorí rozsiahly pás zriedeného vzduchu. Ten je neskôr vytlačovaný studeným, a teda ťažším vzduchom, a podľa aktuálnej polohy magnetického pólu presúvaný do stredných zemepisných oblastí. Tento princíp platí ako pre severný, tak i pre južný magnetický pól. Ak sa dnes bod severného magnetického pólu (SMP) nachádza v arktickej oblasti blízko severného vrcholu Grónska (pri ostrove princa Waleského), je tento vzduch tlačенý cez Island do Európy. Vzhľadom k tomu, že tento vzduch je redší vytvárajú sa rozsiahle oblasti s dominujúcim nízkym tlakom. Odtiaľto teda známy meteorologický termín „islandská tlaková níz“. Modelové a neskôr i potvrdené údaje preukázali, že zmeny v polohe SMP prinášali i zmeny v atmosférickom prúde. V praxi to znamenalo, že pokiaľ sa SMP nachádzali v iných oblastiach Arktídy, presúval sa cez tieto oblasti i arktický vzduch (WM 97/2010, s. 10).

Okrem zmien v magnetickom poli je tu navyše aj hrozba *kozmickeho žiarenia*, ktoré by v prípade repolarizácie zasahovalo Zem. Niektorí vedci sa nazdávajú, že v takom prípade môže Zem ochrániť slnečný vietor, ale ten zas spôsobuje veľké škody elektronickej infraštruktúre, takže ľudia by sa zrejme museli naučiť žiť bez elektrického prúdu a iných vymožeností modernej doby.

Magnetické pole v niektorých oblastiach povrchu planéty oslabujú rýchle zmeny vírivého pohybu tekutého *zemského jadra*. Spoluautor štúdie Nils Olsen, geofyzik z dánskeho National Space Center v Kodani poznamenáva, že k rýchlym zmenám zrejme súbežne dochádza i v tekutom kove 3 000 kilometrov pod povrchom Zeme. Čo bude mať asi vplyv aj na reverziu geomagnetických pólů (Mioara Mandea z nemeckého Research Centre for Geosciences v Potsdame).

Slnečné cykly a geomagnetické pole Slnka, rodiaci sa 24. solárny cyklus, v kombinácii s klesajúcou intenzitou magnetických pólů na našej planéte, možno bude mať pre Zem, jej klímu, naše elektrické siete a ľudské správanie drsné následky. Posledné vedecké objavy naznačujú, že najbližší cyklus slnečných erupcií by mohol byť dostatočne mohutný aby narušil, alebo dokonca úplne znemožnil prevádzku *elektrickej rozvodnej siete* na celej planéte (WM 107/108/2010, s. 40). Došlo by k bezprostrednej alebo k postupnej strate tepla, zvýšeniu klimatizácie, výpadku čističiek odpadných vôd, telefónnych systémů, dopravných prostriedkov, problémom s doplňovaním a zásobou pohonných hmôt atď.

Vedci, napríklad Dr. Dietrich Beischer, tvrdia, že zmena či strata magnetického póla ohrozuje *organizmy*, je zdrojom nežiaducich *genetických zmien*. Spolu s ožiarением by mohlo mať tragické následky predovšetkým pre vývinovo najvyššie živočíchy a teda aj pre človeka. Napríklad kostná dreň cicavcov, poškodená prenikajúcim žiarením, prestáva produkovať krvinky alebo produkuje ich obľudné funkčne menejcenné formy. Niektorí vedci tvrdia, že geomagnetické búrky pôsobia na *mozgové vlny a hladinu hormónov*, čo vyvoláva rad rozmanitých reakcií, prevažné u mužov. Bolo zistené, že v časocho zvýšenej slnečnej aktivity pribúda psychických záchvatov u jedincov trpiacich labilnými duševnými stavmi. Zvyšuje sa pravdepodobnosť rastu agresivity, nehôd a ochorení (WM 107/108, s. 45).

Prudké prepólovanie (repolarizácia) by však vyvolala veľký chaos, úhyn zvierat a vtákov. Živočíchy sa orientujú podľa magnetických siločiar a preto by v živočíšnom svete zavládol zmätok a panika. Veľryby a delfíny často končia na plytčine, mnohé cicavce očividne hladujú i pri dostatku potravy, vtáky hromadne padajú z oblohy vo veľkých krdľoch, sťahovavé vtáctvo očividne blúdi a objavuje sa na miestach, kde by za normálnych okolností nikdy nebolo a dokonca sa stratil aj dobiedzavý hmyz. Zvieratá už jednoducho nemôžu dôverovať svojim prirodzeným inštinktom; nenachádzajú potravu a vodu tam, kde ju predtým vždy zvykli nájsť, nevedia sa v dobre známom prostredí správne orientovať, a tak sú potom v dôsledku toho agresívne – dokonca aj zvieratá domáce. Nikdy predtým nebolo zaznamenávaných toľko útokov domácich psov alebo navonok nevysvetliteľného správania inak miernych, zdomácnených zvierat.

5.2. Kozmos – spoločnosť – vedecko-technický systém

Človek má unikátne vlastnosti a schopnosti, je významným subjektom spoločenského vývoja. Je nepochybné, že dnešný stupeň vo vývoji dosiahol predovšetkým vďaka vytvoreniu a využívaniu vedecko-technického systému. Je jeho predĺženou „rukou“. Ide o systém poznatkov, informácií, techniky a technológií. Predovšetkým vďaka nemu môže diverzifikovať, globalizovať prírodu (v najširšom slova zmysle) a spoločnosť, prenikať do naznačených štyroch „svetov“, úrovní, meniť prírodné a spoločenské deje, ktoré doteraz žiadna (z doposiaľ nám známych bytostí) nedokázala.

Osobitosťou vedecko-technického systému je to, že vďaka nemu človek, ľudstvo „prekračuje“ hranice „samého seba“, pôvodnej biosféry, zemskej planéty; že vytvára umelý abiotický svet a systémy; že vďaka nemu rozširuje vplyvy a aktivity svojho spoločenského pôsobenia. Preniká do svojho budúca, od kozmického priestoru až po nanosvet. „Vtlačá“ im svoj spoločenský systém, ktorý sa stáva „súčasťou“ mega až nanosveta. Zároveň však takto zasieťovaný systém „podriaďuje“ svojim záujmom a zámerom, „podmaňuje“ si vesmír, biosféru a mikročastice a deje, robí ich „súčasťou“ vlastného ľudského systému.

V tejto súvislosti však chceme poznamenať, že existujú minimálne štyri *limity*, ktoré človek nemôže prekročiť, ktoré určujú rozhodujúcu úlohu a podiel prírody, kozmických a genetických informácií na existencii všetkého živého.

Po prvé, človek, ľudská spoločnosť, vedecko-technický systém budú vždy závislé od prírody, presnejšie od prírodných informácií, energií a zdrojov. Subkritické a superkritické hranice prírody a človeka sú zásadne odlišné. Aj keď ľudstvo vytvorí alternatívne zdroje a energie, nemôže horizont prírody prekročiť. Základom a podmienkou existencie aj alternatívnych zdrojov a energií je opäť príroda.

Po druhé, v prírode, v celom vesmíre panujú univerzálne prírodné zákony, ktoré nie je možné narušiť, resp. ktorých eventuálne narušenie by malo takmer okamžite deštruktívny vplyv, v prvom rade na ľudí.

Po tretie, človek sa zrodil ako posledný a je nastavený len na veľmi obmedzené a jemné limity a dobu. Akákoľvek malá zmena môže spôsobiť jeho zánik.

Po štvrté, človek, vďaka vedecko-technickému systému, preniká do ďalších svetov, úrovni (mega až nano), avšak na „život v nich“ nie je biologicky ani funkčne stavaný, nebol na to stvorený. Človek je vybavený zmyslami, ktoré mu umožňujú pohybovať sa len na mezoúrovni. Prienik do nanosveta a vesmíru je „nad rámec“ jeho biologických limitov. Preto existuje riziko, že v snahe o ich „ovládanie“ vnesie do nich chaos, naruší jemne naladenú rovnováhu a spustí zatiaľ netušené deštruktívne mechanizmy, ktoré nakoniec zničia i jeho, resp. celé ľudstvo.

Vzniká ďalšia, veľmi dôležitá otázka: Ako je možné, že si príroda (prírodný systém) a vedecko-technický systém navzájom konkurujú, ba i pôsobia

proti sebe? Odpoveď môžeme nájsť v odlišnosti ich zrodu a funkčnej zameranosti. V tejto súvislosti spomenieme len dva dôležité momenty: po prvé, prírodné bytosti (vrátane človeka) vznikajú na základe prírodnej genetickej informácie (prenosu génov); po druhé, príroda prednostne usiluje o svoju existenciu a nízkoenergetickú a nízkoentropickú rovnováhu. Vedecko-technický systém je produktom človeka, výsledkom realizácie sociovedecko-technickej informácie a jej účelom je zaistiť existenciu človeka, ľudskej spoločnosti, hoci často aj na úkor a proti prírode samej. Živý organizmus si permanentne hľadá potravu a za tým účelom si rozširuje životný priestor, preniká do svojho okolia. Človek ako biologická bytosť zdedil túto informáciu a to má spoločné so všetkými živými bytosťami. V niečom sa však odlišuje, čo ho robí iným, relatívne samostatným od iných živých druhov – uvedomuje si sám seba, myslí, tvorivo a cieľavedome koná. Preto je schopný vytvoriť vedecko-technický systém a ním pôsobiť na celé svoje okolie. Vďaka nemu diverzifikuje, rozširuje sféru svojho života na základe a často i na úkor prírody. Zvláštnosťou je aj to, že základom vzniku tohto systému nie je genetická informácia (prírodného prvku), ale sociovedecko-technická informácia (spoločenského prvku). Táto skutočnosť umožňuje vedecko-technickému systému istú *relatívnu samostatnosť*, istú „odcudzenosť“, istú „odvahu“ ísť aj proti prírode. Práve na tejto ceste bude vznikať pre ľudí najviac rizík.

Keďže vedecko-technický systém nevzniká na báze prirodzenej genetickej informácie, ale na báze ľudských poznatkov, informácií, sociovedecko-technických (obsiahnutých predovšetkým v pojmoch, poznatkoch a teóriách), ide o štruktúru *nebiologickú*, len ťažko zlučiteľnú s prírodou (Šmajš, 2006, s. 36). Vedecko-technický systém je síce výsledkom evolúcie ľudstva, ale nezakladá sa na genetickej informácii. Platí to aj vtedy, keď výsledkom vedecko-technického systému sú „živé“, „biologické“ systémy, či prvky (umelý vírus, umelé DNA, umelé neuróny atď.). Teda, sociovedecko-technická informácia je iná kvalita, iná fáza, iný druh informácie, je produktom ľudského „sveta“, ktorá je nezávislá od genetickej informácie. Preto môže pôsobiť a zakladať odlišnú, prírode protikladnú štruktúru. Rozvoj vedecko-technického systému často prebieha na úkor prirodzenej, najmä pôvodnej ekosystémovej usporiadanej, avšak zatiaľ prírodu informačne priamo až do jej základov ovplyvňovať nemôže. Zatiaľ nie, ale existuje pravdepodobnosť, že

v budúcnosti bude môcť narušať usporiadanosť prírodných systémov (aj keď lokálne), usporiadanosť prírodných druhov, prenikať až do štruktúry dvojzávitnice DNA. Práve tu vidíme najväčšiu hrozbu: vznik omylov, zneužitie nového poznania (napr. genetiky), použitie kognitívnej techniky a technológie proti prírode i človeku.

Vedecko-technický systém sa neodlišuje od prírody len svojím vznikom a charakterom, ale aj *tempom a spôsobom vývoja*. Zatiaľ čo prírodný systém a jeho konštitutívna genetická informácia sa vyvíja miliardy rokov, sociovedecko-technická informácia sa zrodila, vyvíja a rozširuje len niekoľko stovky rokov. Zatiaľ čo pre prírodu a genetickú informáciu je vlastný nízkoentropický a nízkoenergetický vývoj, pre ľudskú spoločnosť a vedecko-technický systém je vlastný skôr vysokoenergetický a vysokoentropický spôsob vývoja. Jeho vývoj, diverzifikácia je spojený s vysokou energetickou spotrebou, vedúcou k nerovnováhe a konfliktom. Tento rozdielny spôsob a tempo vývoja prírody a spoločnosti, prírody a vedecko-technického systému spôsobuje, že spoločenský rozvoj, globalizácia ľudstva, výraznou mierou zasahuje do prirodzeného tempa evolúcie prírody, že oveľa rýchlejšie vyčerpáva prírodu, než je schopná samoobnovy, naruša jej rovnováhu. Presnejšie, ak je niektorý systém existenčne závislý od prírody, potom je to spoločenský systém a jeho produkt – vedecko-technický systém a nie naopak. Príroda existovala a bude existovať nezávisle od toho, či spoločnosť a vedecko-technický systém bol, či bude alebo nebude. To je ich zásadná odlišnosť. Príroda, vesmír, biosféra sú (musia byť) usporiadané systémy s *nízkou entropiou*. Spoločenský rozvoj, rozvoj vedecko-technického systému naruša akýsi „pokoj“ prírody, jej nízku entropiu a postupne ovplyvňuje jej narastanie. Ak má ľudstvo dlhšie existovať a spolu s ním sa bezkonfliktne rozvíjať aj vedecko-technický systém, potom sa musia podieľať na znižovaní vysokej entropie, najmä diverzifikácii a spotreby.

Vedecko-technický systém má ešte ďalšiu charakteristickú črtu: silnú objektívnu tendenciu k *priestorovej expanzii*. Rozvoj vedecko-technického systému postupuje a šíri sa radiálne, t. j. mnohými smermi – vertikálne, horizontálne i transverzálne. Nové poznanie, informácie, technika a technológia v rôznych formách „násilne“ obsadzujú svoje niky, podobne ako kedysi populácie rastlín a živočíchov obsadzovali baktériami obývané ekologické niky.

Vzniká tak nebezpečenstvo, že vedecko-technický systém sa zmocní príliš veľkej časti zemského povrchu, biosféry, mikrosвета a oslabí či rozbije integritu prírody (Šmajš, 2006, s. 74).

Rozvoj a šírenie vedecko-technického systému jasne ukazuje, že od začiatku kopíruje dráhu geneticky predpísanej útočnej *adaptívnej stratégie človeka* ako druhu. Zatiaľ vytváranie a použitie vedecko-technického systému závisia od človeka, od jeho genetických vlastností, predovšetkým jeho predpísanou útočnou a adaptívnou povahou a správaním. V doterajšom vývoji človeka bola technika „nevinným“, „hlúpym“ a „obyčajným“ nástrojom v rukách človeka. Nemala zámer, cieľ, či povahu. Pravdepodobne s vývojom poznania, techniky a technológie, ktoré sa premietnu do zvyšovania inteligencie strojov bude treba rátať s tým, že vedecko-technický systém bude mať svoje vlastné umelé „genetické informácie“, vlastný spôsob „myslenia“ a vlastnú „inteligenciu“; zrodí sa inteligentná technika, ktorá v mnohom prekoná schopnosti a možnosti človeka. Je otázne, či bude predĺžením pôvodného ľudského genotypu, alebo či si kognitívna inteligentná technika vybuduje opäť vlastnú entitu, vlastnú sféru, vlastnú bytosť, obdobne ako si ju vybudovali ľudia.

Vo vnútri sebestačnej lokálne modifikovanej prírody, ktorá pracuje pre všetko živé, sa rýchlo rozvíja nesebestačná, vysoko štandardizovaná industriálna technosféra, ktorá – aj keď zdanlivo funguje len pre človeka – svojou protiprírodnou orientáciou človeka ohrozuje (Šmajš, 2006, s. 104). A to nehovoríme o ďalšom mimoriadne negatívnom momente ľudského vývoja – o produkcii kritického množstva abiotického *odpadu*, ktorý príroda nevie funkčne využiť, ktorý už reálne ohrozuje nielen prírodu ale aj samotného človeka. Ak sa nezmení orientácia ľudskej aktivity, doterajšie cielené využívanie vedecko-technického systému skôr na spotrebu a zisky, než na bezpečný rozvoj ľudstva, môže sa ľudstvo dostať do situácie ako vírus, ktorý bude „len“ parazitom na hostiteľskej planéte. Avšak len dovtedy, dokedy úplne energeticky nevyčerpá svojho hostiteľa – našu planétu, dokedy nezničí základné prírodné podmienky pre svoj život. Nemusi dôjsť k zániku prírody, biosféry, života na našej Zemi. Pre zánik ľudstva postačí, ak zaniknú priaznivé podmienky pre život, pre jeho ďalší vývoj.

6. PRÍČINY A INŠTITUCIONÁLNA REAKCIA NA KRÍZU

V roku 2013 stále pokračuje kríza v európskej menovej únii. Vyhliadky na obnovu hospodárskeho rastu a zamestnanosti sú naprieč Európou negatívne. V značnej časti politických, ale aj odborných kruhov stále prevláda presvedčenie, že hlavnou príčinou krízy v eurozóne je nezodpovedné hospodárenie s verejnými financiami v podaní niekoľkých štátov.

Na tejto diagnóze sa koniec koncov zakladá aj logika opatrení zameraných na prekonanie krízy – všetkým krajinám sa odporúča, aby v prvom rade znižovali rozdiel medzi verejnými príjmami a výdavkami a znižovali úroveň verejného dlhu. V extrémnom prípade sa uvažuje o alternatíve, že rozpočtovo nezodpovedné štáty by nemali byť súčasťou eurozóny.

Podľa nášho názoru je mylná aj diagnostika príčin krízy a aj recept na jej prekonanie. Súčasná kríza v eurozóne je systémová a vyplýva zo samotného nastavenia menovej únie a finančného systému. Z hľadiska analýzy krízy je osožnejšie zamerať sa nie na rozpočtovú disciplínu, ale na bankový sektor a na makroekonomické nerovnováhy v rámci eurozóny. Z takejto analýzy môžu vyplývať aj odporúčania na efektívne prekonanie krízy.

6.1. Príčiny dlhovej krízy v EÚ

Pozrime sa na hospodárenie s verejnými financiami v krajinách eurozóny v období pred vypuknutím krízy v roku 2008 (tab. 6.1). Z krajín európskej periférie sú na prvých priečkach štáty s najvyššími deficitmi: Grécko, Portugalsko a Taliansko. Zvyšné Španielsko a Írsko nasledujú až po krajinách, ktoré sa bežne vnímajú ako rozpočtovo zodpovedné – Belgicko, Holandsko, Rakúsko, Nemecko a Francúzsko. Ako je teda možné, že sa z Írska stal zákazník záchranného programu Európskej únie a Španielsko muselo tiež požiadať o záchranu svojho bankového sektora?

Deficity a dlhy ako štatistické symptómy

Štatistiky platobnej bilancie (bežného i finančného účtu) nám poskytujú presnejší prienik s kategóriou krajín najviac ohrozených krízou – na prvých priečkach sú Portugalsko, Grécko, Španielsko, Írsko a Taliansko.

Zjednodušene povedané, ich spoločným menovateľom je to, že pred krízou viac dovážali, než vyvážali (viac spotrebúvali, než vyrábali), resp. viac investovali než sporili, a teda mali deficit na bežnom účte. To bolo možné vďaka dovozu kapitálu, teda mali prebytok na finančnom účte. Protistranou pri zahraničnom obchode aj pri investovaní boli prevažne krajiny z jadra eurozóny. Popísaný vývoj dokladá tabuľka 6.1.

Tabuľka 6.1

Bilancia verejných rozpočtov a zložiek platobnej bilancie
(% HDP, priemer 2000 – 2007)

Vládny deficit		Bežný účet		Finančný účet	
Grécko	-5,4	Portugalsko	-9,3	Portugalsko	7,9
Portugalsko	-4,2	Grécko	-8,4	Grécko	7,4
Taliansko	-2,9	Španielsko	-5,8	Španielsko	5,4
Francúzsko	-2,7	Írsko	-1,9	Írsko	2,4
Nemecko	-2,3	Taliansko	-1,3	Taliansko	1,0
Rakúsko	-1,6	Francúzsko	0,5	Francúzsko	-0,2
Holandsko	-0,6	Rakúsko	1,7	Rakúsko	-0,8
Belgicko	-0,3	Belgicko	3,0	Belgicko	-2,8
Španielsko	0,5	Nemecko	3,2	Nemecko	-4,1
Írsko	1,5	Holandsko	5,5	Fínsko	-4,4
Luxembursko	2,3	Fínsko	6,0	Holandsko	-4,6
Fínsko	4,2	Luxembursko	10,6	Luxembursko	-11,0

Prameň: Eurostat.

Po tom, čo všetkých päť periférnych európskych štátov zažilo v období pred krízou významný prílev súkromného kapitálu, prichádza s krízou od roku 2008 k jednoznačnému a náhlemu zvratu v trende (Pisani-Ferry a Merler, 2012). Investori prehodnocujú riziká makroekonomického vývoja periférnych ekonomík a pridávajú kurzové riziko vyplývajúce z potenciálneho opustenia eurozóny.

Situáciu ďalej komplikuje absencia veriteľa poslednej inštancie, ktorá spôsobuje tzv. problém sebanapĺňajúcich očakávaní (De Grauwe a Ji, 2012). Členské štáty menovej únie emitujú dlh v mene, nad ktorou nemajú kontrolu. Preto ich vlády a centrálné banky držiteľom dlhopisov nemôžu – na rozdiel od krajín s vlastnou menou – stopercentne zaručiť splácanie. Toto riziko vedie k tomu, že investori sa zbavujú dlhopisov problémových krajín eurozóny

a kupujú dlhopisy bezpečnejších krajín. Výsledkom sú rastúce (a na vývoji fundamentálnych ekonomických indikátorov nezávislé) rozdiely v podmienkach financovania vládneho dlhu v rámci eurozóny – periférnym štátom úrokové sadzby rastú, zatiaľ čo krajinám z jadra klesajú.

Súkromného kapitálu tak po prepuknutí krízy začína rapidne ubúdať. Kvôli nejasným vyhliadkam hospodárskeho vývoja prestávajú banky z jadra eurozóny poskytovať na medzibankovom trhu úvery na refinancovanie bánk z periférnych štátov (*flow deleveraging*), zahraniční aj domáci vkladatelia v problémových štátoch presúvajú svoje vklady v domácich bankách na kontá v bezpečnejšom zahraničí, investori sa zbavujú finančných aktív zo sužovaných štátov (*stock deleveraging*) a tak ďalej.

V tejto súvislosti treba dodať, že ak sa dnes hovorí o dlhovej kríze a poukazuje sa pri tom na aktuálne problémy krajín eurozóny s úrovňou verejného zadlženia, tak tie vo väčšine prípadov vznikli až ako dôsledok krízy a neboli jej príčinou. Po vypuknutí krízy sa zhoršili štatistiky verejného dlhu vo všetkých krajinách eurozóny a najhorší vývoj bol práve tam, kde vláda pod tlakom rozhodla o prebratí záväzkov súkromného sektora, najmä oslabených bánk.

Makroekonomické nerovnováhy

Za jeden z najzásadnejších prejavov súčasného stavu v eurozóne i v globálnej ekonomike teda považujeme makroekonomické nerovnováhy, zobrazujúce sa najmä cez nevyrovnané bilancie bežných účtov a čistých kapitálových tokov. Aj v tomto prípade sa však objavuje argument, že verejných či súkromných aktérov na periférii predsa nikto nenútil, aby kapitál prijímali. Podľa tejto logiky by bremeno nápravy nerovnováhy teda mali znášať oni. Logika argumentácie je jednoduchá – ak má krajina deficit na bežnom účte, musí zvýšiť svoju konkurencieschopnosť, viac predávať do zahraničia a menej tam kupovať (Blanchard, 2012). Situácia je ale o niečo zložitejšia.

a) Spoločná menová únia

Ak na trhu vznikne situácia, kedy sa núka množstvo lacného kapitálu, z hľadiska racionálneho ekonomického aktéra by bolo nevýhodné nepožičať si (na druhej strane treba tiež vnímať spoluzodpovednosť veriteľov, ktorí

vyhodnocujú riziko, *dobrovoľne* požičiavajú, zarábajú na úrokoch a musia rátať aj s možnosťou nesplatenia pôžičky – za toto riziko sú kompenzovaní rizikovou maržou). Vznik takýchto zo systémového hľadiska nesprávnych trhových motivácií je jednou z hlavných príčin nerovnovážneho stavu a krízy v eurozóne.

Od vzniku menovej únie jej fungovanie charakterizuje existencia viacerých ekonomík v rôznych fázach hospodárskeho cyklu, s obmedzenou mierou vzájomnej konvergencie. Za stavu nízkej inflácie v Nemecku v období vzniku menovej únie bola reálna úroková miera pre nemeckú ekonomiku relatívne vysoká a to viedlo k chronicky slabému domácomu dopytu a investíciám. Nepriaznivá situácia na trhu práce mala dvojaký nepriaznivý vplyv. Po prvé, nemecké domácnosti boli opatrnejšie a viac sporili. Po druhé, oslabila sa vyjednávacía pozícia odborov a donútila ich prijať vládnu politiku spomaľovania rastu miezd (v pomere k rastu produktivity práce) v mene posilnenia cenovej konkurencieschopnosti nemeckého vývozu (o mzdovej politike viac v rámcu 6.1). Stagnácia miezd zároveň zvýšila ziskovosť podnikov, čo viedlo k vyšším úsporám aj na podnikovej strane. Nemecké priemyselné podniky navyše ťažili tiež z presunu výroby do krajín s lacnejšou pracovnou silou, napríklad aj do ČR a na Slovensko (Marin, 2010). Vymenované faktory spôsobili, že rastúce nemecké úspory sa neoplácalo investovať v domácej ekonomike a dochádzalo k čistému vývozu kapitálu do zahraničia.

Vďačným exportným odbytkom pre investičný kapitál sa stali krajiny periférie eurozóny. Po prvé, bola v nich vyššia inflácia. Po druhé, po zavedení eura investori podcenili stav a riziká periférnych ekonomík – úrokové miery začali konvergovať na nízku nemeckú úroveň. Výsledkom boli nízke reálne úrokové sadzby, ktoré motivovali úverovú expanziu (čiže dovoz kapitálu), hospodársky rast, rast cien (vrátane nafúknutia bublín v nevýrobných sektoroch) a miezd, a ktorých dôsledkom bolo prehriatie ekonomík, nižšia cenová konkurencieschopnosť a pochopiteľný nárast deficitov bežného účtu.

Potvrďuje sa to, čo je v teórii už dlho známe, totiž že spoločná menová politika nemôže stabilizovať viaceré oblasti v rôznych fázach hospodárskeho cyklu a s nerovnovahami platobnej bilancie (Mongelli, 2002). ECB cieľovala *priemernú* infláciu v eurozóne a jej sadzba tak bola mierne vysoká pre Nemecko a veľmi nízka pre perifériu. Mierna nevýhodnosť pre jadro a zásadná

nevýhodnosť pre perifériu nastala – ak opomenieme možné politické vplyvy – kvôli rôznej váhe jednotlivých ekonomík v eurozóne. Veľké hospodárstvo ako Nemecko bude logicky vždy bližšie k priemeru. Zotrvanie ECB v tejto politike aj po prepuknutí krízy pochopiteľne znamená, že jej úroková sadzba je pre perifériu mimoriadne vysoká. Kladie tak bremeno nastolenia rovnováhy v eurozóne práve na perifériu – pokles cien a miezd v tomto regióne môže nastať len za cenu vysokej nezamestnanosti a ekonomiky pod potenciálom.

R á m č e k 6.1

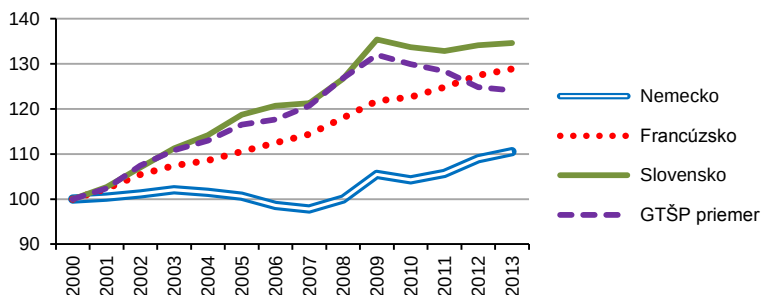
Mzdová politika ako faktor krízy v eurozóne

Uvedené skutočnosti dobre ilustruje vývoj v oblasti tzv. jednotkových nákladov práce (unit labour costs – ULC). Tento ukazovateľ meria priemerné náklady práce na jednotku hospodárskeho výstupu, počíta sa ako pomer celkových odmien za prácu na HDP, čiže vyjadruje vzťah medzi nákladmi práce a produktivitou. Ak ULC rastú, tempo rastu odmeňovania je rýchlejšie než rast produktivity, čo môže signalizovať relatívne zhoršenie národnej konkurencieschopnosti.

Z grafu 6.1 vidno, že v Nemecku od zavedenia eura až do vypuknutia krízy prakticky zmrzla nominálna úroveň odmien za prácu. Po zohľadnení inflácie na grafe 6.2 vidíme, že tempo odmeňovania za prácu v Nemecku reálne za rastom produktivity práce výrazne zaostávalo (medzi rokmi 2000 a 2007 až o cca 9 %). V reálnom vyjadrení bola obdobná situácia aj na Slovensku. Rast nominálnych ULC v prípade Francúzska zhruba zodpovedal inflačnému cieľu ECB, teda ročnému rastu inflácie o 2 %. Nad touto úrovňou nominálne rástli ULC periférnych štátov – Grécka, Talianska, Španielska a Portugalska. To prispelo k prehľbovaniu rozdielov v cenovej konkurencieschopnosti – posilnilo pozíciu Nemecka a zoslabilo pozíciu periférie.

Graf 6.1

Nominálne jednotkové náklady práce vo vybraných krajinách eurozóny

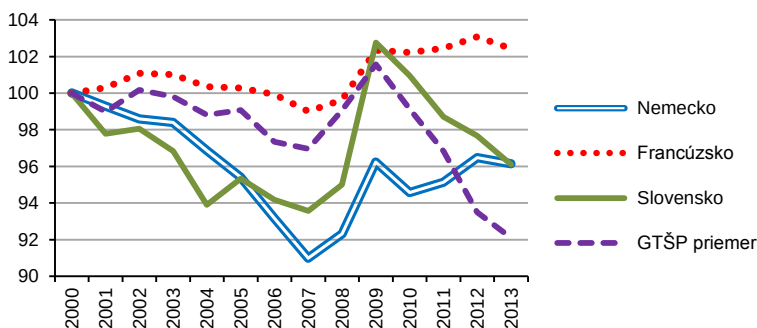
Prameň: DG Ecfín Ameco Database.

Na rozdiel od bežne prevládajúcich populárnych interpretácií tieto rozdiely však nevznikli v dôsledku svojvoľného a nezodpovedného zvyšovania miezd v južných štátoch eurozóny. Rast miezd na periférii súvisel s vysokým tempom inflácie, ku ktorej výrazne prispel prílev kapitálu na perifériu a vytváranie úverov domácim finančným sektorom (v prípade SR za vysokú infláciu a teda vysoké nominálne ULC mohol skôr proces hospodárskej konvergencie). Na grafe 6.2 možno pozorovať, že v reálnom vyjadrení odmeny za prácu rástli aj na periférii pomalšie než produktivita. Nebolo to tak pomaly ako v Nemecku alebo na Slovensku, ale napríklad pomalšie než vo Francúzsku. Každopádne za produktivitou zaostávali, a preto možno nesúhlasiť s častou interpretáciou, že občania krajín na juhu Európy si žili nad pomery.

V tejto súvislosti treba poznamenať, že nemecká mzdová politika bola vedomým porušením jedného zo základných pravidiel menovej únie, totiž koordinácie cenového vývoja. V prípade periférie, ako už bolo uvedené, bol naopak vývoj ULC mimo inflačného limitu následkom nezamýšľaným – vznikol v dôsledku kapitálových tokov.

Graf 6.2

Reálne jednotkové náklady práce vo vybraných krajinách eurozóny

Prameň: DG Ecfín Ameco Database.

b) Nadmerný prílev kapitálu, neprimeraná tvorba úverov a ich misalokácia

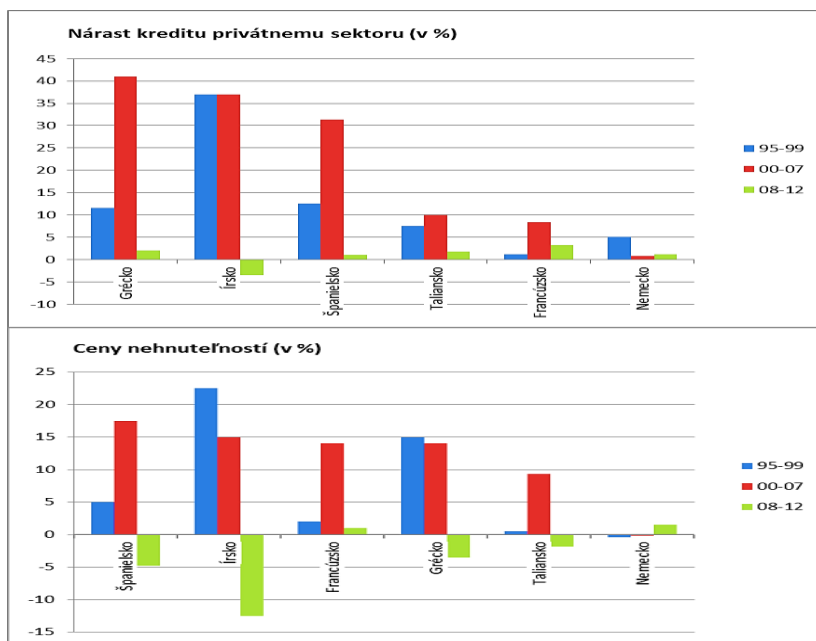
Samotný prílev kapitálu z vyspelejšej časti eurozóny do menej vyspelej by nemusel byť problém, dokonca práve naopak – je predpokladom konvergencie a explicitným cieľom vytvorenia menovej únie. Problémom nastáva najmä vtedy, ak namiesto do produktívnych aktív prúdi na sekundárne trhy (cenné papiere, nehnuteľnosti) s potenciálom tvorenia bublín.

Prejavy rastúcich makroekonomických nerovnováh v menovej únii dokladá graf 6.3. Na ňom vidno, že najmä v Grécku a Španielsku sa zaznamenal

v období medzi vznikom spoločnej meny a krízou enormný nárast úverov do súkromného sektora. V Írsku bol nárast porovnateľný, ibaže začal už v polovici 90. rokov. Značná časť z úverov smerovala do stavebníctva a realitného sektora. To bola jedna z hlavných príčin výrazného rastu cien nehnuteľností na periférii v období pred krízou.

Graf 6.3

Trend v úverovaní súkromného sektora a rast cien nehnuteľností

Prameň: Eurostat.

V tejto súvislosti treba zdôrazniť, že nie všetky finančné transakcie (napr. transakcie s už postavenými nehnuteľnosťami) sa započítavajú do nominálneho HDP. Preto je dôležité rozlišovať kredit, ktorý prispieva k tvorbe nominálneho HDP, a ten, ktorý k nemu neprispieva (9 541 mld. vs. 7 134 mld.): o niečo menej než polovicu celého likvidného kreditu finančný systém v eurozóne alokuje do neproduktívnych aktivít, teda aktivít priamo neprispievajúcich k tvorbe nominálneho HDP.

Stav v krajinách periférie eurozóny sa teda vyvinul zo situácie, v ktorej komerčné banky nadmieru financovali nielen výstavbu, ale hlavne nákup už postavených nehnuteľností, a kde nárast kreditu v ekonomike bol vyšší než rast nominálneho HDP, pričom rástol podiel kreditu do neproduktívnych aktivít na celkovom kredite v rámci finančného systému. Výsledkom bolo, že pomer príjmov z nominálneho HDP a výškou nominálnych dlhov sa zhoršil do takej miery, že i mierny šok v disponibilných príjmoch spôsobil vlnu bankrotov, čo viedlo k odpisu aktív a strate kapitálu bánk, čím sa banky stali nesolventnými. V tomto momente hrozil kolaps celého finančného sektora, ale zasiahli vlády, ktoré odkúpili toxické aktíva, teda veľkú časť neproduktívneho kreditu.

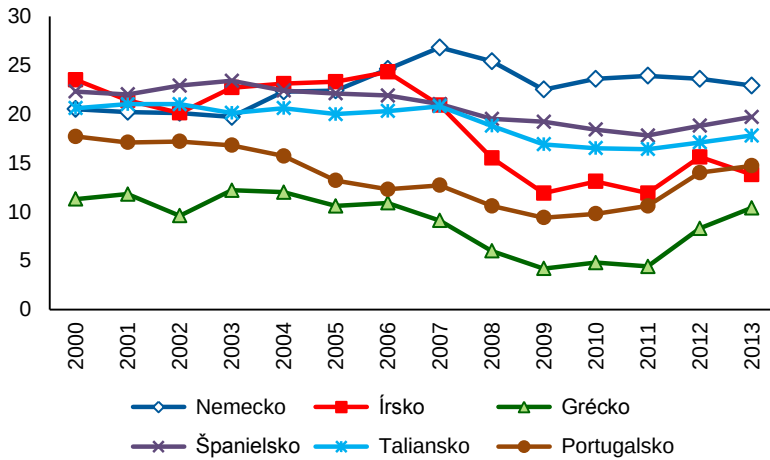
Nadmerná financilizácia – ak úroveň súkromného zadlženia presiahne 100 % HDP (Arcand, Berkes a Panizza, 2012), alebo ešte presnejšie nadmerná elasticita finančného a menového systému, čiže možnosť vydávať takmer neobmedzené množstvo úverov do špecifických a spravidla nevýrobných sektorov ekonomiky, teda vedie k vytváraniu finančných bublín (Borio a Disyatat, 2011). Tie vážne ohrozujú globálny finančný systém, prehľbujú makroekonomické nerovnováhy (v eurozóne i v globálnom meradle) a často končia makroekonomickým úpadkom (stagnácia, nekonkurencieschopnosť a deindustrializácia) a nutnosťou rekapitalizácie finančného sektora.

c) *Nadbytok úspor a investícií*

Situácia mala okrem nadmerného a neproduktívneho úverovania však aj druhú zložku – tá sa zvykne označovať aj ako problém nadmerných úspor a investícií. Na ilustráciu nám môže poslúžiť Nemecko a krajiny periférie eurozóny. Miera úspor pred krízou najmä v Grécku a Portugalsku klesala a dosiahla mimoriadne nízku úroveň (graf 6.4). Tieto dve krajiny značnú časť prílevu kapitálu nasmerovali do verejnej i súkromnej spotreby (platy vo verejnom sektore, dôchodky, zdravotná starostlivosť). Keďže Nemecko mieru úspor zvyšovalo, nerovnováhy bežných účtov medzi Nemeckom na jednej strane a Portugalskom a Gréckom na druhej strane možno pripísať na vrub práve divergencii vo vzorcoch sporenia (stav bežného účtu vždy odzrkadľuje rozdiel medzi domácimi úsporami a domácimi investíciami).

Graf 6.4

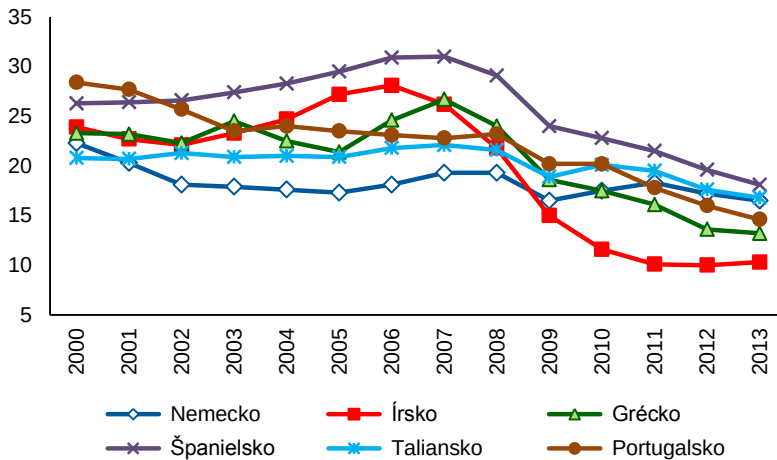
Vývoj miery úspor vo vybraných krajinách eurozóny (% HDP)

Prameň: Eurostat.

Graf 6.5

Vývoj miery investícií vo vybraných krajinách eurozóny (% HDP)

Prameň: Eurostat.

Na druhej strane Írsko a Španielsko mali pred krízou mieru úspor podobnú ako Nemecko. V čom Nemecko v tomto období prevýšili, bola miera investícií (graf 6.5). Nerovnováhy medzi bežnými účtami Írska a Španielska a bežným účtom Nemecka tak pramenili z rôznych modelov investovania. V spomínaných dvoch krajinách periférie sa z pritečeného kapitálu priveľa investovalo najmä do stavebníctva a nehnuteľností, čomu zodpovedalo aj predkrízové nafúknutie cenovej bubliny v realitnom sektore (graf 6.3). Treba ale tiež prízvukovať, že neschopnosť Nemecka investovať domáce úspory v národnom hospodárstve možno považovať za štrukturálnu slabosť nemeckej ekonomiky (Whyte, 2010).

T a b u ľ k a 6.2

Zhrnutie príčin a súvislostí vo vývoji krízy v eurozóne

Predpoklady	Prejavy	Dôsledky na periférii
– spoločná mena a menová politika pre štrukturálne a cyklicky iné hospodárstva, pri absencii vyrovnávacích mechanizmov – neobmedzená možnosť bánk tvoriť úvery – politika mzdovej deflácie v Nemecku	– negatívne reálne úrokové sadzby na periférii v dôsledku vysokej inflácie a mylného úsudku investorov – viac úspor v jadre a vývoz kapitálu z neho – dovoz kapitálu na periférii – úverové financovanie spotreby (často z dovozu) a investícií do nevýrobných sektorov (reality, cenné papiere)	– cenové bubliny v nevýrobných sektoroch – rast nominálnych miezd rýchlejší než produktivita – deficity na bežnom účte
		– spľasnutie bublín: – verejná i súkr. zadlženosť – nekonkurencieschopnosť – deindustrializácia – krachujúci bankový sektor – odlev kapitálu

Kríza platobných bilancií a záchrana z verejných zdrojov

Inými slovami možno teda súčasnú situáciu charakterizovať ako vnútornú krízu platobnej bilancie v rámci eurozóny. Úbytok súkromného kapitálu kompenzuje kapitál z verejných zdrojov. Krízou sužované ekonomiky ho môžu čerpať tromi spôsobmi:

- a) Rozpočtové prevody zo záchranných fondov Európskej únie a Medzinárodného menového fondu (*Greek Loan Facility, European Financial Stability Facility, European Financial Stabilisation Mechanism* a od roku 2012 *European Stability Mechanism*);
- b) Nákup dlhopisov ohrozených krajín Európskou centrálnou bankou (*Securities Market Programme, Outright Monetary Transactions*);
- c) Štandardné operácie Eurosystému na voľnom trhu (*Main Refinancing Operations a Longer-Term Refinancing Operations*) a poskytovanie núdzovej likvidity z ECB (*Emergency Liquidity Assistance*).

Zjednodušené povedané, úroveň financovania bežného účtu krajín európskej periferie tak ostáva bez radikálnych zmien, skôr sa mení pomer súkromného a verejného kapitálu vo finančnom účte platobnej bilancie (podrobnejšie popísané nižšie, pri rovnici 6.1).

O záchranných fondoch a o skupovaní dlhopisov južanských krajín Európskou centrálnou bankou na sekundárnych trhoch sa toho napísalo dosť a ich logika je pomerne priamočiara. V zásade sa európske inštitúcie snažia udržať finančnú stabilitu v eurozóne tak, že vynakladajú stovky miliárd eur na udržanie členských štátov na finančných trhoch (držia výnosy z ich dlhopisov pod kritickou hranicou cca 7 %), resp. na ich podporu v prípade, že podmienky financovania dlhu sú na trhu neudržateľné.

Hoci prísun likvidity zatiaľ drží finančný systém pohromade a zabránil vyhláseniu platobnej neschopnosti ohrozených štátov, nedá sa s jeho účinkom počítať natrvalo a nerieši problém nesolventnosti. Po prvé, EFSF v sebe obsahuje toxickú zložku a potenciál šírenia nákazy (Varoufakis, 2011). Po druhé, intervencie na sekundárnych trhoch (okrem Eurosystému ich môže realizovať aj ESM) v skutočnosti nefinancujú krajiny, ale iba slúžia na výmenu finančných záväzkov medzi protistranami. Veľkí investori ich môžu využiť na likvidáciu svojej finančnej pozície, ktorej by sa za normálnych okolností nevedeli zbaviť, keďže na trhu neexistuje protistrana schopná, resp. ochotná nakúpiť takýto objem aktív. Verejné fondy (Eurosystém, EFSF, ESM) sa tak môžu stať odpadkovým košom pre investorov, ktorí sa snažia znižovať svoju expozíciu voči periférii. Zníženie výnosov z dlhopisov sa navyše môže obmedziť len na sekundárny trh a z dlhodobého hľadiska neadresuje problematiku refinancovania ohrozených štátov.

Každopádne sa ale doposiaľ menej pozornosti venovalo tretej zložke verejných kapitálových tokov do periférie. Aktuálne sa ukazuje, že poskytovanie likvidity z Eurosystému bankám z periférie naberá na význame a zaujímavým spôsobom prenáša makroekonomické nerovnováhy eurozóny do platobného systému TARGET2.

ECB, Eurosystém a nástroje na poskytovanie likvidity

ECB disponuje splateným základným imaním vo výške 7,53 mld. eur. Eurosystém, zložený z ECB a centrálnych bánk všetkých členských štátov eurozóny, disponuje kapitálom a rezervami 88,82 mld. eur. V súvislosti s úverovými operáciami Eurosystému je dôležité uviesť, že hoci ich vykonáva priamo Európska centrálna banka, poskytnuté zdroje rozdeľujú priamo národné centrálné banky a v ich bilanciách sú aj zaznamenané. Podobne je to pri prípadných stratách z nesplatených úverov – tie by sa mali rozpočítvať na centrálné banky Eurosystému podľa ich kapitálového podielu (Whelan, 2012).

V decembri 2011 a vo februári 2012 sa ECB rozhodla reagovať na zhoršujúce sa podmienky financovania bánk. Realizovala dve mimoriadne operácie s úvermi v eurách s trojročnou splatnosťou (LTRO). Zároveň ohlásila uvoľnenie podmienok centrálnych bánk Eurosystému na zábezpeky a na podiel minimálnych rezerv. Banky z eurozóny úverové linky využili a vyčerpali niečo viac ako 1 bilión eur. Najväčší podiel úverov smeroval do talianskych a španielskych bánk, ale sprostredkovane sa zlepšila situácia bánk aj v iných častiach EÚ. Grécke, írske a portugalské banky z programu LTRO na prelome rokov 2011 – 2012 príliš nečerpali. Už predtým si totiž požičali spolu 165 mld. eur a vyčerpali tak potenciál svojich zábezpek.

Okrem štandardných úverových operácií sa centrálné banky Eurosystému môžu v krízových situáciách uchýliť k tzv. núdzovému poskytovaniu likvidity (ELA). K nej sa jednotlivé banky dostanú za zodpovedajúcu zábezpeku. Vo všeobecnosti sa tento nástroj má využívať iba v ojedinelých prípadoch bánk, ktoré si dočasne nevedia zabezpečiť likviditu na trhu alebo prostredníctvom štandardných monetárnych operácií. Zdroje poskytované

v rámci ELA by nemali slúžiť ako monetárne financovanie – bolo by to v rozpore s článkom 123 ZFEÚ.

Medzi bežnými operáciami Eurosystému (MRO, LTRO) a nástrojom ELA je niekoľko zásadných rozdielov. Riziko nesplatenia v prípade prvých spočíva na Eurosystéme, zatiaľ čo v prípade ELA sú riziku vystavené národné centrálné banky. Úrokové sadzby sú pri úverových operáciách Eurosystému spravidla nižšie než pri ELA. Najzásadnejším rozdielom sú však podľa všetkého rozdielne nároky na zábezpeku. V prípade ELA sú požiadavky na zábezpeku bánk menej prísne a rozhodujú o nich národné centrálné banky. Osobitným problémom nástroja ELA je, že informácie o ňom často nebývajú verejne dostupné – národné banky a Eurosystém nepublikujú informácie o tom, ktoré banky núdzovo likviditu čerpajú, koľko sa jej poskytuje, či aká je kvalita zábezpek. Podľa predstaviteľov ECB je dôvodom snaha predchádzať neistote a panike na trhoch.

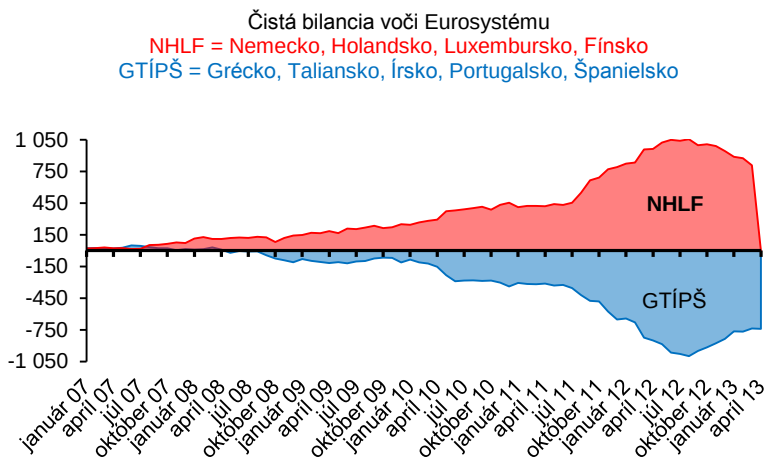
TARGET2

TARGET2 je mechanizmus prevádzkovaný Eurosystémom a primárne slúži na hrubé vyrovnanie platieb v eurách v reálnom čase – čistý odlev peňazí z krajiny eurozóny sa každodenne pripíše ako debet jej centrálnej banke a naopak, čistý prílev eur do krajiny menovej únie sa zaznamená ako kredit jej centrálnej banky. Cieľom tohto systému je prispievať k integrácii a stabilite peňažných trhov v eurozóne. Zahŕňa nástroje pre optimalizáciu likvidity. Z hľadiska plynulého fungovania eurozóny je kľúčové, aby eurové bankové vklady v jednej krajine menovej únie mali rovnakú hodnotu ako vklady v hociktovej inej krajine eurozóny. Národné centrálné banky preto musia prijímať spomínané vzájomné nároky, ktoré vyplývajú z cezhraničných finančných tokov.

Debety a kredity v bilanciách jednotlivých centrálnych bánk by mali byť iba dočasné a systém zúčtovania by mal pri dlhších časových úsekoch oscilovať okolo nuly. V praxi však počas napätých situácií platby prúdia viac-menej jedným smerom – z okraja do jadra eurozóny. Tieto toky majú trvalejší charakter a spôsobujú rastúcu nerovnováhu v medzibankovom platobnom systéme TARGET2 (graf 6.6). Majú teda charakter podobný dlhu.

Graf 6.6

Rast nerovnováhy medzi jadrom a perifériou eurozóny v platobnom systéme TARGET2 (mld. €)

Prameň: Institute of Empirical Economic Research, University of Osnabrueck.

Na jednej strane sú krajiny so záväzkami voči systému (*TARGET2 liabilities*; ich banky zaznamenali čistý odlev financií do zvyšku eurozóny) a na druhej strane sú krajiny s nárokmi voči systému (*TARGET2 claims*; ich banky zaznamenali čistý prítok financií). Banky na periférii eurozóny trpia výbermi a presunmi vkladov, ale najmä čoraz nižšou ochotou bánk z centra eurozóny poskytovať úvery na refinancovanie. Napríklad nemecké banky v období od augusta 2008 do januára 2012 znížili svoje nároky voči zvyšku eurozóny o 320 mld. eur, pričom nároky na Bundesbank v rámci systému TARGET za to isté obdobie vzrástli o 390 mld. eur (Dullien a Schieritz, 2012). Banky periférie eurozóny tak majú veľmi obmedzený prístup na medzibankový trh a čoraz viac využívajú centrálnu banku.

Rast záväzkov v TARGET2 sa často dáva do súvislosti s deficitmi bežných účtov problémových krajín. V tejto línii sa automaticky opäť ponúka jednoduchý spôsob, ako nerovnováhy v systéme znížiť – krajinám s rastúcimi záväzkami v TARGET2 sa odporúča znižovať deficit bežného účtu, čiže menej dovážať a viac vyvážať. Je však potrebné zdôrazniť, že pôžičky od

EÚ a MMF a úverové operácie Eurosystému, ktoré sa odrážajú v rastúcich záväzkoch krajín periférie v systéme TARGET2, neslúžili na zvyšovanie deficitov bežných účtov v týchto ekonomikách. Ak, tak boli zrkadlovým odrazom a kompenzáciou už spomínaného úbytku súkromných kapitálových tokov a slúžili iba na tlmenie tlaku na bilancie bežných účtov v krajinách periférie menovej únie. Situáciu približuje nasledovná rovnica.

Rovnica 6.1

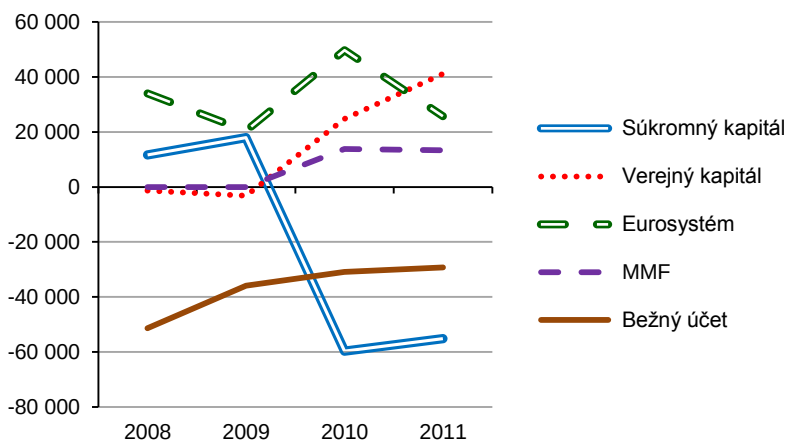
Zahraničné financovanie bežného účtu štátov európskej periférie

Zahraničné finančné zdroje = ↓ *toky súkromného kapitálu* + ↑ *ofic. pomoc EÚ a EZ*
+ *MMF + centrálna banka*

Najprv krátke vysvetlenie účtovania v rámci platobnej bilancie. Dovoz do krajiny môže byť vyšší ako jej vývoz len vtedy, keď ho dokážu pokryť toky kapitálu zo zahraničia. Ak pre jednoduchosť odmyslíme úlohu kapitálového účtu, rezerv a chýb, deficit bežného účtu sa musí z definície účtovnej totožnosti rovnať prebytku na finančnom účte.

Graf 6.7

Vybrané ukazovatele platobnej bilancie Grécka (2008 – 2011, mil. USD)

Prameň: Medzinárodný menový fond.

Pre konkrétne znázornenie sa pozrime na platobnú bilanciu Grécka od prepuknutia krízy (graf 6.7). Hneď pri pohľade na deficit bežného účtu vidíme jeho razantné skresanie z 51,3 mld. USD v roku 2008 na 29,2 mld. USD v roku 2011, pri ktorom kľúčovú úlohu zohralo najmä výrazné obmedzenie dovozu tovarov. Pomoc od eurozóny a MMF a z Eurosystému teda určite nesmeruje na podporu bežného účtu, ale v prvom rade vyrovnáva rapidný úbytok súkromného kapitálu. Zatiaľ čo v roku 2008 bola bilancia toku súkromného kapitálu v pluse 11,6 mld. USD, v roku 2011 zaznamenala mínus 55,2 mld. USD. Práve tento úbytok kompenzoval verejný kapitál zo záchranných fondov EÚ, MMF a z Eurosystému. Kumulatívny stav za všetky štyri roky 2008 – 2011 vyjadruje nasledovná doplnená orientačná rovnica (neúplná ekvivalencia vyplýva z vynechania menej podstatných zložiek platobnej bilancie).

Rovnica 6.2

Deficit bežného účtu Grécka a jeho zahraničné financovanie (kum. 2008 – 2011, mld. USD)

Deficit bežného účtu (- 147,3) ≈ toky súkromného kapitálu (- 85,3) + oficiálna pomoc eurozóny (61,3) + MMF (27) + centrálnych bánk (129,7)

Napriek zlepšujúcemu sa trendu bola bilancia gréckeho bežného účtu počas všetkých rokov záporná a deficit dosiahol kumulatívne 147,3 mld. USD. Za rovnaké obdobie odtieklo z krajiny 85,3 mld. USD súkromného kapitálu. Túto súhrnnú stratu 232,6 mld. USD do značnej miery tlmili verejné kapitálové toky vo výške 218 mld. USD.

Prehľbujúce sa nerovnováhy v systéme TARGET2 sa často interpretujú tak, že sú rizikom pre krajiny s prebytkom likvidity (Sinn, 2011). Hoci zvýšená expozícia centrálnych bánk krajín ako Nemecko, Luxembursko alebo Holandsko môže za istých okolností predstavovať problém, je iba odrazom jedného konkrétneho javu s pozitívnymi dopadmi na tie isté krajiny: Vďaka verejnej intervencii (EÚ, MMF, Eurosystém) mohol finančný sektor spomínaných krajín hladko a bezbolestne stiahnuť svoje peniaze z periférie. Nebyť tlmiacej funkcie verejných tokov, snaha zbaviť sa aktív na periférii by viedla k platobnej neschopnosti miestneho bankového sektora, k drastickému

vyrovnaniu bilancie bežného účtu a v konečnom dôsledku k znehodnoteniu aktív zahraničných bánk na periférii eurozóny. Úbytok súkromných kapitálových tokov a jeho kompenzácia verejnými tak *de facto* znamenal presun rizika z bilancií súkromného sektora do verejného sektora.

Odporúčania

Zrušenie voľnej zameniteľnosti (fungibility) eur považujeme za najzávažnejšie riziko súčasného vývoja v eurozóne. Vkladatelia vo zvyšných krajinách eurozóny, najmä jej periférie, by totiž po prvom precedense exitu z menovej únie reálne počítali s možnosťou prekonvertovania eura do novej štátnej meny. Táto obava je prítomná aj teraz, ale odchodom jednej krajiny (zatiaľ boli najbližšie Grécko a Cyprus) by sa výrazne zosilnili snahy presunúť väčšinu depozitov do bezpečnejšieho zahraničia – mohlo by prísť až k systémovému nájazdu na bankové sektory vo viacerých krajinách.

Popri nájazdoch na banky by tiež rástla neistota na finančných trhoch, štáty by museli zachraňovať ohrozené banky, zdražovalo by sa financovanie štátneho dlhu a aj ostatné štáty periférie by s najväčšou pravdepodobnosťou upadli do platobnej neschopnosti. Začarovaný kruh nájazdov na banky a obáv zo štátnych bankrotov by postupne znefunkčnil finančný systém v celej EÚ a to by malo veľmi negatívny a ťažko vyčísliteľný dopad aj na reálnu ekonomiku s presahom na globálny finančno-hospodársky systém. Zďaleka nemožno vylúčiť pomerne katastroficky znejúce scenáre, ako napríklad znefunkčnenie platobných systémov, či výpadky v dodávkach potravín a vo výrobe, to všetko v priebehu dní, resp. týždňov a s nezvratnými dôsledkami (Korowicz, 2012).

Namiesto riskantných krokov, akými by podľa všetkého bolo znefunkčnenie systému TARGET2 alebo odchod krajín z menovej únie, odporúčame zamerať sa na korene krízy na makroekonomickej úrovni a vo finančnom sektore. Vyrovnávanie nerovnováh je však dlhodobá úloha, ktorej musia predchádzať pomerne rýchle opatrenia na stabilizáciu situácie (najmä v oblasti verejného dlhu) a na riešenie situácie v bankovom sektore a reálnej ekonomike.

Celkom triviálne je najakútnejším problémom eurozóny pochybnosť o jej zotrvaní. Dôveru nenaštrbujú ekonomické fundamenty menovej únie ako celku, ale skôr špekulatívne investície do štátnych dlhopisov a neschopnosť, resp. neochota politických elít jej členských štátov prijať účinné riešenia, s ktorými by sa všetky strany zmierili. Nepresvedčivosť politického vedenia menovej únie zvyšuje neistotu a investorov (tiež motiváciu špekulovať) a prejavuje sa napríklad v neprimerane vysokej rizikovej prirážke na dlhopisy problémovo vnímaných krajín.

Treba preto urýchlene vyriešiť problém viacerých krajín eurozóny s financovaním štátneho dlhu. Aj krajiny s konzervatívnym rozpočtovým hospodárením a pomerne nízkou úrovňou verejného zadlženia, ako napríklad Španielsko, musia čeliť príliš vysokým a z dlhodobého hľadiska neudržateľným úrokom. Riešením, ktoré by zásadným spôsobom eliminovalo tlaky finančných trhov, by boli spoločné európske dlhopisy. Tie možno dizajnovať tak, aby nepodporovali morálny hazard (štáty by si napr. cez ne mohli požiť iba do výšky 60 % HDP) a aby nešli na úkor štátov jadra eurozóny (za dlhopisy by neručili jednotlivé členské štáty, ale ich emitent ECB) (Varoufakis a Holland, 2011). Konzervatívnejšou a politicky priechodnejšou alternatívou by mohlo byť zavedenie spoločných európskych pokladničných poukázok – napríklad so splatnosťou jeden rok a do výšky 10 % národného HDP (Philippon a Hellwig, 2011).

Alternatívnym alebo súbežným opatrením by mohlo byť takpovediac nasadenie ťažkých kalibrov. Zmena mandátu ECB a jednoznačné vyhlásenie o tom, že členské štáty môžu v poslednej inštancii čerpať zo zdrojov ECB by celkom určite zásadne zrazilo z hľadiska ekonomických fundamentov neoprávnene vysoké výnosy z dlhopisov periférnych ekonomík (krokom týmto smerom je ohlásený program OMT; problémom ale ostáva jeho podmienenosť, ktorá otvára priestor pre špekulácie). V každom prípade budú na stabilizáciu situácie nutné rázne a jednoznačné deklarácie a činy svedčiacie o tom, že eurozóna chce ostať zachovaná a že jej lídri vedia, kam smeruje.

Pre fungovanie hospodárstiev je kľúčové obnoviť normálne úverovanie reálnej ekonomiky a fungovanie medzibankového trhu. Predpokladom fungovania medzibankového trhu je dôveryhodnosť bánk a dôvera medzi nimi. Prekážkou pri dosiahnutí tohto cieľa sú zlé úvery v bilancii bánk. Banky

preto treba od pochybných aktív očistiť a – v prípade nutnosti – pristúpiť k ich rekapitalizácii.

Ozdravenie bankového sektora eurozóny by sa malo diať z centrálnej úrovne, ideálne za účasti ECB. Jeho základom by mali byť prísne záťažové testy bánk a podmienenie rekapitalizácie z verejných zdrojov (napr. z ESM) výmenou za verejný podiel v zachraňovaných bankách. Vzhľadom na nadnárodné pôsobenie mnohých bánk eurozóny a ich systémový význam pre stabilitu menovej únie by mala vzniknúť efektívna banková únia so spoločným bankovým dohľadom, fondom pre ručenie za vklady a fondom na rezolúciu bánk.

Novou a kľúčovou úlohou orgánov dohľadu nad finančným trhom by malo byť monitorovanie ale aj regulovanie objemu a alokácie kapitálu. Treba ísť nad rámec smernice CRD IV (pravidlá Bazilej III.) a okrem pákovania sa zamerať aj na to, kam kredit smeruje. Financovanie neproduktívnych aktivít (transakcií, ktoré neprispievajú k tvorbe HDP) by mali regulátori sledovať a demotivovať (príp. naopak – financovanie produktívnych investícií motivovať). Pozitívnym hoci opatrným signálom týmto smerom je správa expertnej skupiny EK na vysokej úrovni pod vedením Erkkiho Liikanena. Tá hovorí o potrebe oddeliť bežné bankové činnosti od riskantných obchodov na trhu (je tak obdobou Volckerovho pravidla v USA, resp. Vickersovho plánu vo Veľkej Británii). Tiež ale navrhuje prehodnotiť kapitálové požiadavky vo vzťahu k obchodovaným aktívam a úverom na bývanie.

Efektívna regulácia sa však nesmie obmedziť iba na bankový sektor. Rovnako dôležité bude dostať pod kontrolu sektor tzv. tieňového bankovníctva. Investičné fondy, zaistovacie fondy, fondy na peňažných trhoch a ďalšie inštitúcie fungujú na podobnej báze ako banky (a ich fungovanie implikuje podobné riziká pre celý systém), sú však mimo pravidiel regulácie bánk. Ak sa ich nepodari dostať pod kontrolu, opatrenia v oficiálnom bankovom sektore sa do značnej miery minú účinkom – riskantné obchodné aktivity by sa mohli po sprísnení regulácie v bankovom sektore iba presunúť do tieňového bankovníctva. Európska komisia začala v tejto oblasti vyvíjať prvé aktivity. Treba ich ďalej rozvíjať a súbežne zvážiť aj razantnejšie opatrenia na obmedzenie špekulatívneho obchodovania s cennými papiermi (napr. daň z finančných transakcií) alebo jeho úplný zákaz.

Zdroje získané zo spoločných európskych dlhopisov (napr. spolu s financiami z EIB) by bolo možné použiť tiež na financovanie zmysluplných projektov najmä na periférii eurozóny – z krátkodobého hľadiska by sa tým podporil hospodársky rast, a teda posilnila kapacita splácať dlhy. Rast HDP zo štatistickej definície znižuje pomer dlhu na HDP. Avšak hospodársky rast, pri ktorom nedôjde len k zvýšeniu výdavkov, ale aj k rastu investícií do reálnych aktív a rastu primeranej spotreby, by mal zaručiť aj dostatočné príjmy na splatenie toxického kreditu. Zo stredno- až dlhodobého hľadiska by podpora rastu na periférii prispela k znižovaniu makroekonomických nerovnováh.

Okrem uvedených komplexných možno uvažovať aj nad čiastkovými riešeniami a úpravami. Aktuálne je opäť na stole návrh, aby sa kvalitné verejné investície nezapočítavali do štatistiky deficitu. Je kľúčové rozlišovať medzi investíciami, ktoré vláde generujú aktíva, a bežnou spotrebou vlády. Tiež je bizarné, keď náklady spojené so záchranou eurozóny členským krajinám prirážajú v štatistikách rovnako, ako hocijaké iné, aj výrazne menej kvalitné výdavky. Pri posudzovaní fiškálnej disciplíny by sa nemalo bazírovať na nominálnych cieľoch, ale skôr by sa mala zohľadňovať aj kvalita a účel výdavkov.

Ak sa urgentnými opatreniami krátkodobo podarí stabilizovať situáciu v eurozóne, mali by sa prijať štrukturálne preventívne opatrenia s cieľom zabrániť vzniku podobných kríz v budúcnosti. Jedná sa najmä o oblasť makroekonomických nerovnováh.

Na úrovni EÚ sa tento problém – aspoň formálne – už adresuje. Balík šiestich legislatívnych návrhov o správe ekonomických záležitostí (*six-pack*) obsahuje okrem fiškálnej aj makroekonomickú zložku. Postup v prípade makroekonomických nerovnováh, prípadne postup v prípade nadmerných nerovnováh, sú nástroje, ktoré môže Európska komisia uplatniť voči štátom, kde hrozí alebo je naplno prítomné riziko napríklad v podobe straty konkurencieschopnosti, vysokej úrovne súkromnej zadlženosti, bublín v súvislosti s cenami aktív a pod.

Riešenie makroekonomických nerovnováh na európskej úrovni je ale problematické prinajmenšom z dvoch dôvodov. Po prvé, je v tieni snáh o rozpočtovú disciplínu a zďaleka sa mu nevenuje toľko pozornosti – súvisí to s nesprávnou diagnostikou krízy, ktorú sme spomenuli na začiatku. Po

druhé, ako problémové identifikuje krajiny s nadmernými deficitmi bežného účtu či vysokou súkromnou zadlženosťou a ignoruje krajiny s prebytkami bežného účtu a s nadmernými úsporami. Tie ale za vznik nerovnováh podľa nášho názoru prispievajú prinajmenšom v rovnakej miere.

A ak v pátraní po koreňoch nerovnováh – a teda krízy – pôjdeme ešte hlbšie, musíme skonštatovať, že mimoriadne dôležitú úlohu zohrala na celosvetovej úrovni príjmová nerovnosť a zmena úrovne a štruktúry globálneho agregátneho dopytu. Napriek pomerne rýchlemu rastu HDP predkrízový model rastu nedokázal vytvoriť dostatok produktívnych pracovných príležitostí. Reálne mzdy v mnohých krajinách sveta stagnovali, resp. klesali a spotreba sa financovala úvermi. V krátkosti – tento model viedol k nestabilite a nerovnováham, ktorých aktuálne premeny môžeme pozorovať práve na kríze eurozóny.

Z dlhodobého hľadiska bude preto na prekonanie krízy a na prevenciu vzniku ďalších nevyhnutné vyrovnať nielen makroekonomické nerovnováhy, ale aj distribúciu príjmov. Opatrenia sledujúce oba ciele by sa mali rámcovo zamerať na nasledovné oblasti: expanzívnejšia mzdová a rozpočtová politika v krajinách centra eurozóny, čiže posilnenie domáceho dopytu; uvoľnená menová politika ECB a vyššia inflácia v centre menovej únie. Nie náhodou v tejto časti spomíname výlučne opatrenia v centre eurozóny. Ako jasne vyplýva z tohto dokumentu, pomerne razantné prispôsobovacie opatrenia na periférii sú už v plnom prúde a teraz ide len o to, aby svoj diel prispôsobovania prebrali aj krajiny na opačnej strane nerovnováh.

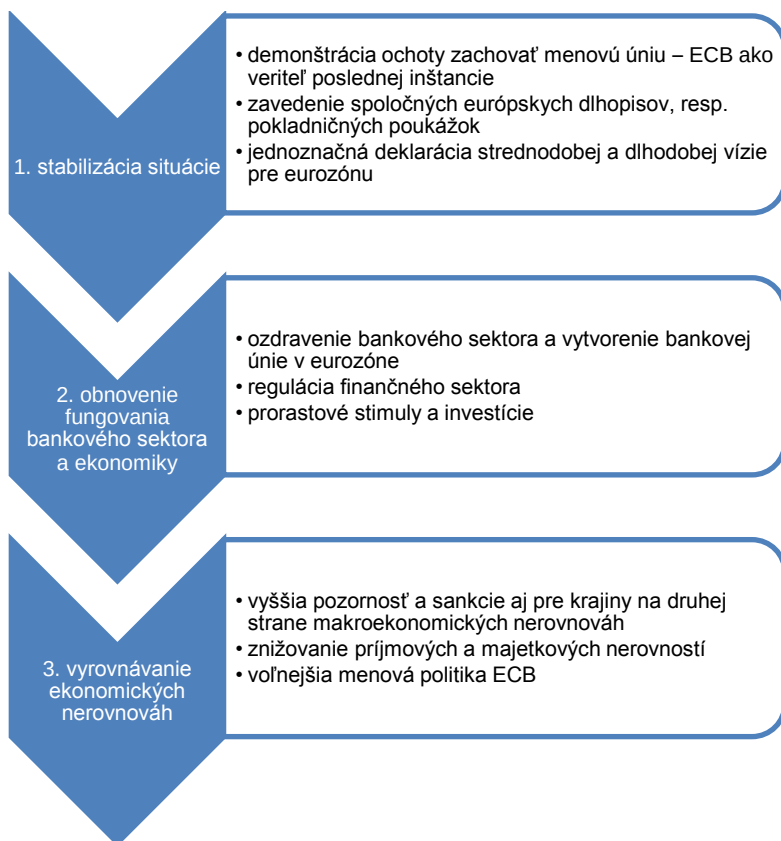
To by umožnilo poľaviť dlhodobu neudržateľnú tlak na periférii. Reštriktívna mzdová politika – presadzovaná o. i. ako súčasť podmienok poskytnutia pomoci z európskych záchranných fondov – zhoršuje problém súkromného zadlženia. Škrty v mzdách a dôchodkoch na periférii eurozóny by sa teda mali zastaviť. Súčasťou plánu vyrovňovania nerovnováh v rámci eurozóny by mala byť tiež aktívna priemyselná politika vo vnútri štátov periférie a financovanie podpory hospodárskej reštrukturalizácie na periférii, napríklad zo zdrojov získaných zo spoločných európskych dlhopisov.

V oblasti znižovania príjmových nerovností možno formulovať rovnaké odporúčania pre krajiny periférie i jadra eurozóny a tiež pre krajiny mimo menovej únie. Kríza upriamila pozornosť na potrebu solídnejšej fiškálnej

bázy štátu. Progresívnejšie zdanenie príjmov a vyššie majetkové a korporátne dane zvýšia verejné príjmy a nemali by mať negatívny dopad na spotrebu. Vybrané zdroje by mali smerovať do oblastí prioritných zo sociálneho a environmentálneho hľadiska. Z hľadiska podpory agregátneho dopytu sú žiaduce opatrenia na zvýšenie príjmov nízkopříjmových skupín, na zvrátenie pozvoľného oslabovania automatických stabilizátorov, či na poskytovanie univerzálnych verejných služieb.

Schéma 6.1

Tri etapy odvrátenia krízy v eurozóne

6.2. Inštitucionálna reakcia na krízu

Vo svetle finančnej a hospodárskej krízy Európska únia rovnako ako USA podnikli a podnikajú celý rad inštitucionálnych a regulačných reforiem. Tento proces je primárne vedený na základe domácich stratégií, avšak záväzky vyplývajúce z členstva v G 20, MMF, alebo WTO v ňom tiež zohrávajú svoju úlohu. Konečný výsledok týchto opatrení je v jednotlivých krajinách rozdielny a vzhľadom na to, že tak na strane monetárnej, ako aj fiškálnej politiky sú stále prijímané opatrenia, zatiaľ nemôžeme hodnotiť celkový úspech, alebo neúspech. Môžeme ale zhodnotiť doterajšiu inštitucionálnu reakciu na krízu z makroekonomického hľadiska a jej strategického smerovania.

Na strane Európskej únie je iniciatíva hlavne v rukách Európskej komisie a jednotlivých členských štátov, čo sťažuje posúdenie účinnosti prijatých opatrení na úrovni celej EÚ. Na strane USA je to Kongres a Biely dom kto udáva tón prijímaných opatrení, pričom sa domnievame, že v porovnaní s Európskou úniou je pôsobenie inštitúcií USA podstatne flexibilnejšie, hoci aj tu sa vyskytli situácie, kedy sa rozhodovací proces spomalil, či zasekol.⁵⁴

Po páde banky Lehman Brothers zachránili EÚ aj USA svoje finančné systémy vďaka masívnej intervencii, prostredníctvom znárodnenia⁵⁵ a odkúpenia dlhov finančných inštitúcií zo strany štátu. Koordinácia prijímaných opatrení medzi USA a EÚ bola citelná hlavne na začiatku krízy, čo bolo vyvolané previazanosťou finančných systémov na oboch stranách Atlantiku a príbuznosťou problémov s ktorými sa museli krajiny v prvých rokoch krízy vyrovnávať. Postupom času sa ale začali prejavovať efekty štrukturálnych rozdielov medzi ekonomikami USA a EÚ, čo posunulo dôraz na opatrenia prijímané z iniciatívy jednotlivých štátov a odhalilo výrazné nedostatky na strane inštitucionálneho usporiadania EÚ.

Kľúčovú rolu v inštitucionálnom riešení krízy zohrávajú centrálné banky ECB, FED, alebo BOJ. Fiškálna reakcia sa vzhľadom na prudké zvýšenie

⁵⁴ Bolo tomu napríklad pri zdĺhavom hľadaní konsenzu medzi republikánmi a demokratmi ohľadom zvýšenia dlhového stropu v lete 2011, kedy USA hrozila platobná neschopnosť.

⁵⁵ Na odkúpení majetkových podielov vo finančných inštitúciách sa v rokoch 2008 – 2010 podieľali napríklad vlády USA, V. Británie, Holandska, Belgicka, Francúzska, Luxemburska, či Írska.

verejného dlhu dostala do úzadia a v súčasnosti sa kladie dôraz hlavne na konsolidáciu verejných financií. Na strane Európskej únie je zrejماً snaha členských štátov o výraznú štrukturálnu reformu, ktorá by mala prostredníctvom užšej integrácie podstatne zmeniť inštitucionálne usporiadanie EÚ. Inštitucionálne reformy nebudú z tohto pohľadu v prípade USA, či Japonska až také výrazné.⁵⁶

Fiškálna politika a multiplikátor

Fiškálna politika sa stala na začiatku Veľkej recesie hlavným nástrojom hospodárskej politiky a jej expanzia sa podpísala pod rekordný rast deficitov a verejného zadlženia vo vyspelých ekonomikách. Ani za túto cenu sa však konjunktúru vyspelých ekonomík nepodarilo dostať na trajektóriu vyššieho hospodárskeho rastu. Je preto namieste zamyslieť sa nad účinnosťou jej tradičných nástrojov a fiškálnym multiplikátorom.

Fiškálny multiplikátor definuje koľko bude ekonomiku z pohľadu rastu HDP stáť jedno percento úspor. Jeho veľkosť je kľúčovým ukazovateľom, pretože ovplyvňuje výhľady týkajúce sa deficitov rozpočtu a hospodárskeho rastu.

Medzinárodný menový fond odporúča krajinám postihnutým krízou a vysokými dlhmi, aby znovu naštartovali expanziu hospodárskeho rastu a získali dôveru veriteľov pomocou škrtov vo výdavkoch a šetrením. Pri tom sa vychádzalo z predpokladu, že fiškálny multiplikátor bude menší ako jedna, presnejšie okolo 0,5 a šetrenie sa tak negatívne neodrazí na hospodárskom raste, pričom sa predpokladalo, že fiškálna konsolidácia bude kladne ovplyvňovať očakávania a tým aj náklady na dlh (úrokové miery štátnych dlhopisov).

Ako sa však ukázalo, šetrenie sa na menšej dlhovej službe odráža len minimálne, ale čo je dôležitejšie, malo omnoho väčší negatívny dopad na hospodársky rast ako sa pôvodne predpokladalo. Medzinárodný menový fond totiž vo svojej aktuálnej správe priznal chybu, keď zverejnil, že fiškálny multiplikátor nie je 0,5 ako sa pôvodne predpokladalo, ale podstatne vyšší

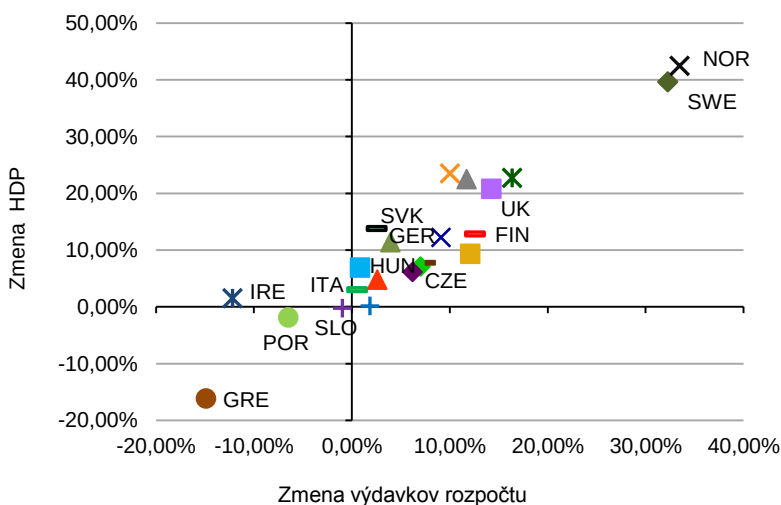
⁵⁶ V bezprostrednom vzťahu k finančnej kríze sa týkajú hlavne právomoci dozorujúcich a regulačných autorít.

a pohybuje sa na úrovni od 0,9 po 1,7 (IMF, 2012). Toto pochybenie vysvetľuje hospodársky prepád zaznamenaný vo vyspelých ekonomikách potom, ako sa riadili odporúčaniami MMF, ktorý je hlavnou nadnárodnou inštitúciou angažujúcou sa pri riešení dôsledkov krízy.

Medzinárodný menový fond ako aj jednotlivé štáty podcenili vplyv šetrenia na hospodársky rast. Táto skúsenosť zreteľne dokumentuje pôsobenie efektov o ktorých hovorí vo svojich prácach J. M. Keynes a ďalší ekonómovia ako napríklad P. Krugman. Dôsledky šetrenia na hospodársky rast ilustruje nasledovný graf 6.8.

Graf 6.8

Dopad šetrenia na HDP vo vybraných európskych ekonomikách (2009 – 2012, %)

Prameň: Eurostat (2013); vlastné výpočty.

Diskusia o fiškálnej konsolidácii sa zvyčajne točí okolo znižovania výdavkov a zvyšovania daní, bez ohľadu na fakt, že dane a ich výška hrajú pri súčasných fiškálnych problémoch len okrajovú rolu a oveľa väčším problémom sú napríklad daňové úniky.

Pri hľadaní odpovedí na spôsob ako dosiahnuť fiškálnu konsolidáciu by sme si nemali zamieňať dva problémy, ktorých vplyv na ekonomiku je rozdielny. Jedným z nich sú vysoké deficity,⁵⁷ ktoré sú dlhodobou neudržateľnou a druhým je dlhodobá akumulácia verejného dlhu, ktorý už nie je tak ľahké rýchlo znížiť a bude pretrvávať aj v dlhodobom horizonte. Prílišná koncentrácia na deficit má krátkodobý rozmer. Na základe predchádzajúcich skúseností môžeme očakávať, že aj potom ako sa ekonomiky dostanú späť na trajektóriu vyššieho hospodárskeho rastu budú rozpočtové deficity vo vyspelých ekonomikách pravdepodobne pretrvávať, predovšetkým v dôsledku vysokej nezamestnanosti a starnutia obyvateľstva a s tým spojenými zvyšnými nákladmi na penzijné, zdravotné, či iné sociálne systémy. Pozitívnym faktorom sú v tomto smere nízke náklady na splácanie dlhu v dôsledku rekordne nízkych úrokových mier.

Ako sa ukázalo, prírychla fiškálna konsolidácia a redukcia deficitov v prostredí oslabenej konjunktúry môže hospodárskemu rastu viacej uškodiť ako pomôcť. Zodpovedné authority by sa tak mali pravdepodobne skôr zamerať na opatrenia brániace nebezpečnému nárastu dlhu v dlhodobom horizonte, zatiaľ čo krátkodobá redukcia deficitu by mala brať ohľad na hospodársky rast. Nemala by byť teda príliš veľká, ale zároveň by mala byť dostatočným signálom pre trhy, že vláda bude pokračovať vo fiškálnej konsolidácii aj v budúcnosti – teda, že ju myslí vážne. Konsolidácia verejných financií je nevyhnutná prakticky vo všetkých vyspelých ekonomikách, otázne je len jej prevedenie a to tak z pohľadu krátkodobého vplyvu na hospodársky rast, ako aj z dlhodobého hľadiska udržateľnosti verejných financií.

Je zrejmé, že drvivá väčšina z rastu deficitov sa udiala bezprostredne po prepuknutí finančnej a hospodárskej krízy. Podiel rozpočtových výdavkov na HDP, deficity, ako aj verejné dlhy sa vo väčšine vyspelých ekonomik prudko zvýšili, pričom hlavným dôvodom neboli ani tak relatívne nízke dane, ale naopak vysoké výdavky, vyplývajúce z nákladov na záchranné balíčky a podporu v nezamestnanosti.

Dôvody na rast deficitov treba pochopiteľne hľadať aj na strane príjmov, ktoré sú v dôsledku recesie a oslabenej spotreby nízke. Výška daní, predovšetkým tých ktoré progresívne znižujú príjmy, sa v posledných tridsiatich

⁵⁷ Tie je ale možné vďaka šetreniu výrazne zmenšiť aj v krátkodobom horizonte.

rokoch podstatne znížila. Pravdepodobne rovnako významné ako je výška daní sú aj pravidlá a regulácie týkajúce sa možných odpočítateľných položiek a nedostatočný dohľad nad daňovými únikmi.

Až tieto pravidlá v kombinácii s veľkosťou daňového zaťaženia určujú konečnú výšku príjmov rozpočtu a tak by sa zodpovedné authority nemali zameriavať len na výšku daňového zaťaženia, ale predovšetkým na pravidlá, daňové úniky, či šedú a čiernu ekonomiku, ktoré možno prinášajú väčšie výpadky na rozpočtových príjmoch a morálny hazard ako relatívne málo progresívne zdanenie, hoci aj to je z nášho pohľadu dôležité, ale z iného dôvodu – rastu polarizácie dôchodkov.

Pri fiškálnej konsolidácii tak nemusí byť rozhodujúcim faktorom výška daní, ale výška príjmov, ktoré daňový systém do rozpočtu prinesie. Príjmy rozpočtu (ich podiel na HDP) zvyčajne počas recesie klesajú, tak ako je tomu aj v súčasnosti, takže z tohto hľadiska je rozpočtový vývoj porovnateľný s predchádzajúcimi epizódami aj napriek systémovej povahe prebiehajúcej krízy, ktorá sa pri prijímaných opatreniach dostatočne nezohľadňuje.

Domnievame sa, že systémový charakter krízy bude rozpočtové príjmy ovplyvňovať predovšetkým v stredne a dlhodobom horizonte. Máme na mysli hlavne starnutie obyvateľstva, odlev kapitálu, dôchodkovú polarizáciu, či potrebné investície do obnovy a budovania novej infraštruktúry a iné. Očakávame, že tak ako príjmy rozpočtu počas recesie klesli, mali by sa opäť zvýšiť potom, ako sa ekonomiky dostanú späť na trajektóriu vyššieho hospodárskeho rastu, pričom by sa mohli pohybovať na úrovni porovnateľnej s dosahovanými hodnotami počas posledných desaťročí, pokiaľ dôjde ku komplementárnemu zvýšeniu daní a zlepšeniu ich výberu.

Na základe skúseností treba povedať, že potenciálne zvyšovanie daní a snaha o ich väčšiu progresivitu vedie takmer vždy k tomu, že vyššie dane zaplatí predovšetkým stredná vrstva. Bohatí a lepšie zarábajúci ľudia budú aj naďalej schopní optimalizovať svoje daňové zaťaženie lepšie ako chudobní.

Debata ohľadom výšky daní tak odvádza pozornosť od dôležitejších faktorov. Ako sa ukazuje, vplyv výšky daní na deficit je relatívny a pri fiškálnej konsolidácii budú rozhodujúce dlhodobé faktory, pričom niektoré z nich sú nositeľmi systémového charakteru súčasnej krízy (napr. polarizácia príjmov,

daňové úniky). Ak sa aj podarí výraznejšie znížiť deficit v krátkodobom horizonte, bez potrebných systémových reforiem sa rozpočet v dlhodobom horizonte nepodarí skonsolidovať, čo sa týka napríklad dôsledkov starnutia obyvateľstva a z toho vyplývajúceho nárastu výdavkov na zdravotnú starostlivosť, či starobné dôchodky.

Fiškálna politika a dôchodková polarizácia

Neúčinnosť fiškálnej politiky pri znižovaní dôchodkovej polarizácie je odrazom viacerých faktorov, medzi inými hlavne nízkych daní a výdavkov, ale aj menšej progresivity v ich nastavení.

Aj napriek rastu podielu daní na HDP, ich prínos do rozpočtu je z viacerých dôvodov vážnym problémom a týka sa tak legálnych, ako aj nelegálnych daňových únikov. Rast podielu daní na HDP bol navyše dosiahnutý aj s pomocou väčšieho podielu regresívnych nepriamych daní, čo priamo znižuje potenciálnu spotrebu, dôležitý faktor expanzie konjunktúry. Pri snahe domácností o oddĺžovanie a v prostredí rastu cien potravín je tak výška spotrebných daní a DPH dôležitým faktorom ovplyvňujúcim spotrebiteľské rozhodovanie.

Pri šetrení sa často zabúda, že okrem daní môžu mať regresívny efekt aj verejné výdavky, alebo poskytovanie verejných služieb. Táto regresivita sa napríklad môže prejavovať na zhoršení prístupu chudobných domácností ku dôležitým verejným službám, ako je vzdelávanie, doprava či zdravotná starostlivosť. Agregátne výdavky na vzdelávanie a zdravotnú starostlivosť majú v mnohých krajinách regresívny charakter. Napríklad pri zdravotnej starostlivosti pôsobia výdavky regresívne najmä pri drahších úkonoch zdravotnej starostlivosti a podobne je to pri výdavkoch na vzdelávanie, ktoré pôsobia regresívne pri sekundárnom a terciárnom vzdelávaní.

Dôležitý faktor oslabenej spotreby – príjmová polarizácia – sa zvyšuje úmerne tomu, do akej miery sa fiškálna konsolidácia spolieha na zvyšovanie regresívnych daní (napr. spotrebných, či DPH), alebo znižovanie progresívnych výdavkov. Veľká vlna fiškálnej konsolidácie v dôsledku dlhovej krízy tak pravdepodobne prispieva k ešte väčšej polarizácii príjmov, čo bude neskôr v mnohých krajinách vyvolávať potrebu ďalšieho fiškálneho prispôsobovania.

Prebiehajúci proces fiškálnych konsolidácií vo vyspelých ekonomikách je spojený s výrazným rastom nezamestnanosti. Negatívny vplyv na príjmy domácností v tomto smere závisí od veľkosti automatických stabilizátorov a intenzity s akou reaguje súkromný dopyt na zníženie verejných výdavkov. Zníženie výdavkov na verejné služby a zhoršenie ich dostupnosti tak jednoznačne ovplyvňuje rozdeľovanie dôchodkov a prispieva k väčšej dôchodkovej polarizácii, nakoľko veľa nízko príjmových domácností je na tieto služby odkázaných.

Dôchodkovú polarizáciu môže v tomto zmysle ovplyvniť iná intenzita a kombinácia opatrení použitých pri fiškálnej konsolidácii. Zachovanie najviac progresívnych sociálnych transferov a ich lepšie cielenie môže do veľkej miery minimalizovať vplyv výdavkových škrtov na dôchodkovú polarizáciu a potenciálnu spotrebu domácností. K uvedenému by mohol pomôcť väčší dôraz na opatrenia podporujúce progresivitu v príjmoch rozpočtu, čím by sa dalo vyhnúť väčším škrtom v sociálnych transferoch. Treba však povedať, že opatrenia podporujúce progresivitu v zdanení môžu mať obmedzené možnosti v krajinách, kde je úroveň daní nastavená príliš vysoko. Ale v krajinách, ktoré majú relatívne nízke daňové zaťaženie existuje priestor na ich zvýšenie. Aby sa predišlo daňovej optimalizácii bohatých vrstiev obyvateľstva a firiem bude zrejme v tomto smere potrebná medzinárodná koordinácia politik, čo celý proces podstatne komplikuje.

Ďalším opatrením, ktorým môžeme podstatne zmenšiť potrebu výdavkových škrtov je odstránenie možností na vyhýbanie sa daňovým povinnostiam, čo sú z hľadiska významnosti aktivity, z ktorých majú neprimerane veľké výhody hlavne firmy a majetné skupiny obyvateľov. Zlepšenie výberu daní a obmedzenie daňových únikov firiem a bohatých jednotlivcov tak môže prispieť k vyššej efektívnosti redistribúcie dôchodkov v rámci daňového systému. Tieto opatrenie by mohli v nemalej miere kompenzovať potrebu prílišnej progresivity (napr. pri daniach z príjmov, alebo majetku) v rámci prebiehajúcej konsolidácie verejných financií.

Vo vzťahu ku konsolidácii verejných financií vidíme nevyužité možnosti aj na strane výdavkových reforiem, vrátane výdavkov na obranu, rôznych dotácií, alebo napríklad miezd vo verejnom sektore. Aj tieto opatrenia môžu prispieť k menšej potrebe škrtov v rámci sociálnych transferov. V tomto

smere je tiež významná aktívna politika trhu práce, ktorá môže prispieť k poklesu nezamestnanosti a vyhnutiu sa vysokej dlhodobej nezamestnanosti, s ktorou sú spojené najväčšie spoločenské náklady.

Hoci počas posledných desaťročí zohrávala fiškálna politika pri znižovaní príjmovej polarizácie kľúčovú úlohu, jej redistribučný vplyv sa od polovice deväťdesiatych rokov podstatne oslabil. Adresovanie poklesu redistribučných efektov fiškálnej politiky v kontexte rastúcej príjmovej polarizácie si vyžiada opatrenia tak na strane príjmov, ako aj výdavkov rozpočtu.

Monetárna politika a pasca likvidity

Potom ako sa tradičný nástroj monetárnej politiky úrokové miery znížili v Japonsku a USA prakticky na nulu,⁵⁸ museli sa centrálné banky začať orientovať na netradičné nástroje (nákupy aktív a priame úvery bankám), aby mohli efektívne ovplyvňovať vývoj dlhodobých úrokových mier a očakávaní trhu (Fawley a Neely, 2013). Udržiavanie úrokových mier na nízkych hodnotách je pre centrálné banky dôležité z hľadiska vytvárania očakávaní, avšak svoju bezprostrednú úlohu smerom k zlacneniu peňazí už spravili. Nástrojom ako takým sa tak stali aktíva centrálnych bánk a ich finančné bilancie. Úrokové miery boli z hľadiska stratégie implicitne nahradené kvantitatívnymi reakčnými funkciami, pri ktorých sú hlavnými nástrojmi monetárnej politiky kvantitatívne agregáty.

Vzhľadom k tomu, že predchádzajúce opatrenia centrálnych bánk neboli vo vzťahu k naštartovaniu expanzie konjunktúry tak účinné ako sa očakávalo, je otázne nakoľko bude pokračovanie v politike kvantitatívneho uvoľnenia efektívne a ako rýchlo prinesie želané výsledky v podobe udržateľného hospodárskeho rastu a vyššej zamestnanosti.

Dôvodov prečo je monetárna politika ECB, FED, či BOJ neschopná naštartovať expanziu môže byť viacero, domnievame sa však, že rozhodujúcim faktorom je pasca likvidity, do ktorej sa dostali viaceré vyspelé ekonomiky. Pascou likvidity označujeme situáciu, kedy je monetárna politika pri stimulovaní ekonomického rastu neúčinná. Skúsenosti Japonska a USA naznačujú,

⁵⁸ V Európe sa pohybujú okolo 1 %.

že tak zníženie úrokových mier až na ich spodnú hranicu,⁵⁹ ako aj rozširovanie menovej bázy zatiaľ neprinášajú želané efekty a stagnácia vyspelých ekonomík sa stáva všeobecným fenoménom.

Hlavným faktorom sú pravdepodobne negatívne očakávania ekonomických subjektov, či už v súvislosti so ziskami alebo zamestnanosťou. Firmy a domácnosti si nepožičiavajú ako predtým ani pri rekordne nízkych úrokových mierach – lacných peniazoch. Tento fakt naznačuje, že ekonomické subjekty neveria ani vo vlastné schopnosti splatiť aspoň istiny úverov, nieto ešte úroky. Situáciu komplikuje stagnácia príjmov domácností, ktorým v procese oddlžovania nezostáva toľko disponibilných prostriedkov na spotrebu ako predtým. Banky a firmy preto ponúkajú rôzne akcie a formy prefinancovania starých úverov novými pri výhodnejšom úročení, ale ani toto nevedie k väčšej spotrebe a vyšším výdavkom.

Finančná kríza dostala vyspelé ekonomiky⁶⁰ do pasce likvidity, kedy firmy aj domácnosti hromadia likviditu. USA v tejto pasci strávili väčšinu tridsiatych rokov a Japonsko sa v nej pohybuje od polovice deväťdesiatych rokov minulého storočia. V podobnej situácii neplatia tradičné ekonomické zákony, nedochádza napríklad k tomu, že vyššie rozpočtové deficity vedú k rastu úrokových mier, ako môžeme byť svedkami tlačenie peňazí tiež nevyvoláva infláciu a obmedzenie vládnych výdavkov má veľmi negatívny vplyv na zamestnanosť a hospodársky rast.

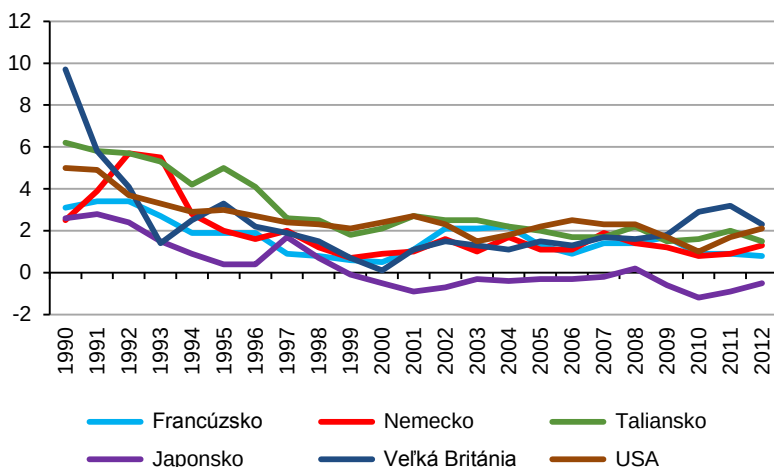
Spríevodným javom tohto vývoja je nízka inflácia, ktorá sa v súčasnosti vo vyspelých ekonomikách pohybuje v priemere okolo 1 %, čo je pravdepodobne príliš nízko.

Tento stav obmedzuje pôžičky a výdavky, pričom motivuje k hromadeniu hotovosti. Najväčším problémom je tak nedostatočný dopyt a pokles cien situáciu len zhoršuje, pretože ľudia odkladajú svoje nákupné rozhodnutia vo vidine nižších cien v budúcnosti. Navyše sú zaťaženi splácaním svojich dlhov, čo tiež odčerpáva disponibilné zdroje použiteľné na spotrebu. Túto negatívnu špirálu umocňuje všeobecne krehká konjunktúra vyspelých ekonomík, ktorá ďalej tlačí na nižšiu infláciu, čo opäť znižuje ekonomickú aktivitu.

⁵⁹ Kedy už nemôžu byť nižšie bez toho, aby boli záporné.

⁶⁰ Vráťane európskych.

Graf 6.9

Pokles miery inflácie vo vyspelých ekonomikách (%)

Prameň: IMF (2013b).

Prehliadaným faktorom v tejto súvislosti môže byť fakt, že spotrebné koše domácností vo vyspelých ekonomikách sa za posledné desaťročia pravdepodobne naplnili do takej miery, že už jednoducho nie sú ochotné mňať v takom rozsahu ako predtým, čo pravdepodobne súvisí aj so starnutím obyvateľstva a vysokou nezamestnanosťou. Domácnosti tak menej spotrebúvajú a na rozdiel od minulosti viacej šetria, čo bude zrejme dlhodobý trend. Neisté príjmy domácností ako aj tržby firiem tak brzdia spotrebu a investície a neistá budúcnosť mení charakter výdavkov.

Motivácia k šetreniu domácností vyplýva zo starnúcej populácie, jej oslabenej dôvery, presýtenia dlhom a negatívnych skúseností spojených s Veľkou recesiou sprevádzanou rekordným rastom nezamestnanosti tak v Európe, ako aj USA. Neochotu požičiavať si nemení ani monetárna expanzia pri kvantitatívnom uvoľnení. Paradoxom je, že pri nej nedochádza k rastu inflácie, čo je pravdepodobne tiež dôsledok pasce likvidity, do ktorej sa vyspelé ekonomiky dostali. Zlom by mohol nastať asi len vo svetle zmenených očakávaní ekonomických subjektov v súvislosti s rastom inflácie v budúcnosti, k čomu ale nedochádza.

Ekonomické subjekty by pri očakávaniach vyšších cien v budúcnosti a znehodnotení svojho dlhu⁶¹ pravdepodobne začať míňať viac. Pri vyššej inflácii rastú nominálne príjmy domácností, zatiaľ čo dlhy nie, čo zľahčuje ich splácanie. Rizikom však je, že inflácia postupne znižuje kúpyschopnosť strednej vrstvy, ktorej reálne príjmy klesajú už niekoľko rokov. Aj preto sú centrálné banky vo všeobecnosti také opatrné čo sa týka prílišnej expanzie a toto ich správanie⁶² sa premieňa do očakávaní ekonomických subjektov. Podmienky pre deflačné prostredie tak pomáhajú udržiavať kúpnu silu domácností.

Otázne však je, či je pre konjunktúru ekonomík zdecimovaných vysokou nezamestnanosťou lepšia deflácia a snaha centrálnej banky zabrániť rastu inflácie. Deflácia presúva bohatstvo od aktívneho obyvateľstva k neaktívnemu, zatiaľ čo inflácia sa uskutočňuje na úkor triedy rentierov. Situáciu navyše komplikuje fakt, že v súčasnej fáze prebieha proces oddlžovania, čo opäť presúva zdroje smerom k triede rentierov.

Pri skúmaní vývoja zadlženia môžeme konštatovať, že proces oddlžovania sa v podstate začal ešte len nedávno. Celkový dlh sa od začiatku Veľkej recesie vo väčšine vyspelých ekonomík zvýšil, s výnimkou USA, Austrálie a J. Kórey, v ktorých sa podiel celkového dlhu na HDP zmenšil. Ako sa uvádza v štúdií National Intelligence Council (2012) predchádzajúce epizódy oddlžovania trvali vždy takmer jednu dekádu a zdá sa, že tento model správania sa bude opakovať aj teraz.

Kľúčom k novej fáze expanzie založenej na spotrebe tak pravdepodobne nie je ani vyššia ponuka peňazí a monetárna expanzia. Vidíme, že možnosť refinancovať dlhy prostredníctvom nových úverov pri nízkych úrokoch nevedla k naštartovaniu novej vlny zadlžovania a spotreby. Objem dlhu sa v tomto prípade zmenší minimálne a nižšie náklady na jeho obsluhu nestačia na znovu naštartovanie konjunktúry. Rozhodujúcim faktorom je pravdepodobne zbavenie sa dlhov, ktoré môže trvať ešte niekoľko rokov.

Dôvodov na strach z budúcnosti spojený s neochotou míňať môže byť viacero. Jedným z nich je aj morálna kríza dôvery, ktorá sa týka verejných

⁶¹ Inflácia zvýhodňuje dlžníkov na úkor veriteľov.

⁶² Potenciálne sprísnenie monetárnej politiky, ktoré môže prísť z pohľadu podpory hospodárskeho rastu priskoro.

inštitúcií a ich neschopnosti riešiť nastolené problémy. Táto nedôvera v inštitúcie siaha od nedôvery voči finančným inštitúciám, cez národné centrálné banky, vlády a ministerstvá, až po nadnárodné organizácie (EMU, MMF). Dôvera v inštitúcie nemôže byť obnovená bez hlbkej štrukturálnej transformácie a zníženia morálneho hazardu v globálnom meradle.

Monetárna politika tento problém s určitosťou sama nevyrieši a vlády by tak pri snahe o vyhnutie sa ďalšej recesii mali pokračovať v expanzívnej fiškálnej politike aj za cenu väčších deficitov a zadlženia. Pri rekordne nízkych úrokoch sú náklady neporovnateľne nižšie ako tomu bolo v minulosti. Tento hospodársko-politický mix by mohol viesť až k výraznej devalvácii meny, ktorá môže naštartovať export a ekonomiky by sa mohli vyhnúť väčšej deflácií. To platilo napríklad počas expanzie 2002 – 2007 v USA, kedy USD devalvoval približne o 33 %. Ako sa ukazuje, o niečo podobné by sa mohli teraz pokúšať viaceré ekonomiky vrátane spomínaných USA. Domnievame sa ale, že pokiaľ by malo dochádzať k vlne devalvácií, jej účinnosť a premietanie do reálnej ekonomiky budú oslabené, navyše je tento nástroj z dlhodobého hľadiska neudržateľný, pretože so sebou prináša vysoké náklady v podobe straty kúpnej sily.

Rizikom takéhoto hospodársko-politického mixu je tiež fakt, že fiškálna expanzia by podporila ekonomickú aktivitu len v krátkodobom horizonte. Smerom k domácnostiam a firmám by vyvolala očakávania rastu verejného dlhu a daní, na čo by ekonomické subjekty pravdepodobne reagovali ďalším oddlžovaním a šetrením. Riešenie vzniknutej situácie je tak pri pôsobení pasce likvidity prevažne v rukách centrálnych bánk, ktoré však pri ohraničení nulových úrokových mier musia riešiť pravdepodobne najťažší problém a tým je zmena očakávaní ekonomických subjektov ohľadom budúcej ponuky peňazí, či úrokových mier.⁶³

Pri sledovaní skúseností Japonska sa ukazuje, že pokiaľ ekonomické subjekty v prostredí nulových úrokových mier predpokladajú, že ponuka peňazí sa v budúcnosti zníži akonáhle bude ekonomická aktivita vyššia, politika kvantitatívneho uvoľnenia bude menej efektívna, pretože ekonomické subjekty očakávajú obrat v ponuke peňazí, v dôsledku čoho sa output a ceny príliš nemenia. Rast menovej bázy a politika kvantitatívneho uvoľnenia

⁶³ Do čoho ale v nemalej miere zasahuje aj fiškálna politika.

v Japonsku počas rokov 2001 – 2006 mali minimálny, ak nie žiadny vplyv na infláciu a inflačné očakávania. Pasca likvidity je takouto naozaj len pokiaľ nie je centrálna banka schopná ovplyvniť očakávania na trhu. Toto si uvedomuje aj FED a dnes už aj BOJ a preto sa snažia bezprecedentným uvoľnením monetárnej politiky vyvolať infláciu za každú cenu.

V podobnom duchu môžeme neúčinnosť monetárnej politiky interpretovať na základe očakávaní, že centrálna banka sa bude držať politiky odvodennej od Taylorovho pravidla, podľa ktorého postupuje viacero centrálnych bánk vo svete. Pri dodržiavaní tohto pravidla zvyšuje centrálna banka úrokové miery v reakcii na vyššiu infláciu ako je stanovený cieľ, prípadne v reakcii na prehrievanie ekonomiky pri vyššom raste outputu a naopak, pokiaľ je inflácia nižšia ako jej cieľová hodnota, alebo ekonomika zažíva medzeru v outpute, centrálna banka sledujúca Taylorovo pravidlo úrokové miery znižuje.⁶⁴ V súčasnosti sme svedkami tohto druhého prípadu.

Pokiaľ ekonomické subjekty očakávajú, že monetárna autorita bude nasledovať Taylorovo pravidlo môžu predpokladať, že centrálna banka pri raste inflácie zvýši úrokové miery a ukončí monetárnu expanziu (Eggertson a Woodford, 2003). V takomto prostredí potom nemá politika kvantitatívneho uvoľnenia želané efekty, pretože monetárna expanzia sa ukončí ako náhle sa z ekonomiky vytratia deflačné tlaky a menová báza sa vráti na svoju predchádzajúcu úroveň. To je dôvod, prečo napríklad FED zmenil svoju rétoriku a dnes tvrdí, že bude uplatňovať politiku kvantitatívneho uvoľnenia bez časového obmedzenia až pokiaľ nedosiahne infláciu na úrovni 3 %.

Toto je veľmi dôležité vo vzťahu k ovplyvňovaniu očakávaní ekonomických subjektov, ktoré by nemali predpokladať zmenu v monetárnej stratégii ani potom, ako sa z ekonomiky vytratia deflačné tlaky.

Kvantitatívne uvoľnenie a medzera v outpute

Súkromný dopyt je oslabený a ani spotrebné výdavky pri nulových úrokových mierach nestačia na to, aby sa dosiahla plná zamestnanosť. Centrálné banky preto museli opustiť svoje tradičné nástroje a prejsť na politiku kvantitatívneho uvoľnenia. Tradičná monetárna politika býva postavená na

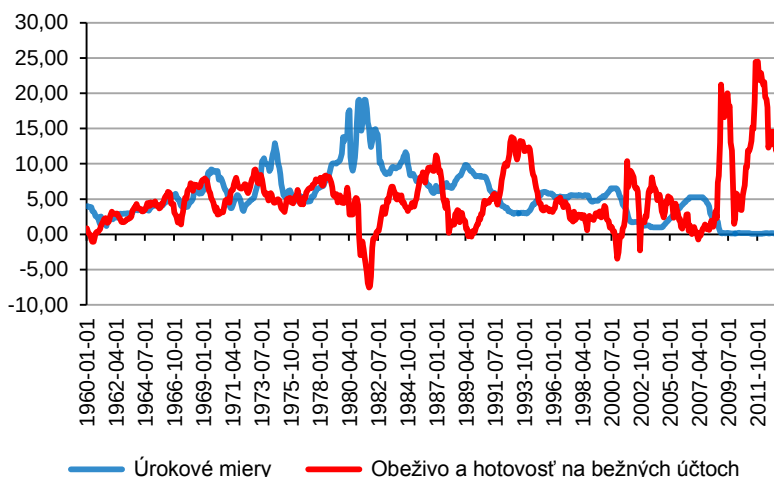
⁶⁴ Až pokiaľ nenarazí na nulovú hranicu.

operáciách, v rámci ktorých centrálna banka nakupuje krátkodobý dlh výmenou za emitované peniaze. Dôvodom prečo je táto stratégia zvyčajne účinná pri znižovaní úrokových mier a podpore expanzie konjunktúry je výmena likvidity za výnosy. Ekonomické subjekty držia peniaze, ktoré neponúkajú žiaden úrok. Pociťujú teda náklady obetovanej príležitosti a ušlý zisk, čo je dôvod prečo sa snažia svoju držbu hotovosti obmedziť. Ak teda centrálna banka zvyšuje menovú bázu a ponuku peňazí, ekonomické subjekty ich majú viac ako by chceli, čo ich vedie k výmene peňazí za výnosy.

Momentálne je ale situácia iná. Úrokové miery sú prakticky na nule a ekonomické subjekty nepociťujú žiadne náklady obetovanej príležitosti. Môžu držať hotovosť ako uchovávateľa hodnoty,⁶⁵ prípadne ako ekvivalent ku krátkodobému dlhu. Tento stav dobre ilustruje nasledujúci graf 6.10.

G r a f 6.10

Rast hotovosti vo vzťahu k úrokovým mieram, USA (1960 – 2013)

Prameň: FRED (2013).

Ako je zrejmé, pokles úrokových mier bol v USA vždy sprevádzaný tendenciou k rastu hotovosti v rukách ekonomických subjektov a naopak. To

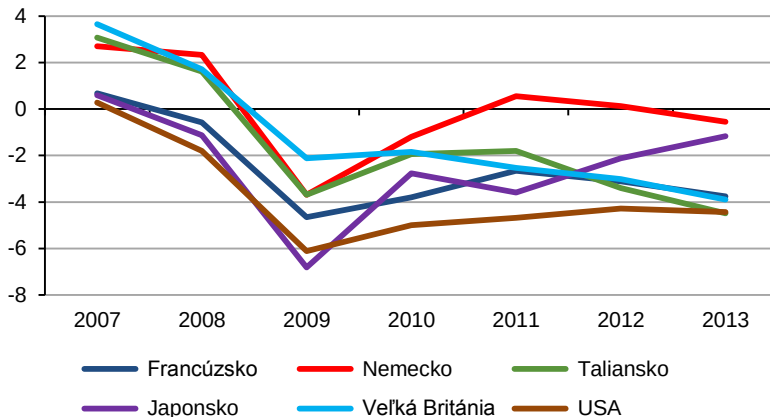
⁶⁵ Pokiaľ nedochádza k väčšej devalvácii meny a strate kúpnej sily.

v priebehu konjunktúry hospodárskeho cyklu znamenalo, že domácnosti tieto prostriedky buď míňali, alebo výnosne investovali. V súčasnosti ale platí, že operácie centrálnych bánk ktoré transformujú emitované peniaze na dlh pri minimálnych výnosoch v podstate nič nemenia⁶⁶ a účinnosť tohto tradičného nástroja monetárnej politiky je tak vo vzťahu k podpore hospodárskeho rastu veľmi slabá, pretože domácnosti aj firmy sú v pasci likvidity.

Problémy spojené s úrokovými mierami a bankovými úvermi sú odrazom poklesu miery inflácie a ekonomickej aktivity vo vyspelých ekonomikách, pričom v niektorých prípadoch a časových úsekoch môžeme hovoriť až o deflačnej psychológii, pretože rast cien⁶⁷ sa dá v prostredí nadmerných kapacít len veľmi ťažko dosiahnuť. Pri veľkej medzere v outpute (najmä v USA) môžeme oprávnenne predpokladať, že pokles inflácie bude mať tendenciu transformovať sa do deflácie,⁶⁸ čoho sa obáva hlavne centrálna banka FED.

Graf 6.11

Medzera v outpute (%)

Prameň: IMF (2013b).

⁶⁶ Z pohľadu veľkosti novej spotreby a investícií.

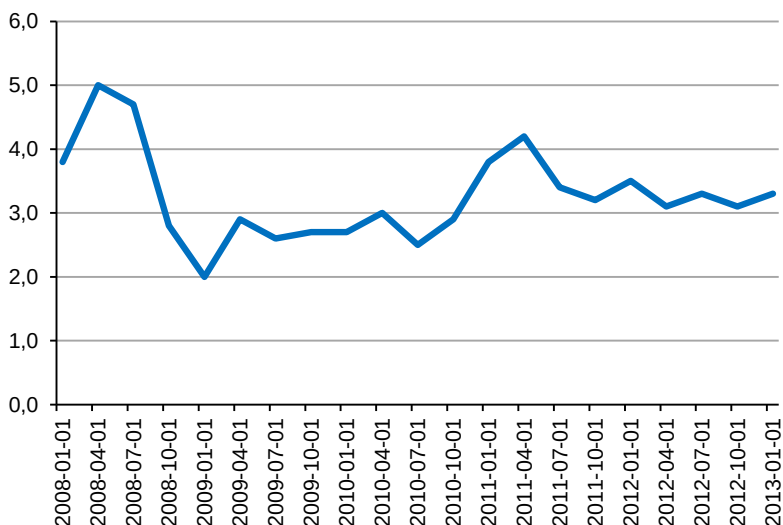
⁶⁷ A s tým spojený rast úrokov a zvýšenie účinnosti tradičných nástrojov monetárnej politiky.

⁶⁸ Vo všeobecnosti môžeme očakávať, že v prostredí nadmerných kapacít je obtiažne dosahovať rast cien.

Ak sa pozrieme na graf 6.11, vidíme, že medzi vybranými krajinami majú najväčšiu medzeru v outpute USA. Prečo sa ale v tejto krajine neprejavujú deflačné tlaky tak silno ako napríklad v Japonsku, ktoré má medzeru v outpute podstatne menšiu? Odpoveďou môže byť omnoho väčšia angažovanosť⁶⁹ FED v porovnaní s BOJ a jej schopnosť presvedčiť trhy o svojom celi nedovoliť spustenie deflačnej špirály. Nasledujúci graf 6.12 znázorňuje vývoj inflačných očakávaní v USA.

G r a f 6.12

Očakávaná zmena mediánu cien v nasledujúcich 12 mesiacoch v USA (%)

Prameň: FRED (2013).

Graf 6.12 pomerne dobre ilustruje angažovanosť FED pri nebezpečnom poklese inflačných očakávaní (pod 3 %) alebo pri ich stagnácii, či klesajúcom trende. Tieto udalosti a pokles inflačných očakávaní totiž korešpondujú so začiatkami jednotlivých kôl kvantitatívneho uvoľnenia.⁷⁰ Pokles inflačných

⁶⁹ Ktorá sa prejavuje na väčšom raste aktív centrálnych bánk.

⁷⁰ Prvé kolo (11'2008 – 6'2010), druhé kolo (11'2010 – 2'2011), tretie kolo nemá časové ohraňenie a začalo sa 13. 9. 2012.

očakávaní vyvoláva výraznú reakciu FED a aj vďaka dôvere trhov je táto antideflačná politika zatiaľ relatívne úspešná. Ale hlavne vo vzťahu k deflácií a napríklad rastu akciových trhov, už menej k stimulovaniu hospodárskeho rastu. Toto sa netýka len FED, ale už aj ECB a napokon aj BOJ, ktoré sú na rozdiel od čias Veľkej depresie v tridsiatych rokoch minulého storočia v súčasnosti ochotné znížiť úrokové miery prakticky na nulu a uchýliť sa aj ku nekonvenčným metódam a nástrojom monetárnej politiky preto, aby udržali inflačné očakávania pozitívne.

Z tohto pohľadu sa môže monetárna politika javiť ako úspešná, avšak musíme objektívne konštatovať, že sa aj napriek jej expanzii vo vyspelých ekonomikách stále nepodarilo naštartovať konjunktúru. Príčinné súvislosti by sme mohli hľadať v obavách o priskoré ukončenie monetárnej expanzie, alebo neochote centrálnych bánk tolerovať väčšiu infláciu, čo je pravdepodobne hlavnou prekážkou pre vyšší hospodársky rast a pokles nezamestnanosti zo strany preferovanej monetárnej stratégie.⁷¹ A tak až zmenená rétorika centrálnych bánk a ich bezprecedentná angažovanosť z pohľadu rastu vlastných finančných bilancií pohlí v roku 2013 s inflačnými očakávaniami, ktoré sa napríklad v Japonsku dostali na svoje 4,5 ročné maximum.

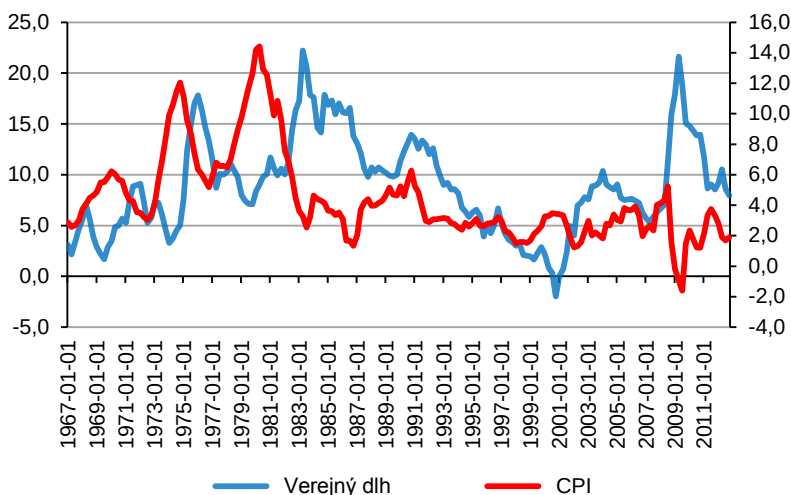
Pri tejto politike sú však roztočenie inflačnej špirály a vytváranie bublín v cenách aktív reálnymi možnosťami. A to z viacerých hľadísk, nielen z potenciálne prehnanej kvantitatívnej expanzie a korešpondujúcej hrozbe straty hodnoty veľkého množstva likvidných peňažných prostriedkov a aktív, ale napríklad aj z historického hľadiska a vývoja zadlženia. Ako ukazuje nasledujúci graf, rast verejného dlhu v Spojených štátoch amerických bol vždy spojený s nárastom inflácie a naopak, pokles verejného dlhu bol spojený s menšími inflačnými tlakmi.

Konsolidácia verejných financií je preto dôležitým faktorom, ktorý bude v dlhodobom horizonte ovplyvňovať úspešnosť monetárnej stratégie a ukazuje na previazanosť medzi cieľmi tak na strane monetárnej, ako aj fiškálnej politiky, od ktorých pochopenia a prevedenia bude závisieť efektívnosť inštitucionálnej reakcie na Veľkú recesiú, ako aj ďalší vývoj vo svetovej ekonomike.

⁷¹ Paradoxne, pretože sa jedná o hlavný cieľ centrálnej banky.

Graf 6.13

Korelácia medzi tempom rastu verejného dlhu a inflácie v USA (%)

Poznámka: Verejný dlh (ľavá os), inflácia (pravá os).

Prameň: FRED (2013).

Záver

Ukazuje sa, že tak ako neboli regulačné a dozorujúce authority schopné predvídať vypuknutie finančnej krízy, tak nie sú národné a nadnárodné inštitúcie dostatočne pripravené reagovať na prehlbujúcu sa globalizáciu a dôsledky Veľkej recesie, pričom ich adaptácia na meniace sa podmienky je často pomalá a zdĺhavá. Vo svetle tejto neschopnosti existujúcich inštitúcií sme svedkami toho, ako silnie tlak na ich transformáciu, prípadne vznik celkom nových nadnárodných zoskupení. Existujúca štruktúra nadnárodných inštitúcií už totiž neodráža zmenené podmienky a postavenie jednotlivých regiónov. Vo svetovej ekonomike silnie tlak na nové rozdelenie moci, kedy by mali získať väčší vplyv rozvíjajúce sa ekonomiky na úkor tých vyspelých. Tento proces bude ale pozvoľný, pretože zatiaľ chýba alternatívna vízia, ktorej nositelia by mohli prevziať iniciatívu z rúk vyspelých ekonomík.

Koordinovaná pomoc veľkým bankám a dôležitým finančným inštitúciám pomohla zachrániť finančné systémy vo vyspelých ekonomikách pred kolapsom, ktorý by bol spojený s negatívnymi konzekvenciami pre celú svetovú ekonomiku. Prudké zvýšenie deficitov a verejných dlhov vyvolané záchrannými balíčkami síce zmiernilo negatívne dôsledky recesie, avšak neskôr viedlo k prehnanej reakcii v podobe šetrenia a znížovania verejných výdavkov, čo sa podpísalo pod stagnáciu vyspelých ekonomík, z ktorých mnohé sa aktuálne nachádzajú v recesii a sú tak neschopné ďalšej konsolidácie.

Zmenená rétorika obhajcov šetrenia naznačuje, že verejné výdavky zohrávajú pri podpore konjunktúry omnoho väčšiu rolu ako sa predpokladalo. Odporúčania MMF a stratégie európskych štátov tak už v súčasnosti opäť počítajú s potrebou fiškálnej asistencie pri podpore agregátneho dopytu, čo môže viesť k ďalšiemu rastu verejných dlhov.

Fiškálna expanzia doplnená expanzívnu monetárnou politikou v podobe kvantitatívneho uvoľnenia vyvolávajú obavy z potenciálneho rozsahu novej inflácie a devalvácie národných mien, čo by na jednej strane riešilo problémy so splácaním rastúcich dlhov, avšak na druhej strane by to bolo spojené z vysokými spoločenskými nákladmi, ktoré by dopadli hlavne na stredné vrstvy obyvateľstva vo vyspelých ekonomikách.

7. DETERMINANTY POLARIZÁCIE SPOLOČNOSTI

Súčasná kríza naplno zviditeľňuje eskaláciu civilizačných problémov globalizujúceho sa sveta. Preto nie je nepochopiteľné, že na posledných spoločných zasadnutiach kľúčových krajín sveta sa za zásadné problémy budúceho vývoja považuje na jednej z prvých pozícií prehlbovanie polarizácie spoločnosti. Očakáva sa, že kríza je zásadným katalyzátorom zmien. Zmien, ktoré môžu pre človeka znamenať tak posun k pozitívnemu vývoju, ako aj smerovanie k strate jeho osobných slobôd a hodnoty.

Záujem o problematiku nerovností a chudoby bol v jednotlivých etapách vývoja civilizácie predmetom interusu tak z pohľadu hľadania ich primárnych príčin, ako aj z aspektu možností riešenia negatívnych dopadov týchto javov na celkový rozvoj spoločnosti. Zároveň nemožno opomenúť, že nerovnosti sa v priebehu dejín považovali aj za jav, ktorý je prirodzený, čo súviselo s náboženskou ideológiou v zmysle „nerovní v živote, rovní pred Bohom“, ako isté ospravedlnenie existencie rôznych podôb chudoby.

Multidisciplinárny rozmer uvedených fenoménov možno postrehnúť cez prístupy k ich skúmaniu tak v sociológii, ekonómii, práve, geografii, medicíne, ako aj v politológii a v mnohých ďalších vedeckých odboroch, napríklad aj v archeológii. Tam kde spravidla jedna disciplína so svojím výskumom končí, vytvára štruktúrovaný priestor pre výskum ďalších vedných disciplín. Ich výsledky sa môžu veľmi užitočne stretnúť pri skúmaní širších súvislostí vývoja polarizácie spoločnosti či už v rovine globálnej, alebo regionálnej. Vtedy sa stáva základným metodologickým prístupom interdisciplinarita a prierezovosť, čo umožňuje komplexnejšie identifikovať príčiny, následky a súvislosti a prispieť k nachádzaniu potrebných riešení.

Ekonómia pri hľadaní odpovedí na dotknutú problematiku využíva cenné poznatky a prístupy najčastejšie z histórie, sociológie ako aj politológie. Nie vždy sú však ekonomické teórie pozitívne „poznačené“ dosiahnutými výsledkami spomenutých vedných disciplín a v určitom čase nevedia aktuálne prispieť k zodpovedaniu akútnych problémov spoločnosti, tiež formulovať kľúčové paradigmy vývoja budúcnosti. Dôvodom je pravdepodobne istá izolácia tejto vednej disciplíny a prolongovanie teoretických i praktických

prístupov, ktoré iba v minulosti pomohli nájsť riešenia, resp. teoreticky boli tieto formulované až ex post.

Parciálne odpovede na základné otázky nerovností vo väzbe na polarizáciu spoločnosti je možné vhodne podporiť skúmaním vývoja generovania dôchodkov obyvateľstva, ich spotreby a aspektmi formovania trhu práce. Regionálny rozmer skúmania je predpokladom zistenia možností, stavu a vývoja dotknutých javov a procesov v širšom kontexte väzieb Európy, Slovenska a globálneho sveta v krízovom období.

7.1. Príjmové nerovnosti a chudoba v období krízy

Historický vývoj príjmových nerovností vo svete

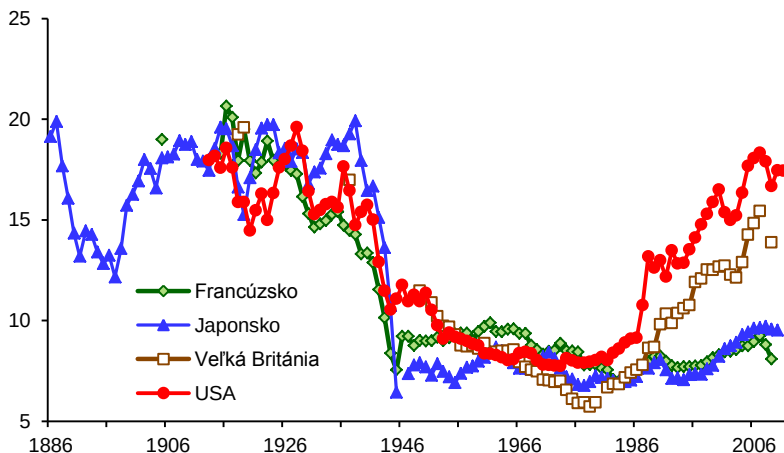
Podľa postulátov ekonomickej teórie dochádza k prvotnému rozdeľovaniu dôchodkov na trhovom princípe, t. j. na základe vlastníctva a využívania výrobných faktorov. Ekonomicky aktívne obyvateľstvo možno vo všeobecnosti rozdeliť do dvoch skupín. Prvú skupinu reprezentujú ľudia, ktorí na trhu výrobných faktorov disponujú len svojou prácou, a teda ich príjmom môže byť len mzda a druhú, menej početnú skupinu predstavujú ľudia vlastníci aj iné formy výrobných faktorov, ktorých využívaním môžu získať príjem vo forme renty, úroku alebo zisku. V súvislosti s vedecko-technickým pokrokom dochádza k postupnému znižovaniu potreby ľudskej práce vo výrobe a táto je nahrádzaná strojmi. Tieto procesy významne a často nepriaznivo ovplyvňujú trh práce a vlády sa pokúšajú riešiť problémy spojené s nezamestnanosťou aj umelým stimulovaním zamestnanosti.

Vo všeobecnosti možno tvrdiť, že v čase dochádza k rastu príjmov, avšak príjmy bohatých rastú rýchlejším tempom ako príjmy v ostatných skupinách obyvateľstva. V absolútnom vyjadrení to znamená, že bohatí si „privlastnia“ v porovnaní s ostatnými omnoho väčšiu časť príjmov vygenerovaných v ekonomike (Ravallion, 2001; Piketty a Saez, 2003). Nevyhnutným sprievodným javom takého vývoja je rast priepastného rozdielu medzi príjmami bohatých a zvyškom populácie a zároveň vytrácanie sa strednej príjmovej vrstvy obyvateľstva, ktorá býva označovaná za hybnú silu ekonomiky a pilier demokracie (Milanovic a Yitzhaki, 2002).

Vývoj podielu jedného percenta najbohatších na celkových príjmoch ekonomiky vo vybraných krajinách znázorňuje nasledujúci obrázok.

Obrázok 7.1

Podiel jedného percenta najbohatších na celkových príjmoch (%)

Prameň: Facundo et al. (2013).

Z obrázku je zrejmé, že podiel jedného percenta domácností s najvyššími príjmami na celkových príjmoch v ekonomike sa vo vybraných (kľúčových svetových) ekonomikách pohyboval na úrovni 15 – 20 %. Začiatkom štyridsiatych rokov došlo k výraznému prepadu podielu tejto skupiny obyvateľov na príjmoch. Na tomto prepade sa podpísala predovšetkým 2. svetová vojna a svetová hospodárska kríza v 30. rokoch. V období päťdesiatych a šesťdesiatych rokov 20. storočia uplatňovala väčšina krajín keynesovský typ hospodárskej politiky a v tom období sadzby dôchodkových daní pre najvyššie príjmové skupiny, napr. v USA, dosahovali úroveň až 91 % (Piketty a Saez, 2007). To výrazným spôsobom znižovalo príjmy bohatých, čo sa prejavilo zmenšením príjmových nerovností. V sedemdesiatych rokoch 20. storočia sa do popredia dostali ekonomické názory strany ponuky a obmedzovania vládných zásahov do ekonomiky. Výrazný pokles daňových sadzieb v USA v osemdesiatych rokoch bol sprevádzaný opätovným výrazným rastom podielu jedného percenta najbohatších na celkových príjmoch vygenerovaných

v ekonomike. Podobný vývoj ako v USA bol zaznamenaný aj vo Veľkej Británii. V období medzi druhou svetovou vojnou a začiatkom sedemdesiatych rokov dosahovali najvyššie úrovne daňovej sadzby až 75 %, v osemdesiatych rokoch bol zaznamenaný výrazný pokles na 60 %, neskôr na 40 % (Atkinson, 2004). Vrchol sadzby dane z príjmov (pre najvyššie príjmy) bol vo Francúzsku dosiahnutý v dvadsiatych rokoch 20. storočia a pohyboval sa na úrovni okolo 90 %. V štyridsiatych rokoch došlo k zníženiu maximálnych sadzieb na úroveň okolo 70 % a až do konca deväťdesiatych rokov badať stabilný stav najvyšších daňových sadzieb na úrovni 55 – 70 %. Následne došlo k miernemu zníženiu daňových sadzieb (Jatteau, 2010). Aj v prípade Francúzska je zrejmý súvis medzi výškou daňových sadzieb pre skupinu obyvateľstva s najvyššími príjmami a podielom jedného percenta najbohatších na celkových príjmoch domácností.⁷² Koncom štyridsiatych rokov 20. storočia sa japonská vláda inšpirovala americkým daňovým systémom a najvyššie príjmy v krajine boli zdaňované 86-percentnou sadzbou, no od päťdesiatych do osemdesiatych rokov došlo k poklesu najvyššej daňovej sadzby až na úroveň 55 % a v deväťdesiatych rokoch bola najvyššia úroveň národnej daňovej sadzby znížená na úroveň 40 % (Reynolds, 1998).

Vo všetkých uvedených krajinách bol uplatňovaný progresívny spôsob zdanenia príjmov. Tým dochádzalo k odčerpávaniu veľkej časti príjmov najbohatšej skupiny obyvateľstva a v konečnom dôsledku sa to prejavilo v istom znižovaní priepastných rozdielov medzi čistými príjmami najbohatších a zvyšku obyvateľstva.

Ale v akej miere je vlastne vysoké daňové zaťaženie vysokopríjmových domácností zásadne riešiacie negatívny vývoj príjmovej stratifikácie obyvateľstva? Alebo je to aj otázka „kedy“ sa pristupuje k zvyšovaniu daňového zaťaženia super bohatých? Tzv. hon na bohatých sa uskutočňuje v čase hľadania zdrojov zadlžených štátov. Stále častejšie sa z radov ekonomických expertov i politikov ozýva a široká verejnosť to prijíma, že nielen najbohatší, ale aj firmy, by mali predovšetkým formou zosilnených progresívnych daní

⁷² Výška daňových sadzieb vo Francúzsku a následné úvahy o 75-percentnom zdanení osôb s príjmom nad 1 milión eur ročne viedli k tomu, že istá časť skupiny bohatých už v predkrízovom období odlievala svoje financie do daňových rajov a v období krízy „pracujú“ na získaní občianstva v krajinách, v ktorých je daňové zaťaženie podstatne nižšie (napr. v Rusku).

prispieť na „vzkriesenie“ ekonomík v ďaleko väčšej miere, viac ako stredná vrstva obyvateľstva. Dokonca, aby bohatí v krajinách, ako Cyprus a Grécko odovzdali časť svojho majetku v prospech svojich krajín.

Empirické výskumy dokazujú, že daňové a odvodové zaťaženie spolu s daňovou morálkou výrazne vplýva na rast šedej ekonomiky.⁷³ Znamená to, že štát prichádza z zdroje, ktoré by mohol využiť na mnohé oblasti ekonomického a sociálneho rozvoja tej ktorej krajiny, tak v oblasti investícií do verejného sektora s možnosťou tvorby vysokého počtu pracovných miest, ako aj na sociálne transfery a podporu, s významným príspevkom k riešeniu príjmových nerovností a chudoby.

Zdroje príjmových nerovností

Podľa názorov liberálnych ekonómov sú príjmové nerovnosti nutným zlom a cenou za ekonomický rast. Vychádzajú z predpokladov, že nerovnosť podporuje ekonomický rast koncentráciou príjmu u bohatých (bohatí majú vyšší hraničný sklon k úsporám ako chudobní), dokážu viac sporiť a investovať (Kaldor, 1978). Taktiež tvrdia, že nerovnosť a „strach z chudoby“ zároveň motivujú jednotlivcov viac pracovať. Do úvahy je ale potrebné brať fakt, že v povojnovom období a v období studenej vojny boli ekonómovia ovplyvnení prostredím, v ktorom úvahy o nerovnosti boli spájané s populizmom, či dokonca náklonnosťou ku komunizmu (Birdsall, 2001). V období krízy je nemenej podstatný fakt, že motivácia k práci vyžaduje aj istý dopyt po práci zo strany zamestnávateľov a stabilitu tohto dopytu.

Viaceré empirické štúdie založené na makroekonomických analýzach historických údajov predpokladajú o „pozitívnych vplyvoch“ príjmových nerovností na ekonomický rast nepotvrdzujú (Foellmi a Zweimüller, 2003).

⁷³ Šedú ekonomiku reprezentujú všetky aktivity, tovary a služby, ktoré by v prípade ich priznania boli štátom zdanené. Najrozšírenejšia je v stavebníctve, hotelierstve, gastronómii a turizme. Z (Schneider, 2011) je zrejmé, že najnižšia je v krajinách ako Rakúsko 7,6 %, Luxembursko 8,2 % a Holandsko 9,5 %. V kľúčových ekonomikách EÚ, ako Veľká Británia je to 10,1 %, vo Francúzsku 10,8 % a v Nemecku 13,3 %. Na Slovensku prídá štát ročne o 3,81 mld. eur, kedy podiel šedej ekonomiky na HDP predstavuje 15,5 %, absolútna hodnota je 11,08 mld. eur. Podľa odhadu bývalého hlavného ekonóma McKinsey Jamesa Henryho môžu mať bohatí ľudia v daňových rajoch uložených až 25 biliónov eur.

Vychádzajúc z tézy, že za hlavné zdroje príjmu jednotlivcov možno považovať pracovné príjmy, kapitálové príjmy a sociálne transfery, tu je potrebné hľadať aj zdroje príjmových nerovností, v procese prerozdeľovania. Je zrejmé, že ľudia odkázaní na sociálne transfery (predovšetkým dôchodcovia a ľudia, ktorí z objektívnych príčin nemôžu pracovať/podnikať) budú patriť do skupiny ľudí s najnižšími príjmami.

V prípade pracujúcich za mzdu bývajú za príčiny rozdielov v odmeňovaní označované vzdelanie, schopnosti, zručnosti zamestnancov, ale empirické výskumy dokumentujú tiež vek a pohlavie. Všeobecne sa predpokladá, že šikovní ľudia s dobrým vzdelaním si bez väčších problémov dokážu nájsť dobre platenú prácu, pričom nebudú pri hľadaní práce zo žiadneho aspektu diskriminovaní a budú patriť do pomyselnej strednej príjmovej triedy. Súbežne sa predpokladá, že ľudia s nižším vzdelaním a schopnosťami by mali zarábať menej, no časť z nich má stále šancu dostať sa do strednej príjmovej triedy. Takýto stav vo väčšine vyspelých ekonomík v zásade platil do osemdesiatych rokov minulého storočia. Následne sa rast príjmov robotníkov začal spomaľovať a v reálnom vyjadrení sa vo viacerých krajinách dokonca blíži k nule. Na druhej strane dochádza k prudkému rastu odmien vysoko postavených manažérov a k raketovému rastu príjmov vlastníkov firiem (Keller, 2010). Zároveň sa so zmenšovaním ponuky na trhu práce významnejšie objavujú skryté formy diskriminácie voči dopytujúcim sa po práci.

Ako už bolo naznačené, vývoj príjmov za posledných 25 – 30 rokov je v neprospech zamestnancov a predovšetkým robotníkov, a v prospech topmanažérov⁷⁴ a vlastníkov kapitálu. Z uvedeného vyplýva, že za obdobie posledných 30 rokov došlo k výraznému schudobneniu nízkopříjmových domácností (ako v relatívnom, tak aj absolútnom ponímaní) a k zbohatnutiu vysokopříjmových skupín obyvateľstva.⁷⁵

⁷⁴ Vzhľadom na „šetriace“ programy bánk dochádza v súčasnosti už k uvoľňovaniu pozícií vysokých riadiacich pracovníkov, predovšetkým v dcérskych pobočkách západoeurópskych bánk v strednej a východnej Európe.

⁷⁵ Pre ilustráciu je možné uviesť, že podľa Forbes, ktorý sleduje majetok najbohatších ľudí na svete, patrí medzi 100 svetových miliardárov v roku 2013 jedenásť Rusov. V Rusku však patrí k skupine miliardárov približne 200 ľudí, z toho cca 100 najbohatších vlastní tretinu celkového majetku v krajine (v celosvetovom meradle sa tento pomer pohybuje okolo 2 %.

V súčasnom krízovom období sa v európskom regióne viac ako kedykoľvek predtým objavujú zásadné problémy na trhu práce, ktoré významným spôsobom determinujú vývoj príjmových nerovností v spoločnosti. Ide o regionálny aspekt nezamestnanosti, rast nezamestnanosti mladej generácie a dlhodobú nezamestnanosť.

Kríza, rast nezamestnanosti mladej generácie a starnutie populácie v Európe

Medzi základné zdroje nerovností možno zaradiť nefungovanie trhu práce a obmedzenú ponuku na tomto trhu. Súčasná kríza v tejto súvislosti obnažuje a prehľbuje polarizáciu spoločnosti v krajinách EÚ, viditeľnú aj vo väzbe na demografický vývoj.

Problémom, ktorý sa nedarí zvládnuť ani „Bruselu“ ani národným ekonomikám, je rastúci počet mladých nezamestnaných, predovšetkým v južných krajinách Európy. Sprievodným javom je migrácia mladej populácie za prácou mimo krajiny EÚ, v niektorých vlnách aj do menej zadlžených krajín EÚ.

Starnutie európskej populácie na jednej strane a rast nezamestnanosti mladej generácie na strane druhej, predstavuje vážny dosah na rôzne oblasti využívania domácich zdrojov a penzijné systémy v budúcnosti. Vzhľadom na dlhodobejšie charakteristiky formovania trhu práce a vývoj príjmovej stratifikácie v krajinách EÚ bude možné v budúcnosti pri riešení problémov spojených s nerovnosťami a chudobou očakávať len menšiu mieru solidarity mladej generácie voči staršej.

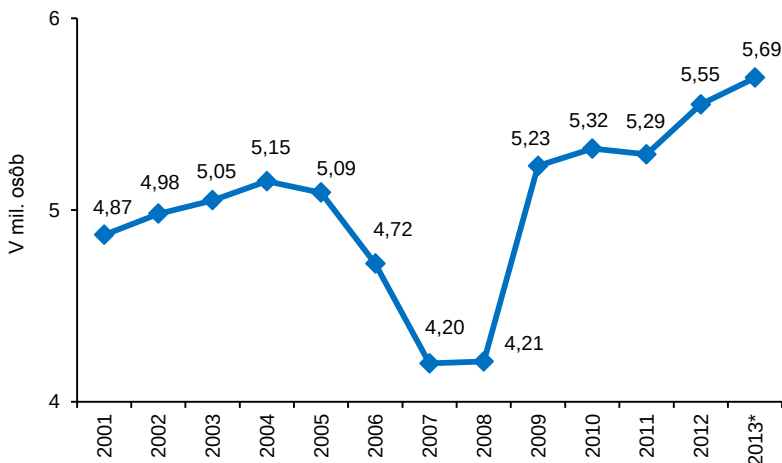
Podľa Eurostatu bol na začiatku roka 2013 (marec) bez práce každý štvrtý mladý Európan do 25 rokov (5,7 mil. osôb) aj keď členské krajiny EÚ

10 % z nich je v najvyššej politike: 8 senátorov, 10 poslancov štátnej dумы, 2 gubernátori a 1 poradca ruského prezidenta. Podľa Global Wealth Report je nerovnosť v rozdelení majetku medzi ruskými občanmi jedna z najvyšších na svete. Podľa ruských výskumníkov však ani Forbes ani Bloomberg nemajú zachytených všetkých super bohatých, nakoľko ide o vysokých štátnych úradníkov, ich počet by bol po zaevidovaní dvojnásobný (majetky sú zväčša legalizované na Západe). V posledných rokoch hodnota ich majetku mierne klesá. Od roku 2008 z krajiny „odišlo“ približne 350 mld. USD, významnejšie do EÚ, na Cyprus, ale proces odlevu financií, resp. ich „prania“ bol naštartovaný už v 90. rokoch 20. storočia.

vynakladajú na podporu mladých nezamestnaných každoročne viac ako 150 miliárd eur.

Obrázok 7.2

Vývoj nezamestnaných mladších 25 rokov v EÚ (mil. osôb)

* marec 2013.

Prameň: Eurostat.

Recesia viedla mnoho európskych firiem a zamestnávateľov z obavy o ďalšie pokračovanie krízy k opatrnosti pri prijímaní nových pracovníkov, vrátane mladých. Pri pohľade na obrázok 7.2 je možné krízou vysvetliť nárast počtu mladých bez práce v posledných rokoch. V niektorých juhoeurópskych krajinách, ako Grécko, Taliansko, Španielsko alebo Francúzsko, však prekračovala miera nezamestnanosti mladých hranicu 20 % aj v období rastu. Tento fakt nie je možné krízou vysvetliť. Niektorí nemeckí ekonómovia pripisujú vysokú nezamestnanosť mladých pred krízou existencii príliš ochrannárskeho trhu práce.⁷⁶ V ďalšom je tento jav možné vysvetliť aj dlhodobým

⁷⁶ Typickým príkladom je Španielsko, kde pred reformami znamenalo prepustenie zamestnanca okrem iného vyplatenie odstupného vo výške až 3-mesačnej mzdy. Tak v tejto krajine vznikla odborárska aristokracia a privilegovaná kasta doživotných zamestnancov s rôznymi

problémom s nevyhovujúcou kvalifikačnou štruktúrou absolventov škôl. Firmy už dlhé roky akcentujú potrebu vzdelaných v technických odboroch, medzi mladými stále prevláda záujem o odbory soft humanitné.⁷⁷ K uvedenému rastu nezamestnanosti mladých prispeli aj špecifické faktory, ako napríklad veľká orientácia Španielska na stavebníctvo, ktoré po splasknutí realitnej bubliny prepustilo stovky tisíc ľudí, alebo v Grécku zase trh práce závisel vo významnej miere na verejnom sektore a po zahájení reforiem tento prestal prijímať nových štátnych úradníkov. Takto je možné v súčasnosti v krajinách EÚ registrovať, že nezamestnanosť mladých do 25 rokov je v Grécku 59 %, v Španielsku 56 %, v Portugalsku 39 %, v Taliansku 37 %, na Slovensku 36 %, v Maďarsku 29 %, vo Francúzsku 27 %, vo Švédsku 25 % a v Českej republike 21 %. Výnimku – mieru nezamestnanosti mladších 25 rokov pod 9 % predstavujú krajiny, ako Rakúsko a Nemecko.⁷⁸ Aké sú možnosti riešenia tohto problému v Európe? Je možné očakávať prirodzený spôsob tvorby pracovných miest pre mladú generáciu, alebo je riešením zo strany štátu podpora vytvárania pracovných miest typu garancie práce a finančnej podpory firiem, ktoré zamestnávajú mladých? V akej miere prispeje neúspech vo vytváraní pracovných príležitostí pre mladú populáciu k nárastu nerovností v európskom priestore? Odpovede na uvedené otázky je potrebné hľadať nie úplne v rovine národných zásahov do formovania trhu práce v krajinách EÚ, aj vzhľadom na dlhodobu obmedzenú finančné zdroje verejného sektora.

Zdá sa, že je potrebné vychádzať zo širších súvislostí formovania trhov práce vo väzbe na podnikovú sféru a finančný sektor z pohľadu budúcnosti a uvažovať aj v rovine geopolitických transatlantických väzieb pri budovaní vzájomných závislostí Európy a USA.

sociálnymi výhodami. Firmy teda neriskovali prijatie mladých ľudí, ktorých by v horších časoch nemohli prepustiť bez vysokých finančných nákladov, neprijali ich vôbec, alebo na dobu určitú, resp. načierno. Preto boli mladí s krátkodobými zmluvami prepúšťaní ako prví.

⁷⁷ Podľa Eurostatu predstavuje podiel absolventov technických odborov na celkovom počte absolventov v krajinách EÚ sotva jednu tretinu.

⁷⁸ V Nemecku bola v období 2002 až 2006 realizovaná tzv. Hartzova reforma, kedy došlo k zmene systému fungovania úradov práce, zlepšil sa servis poradcov pre nezamestnaných a zredukovali sa niektoré aj citlivé oblasti výšky podpory v nezamestnanosti a niektoré sociálne dávky. V ďalších krajinách EÚ však k takejto systematickej reforme nedošlo. Cestou reforiem, ktoré obmedzujú nadštandardné zamestnanecké výhody sa vydalo Španielsko, Taliansko a čiastočne aj Francúzsko.

Kríza, ekonomický rast a ešte raz nezamestnanosť v Európe = rast nerovnosti

Zásadne diferencovaný ekonomický vývoj v rôznych častiach sveta ukazuje, ako relatívne sú z globálneho pohľadu dnes tak často pertraktované termíny kríza a recesia. Zatiaľ čo v Európe je v súčasnosti zreteľná stagnácia a nadmerné zadlženie štátov v dôsledku krízy, v iných regiónoch sveta nie je po kríze takmer ani stopa. Naopak, možno nájsť krajiny, pre ktoré je v posledných piatich rokoch evidentný ekonomický rast: Čína, Indonézia, Vietnam, Azerbajdžan. Súčasne však vo vnútri týchto krajín dochádza k nárastu nerovnováh a regionálnych príjmových nerovností.⁷⁹

Väčšina európskych krajín sa za uvedené obdobie takmer nepohla z miesta, úspešnejšie roky sotva stačili na kompenzáciu prepadu z roku 2009. Krajiny eurozóny by mali v roku 2013 poklesnúť o 0,3 %. Jeho jadro tvorené Nemeckom, Francúzskom, Belgickom, Holandskom a Rakúskom sa podľa MMF má od budúceho roku vrátiť k rastu od 1 do 1,5 %. Existujú však názory, že reálny základ pre rast už Európa vyčerpala, keď do 90. rokov 20. storočia rástla v dôsledku verejného zadlženia. Potom úlohu štátnych dlhov prevzali dlhy súkromné, bankové. K tomu je možno priradiť ďalšie faktory, ako vysoké daňové zaťaženie, preregulovanú ekonomiku a starnutie populácie, čo vedie k zhoršovaniu perspektívy západnej Európy.

Podľa uvedeného zdroja má lepšiu perspektívu USA, ktoré by už v nasledujúcom roku mali rásť o 3 %. Základom týchto úvah je boom ťažby bridlicového plynu a rast priemyselnej výroby, často v podobe návratu produkcie v minulosti presťahovanej do Ázie.

Predchádzajúcich päť rokov je zaujímavých aj tým, že rýchlejšie než kedykoľvek v minulosti rastie predtým problémový región Afrika. Podľa ekonomických expertov sa očakáva, že najdynamickejšie sa rozvíjajúcim regiónom v budúcnosti sa stane práve tento. Známa disponibilita prírodných zdrojov a ich doterajšia nižšia úroveň exploatácie z rôznych, najmä politických dôvodov, ako aj nové náleziská, spolu s investíciami do infraštruktúry predstavujú

⁷⁹ Typickým príkladom je Čína s regionálnou nerovnovahou medzi pobrežnými pásmi a vnútrozemím, medzi mestskými a vidieckymi oblasťami s narastajúcou nerovnosťou v príjmoch a bohatstve.

významný rozbeh priemyselnej výroby a služieb, s rastúcim dopytom nielen po vysokokvalifikovaných pracovníkoch. Podľa MMF ekonomický rast v posledných piatich rokoch vykazujú takmer všetky krajiny afrického kontinentu. V prípade Ghany, Etiópie, Rwandy, Angoly a Mozambiku ide o 7 až 8 % ročne a priemer za subsaharskú Afriku sa v tomto roku priblíži k 6 percentám. Približne rovnakým tempom by mala v roku 2013 rásť aj India a regióny strednej a juhovýchodnej Ázie, ktoré sú stále významné pre investorov z dôvodu vysokej ziskovosti.

Regionálna alokácia potenciálu nových a udržanie stávajúcich pracovných miest je teda zreteľná. Krajiny EÚ vzhľadom na svoju dlhú záťaž a ďalšie uvedené faktory budú mať zjavne problémy s vytváraním nových pracovných miest, aj keď i tam dochádza k významnejšiemu návratu výroby z Ázie. Udržanie pracovných miest bude spojené so stagnáciou miezd, k čomu prispeje aj slabnúca úloha odborov.⁸⁰ Dotýka sa to skôr veľkých ekonomík, ako Nemecko. Krajiny periférie, ako Portugalsko, Španielsko a čiastočne i Grécko, budú poznačené migráciou ľudí za prácou mimo krajín EÚ. Už dnes sú zreteľné prípady odlevu pracovníkov z Portugalska do Angoly a Mozambiku, Španielov taktiež do krajín Latinskej Ameriky, kde nemajú jazykovú bariéru. V prípade Portugalcov pritom ide o odchod ľudí z krajiny, kde predstavuje hodnota HDP per capita 20 000 USD do krajiny – Mozambik, kde je HDP per capita len 650 USD.

Európsky región nebarierujú na ceste snáh o znižovanie nerovností len problémy s rastom nezamestnanosti a s poklesom príjmov, hlavne na jeho periférii. Istým príspevkom k neriešeniu prehlbujúcej sa príjmovej polarizácie je aj vývoj príjmových nerovností v krajinách strednej a východnej Európy, determinovaný štrukturálnymi problémami hospodárstva a rastom nezamestnanosti. V mnohých oblastiach života spoločnosti v bývalých transformujúcich sa krajinách možno namiesto konvergenencie sledovať postupujúce divergenčné procesy oproti západným krajinám EÚ.

⁸⁰ V Anglicku, Nemecku a Francúzsku sa počet odborárov znížil približne na polovicu stavu z roku 1980. Výjednávací pozície odborárov sa zhoršujú nielen z dôvodu, že zamestnávateľia hrozia presunom pracovných miest do zahraničia, tak sa napríklad anglickým odborárom znížil daňový bonus z 26 na 18 %, ale aj posunom od výroby k službám, teda výraznejšia potreba napríklad programátorov a upratovačiek oproti zväčša.

Špecifické postavenie krajín strednej a východnej Európy

V empirickej literatúre majú zvláštne postavenie tranzitívne ekonomiky, ktoré v minulosti patrili ku krajinám s najnižšou úrovňou príjmových nerovností, no liberalizáciou ich ekonomík došlo k zväčšeniu priepasti medzi bohatými a chudobnými. Úroveň príjmových nerovností v krajinách strednej a východnej Európy v sedemdesiatych rokoch 20. storočia vykazovala podobné hodnoty Giniho koeficientu ako USA a Kanada (0,3 – 0,34). Hodnoty pre Maďarsko dosahovali úroveň okolo 0,24, čo bolo približne ako vo Švédsku a Spojenom kráľovstve (Flemming a Micklewright, 1999). Československo s hodnotou Giniho koeficientu 0,22 bolo považované za krajinu s najviac rovnomerným rozdeľovaním príjmov v porovnaní so západnými krajinami. Fleming a Micklewright (1999) svoje výsledky porovnávajú s Wilesom (1978), dospel k podobným výsledkom – krajiny strednej a východnej Európy dosahovali v 60. a 70. rokoch minulého storočia nižšie hodnoty Giniho koeficientu ako krajiny západnej Európy.⁸¹ V deväťdesiatych rokoch minulého storočia dochádza k rastu príjmových nerovností v tranzitívnych krajinách (najnižšie úrovne si aj naďalej udržiavali Slovensko a Česká republika; Garner a Terrell, 1998), pričom za jeden z hlavných faktorov zvyšovania nerovností je považovaný rast nerovnosti rozdelenia miezd v ekonomikách (Milanovic, 1999; 2005).

Je zrejmé, že socialistické pomery v krajinách strednej a východnej Európy v minulosti zabraňovali výraznej príjmovej diferenciacii obyvateľstva a následný prechod k trhovo orientovanej ekonomike je spojený s narastaním príjmových rozdielov.

Politika plnej zamestnanosti v socialistických krajinách v minulosti mala za následok prezamestnanosť. Prechod od centrálne plánovanej ekonomiky k trhovej bol spojený s prudkým nárastom nezamestnanosti v porovnaní s obdobím, kedy neexistovala takmer žiadna nezamestnanosť. V prvých rokoch transformácie možno hovoriť len o veľmi nízkej miere nezamestnanosti, kedy z poľnohospodárstva a ťažkého strojárstva postupne odchádzalo isté množstvo pracovníkov. Zostávajúca časť zamestnanej pracovnej sily

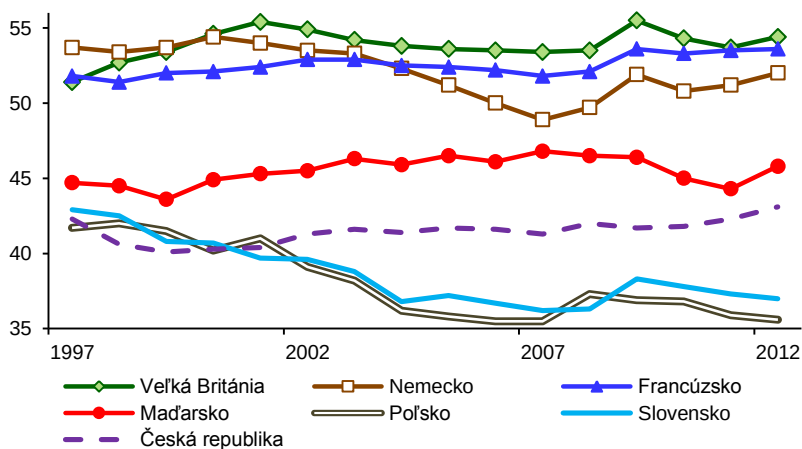
⁸¹ Tzv. unifikácia príjmov v bývalých tranzitívnych ekonomikách bola pri niekoľkonásobne nižšej hladine príjmov v porovnaní s krajinami Západu.

bola využívaná iba čiastočne (Okáli a kol., 1995). To mohlo byť jedným z dôvodov, prečo nedochádzalo k znižovaniu nezamestnanosti v súvislosti s ekonomickým rastom (Morvay, 2000). Až vo väzbe na rozpad RVHP a stratu východných trhov, ako aj privatizačným procesom, dochádza k tzv. štrukturálnej nezamestnanosti. Aj hospodárska štruktúra Slovenska sa podstatne zmenila. Paradoxne bol za niektoré odvetvia, špeciálne za poľnohospodárstvo v SR, vykazovaný rast produktivity práce, ktorý nebol spôsobený substitúciou práce technicky vyspelejším strojovým vybavením, ale len faktom, že tempo rastu odchodu pracovníkov z poľnohospodárstva bolo vyššie ako prepád poľnohospodárskeho výstupu.

Keďže vo viacerých stredoeurópskych krajinách pretrvával problém nezamestnanosti, teda množstvo ponúkanej práce zo strany nezamestnaných prevyšovalo množstvo požadovanej práce zo strany firiem a podnikov, zamestnávatelia si mohli dovoliť znižovať (resp. aspoň nezvyšovať) úroveň miezd. To platí hlavne v prípade robotníckych povolání.

O b r á z o k 7.3

Podiel miezd a odmien zamestnancov na tvorbe HDP (%)

Prameň: Eurostat.

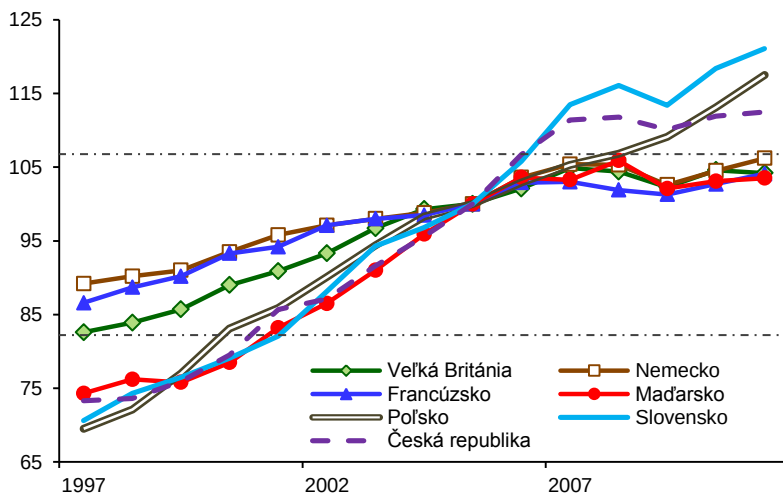
O špecifickom postavení krajín strednej a východnej Európy (na príklade krajín V4) svedčí aj podiel miezd a odmien zamestnancov na tvorbe HDP

(pozri obr. 7.3). Kým v prípade západných krajín EÚ (reprezentovaných Nemeckom, Francúzskom a Veľkou Britániou) sa tento podiel pohyboval v období 1997 – 2012 na úrovni 50 – 55 %, v krajinách strednej a východnej Európy (reprezentovaných Slovenskom, Českou republikou, Poľskom a Maďarskom) je tento podiel významne nižší. Najvýraznejší pokles v podiele miezd na tvorbe HDP bol zaznamenaný v prípade Slovenska a Poľska. Za sledované obdobie došlo k prepadu z úrovne 42 % až k úrovni 36 %. Kapitálovo podvyživené transformujúce sa ekonomiky vítali zahraničný kapitál, ktorého záujem bol vyvolaný predovšetkým existenciou nízkych pracovných nákladov a mnohými investičnými stimulmi, ktoré daná krajina ponúkala. Priestor pre rast miezd bol obmedzený aj z týchto dôvodov.

Vzhľadom na skutočnosť, že ekonomická úroveň krajín západnej Európy v porovnaní s krajinami strednej a východnej Európy bola (a stále je) vyššia, možno očakávať, že rast produktivity práce v západnej časti Európy bude nižší ako v prípade krajín strednej a východnej Európy, čo podporuje aj obrázok 7.4.

O b r á z o k 7.4

Vývoj reálnej produktivity práce na odpracovanú hodinu (index, 2005 = 100 %)

Prameň: Eurostat.

Porovnaním obrázkov 7.3 a 7.4 dochádzame k paradoxnému zisteniu. Kým v krajinách západnej Európy s rastom produktivity práce nie sú spojené výrazné zmeny v podiele miezd na tvorbe HDP, na Slovensku a v Poľsku je situácia iná. Vysoký rast produktivity práce je spojený s poklesom podielu miezd a odmien zamestnancov na tvorbe HDP. Jednou z príčin takého vývoja je bezpochyby odvetvová štruktúra ekonomiky.⁸²

Vo všeobecnosti rast produktivity práce súvisí so zvyšovaním technologickej úrovne výrobných podnikov a nahrádzaním ľudskej práce strojmi. Jedným z efektov takého vývoja je rast počtu nezamestnaných, a teda nevyhnutný pokles podielu miezd na tvorbe HDP. To sa realizovalo pri štruktúrálnej prestavbe hospodárstiev v jednotlivých tranzitívnych ekonomikách. Z pohľadu budúcnosti je však dôležité, aká je zraniteľnosť tejto hospodárskej štruktúry v prípade významnej previazanosti s vonkajším systémom, ktorý prechádza recesným obdobím a sprievodným javom je rast nezamestnanosti v celom systéme. Kľúčovými otázkami v tejto súvislosti sa stávajú tie, ktoré sa dopytujú po tom, kde nájdú uplatnenie títo, pre ekonomiku „nepotrební“ ľudia a do akej miery sa takýmto vývojom bude destabilizovať hospodárska štruktúra v bývalých tranzitívnych ekonomikách. Pokles podielu miezd na tvorbe HDP predznačuje rast problémov, ktoré sú nielen v rovine príjmových nerovností, ale úzko súvisia s formovaním celkovej úrovne spotrebiteľského dopytu. Akcentovanie nutnosti dynamizovania spotreby pre zabezpečenie hospodárskeho rastu naráža na bariéru obmedzených príjmov domácností z dôvodu negatívneho vývoja zamestnanosti. Z pohľadu budúcnosti to tiež znamená limitovanie tvorby úspor a možné pokračovanie v zadlžovaní sa domácností.

Úspory a zadlženosť domácností v „starých“ a „nových“ členských krajinách EÚ

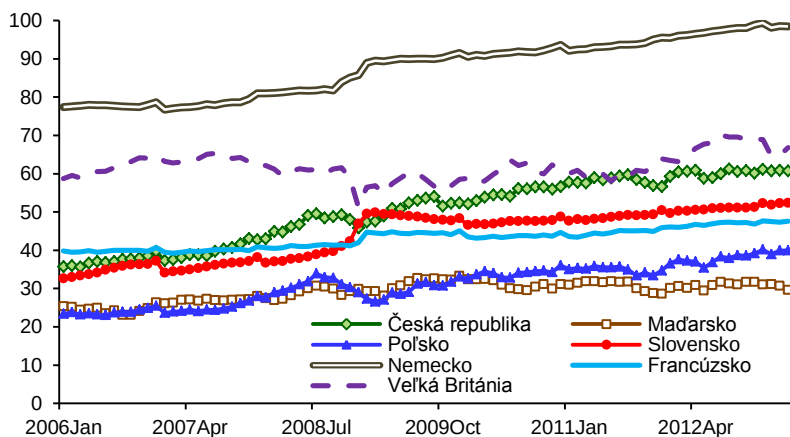
Posudzovať životné podmienky domácností (a rovnako aj nerovnosť a chudobu) nie je možné len na základe príjmov, keďže domácnosti

⁸² V prípade Slovenska je malá a otvorená ekonomika, takmer monoštruktúrne orientovaná (vzhľadom na tvorbu HDP), v ktorej prevažujúcu časť HDP tvoria nadnárodné korporácie, veľmi náchylná na kolapsy spojené so zásadnými zmenami vonkajšieho prostredia.

s rovnakým príjmom môžu disponovať rôznym majetkom.⁸³ Úspory predstavujú významný zdroj odložených príjmov, ktoré v „zlých“ časoch zabráňujú prepadu spotreby a zhoršeniu životných podmienok. Sú tiež podstatným zdrojom pre investovanie. Absencia úspor pri strate pracovných príjmov posúva k chudobe.

Obrázok 7.5

**Vývoj objemu úspor domácností vo vybraných krajinách
(% HDP, mesačné údaje)**

Prameň: Vlastné spracovanie podľa údajov Európskej centrálnej banky.

Z porovnania situácie v krajinách V4 a vybraných západoeurópskych krajinách je zrejmé, že najvyšší podiel úspor na HDP je zaznamenaný v Nemecku a naopak najnižší v Maďarsku a v Poľsku.

Je potrebné poznamenať, že situáciu domácností (z pohľadu tvorby úspor) nie je možné hodnotiť na základe agregovaných údajov úplne korektne. Miera tvorby úspor a samotný objem úspor u nízkopríjmových domácností sa bude významne líšiť od miery tvorby a objemu úspor u vysokopríjmových domácností.

⁸³ Kým získať prehľad (vo forme individuálnych údajov) o príjmovej situácii domácností je relatívne jednoduché, a to či už na základe výberových zisťovaní, alebo administratívnych zdrojov údajov, v prípade úspor a majetku je to zložitejšie. Agregované údaje o celkovom objeme úspor publikujú spravidla centrálné banky.

Iný pohľad na reálny stav úspor domácností z krajín eurozóny poskytuje tabuľka 7.1, v ktorej je uvedený medián úspor domácností.⁸⁴

T a b u ľ k a 7.1

Úspory domácností vo vybraných krajinách eurozóny (2010)

Krajina	(%) domácností	Medián (v eurách)
Slovensko	91,2	2 000
Slovinsko	93,6	800
Nemecko	99,0	7 900
Francúzsko	99,6	6 500
<i>Eurozóna</i>	96,4	6 100

Prameň: ECB (2013).

Podľa zisťovania HFCS viac ako 96 % domácností z krajín eurozóny disponuje úsporami a medián úspor je 6 100 eur, pričom stredná hodnota úspor slovenských domácností (2 000 eur) je druhou najnižšou v rámci celej eurozóny. Znamená to, že 50 % slovenských domácností disponuje úsporami vo výške 2 000 eur a menej. To súvisí s relatívne nízkou úrovňou príjmov slovenských domácností a následnou obmedzenou schopnosťou tvoriť úspory.

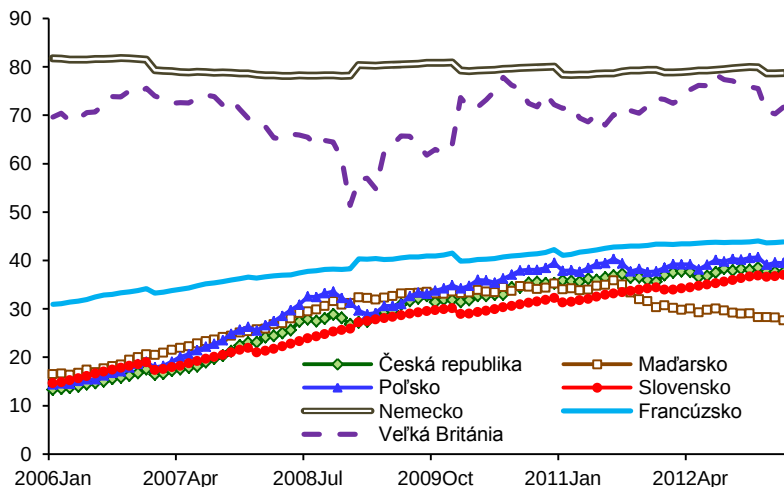
Vychádzajúc z výsledkov analýzy za vývoj objemu úspor domácností z pohľadu podielu na HDP za vybrané krajiny a podľa mediánu úspor domácností v týchto krajinách je zrejmé, že priestor pre jednoduchšie zvládnutie nepredvídateľných životných situácií, napríklad strata zamestnania, sa nachádza na strane predovšetkým nemeckých domácností. V porovnaní s tým sú slovenské domácnosti jednoznačne málo pripravené zvládnuť akútne zhoršenie životných podmienok a vybavenosť úsporami vo všeobecnosti nevedie k porovnateľnému orientovaniu sa na investovanie, či štruktúru spotreby. Základným determinantom tvorby úspor je rozdielna priemerná príjmová hladina, regionálna príjmová stratifikácia obyvateľstva, ako aj s tým spojené spotrebné výdavky domácností, ktoré v prípade slovenských domácností ešte stále odčerpávajú podstatnú časť ich disponibilných príjmov.

⁸⁴ Údaje v tabuľke sú odhady získané v rámci prieskumu o financiách a spotrebe domácností (HFCS – z angl. *Household Finance and Consumption Survey*) realizovaného Európskou centrálnou bankou, referenčným obdobím je rok 2010 (ECB, 2013).

Z pohľadu celkovej zadĺženosti domácností (obr. 7.6), najvyššiu úroveň zadĺženia vykazuje Nemecko, kde celková zadĺženosť domácností od roku 2006 je stabilná a pohybuje sa na úrovni okolo 80 percent HDP.

Obrázok 7.6

Vývoj celkovej zadĺženosti domácností vo vybraných krajinách (% HDP, mesačné údaje)

Prameň: Vlastné spracovanie podľa údajov Európskej centrálnej banky.

Z priebehu grafu na obrázku 7.6 je zrejmé, že vo Veľkej Británii došlo v súvislosti s krízou v roku 2008 k výraznému poklesu celkovej zadĺženosti (z úrovne okolo 75 % v roku 2007 na úroveň okolo 50 % v roku 2008). V ďalšom období badať rastúci trend k pôvodnej úrovni pred obdobím krízy.

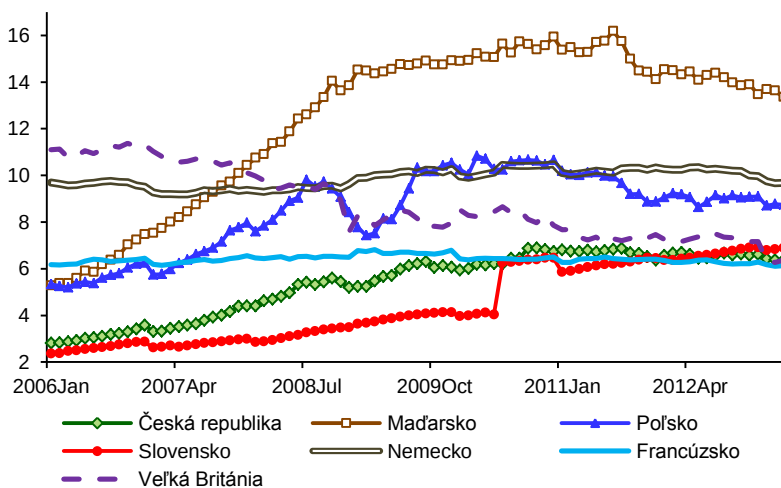
Zadĺženosť krajín V4 je výrazne nižšia ako zadĺženosť ekonomicky vyspelejších krajín EÚ. Kým v roku 2006 celková zadĺženosť krajín V4 sa pohybovala na úrovni okolo 15 % HDP, do roku 2013 sa zadĺženosť domácností zvýšila približne dvojnásobne a dosahuje úroveň okolo 30 % HDP. Ako zaujímavú možno vnímať situáciu v Maďarsku. Jedine tam došlo v roku 2011 k poklesu zadĺženosti, čo pravdepodobne súviselo so zmenami v bankovom systéme Maďarska. Na druhej strane možno Maďarsko považovať za

krajinu s najrýchlejšie rastúcim podielom spotrebných úverov domácností na HDP (obr. 7.7).

Kým konvergencia v oblasti ako sú napríklad štruktúra spotrebných výdavkov, či hladina miezd, sa v priebehu posledných rokov medzi bývalými tranzitívnymi ekonomikami a starými členmi EÚ pribzrdila a v niektorých prípadoch i zastavila, v oblasti zadlženosti domácností napreduje veľmi rýchlo. Domácnosti v novo pristúpených krajinách nemali historicky zabudovaný sklon k zadlženosti. Mať dlhy bolo spoločnosťou považované za prejav nezodpovednosti. Na druhej strane v týchto krajinách neexistovala široká paleta úverových produktov, porovnateľná s tou na Západe (len malé účelové a mladomanželské pôžičky). Až naštartovaním transformačného procesu vo väzbe na privatizáciu bánk dochádza k zásadnému rozšíreniu úverových produktov, prispôbených rôznym cieľovým skupinám v závislosti od výšky ich príjmov. Rast zadlženosti podporuje i existencia veľkého množstva platobných a bankomatových kariet.

Obrázok 7.7

Vývoj spotrebných úverov domácností vo vybraných krajinách (% HDP, mesačné údaje)

Prameň: Vlastné spracovanie podľa údajov Európskej centrálnej banky.

Spotrebné úvery tvoria v súčasnosti vo všetkých sledovaných krajinách v priemere 6 až 10 % z HDP. K najväčšiemu rastu došlo v sledovanom období na Slovensku a v Českej republike (z úrovne 2,5 – 3 % v roku 2006 na úroveň cca 6 % v roku 2013). Z vývoja na obrázku 7.7 je ďalej zrejmé, že kríza sa na zadlženosti domácností prejavila najvýraznejšie v Poľsku a vo Veľkej Británii, nakoľko v roku 2008 došlo k prudkému poklesu úrovne spotrebných úverov. Dôvodom sú najmä obavy domácností, ktoré vyplývajú z možnej neschopnosti splácať úvery v budúcnosti v súvislosti s neistými podmienkami v ekonomike a na trhu práce. Na strane bánk tiež obavy o poskytovanie úverových produktov, ktoré by neboli splácané (pokiaľ nastavená ochrana spotrebiteľa neumožňuje konfiškáciu jeho majetku v prípade nesplácania).

Rozšírenie pohľadu na diferenciácie v zadlženosti domácností v krajinách eurozóny ponúka tabuľka 7.2. Z výsledkov je zrejmé, že v roku 2010 približne 23 % domácností malo hypotekárny úver a 29 % nehypotekárny úver, pričom medián hodnoty hypotekárneho úveru bol 68 400 eur a nehypotekárneho úveru 5 000 eur.

Tabuľka 7.2

Úvery domácností vo vybraných krajinách eurozóny (2010)

Krajina	Hypotekárne úvery		Nehypotekárne úvery	
	(%) domácností	Medián (v eurách)	(%) domácností	Medián (v eurách)
Slovensko	9,6	25 000	19,9	1 000
Slovinsko	14,1	6 600	38,9	3 100
Nemecko	21,5	80 000	34,6	3 200
Francúzsko	24,4	55 900	32,8	5 200
<i>Eurozóna</i>	<i>23,1</i>	<i>68 400</i>	<i>29,3</i>	<i>5 000</i>

Prameň: ECB (2013).

Podobne ako v prípade úspor, aj v prípade hypotekárnych úverov je hodnota mediánu druhá najnižšia na Slovensku (25 000 eur) a z pohľadu nehypotekárnych úverov je hodnota mediánu najnižšia na Slovensku. Aj tieto výsledky dokumentujú existenciu zásadných rozdielov v príjmovej hladine domácností v dotknutých krajinách, ktorá napríklad na Slovensku umožňuje podstatne menšiemu zastúpeniu domácností uvažovať o úvere na

bývanie, tento aj dostať a následne splácať. Z dokumentovaných údajov teda vyplýva, že finančná situácia domácností tak z pohľadu zadlženosti ako aj tvorby úspor je v západnej a východnej časti Európy zásadne diferencovaná. Identifikované rozdiely, založené na existencii rôznej mzdovej a celkovej príjmovej úrovni v skúmaných krajinách, majú svoj primárny pôvod v nastavenej štruktúre hospodárstva a sú závislé na východiskových podmienkach vo väzbe na začiatok transformačného procesu. Globálna ekonomická kríza, ktorej následky pretrvávajú dodnes, výrazným spôsobom zasiahla procesy generovania príjmov domácností a významne obmedzuje ďalšiu konvergenciu v príjmoch domácností. Limitované príjmy sa nepriaznivým spôsobom odrážajú na životných podmienkach domácností (znižovanie spotrebných výdavkov vo fyzických jednotkách, strata majetku, rodinné nešťastia, rast kriminality) a v mnohých prípadoch dochádza i k zhoršeniu kvality života ľudí (fyzického i duševného zdravia).

Zmeny v diferenciácii príjmov v krízovom období

Sledovanie rozdielov medzi príjmami domácností, alebo jednotlivcov v rôzne príjmovo stratifikovaných krajinách, ktorými krajiny EÚ bez pochyb sú, umožňuje predovšetkým počas krízového obdobia identifikovať veľkosť pôsobenia faktorov, ktoré determinujú prehlbovanie, alebo zmenšovanie príjmových nerovností.

Za najčastejšie používané prístupy k analyzovaniu príjmovej nerovnosti možno považovať Giniho koeficient (a ďalšie miery nerovnosti), pomery kvantilov, straty a zisky podielov jednotlivých kvantilov na celkových príjmoch spoločnosti. Ide o ponuku alternatívneho pohľadu na diferenciáciu príjmov, ktorý je založený na porovnávaní priemeru (aritmetického) a mediánu ekvivalentného disponibilného príjmu u domácností, ktorých príjem je nižší ako 40 % národného mediánu a domácností s príjmom vyšším ako 70 % národného mediánu (t. j. štandardné členenie Eurostatu). Výsledky použitého prístupu dokumentuje nasledujúca tabuľka.⁸⁵

⁸⁵ V prípade vpravo zošikmeného rozdelenia (teda typický prípad rozdelenia príjmov) platí, že hodnota aritmetického priemeru je vyššia ako hodnota mediánu. S vyššími hodnotami aritmetického priemeru (v porovnaní s mediánom) tak možno očakávať extrémne (vysoké) hodnoty príjmov v sledovanom štatistickom súbore, čo nasvedčuje o polarizácii príjmov v spoločnosti.

Tabuľka 7.3

Zmeny v diferenciácii príjmov (2008 – 2009, v eurách)

Krajina	Pod 40 % národného mediánu				Nad 70 % národného mediánu			
	Priemer		Medián		Priemer		Medián	
	2008	2009	2008	2009	2008	2009	2008	2009
EÚ 27	3 074	3 076	3 824	3 870	19 866	20 067	17 033	17 199
Belgicko	3 713	5 306	6 554	6 140	24 363	24 826	22 031	22 326
Bulharsko	794	867	847	936	4 062	4 315	3 446	3 675
Česká republika	2 161	2 170	2 262	2 274	9 081	8 752	7 908	7 593
Dánsko	-8 130	-1 958	4 976	5 934	30 032	31 248	27 579	28 455
Nemecko	4 975	4 651	5 639	6 215	24 681	25 063	21 257	21 491
Estónsko	1 631	1 413	1 812	1 603	8 747	8 077	7 490	6 889
Írsko	5 932	4 114	6 379	4 363	30 026	28 796	26 211	23 878
Grécko	2 486	3 113	3 333	3 545	16 291	17 054	13 660	14 600
Španielsko	1 921	1 939	3 039	2 810	18 333	18 370	16 171	15 919
Francúzsko	5 856	5 544	6 705	6 606	26 779	27 102	22 179	22 671
Taliansko	3 712	3 618	4 200	4 195	21 667	21 837	18 806	18 962
Cyprus	5 658	5 318	5 816	5 664	22 405	22 478	19 174	19 033
Lotyšsko	1 483	1 040	1 647	1 146	8 583	6 942	7 175	5 723
Litva	1 127	936	1 253	1 024	7 256	6 221	5 929	4 924
Luxembursko	9 470	6 763	10 568	10 469	42 315	42 494	36 212	37 573
Maďarsko	1 470	1 338	1 564	1 462	5 848	5 202	5 227	4 693
Malta	3 179	2 457	3 728	3 284	13 966	13 753	12 428	12 097
Holandsko	2 426	3 533	5 012	5 525	25 662	25 452	22 164	22 451
Rakúsko	5 655	5 994	6 286	6 422	24 965	26 180	22 143	22 877
Poľsko	1 507	1 258	1 603	1 375	7 108	6 108	6 012	5 183
Portugalsko	2 390	2 583	2 617	2 720	12 545	12 708	9 856	10 429
Rumunsko	547	557	599	560	3 155	2 923	2 663	2 526
Slovinsko	3 700	3 674	3 899	3 864	14 172	14 235	12 968	12 945
Slovensko	1 463	1 689	1 597	1 847	6 959	7 653	6 184	6 778
Fínsko	6 144	6 156	6 922	6 675	26 438	26 750	23 494	23 795
Švédsko	4 320	4 188	5 764	5 256	25 858	23 806	23 433	21 739
Veľká Británia	4 010	4 195	4 602	5 087	23 234	24 639	19 391	20 521

Prameň: Eurostat.

Z údajov v tabuľke 7.3 je tak možné vyčítať, aká časť domácností v ekonomike si polepšila. Navyše je možné uskutočniť porovnanie, k akému prerozdeleniu príjmov došlo v rokoch 2008 – 2009, teda v období kedy sa kríza začala rozbiehať.

Zaujímavý vývoj bol zaznamenaný napríklad v Belgicku. Kým u domácností s príjmom vyšším ako 70 % národného mediánu⁸⁶ nedošlo k výraznému prerozdeleniu príjmov, u nízkopríjmových domácností došlo k zníženiu hodnoty mediánu a zároveň k zvýšeniu hodnoty aritmetického priemeru.

K opačnej situácii v rámci nízkopríjmového obyvateľstva došlo v Nemecku, kde došlo k poklesu priemernej hodnoty a zároveň k nárastu mediánu. To môže nasvedčovať o zmiernení nerovností v tomto segmente.

V skupine nízkopríjmových domácností došlo vo väčšine krajín k poklesu ako hodnoty priemeru, tak aj hodnoty mediánu, pričom k najväčšiemu prepadu oboch charakteristík došlo v Írsku (približne 30-percentný pokles).

Vo väčšine európskych krajín v sledovanom období došlo k miernemu nárastu oboch charakteristík, pokles je zaznamenaný prevažne v „chudobnejších“ krajinách Európskej únie.

Doplnkom k problematike diferenciacie príjmov sú aj niektoré výsledky, ku ktorým dospel výskum Európskej centrálnej banky v sledovaní čistého bohatstva domácností. Ukázalo sa, že domácnosti v severnej Európe majú nižšie čisté bohatstvo ako v južnej. Priemerný čistý majetok domácností v Nemecku je menej ako 200 tis. eur, v Španielsku je to 300 tis. eur a na Cypre 670 tis. eur. Nie sú to chyby, ani preklep.⁸⁷ Od vzniku eurozóny zostali mzdy a spotrebiteľské ceny v Nemecku v podstate rovnaké. V južnej Európe sa všeobecná úroveň miezd a cien v tom istom období zásadne zvyšovala. Preto inflačná medzera viedla k rozporu v cenách majetku.⁸⁸ Dôvodom

⁸⁶ Domácnosti s príjmami nižšími ako 40 % národného mediánu možno považovať za nízkopríjmové, domácnosti s príjmom vyšším ako 70 % národného mediánu však nemožno považovať za vysokopríjmové.

⁸⁷ Čo prieskum ukázal nie je rozdiel v bohatstve, ale vo výmenných kurzoch medzi ekonomikami eurozóny.

⁸⁸ Pri mediáne je medzera ešte výraznejšia. V krajinách s extrémne veľkými rozdielmi v bohatstve, ako je Nemecko s malým počtom ľudí vlastniacimi obrovský podiel pozemkov a nehnuteľností, je medián významne nižší ako priemer. Pri mediáne sú nemecké domácnosti na poslednom mieste medzi krajinami eurozóny s čistým bohatstvom 51 tis. eur, zatiaľ čo

uvedenia týchto príkladov je skutočnosť, že reálne zistenie nerovností má svoj širší základ a zviditeľňuje existenciu nerovnováh v iných oblastiach.

Rozšírenie a snád i detailnejší pohľad na vývoj diferenciácie príjmov z pohľadu objektívneho a subjektívneho vnímania zmien zo strany domácností umožňujú jednotlivé koncepty skúmania chudoby.

Objektívny a subjektívny pohľad na chudobu v krízovom období

Existuje množstvo konceptov chudoby, avšak vzhľadom na dostupnosť a porovnateľnosť výsledkov budú použité len relevantné výsledky dostupné zo zisťovania EU SILC. Pozornosť je upriamená na dva ukazovatele objektívnej chudoby a dve premenné pojednávajúce o subjektívnom vnímaní vlastnej situácie domácností.

V rámci objektívneho konceptu sa uvažuje jednorozmerný koncept monetárnej chudoby (ukazovateľ miera rizika chudoby) a viacrozmerný koncept chudoby (agregovaný ukazovateľ miery rizika chudoby alebo sociálnej exklúzie). Sú porovnávané údaje za referenčné obdobia rokov 2008 a 2009, kedy bol očakávaný prvý prejav negatívnych dôsledkov krízy na domácnosti.

Miera rizika chudoby vyjadruje podiel osôb s ekvivalentným disponibilným príjmom nižším ako hranica chudoby, ktorá je definovaná ako 60 % národného mediánu ekvivalentného príjmu.

Agregovaný ukazovateľ podiel ľudí ohrozených rizikom chudoby alebo sociálnej exklúzie je počítaný ako zjednotenie troch čiastkových ukazovateľov, t. j. osoba je považovaná za ohrozenú rizikom chudoby, ak: 1. *žije v domácnostiach s veľmi nízkou pracovnou intenzitou*⁸⁹ alebo 2. *je ohrozená*

cyperské majú 267 tis. eur. Vysvetlením tejto diferenciácie je nízky podiel vlastníctva nehnuteľností v Nemecku, menej ako 50 %. Znamená to, že mediánový Nемеc nevlastní dom, ale Cyperčan a Španiel áno. V podstate to znamená aj to, že euro nie je rovnaké v Nemecku, ako v Španielsku či na Cypre.

⁸⁹ *Miera nízkej pracovnej intenzity domácnosti* vyjadruje podiel osôb žijúcich v domácnostiach s veľmi nízkou pracovnou intenzitou (menej ako 20 %) k celkovej populácii. Pracovná intenzita sa počíta ako pomer medzi počtom mesiacov, ktoré všetci členovia domácnosti v pracovnom veku odpracovali počas príjmového referenčného obdobia na strane jednej a celkovým počtom mesiacov, ktoré by mohli byť teoreticky odpracované týmito členmi domácnosti na strane druhej. Definícia pracovného veku sa vzťahuje na osoby vo veku 18 – 59 rokov, s vylúčením osôb, ktoré sú študentmi vo veku 18 – 24 rokov.

*rizikom chudoby po sociálnych transferoch, alebo 3. trpí silnou materiálnou depriváciou.*⁹⁰

Zámerne boli zvolené uvedené dva koncepty, nakoľko jednorozmerný monetárny koncept pokrýva len jedinú dimenziu chudoby domácností. EÚ navyše používa relatívny koncept chudoby, a tak vzhľadom na úroveň príjmov v konkrétnej krajine môže byť relatívna miera chudoby v skutočnosti podhodnotená. Uvedený predpoklad podporujú aj údaje v tab. 7.4. Uvažujúc jednorozmerný koncept monetárnej chudoby, došlo až v pätnástich krajinách EÚ k zníženiu miery rizika chudoby v roku 2009 v porovnaní s rokom 2008. Avšak z pohľadu viacrozmerného konceptu chudoby došlo k zníženiu hodnoty ukazovateľa len v siedmich krajinách EÚ.

Výsledky v tabuľke 7.4 tak skutočne naznačujú, že v súvislosti s krízou došlo k zhoršeniu životných podmienok európskych domácností, pričom kríza sa na ukazovateľoch chudoby prejavila viac v „chudobnejších“ krajinách EÚ.

V rámci zisťovania EU SILC sa okrem objektívnych ukazovateľov zisťuje vnímanie domácnosti vlastnej ekonomickej situácie. Ide o vyjadrenie subjektívneho postoja odpovedajúcej domácnosti.

V tabuľke 7.5 je zachytená zmena podielu domácností neschopných čeliť neočakávaným výdavkom a zmena podielu domácností schopných vystačiť s peniazmi s veľkými ťažkosťami. V osemnástich krajinách EÚ došlo k nárastu podielu domácností neschopných čeliť neočakávaným finančným výdavkom a v devätnástich krajinách došlo k nárastu podielu domácností, ktoré sú schopné vystačiť s peniazmi s veľkými ťažkosťami.

⁹⁰ *Miera silnej materiálnej deprivácie* je definovaná ako podiel populácie, ktorá čelí nútenému nedostatku v aspoň 4 z 9 nasledovných položiek, ktoré si domácnosť nemôže finančne dovoliť:

- a) čeliť neočakávaným výdavkom;
- b) ísť raz za rok na jeden týždeň dovolenky mimo domu;
- c) uhrádzať nedoplatky spojené s hypotékou alebo nájomným, úhradou za energie alebo splácaním nákupov na splátky a iných pôžičiek;
- d) jesť jedlo s mäsom, kuraťom, rybou alebo vegetariánskym ekvivalentom každý druhý deň;
- e) udržiavať primerané teplo v byte alebo nemôcť si to finančne dovoliť, aj keď by domácnosť chcela;
- f) práčku;
- g) farebný televízor;
- h) telefón;
- i) automobil.

Tabuľka 7.4

**Miera rizika chudoby a miera rizika chudoby alebo sociálnej exklúzie
v krajinách EÚ (2008 – 2009, %)**

Krajina	Riziko chudoby alebo sociálnej exklúzie			Riziko chudoby		
	2008	2009	Zmena	2008	2009	Zmena
EÚ 27	23,1	23,6	↑	16,3	16,4	↑
Belgicko	20,2	20,8	↑	14,6	14,6	0
Bulharsko	46,2	49,2	↑	21,8	20,7	↓
Česká republika	14,0	14,4	↑	8,6	9,0	↑
Dánsko	17,6	18,3	↑	13,1	13,3	↑
Nemecko	20,0	19,7	↓	15,5	15,6	↑
Estónsko	23,4	21,7	↓	19,7	15,8	↓
Írsko	25,7	29,9	↑	15,0	16,1	↑
Grécko	27,6	27,7	↑	19,7	20,1	↑
Španielsko	23,4	25,5	↑	19,5	20,7	↑
Francúzsko	18,5	19,2	↑	12,9	13,3	↑
Taliansko	24,7	24,5	↓	18,4	18,2	↓
Cyprus	23,5	23,5	0	15,8	15,1	↓
Lotyšsko	37,4	38,1	↑	25,7	21,3	↓
Litva	29,5	33,4	↑	20,6	20,2	↓
Luxembursko	17,8	17,1	↓	14,9	14,5	↓
Maďarsko	29,6	29,9	↑	12,4	12,3	↓
Malta	20,2	20,3	↑	15,3	15,0	↓
Holandsko	15,1	15,1	0	11,1	10,3	↓
Rakúsko	17,0	16,6	↓	12,0	12,1	↑
Poľsko	27,8	27,8	0	17,1	17,6	↑
Portugalsko	24,9	25,3	↑	17,9	17,9	↓
Rumunsko	43,1	41,4	↓	22,4	21,1	↓
Slovinsko	17,1	18,3	↑	11,3	12,7	↑
Slovensko	19,6	20,6	↑	11,0	12,0	↑
Fínsko	16,9	16,9	0	13,8	13,1	↓
Švédsko	15,9	15,0	↓	13,3	12,9	↓
Veľká Británia	22,0	23,1	↑	17,3	17,1	↓

Prameň: Eurostat (EU SILC 2009 a EU SILC 2010).

Tabuľka 7.5

Subjektívne vnímanie chudoby (2008 – 2009, %)

Krajina	Neschopnosť čeliť neočakávaným finančným výdavkom			Schopnosť vystáčiť s peniazmi s veľkými ťažkosťami		
	2008	2009	Zmena	2008	2009	Zmena
EÚ 27	35,1	36,2	↑	10,2	10,3	↑
Belgicko	23,8	25,4	↑	8,3	7,7	↓
Bulharsko	58,4	65,0	↑	27,8	29,0	↑
Česká republika	37,9	37,9	0	7,9	8,4	↑
Dánsko	25,6	23,7	↓	3,5	3,7	↑
Nemecko	34,6	33,7	↓	3,3	2,8	↓
Estónsko	29,6	43,6	↑	7,9	8,5	↑
Írsko	48,6	49,2	↑	11,2	15,2	↑
Grécko	26,6	28,2	↑	22,3	24,2	↑
Španielsko	33,4	36,3	↑	14,4	14,3	↓
Francúzsko	32,5	33,0	↑	4,2	4,4	↑
Taliansko	33,1	33,3	↑	16,6	16,8	↑
Cyprus	41,3	49,1	↑	20,1	23,5	↑
Lotyšsko	70,8	77,6	↑	17,5	23,5	↑
Litva	52,6	62,1	↑	10,8	12,0	↑
Luxembursko	25,4	24,4	↓	2,0	1,9	↓
Maďarsko	75,2	73,9	↓	23,8	25,3	↑
Malta	27,9	26,9	↓	18,1	19,3	↑
Holandsko	18,7	22,2	↑	2,9	3,8	↑
Rakúsko	24,9	25,0	↑	5,5	6,0	↑
Poľsko	50,0	50,6	↑	14,4	14,1	↓
Portugalsko	27,8	27,2	↓	23,5	20,3	↓
Rumunsko	41,7	44,6	↑	19,4	20,9	↑
Slovinsko	40,6	45,1	↑	7,1	8,9	↑
Slovensko	36,0	38,2	↑	11,1	11,5	↑
Fínsko	29,7	28,1	↓	2,3	2,4	↑
Švédsko	18,5	15,8	↓	3,3	2,9	↓
Veľká Británia	31,1	34,7	↑	6,8	6,5	↓

Prameň: Eurostat (EU SILC 2009 a EU SILC 2010).

Je teda zrejmé, že v roku 2009 došlo v porovnaní s rokom 2008 k zhoršeniu vlastných životných podmienok domácností a ich očakávaní. V prípade viacerých krajín došlo v roku 2010 v porovnaní s rokom 2009 iba k čiastočnému zníženiu podielu domácností neschopných čeliť neočakávaným finančným výdavkom, resp. neschopnosti vystačiť s peniazmi. Vzhľadom na veľkosť zmien, ako aj konštrukciu dotknutých kvalitatívnych ukazovateľov, veľkosť výberovej vzorky, ako aj vzhľadom na rôzne hodnotové preferencie a kultúrny základ v krajinách EÚ, je možné predpokladať, že reálny status životných podmienok domácností sa v roku 2010 v porovnaní s 2009 významnejšie nezmenil. Naopak, v ďalšom období, tak ako sa kríza prehĺbovala a jej jednotlivé etapy naberali na razantnosti v premietnutí sa v raste nezamestnanosti, obmedzovaní produkčných kapacít spojených s prepacom, resp. stagnáciou spotreby, je možné uvažovať, že podiel dopytovanej vzorky domácností sa v prípade negatívnych vyjadrení v otázkach vnímania schopnosti čeliť neočakávaným finančným výdavkom, ako aj v schopnosti vystačiť s peniazmi, musel zásadne zvýšiť. Vzhľadom na celkovú hladinu príjmov a cenový vývoj v tej ktorej sledovanej krajine je možné predpokladať, že podstatná časť dopytovaných domácností bude pochádzať z nových členských krajín EÚ.

Z uskutočnených analýz vyplýva, že dôsledky krízy výraznejším spôsobom zasiahli krajiny strednej a východnej Európy ako západoeurópske krajiny. Berúc do úvahy skutočnosť, že v krajinách strednej a východnej Európy sa výraznejšie prejavujú problémy na trhu práce a navyše úspory domácností sú relatívne nízke, domácnosti týchto krajín EÚ preto možno považovať za zraniteľnejšie ako krajiny západnej Európy.

Keďže následky krízy pretrvávajú a nemožno hovoriť o výraznom oživení ekonomiky, miera nezamestnanosti naďalej narastá, resp., čo je dôležitejšie, počet zamestnaných vo viacerých krajinách klesá, resp. stagnuje.⁹¹ Vysoká miera nezamestnanosti (predovšetkým u ľudí s nízkou kvalifikáciou) môže spôsobovať tlaky na znížovanie už aj tak nízkej úrovne miezd, a tak jedným z predpokladaných scenárov budúceho vývoja môže byť reálne dlhodobý pokles (resp. stagnácia) životnej úrovne domácností.

⁹¹ Z pohľadu generovania príjmov možno za dôležitejší ukazovateľ považovať zamestnanosť, nakoľko vypovedá o zamestnanej časti obyvateľstva. Navyše, v prípade nezamestnanosti možno mieru nezamestnanosti umelo „upravovať“ zmenou metodiky vykazovania.

7.2. Formovanie dôchodkov, zamestnanosť a spotreba

Prostredie, v ktorom sa formujú dôchodky obyvateľstva i podnikov, je po roku 2008 významne determinované podmienkami krízy. Jej negatívnym sprievodným javom je zvyšujúca sa nezamestnanosť obyvateľstva, so sifnikantnými dôsledkami v prehľbovaní príjmovej polarizácie (polarizácie spoločnosti), ktorá bola začiatkom roka 2013 na summite v Davose označená za primárne globálne ohrozenie. Za ďalšie globálne ohrozenie sa považuje pokles globálnej spotreby.

Nezamestnanosť a otázky tvorby pracovných miest

Problémy nezamestnanosti v krajinách EÚ, ktoré sú najviac postihnuté dlhovou krízou, boli zreteľné už pred rokom 2008, dotýkajú sa najmä mladších vekových skupín. Odštartovaním krízy sa vnútorné problémy formovania trhu práce v dotknutých krajinách ešte viac odkryli a rast nezamestnanosti zasiahol aj krajiny bývalého východného bloku.⁹² Rastie nielen miera nezamestnanosti, ale i počet dlhodobo nezamestnaných. Tento vývoj súvisel a súvisí s poklesom produkčných kapacít a s ich využitím. Vo veľkej miere sa to týka materských podnikov, ktoré s nástupom krízy začali vo svojich dcérach, alokovaných mimo materských krajín (tiež v krajinách strednej a východnej Európy), obmedzovať výrobu a subkontraktorské dodávky. Obmedzovanie výroby nesúviselo len s nárastom nezamestnanosti, ale aj s vývojom, kedy začali mzdy stagnovať. Uvedené sa okamžite premietlo v poklese spotreby obyvateľstva (domácností) takmer vo všetkých krajinách EÚ. Až po niekoľkých rokoch trvania krízy sa niektoré výrobné činnosti vracajú z Ázie späť do Európy.

Charakter súčasnej nezamestnanosti je štrukturálny a súvisí vo významnej miere s rozporom medzi ponukou a dopytom na trhu práce. Súčasná štruktúra pracovných miest vyžaduje iný typ kvalifikácie nielen v procese výroby, ale aj v službách. Realita štruktúry pracovných síl týmto potrebám

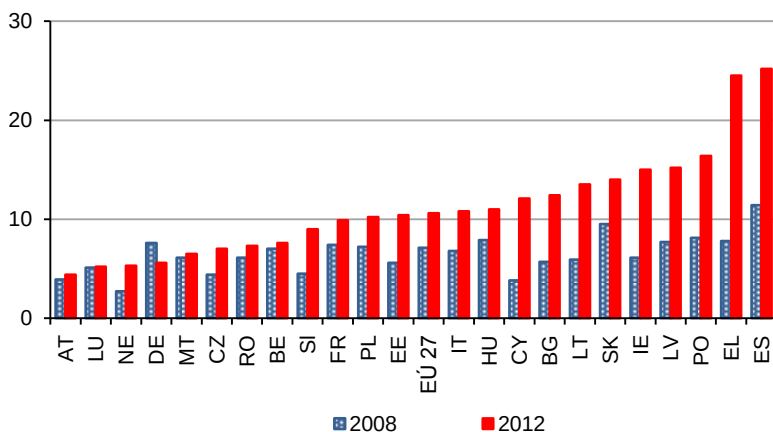
⁹² Kým pred rokom 2008 zo starých členských krajín dochádzalo k prenosu výroby do krajín s nižšími mzdovými nákladmi, čo malo vplyv na rast nezamestnanosti, v nových členských krajinách boli vytvárané pracovné miesta vďaka prenosu výroby z iných krajín a vytváraním dcérskych pobočiek a afiliácií veľkých medzinárodných spoločností.

nezodpovedá, naďalej je v etapách prípravy na povolania preferovanie humanitnej orientácie.

Nasledujúci graf dokumentuje vývoj nezamestnanosti v krajinách EÚ v roku odštartovania krízy a vývoj po štyroch rokoch. Slovensko patrí evidentne medzi tie krajiny EÚ, ktoré majú významné problémy s formovaním trhu práce nielen v dôsledku krízy.

Graf 7.1

Vývoj nezamestnanosti vo vybraných krajinách EÚ

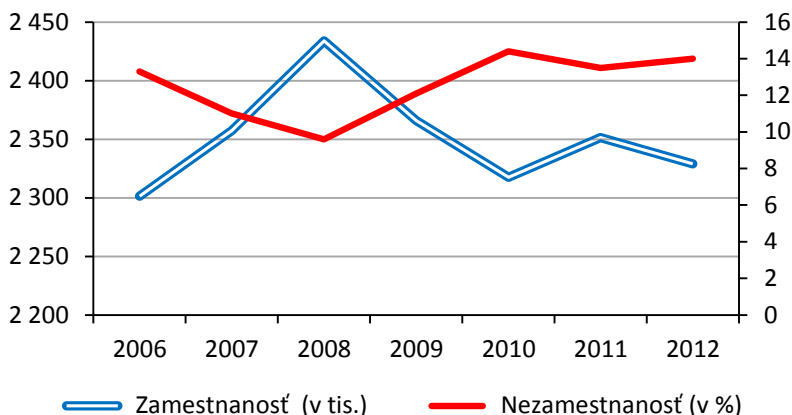
Prameň: Vlastné spracovanie na základe údajov Eurostatu.

Už pred krízou boli prijaté opatrenia, úzko súvisiace s tvorbou pracovných miest v krajinách EÚ. Realizácia Lisabonskej stratégie do roku 2010 však nenaplnila pôvodne formulované ciele z roku 2000. Preto je otázne, či sa pre realizáciu ďalších stratégií, ako Európa 2020 alebo energetická stratégia 20/20/20, dokážu vytvoriť zodpovedajúce podmienky a nájsť dostatočné finančné zdroje. Nie je totiž nereálne, že stratégia Európa 2020 zostane len teoretickou konštrukciou, veľmi vzdialenou od skutočného vývoja, nakoľko vo svojom základe sa pri jej tvorbe nepočítalo so systematickými následkami krízy po roku 2008. Nepočítala s nutnosťou riešiť dlhovú krízu, rozpočtovú krízu, zadlženosť obyvateľstva, podnikovej sféry a municipalít. Tiež nebola „nastavená“ tak, aby pomohla riešiť otázky, ktoré súvisia so starnutím

európskej populácie vo väzbe na vývoj polarizácie príjmov v spoločnosti. Ak teda stratégia Európa 2020 neobsahuje zložky, reagujúce na aktuálny vývoj závažných problémov, možno hovoriť o jej reálnosti? Je skutočne možné dosiahnuť predpokladanú mieru zamestnanosti ľudí v produktívnom veku v EÚ na úrovni 75 %? A za aký čas? A ako bude v tejto súvislosti postupovať Slovensko? Už od roku 1989 proces liberalizácie pôsobí na vývoj hospodárskej štruktúry, vykazujúcej smerovanie k monoštruktúre, s prevládajúcimi rozpormi formovania trhu práce. Nasledujúci graf udáva vývoj zamestnanosti a miery nezamestnanosti v SR v období krátko pred krízou a štyri roky od začiatku krízy.

G r a f 7.2

Vývoj zamestnanosti a miery nezamestnanosti v Slovenskej republike

Prameň: Vlastné spracovanie na základe údajov zo Slovstatu.

Pre súčasnú vysokú mieru nezamestnanosti na Slovensku a predpoklad pokračovania jej rastu v ďalšom období,⁹³ je charakteristická aj jedna z najvyšších hodnôt miery dlhodobej nezamestnanosti v krajinách EÚ. Nezamestnanosť vykazuje významné regionálne rozdiely, ktoré sa prejavujú vo

⁹³ Pretrvávajúce problémy s odbytom produkcie, zadlženosť podnikovej sféry a municipalít, obmedzené verejné finančné zdroje a slabá funkčnosť agentúr na podporu tvorby nových pracovných miest.

veľmi nízkej úrovni príjmov obyvateľstva v Prešovskom, Košickom a Banskobystrickom kraji. Problémový vývoj na trhu práce je poznačený prehlbovaním príjmovej diferenciácie aj medzi dôchodkami obyvateľstva mestských a vidieckych regiónov. Zmenšovanie významu poľnohospodárstva na tvorbe HDP a zamestnanosti sa v období transformácie premietlo do signifikantných problémov vidieka. Diverzifikácia poľnohospodárskej výroby v smere využívania produkčných a mimoprodukčných funkcií poľnohospodárstva sa nenaplnila podľa predpokladov. Nevytvoril sa dostatok pracovných miest ako náhrada za miesta, ktoré v poľnohospodárskej prvovýrobe a delimitačným procesom pri transformácii poľnohospodárskych podnikov zanikli. Využívanie štrukturálnych fondov EÚ v tomto ohľade tiež významnejšie nepomohlo. Finančné zdroje boli smerované takmer v plnej miere na podporu poľnohospodárskej produkcie, ale len minimálne na diverzifikačné programy pre vidiek a oblasť lesného hospodárstva. Súčasná úroveň dôchodkov vidieckeho obyvateľstva, nižšia oproti priemeru SR v dôsledku nižších priemerných miezd v sektore poľnohospodárstva, predstavuje dlhodobu nízku základ pre formovanie starobných dôchodkov na Slovensku. Neriešenie aktuálnych otázok vidieka, ktorých výsledkom je prepád príjmov vidieckeho obyvateľstva a celkovo nízka úroveň generovania príjmov z pracovnej činnosti, je jedným z najvážnejších národohospodárskych problémov. Predstavuje veľké riziko ďalšieho rastu chudoby, ktorý je v súčasnosti napríklad v jednotlivých okresoch Prešovského kraja zreteľný v podobe feminizácie chudoby. Je zarážajúce, že problémy slovenského vidieka nenachádzajú adekvátnu odozvu v podobe vládnych návrhov riešenia súčasného stavu, ani ako súčasť koncepcií rozvoja jednotlivých odvetví národného hospodárstva, ani v programových vyhláseniach ktorejkoľvek doteraz „fungujúcej“ vlády. Pozornosť dotýkajúca sa vidieka je len za sektor pôdohospodárstva, aj to nie s adekvátnym riešením v smere zabezpečenia nových pracovných miest na vidieku a rastu dôchodkovej úrovne jeho obyvateľstva. Vytvára sa dojem, že spotreba, ktorú realizujú domácnosti na vidieku svojimi príjmami, je dostatočná.⁹⁴

⁹⁴ Zistenie spotreby domácností roľníkov (ako istej reprezentatívnej časti vidieckeho obyvateľstva) zo štatistických sledovaní už nie je možné od roku 2006, kedy ŠÚ SR prestal vykazovať príjmy a spotrebu domácností roľníkov. Prečo?

Ani mestské regióny s vyššou úrovňou príjmov v porovnaní s vidiekom, v ktorých po roku 1989 došlo rozpadom trhov bývalých krajín RVHP k redukcii a zániku produkčných kapacít a kde privatizácia špecifickým spôsobom zasiahla niektoré regióny tak, že sa významným spôsobom zúžil pracovný trh, nemožno z pohľadu vývoja príjmovej stratifikácie obyvateľstva považovať za bezproblémové. Tu sa viac zviditeľňujú dopady krízy v podobe štrukturálnej nezamestnanosti. Slovenská ekonomika je v rámci tvorby HDP závislá na ekonomickej výkonnosti veľkých TNK a ďalších zahraničných spoločností, na ktoré sú viazané rôzne hierarchicky usporiadané domáce firmy. Stimulačný mechanizmus na „pritiahnutie“ zahraničných investorov, predstavujúcich významnejšiu tvorbu pracovných miest, je práve v krízovom období komplikovaný. Hľadanie prorastových faktorov slovenskej ekonomiky je len v menšej miere orientované na skutočnú podporu tvorby nových a udržanie existujúcich pracovných miest v podnikoch domácej proveniencie.

Mzdový vývoj a príjmová polarizácia

Z pohľadu formovania dôchodkov, ktoré by mali predstavovať rast dopytu na spotrebiteľskom trhu a prijateľnú mieru tvorby úspor, je aj v prípade Slovenska otázkou, či budú vznikať nové pracovné miesta, ktoré by nahradili zanikajúce, a tiež, aký bude charakter týchto pracovných miest. V podmienkach krízy sa stále výraznejšie ukazuje, že zanikajú pracovné miesta s vyššou kvalifikačnou náročnosťou (zvládnutie nových technológií) a vznikajú miesta s nižšou náročnosťou na kvalifikáciu, ktoré sú charakteristické nižšou mzdovou úrovňou. Uvedené sa následne premieta v celkovej stagnácii dôchodkovej úrovne väčšiny populácie. V záujme udržania pracovných miest dochádza v mnohých prípadoch k dohode o tzv. zdieľaní práce, alebo o rozdelení pracovného času. Problém generovania nízkej mzdovej úrovne sa tým však nevyrieši a prehlbovanie príjmovej polarizácie obyvateľstva pokračuje.

V tejto súvislosti je skutočne otázne, ako sa Slovensko postaví k zmenám vzťahu medzi potrebou ľudskej práce a technologickým posunom tak v oblasti trhu práce ako aj vo vzdelávaní. Ak sa berie do úvahy potreba kvalifikovanej pracovnej sily napríklad v oblasti IT za posledných 15 rokov, tak štvrtá generácia IT nevyžaduje zvyšovanie kvalifikačnej náročnosti.

Vybudovanie veľkých call centier a centier operujúcich v reálnom čase predstavuje špecifický druh služieb, ktoré sa nedopytujú po vysokej kvalifikácii, ani po odborných znalostiach. Odvetvie zdravotníctva môže tiež významne prispieť k tvorbe pracovných miest aj vzhľadom na starnutie európskej populácie. Ak je však závislé od vývoja verejných financií a príjmov obyvateľstva, ktoré sa majú zúčastniť na financovaní zdravotníckych služieb, určujúce je, aká je disponibilita príjmov obyvateľstva. Pokiaľ je „chudobné“, potom nemôžno očakávať, že fenomén starnutia populácie vytvorí tisíce nových pracovných miest, tak ako sa pôvodne uvažovalo. Nasledujúca tabuľka dokumentuje mzdový vývoj v jednotlivých odvetviach ekonomiky SR počas krízy.

T a b u ľ k a 7.6

Vývoj miezd v Slovenskej republike v odvetviach NH (rok 2006 = 100)

	2008	2010	2012
Národné hospodárstvo spolu	116,1	123,5	129,3
A Poľnohospodárstvo, lesníctvo a rybolov	119,7	122,6	131,9
B, C, D, E Priemysel spolu	114,3	123,6	133,3
B Ťažba a dobývanie	125,5	128,9	139,5
C Priemyselná výroba	114,5	123,7	133,4
D Dodávka elektriny, plynu, pary a studeného vzduchu	117,2	121,1	140,4
E Dodávka vody, čistenie a odvod odpadových vôd, odpady a služby odstraňovania odpadov	115,0	129,6	132,5
F Stavebníctvo	114,9	119,7	125,5
G Veľkoobchod a maloobchod; oprava motorových vozidiel a motocyklov	116,9	118,9	121,7
H Doprava a skladovanie	114,6	117,2	121,3
I Ubytovacie a stravovacie služby	111,4	108,2	109,9
J Informácie a komunikácia	.	.	.
K Finančné a poisťovacie činnosti	111,5	113,8	132,4
L Činnosti v oblasti nehnuteľností	113,6	116,8	117,0
M Odborné, vedecké a technické činnosti	115,2	121,5	120,8
N Administratívne a podporné služby	118,9	128,7	115,5
O Verejná správa a obrana; povinné sociálne zabezpečenie	116,4	124,5	125,5
P Vzdelávanie	117,0	128,6	133,1
Q Zdravotníctvo a sociálna pomoc	129,8	142,4	157,1
R Umenie, zábava a rekreácia	119,5	127,9	135,2
S Ostatné činnosti	116,9	119,8	120,2

Prameň: Vlastné spracovanie na základe údajov z Eurostatu.

Vývoj mzdovej úrovne, za jednotlivé odvetvia ekonomiky Slovenska v sledovanom období, dokumentuje najvyšší nárast za zdravotníctvo. V tomto sektore boli mzdy dlhodobo podhodnotené a situácia sa začala meniť reagovaním kompetentných orgánov štátu až v dôsledku organizovaných protestných aktivít zamestnancov nemocníc. Podobná situácia je aj v sektore vzdelávania. Mzdy za uvedené odvetvia, aj napriek ich podstatnému zvýšeniu, dosahujú iba 46 % a 41 % úrovne miezd za najlepšie mzdovo ohodnotené odvetvie (finančné a poisťovacie činnosti). Mzdová úroveň za produkčné odvetvia, ako priemysel, poľnohospodárstvo a stavebníctvo, predstavujú len 51 %, 38 % a 37 % úrovne miezd za finančné a poisťovacie služby. V odvetviach služieb, s prevažujúcou účasťou zahraničných spoločností, ako sú finančné a poisťovacie činnosti, informácie a komunikácia, tiež dodávka elektriny a plynu, sú v rámci ekonomiky mzdové hladiny najvyššie. Charakteru problémového vývoja slovenskej ekonomiky však veľmi dobre odpovedá mzdový vývoj a úroveň miezd za odvetvie ubytovacie a stravovacie služby (30,8 % úrovne miezd finančných a poisťovacích služieb), kedy napäté rozpočty domácností zásadne obmedzujú využívanie týchto služieb a priemerná mzdová úroveň v tomto odvetví klesá. Prejavom atrofovaného prístupu ku kultúre je výška priemernej mzdy za odvetvie umenia (38 % úrovne miezd finančných a poisťovacích služieb). Mimoriadne úzky manévrovací priestor pre využívanie rekreačných služieb, ako dôsledok všeobecne nízkej príjmovej úrovne väčšiny domácností, vedie k veľmi nízkemu priemernému mzdovému ohodnoteniu v oblasti rekreačných služieb. Všeobecne nízko nastavená úroveň pracovných príjmov obyvateľstva, v súvislosti s budúcnosťou, umožňuje len formovanie nižšej hladiny starobných dôchodkov. Tieto však, osobitne v podmienkach celkového starnutia európskeho obyvateľstva, majú rastúci význam v segmente celkovej spotreby.

Aj v období krízy určujú vývoj starobných dôchodkov mzdy, na ktorých rast či pokles sú starobné dôchodky stále naviazané. Ak bol v období krízy zaznamenaný rast priemernej mzdy, tak aj kvôli tomu, že do riadneho a predčasného starobného dôchodku odišli v prevažnej miere nízko kvalifikované pracovné sily s relatívne nižšími mzdami. Relatívny rast miezd v národnom hospodárstve spôsobil následne rast starobných dôchodkov (ktoré boli zvýšené tak z dôvodu rastu priemernej mzdy ako aj rastu inflácie).

Rastúca nezamestnanosť mala negatívny vplyv na úroveň novopriznaných riadnych i predčasných starobných dôchodkov. Osoby s dlhším obdobím nezamestnanosti pred skončením aktívneho pracovného pôsobenia, v snahe zabezpečiť si prostriedky na živobytie, využívajú inštitút predčasného dôchodku.⁹⁵ Oproti roku 2009 poklesli novopriznané predčasné dôchodky v roku 2010 o 2,38 % a v roku 2011 o 2,91 %. Nasledujúca tabuľka detailne informuje o vývoji riadnych a predčasných starobných dôchodkov v období 2009 až 2011.

T a b u ľ k a 7.7

Vývoj riadnych a predčasných starobných dôchodkov v Slovenskej republike

		2009	2010	2011
Starobný dôchodok (SD)	euro	339,7	352,5	362,0
	index	100,0	103,8	106,6
Novopriznaný starobný dôchodok	euro	368,0	341,0	378,0
	index	100,0	92,7	102,7
Predčasný starobný dôchodok	euro	350,6	367,0	357,6
	index	100,0	104,7	102,0
Novopriznaný predčasný starobný dôchodok	euro	378,0	369,0	367,0
	index	100,0	97,6	97,1
Priemerná mzda (PM)	euro	744,5	769,0	786,0
Miera náhrady: (SD)/(PM)	%	45,6	45,8	46,1

Prameň: Vlastné spracovanie na základe údajov zo Štatistických ročeniek z oblasti dôchodkového poistenia (Sociálna poisťovňa).

Ak v roku 2010 podiel nezamestnaných z celkového počtu ľudí, ktorým bol priznaný predčasný starobný dôchodok, predstavoval len 8,3 %, v roku 2011 vzrástol na 34,9 % a dokonca v roku 2012 až na 43,6 %.

Celková úroveň príjmov a príjmová stratifikácia slovenského obyvateľstva aj podľa Pauhofová, I. (2013; 2012a; 2012b; 2011; 2010), nepredstavuje dostatočný manévrovací priestor pre želaný rast spotreby a zásadnejšie zmeny v oblasti úspor v nasledujúcom období. Ďalší vývoj bude

⁹⁵ Podľa údajov Sociálnej poisťovne, priemerná doba nezamestnanosti ľudí v čase do dvoch rokov pred priznaním predčasného starobného dôchodku predstavuje tak u mužov, ako aj žien, v priemere 14 mesiacov.

charakteristický pokračovaním prehlbovania príjmovej diferenciácie nielen v oblasti pracovných príjmov, ale aj v oblasti starobných dôchodkov, špeciálne na regionálnej úrovni. Všetky, aj skôr dotknuté súvislosti, sa vo významnej miere budú týkať regiónov, v ktorých sú problémy s dlhodobou nezamestnanosťou a regiónov s malou schopnosťou udržania nových pracovných miest. Dlhodobé problémy formovania trhu práce z regionálneho pohľadu sú kumulované strednodobými problémami rastu nezamestnanosti vo väzbe na krízu. Pokiaľ sa nepodarí zvrátiť tento stav, sú akékoľvek očakávania zvýšenia spotreby zo strany obyvateľstva pre zabezpečenie ekonomického rastu nereálne.

Spotreba obyvateľstva

Slovenská populácia sa v oblasti spotreby vydala na cestu konvergenie výdavkových štruktúr k štruktúram výdavkov obyvateľstva ekonomicky vyspelej časti EÚ. Odštartovaním liberalizačného a demokratizačného procesu sa postupnou transformáciou štruktúr slovenskej ekonomiky začali príjmy obyvateľstva zvyšovať aj reálne. Z unifikovaných príjmov a takmer unifikovanej spotreby nastal posun k diferencovanej štruktúre spotreby na základe rastu rozdielov v príjmoch spoločenských skupín obyvateľstva. Aj keď vývoj nebol bezproblémový, bolo možné registrovať, že štruktúra spotrebných výdavkov jednotlivých skupín obyvateľstva sa v niektorých rysoch začína podobať štruktúre výdavkov na spotrebu v západných krajinách EÚ. Klesá podiel výdavkov za potravinársky tovar a rastie podiel výdavkov za bývanie, dopravu, zdravotnícke služby, rekreáciu a vzdelávanie. Nie vo všetkých skupinách obyvateľstva však dochádza k približovaniu spotrebných štruktúr a nie za všetky regióny Slovenska sú zaznamenané výraznejšie posuny. Dôvodom je vývoj vzťahu medzi úrovňou spotrebiteľských cien rôznych tovarov a služieb a príjmovou úrovňou obyvateľstva v „chudobných“ regiónoch. Kým v roku 1991 ovplyvnila cenová liberalizácia ešte stále všeobecne nízku úroveň príjmov obyvateľstva (prudký pokles reálnych príjmov), postupne sa príjmová úroveň zvyšovala, diferencovane za spoločenské skupiny a v jednotlivých regiónoch. K najvýraznejším zmenám v príjmoch a spotrebe dochádzalo v skupine SZČO a v skupine zamestnancov, predovšetkým v Bratislavskom kraji. Aj skupina domácností dôchodcov bola

v počiatočných fázach transformácie dobre príjmovovo disponovaná. Proces privatizácie sa premietol v akcelerovaní vývoja cien kľúčových komodít, ako energia, plyn, teplo, a taktiež sa postupne zvyšovala cenová úroveň za dopravu a lieky. Tento vývoj, pri pretrvávajúcej nízkej príjmovej úrovni väčšiny slovenskej populácie, viedol k vážnym zmenám v spotrebe vo fyzických jednotkách, čo znamená, že štruktúra výdavkov zostávala na povrchu len veľmi málo zmenená, ale veľká časť domácností obmedzovala fyzické množstvo tovarov a služieb dennej potreby.

Podľa Pauhofová, I. (2005) sa do roku 2004 formovala štruktúra výdavkov obyvateľstva v smere konvergenencie k štruktúram podobným v západných krajinách EÚ, najmä v oblasti výdavkov za potraviny, v dôsledku poklesu ich cenovej úrovne a širokej škály substitučných potravinárskych tovarov. Po roku 2004 sa výdavková štruktúra za jednotlivé spoločenské skupiny relatívne stabilizovala. Očakávania rastu cien, v súvislosti so vstupom Slovenska do EÚ v roku 2009, sa výraznejšie vo výdavkovej štruktúre domácností neprejavili, iba mierne sa dotkli domácností dôchodcov a zamestnancov v istom zvýšení podielu výdavkov za potraviny a bývanie. Krízové podmienky sa na Slovensku začali prejavovať neskôr ako v starej skupine členských krajín EÚ, a neskôršie sa tiež, v súvislosti s rastom nezamestnanosti, prejavil pokles podielu príjmov z pracovnej činnosti na celkových príjmoch domácností. Následne sa tento vývoj premietol aj v štruktúre spotrebných výdavkov, výrazne diferencovane v regionálnom priemete.

Následujúca tabuľka o štruktúre čistých peňažných príjmov a výdavkov podľa prednostu domácnosti umožňuje nielen pohľad na rozdiely vo výdavkovej štruktúre medzi jednotlivými spoločenskými skupinami domácností, ale tiež sledovať zmeny v správaní jednotlivých skupín domácností, ku ktorým v období krízy doteraz došlo. Vzhľadom na veľmi nízku úroveň príjmov aj naďalej možno za domácnosti dôchodcov pozorovať vysoký podiel výdavkov za potraviny, nápoje, a hlavne za bývanie, spolu predstavujú 53,2 % z celkových výdavkov. V krízovom období rastie podiel ich výdavkov za bývanie, zdravie, dopravu, poštu a telekomunikácie. Starnutie slovenského obyvateľstva a celkovo zvyšujúci sa počet starších má v budúcnosti predstavovať významný segment spotrebiteľského trhu. Tak aspoň o tom hovorí koncepcia striebornej ekonomiky.

Tabuľka 7.8

Štruktúra čistých peňažných príjmov a výdavkov v SR podľa prednostu domácnosti

	2008				2011			
	Spolu	Zamestnanec	SZČ	Dôchodca	Spolu	Zamestnanec	SZČ	Dôchodca
Čisté peňažné príjmy spolu	100	100	100	100	100	100	100	100
Zo zamestnania	55,48	75,27	22,17	14,36	51,64	75,16	23,02	11,67
Z podnikania	11,39	2,59	63,08	1,64	12,45	2,93	61,53	1,61
Sociálne príjmy	25,93	13,62	10,92	79,81	30,57	15,35	12,80	84,19
Ostatné peňažné príjmy	7,19	8,52	3,84	4,19	5,34	6,56	2,65	2,53
Čisté peňažné výdavky spolu	100	100	100	100	100	100	100	100
Potraviny a nápoje	21,95	20,69	21,07	26,47	21,80	20,45	19,74	26,15
Alkohol, tabak	2,55	2,51	2,46	2,60	2,91	2,85	2,70	2,90
Odievanie, obuv	5,88	6,13	7,24	3,90	5,29	5,42	6,71	3,74
Bývanie, voda, elektrina, plyn	19,54	18,03	16,40	26,75	20,21	18,43	16,79	27,21
Nábytok, údržba bytu	4,78	4,62	4,29	5,80	3,78	3,62	3,75	4,45
Zdravie	2,68	2,24	2,18	4,54	2,90	2,46	2,03	4,87
Doprava	7,78	8,35	9,83	4,57	7,96	8,92	8,66	4,67
Pošty a telekomunikácie	5,05	5,17	5,77	3,98	5,24	5,31	5,69	4,42
Rekreácia a kultúra	7,07	7,56	7,60	5,37	7,02	7,22	8,44	6,10
Vzdelávanie	0,47	0,53	0,67	0,15	0,39	0,42	0,74	0,08
Hotely, kaviarne	5,06	6,16	4,65	1,82	5,36	6,62	5,44	2,20
Rozličné tovary a služby	6,48	6,91	6,93	4,67	6,50	7,11	6,88	4,82
Ostatné čisté výdavky	10,71	11,10	10,90	9,38	10,64	11,17	12,42	8,41

Prameň: Vlastné spracovanie na základe údajov z publikácií ŠÚ SR „Príjmy, výdavky a spotreba súkromných domácností SR“.

Naplnenie očakávaní v zmysle striedanej ekonomiky je reálne v tých krajinách EÚ, kde je príjmová úroveň domácností dôchodcov rádo vyššia ako na Slovensku, ich bohatstvo vo forme úspor a nehnuteľností tiež. Aj keď situácia reálneho starnutia na Slovensku prichádza do úvahy približne o 20 rokov, je mimoriadne závažným fakt, že súčasná úroveň pracovných príjmov a problémy s nezamestnanosťou vytvárajú predpoklad generovania len nízkej, resp. nižšej ako v súčasnosti, úrovne starobných dôchodkov v budúcnosti. Preto domnievať sa, že príjmy dôchodcov na Slovensku budú v budúcnosti „súťažiť“ s príjmami dôchodcov napríklad v Nemecku, Anglicku, či Rakúsku, je vysoko nereálne.

K výdavkovej štruktúre domácností v západných ekonomikách sa najviac približuje štruktúra výdavkov domácností SZČ.⁹⁶ Podiel príjmov z podnikania a zamestnania na celkových príjmoch sa počas krízy významnejšie nemení, znižuje sa podiel výdavkov za potraviny, nápoje, rastie podiel výdavkov za bývanie, rekreáciu, kultúru, hotely, kaviarne a vzdelávanie.

Vo výdavkovej štruktúre domácností zamestnancov predstavuje podiel výdavkov za potraviny, nápoje a bývanie spolu 38,7 % z celkových spotrebných výdavkov, čo je iba o 1,1 % viac ako za domácnosti SZČ. Rozdiel je však v podiele sociálnych príjmov na celkových príjmoch, vyšší za domácnosti zamestnancov. Znamená to, že ide o istú variabilnú dávku v rozpočte domácností zamestnancov, ovplyvňujúcu štruktúru spotreby v krátkodobom časovom horizonte. V období krízy klesol podiel výdavkov za odev, obuv, údržbu bytu, taktiež rekreáciu, kultúru a vzdelávanie. Zvýšil sa podiel výdavkov na bývanie, zdravie, dopravu, hotely a kaviarne. Nejde o takú veľkú napätosť rozpočtov domácností ako v prípade dôchodcov, ale isté signály všeobecného zhoršovania situácie je možné postrehnúť.

Nasledujúce dve tabuľky detailnejšie približujú spotrebiteľské správanie sa domácností podľa štruktúry ich príjmov a výdavkov, poskytujú bázu pre komparáciu výdavkovej štruktúry podľa pracujúcich a nezamestnaných, stojacich na čele domácnosti a podľa počtu detí v domácnosti. Je zrejmé, že v spotrebe domácností je určujúcou úroveň a stabilita príjmov.

⁹⁶ Samostatne zárobkovo činní.

Tabuľka 7.9

Štruktúra čistých peňažných príjmov a výdavkov v SR podľa ekonomickej aktivity prednostu domácnosti

	2008			2011		
	Ekonomicky aktívny	Pracujúci	Nezamestnaný	Ekonomicky aktívny	Pracujúci	Nezamestnaný
Čisté peňažné príjmy spolu	100	100	100	100	100	100
Zo zamestnania	65,11	65,48	25,78	62,73	63,56	40,75
Z podnikania	13,68	13,74	6,82	15,57	15,90	6,75
Sociálne príjmy	13,41	13,12	44,32	15,69	14,82	38,56
Ostatné peňažné príjmy	7,80	7,66	23,08	6,01	5,71	13,93
Čisté peňažné výdavky spolu	100	100	100	100	100	100
Potraviny a nápoje	20,83	20,76	28,35	20,53	20,29	25,86
Alkohol, tabak	2,52	2,51	3,56	2,88	2,83	4,04
Odievanie, obuv	6,34	6,33	6,96	5,65	5,74	3,38
Bývanie, voda, elektrina, plyn	17,82	17,73	26,18	18,35	18,06	25,03
Nábytok, údržba bytu	4,56	4,56	4,81	3,62	3,64	3,06
Zdravie	2,22	2,23	1,77	2,35	2,36	2,25
Doprava	8,58	8,62	4,66	8,81	8,86	7,56
Pošty a telekomunikácie	5,28	5,28	5,32	5,44	5,40	6,49
Rekreácia a kultúra	7,54	7,57	5,02	7,34	7,47	4,25
Vzdelávanie	0,55	0,56	0,21	0,48	0,49	0,19
Hotely, kaviarne	5,87	5,89	4,63	6,25	6,35	3,91
Rozličné tovary a služby	6,88	6,91	4,09	7,01	7,06	5,77
Ostatné čisté výdavky	11,00	11,07	4,45	11,30	11,43	8,21

Prameň: Vlastné spracovanie na základe údajov z publikácií ŠÚ SR „Príjmy, výdavky a spotreba súkromných domácností SR“.

Tabuľka 7.10

Štruktúra čistých peňažných príjmov a výdavkov v SR podľa počtu detí v domácnosti

	2008					2011				
	Bez detí	S deťmi	1 dieťa	2 deti	3 a viac	Bez detí	S deťmi	1 dieťa	2 deti	3 a viac
Čisté peňažné príjmy spolu	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Zo zamestnania	45,80	63,06	65,62	63,98	53,46	42,38	59,70	60,92	61,37	51,40
Z podnikania	7,51	14,43	11,66	14,71	21,06	7,44	16,82	15,76	16,66	20,02
Sociálne príjmy	40,26	14,72	14,60	13,86	17,58	45,45	17,61	17,77	16,26	21,35
Ostatné peňažné príjmy	6,43	7,79	8,12	7,45	7,91	4,73	5,87	5,55	5,70	7,23
Čisté peňažné výdavky spolu	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Potraviny a nápoje	22,60	21,44	18,22	0,68	24,45	23,02	20,80	20,11	20,93	22,14
Alkohol, tabak	2,72	2,42	2,55	2,28	2,46	3,28	2,61	2,66	2,63	2,40
Odievanie, obuv	5,25	6,38	6,29	6,58	6,00	4,62	5,85	5,48	5,97	6,39
Bývanie, voda, elektrina, plyn	22,39	17,30	18,92	16,40	15,57	23,76	17,33	17,43	17,78	15,76
Nábytok, údržba bytu	5,25	4,41	5,06	4,05	3,71	4,08	3,53	4,20	2,89	3,77
Zdravie	3,42	2,09	2,16	2,02	2,10	3,64	2,30	2,14	2,50	2,08
Doprava	7,54	7,97	8,72	7,63	6,95	6,13	9,44	10,77	8,55	8,78
Pošty a telekomunikácie	4,53	5,45	5,49	5,47	5,30	4,92	5,51	5,66	5,48	5,24
Rekreácia a kultúra	6,28	7,70	7,59	8,51	5,51	6,76	7,23	7,33	7,03	7,57
Vzdelávanie	0,17	0,70	0,44	0,87	0,91	0,14	0,59	0,51	0,59	0,74
Hotely, kaviarne	3,98	5,91	5,51	6,12	6,40	4,21	6,30	5,85	6,73	6,13
Rozličné tovary a služby	5,78	7,03	6,92	7,01	7,41	5,74	7,11	7,23	7,26	6,38
Ostatné čisté výdavky	10,09	11,20	9,70	11,89	13,23	9,69	11,41	10,62	11,65	12,62

Prameň: Vlastné spracovanie na základe údajov z publikácií ŠÚ SR „Príjmy, výdavky a spotreba súkromných domácností SR“.

To, že výška príjmu je kľúčovou pre rozhodovanie sa v oblasti spotreby, dokumentujú jednoznačné diferencie pri porovnávaní výdavkovej štruktúry domácností podľa pracujúcej, alebo nezamestnanej osoby na čele. V domácnostiach s nezamestnanou osobou na čele predstavuje podiel na výdavkoch za potraviny, nápoje a bývanie až 51 % z celkových výdavkov. V domácnostiach so zamestnaným na čele je to iba 38,3 %. Kríza sa v spotrebiteľskom správaní týchto domácností prejavila tak, že v domácnostiach s nezamestnaným na čele došlo k poklesu výdavkov za potraviny, nápoje, bývanie, zásadný pokles výdavkov za obuv a odievanie, rekreáciu a kultúru. Naproti tomu sa zvýšil podiel výdavkov za zdravie, poštu a telekomunikácie a zvlášť za dopravu. V domácnostiach na čele s pracujúcou osobou sa vplyvom krízových podmienok (vrátane rastu cien a stagnácie miezd) zvýšil podiel výdavkov za bývanie a zdravie, pričom ide len o mierne prírastky, väčšie sú v prípade podielu výdavkov za hotely a kaviarne. Obligatorné výdavky, ktoré súvisia s počtom detí v domácnosti, v období krízy zvyšujú napätosť jednotlivých rozpočtov. Na jednej strane sa na tom podieľa všeobecne nízka úroveň príjmov (aj po započítaní dávok na dieťa), na druhej strane je významným determinantom spotreby vývoj cien v relevantných kategóriách tovarov a služieb. Zvlášť problematická situácia sa ukazuje vo výdavkovej štruktúre domácností s 2 deťmi, ktoré predstavujú najčastejší typ domácností na Slovensku.

Na dokreslenie kritickej situácie formovania dôchodkovej úrovne obyvateľstva a súvislostí spotreby domácností je možné použiť údaje z nasledujúcej tabuľky. Táto udáva regionálny priemerný počet chudoby na báze mediánu.

T a b u ľ k a 7.11

Počet osôb pod hranicou chudoby (60 % mediánu) podľa krajov SR, v tisícoch

	SR	BA	TT	TN	NT	ZA	BB	PO	KE
2008									
Počet osôb	587,6	42,5	38,2	59,2	91,2	71,7	88,1	109,4	87,1
Podiel osôb	10,9	6,9	6,9	9,9	12,9	10,3	13,5	13,6	11,2
2011									
Počet osôb	700,1	42,9	52,5	54,5	103,2	75,5	100,9	164,3	106,9
Podiel osôb	13,0	7,2	9,5	9,2	14,8	11,0	15,3	20,2	13,5

Prameň: ŠÚ SR, EÚ SILC – Zisťovanie o príjmoch a životných podmienkach domácností v SR.

Z predchádzajúcej tabuľky je viac ako zreteľný nárast celkového počtu osôb pod hranicou chudoby na Slovensku. Doteraz len pár rokov trvajúca kríza sa premietla v zásadnom náraste počtu osôb ohrozených rizikom chudoby a až v extrémnej podobe v Prešovskom kraji. Už bolo spomenuté, že v tomto regióne sa dlhodobo nedarí riešiť otázky trhu práce a nastavenie sociálnej politiky do istej miery deformuje veľkú časť prostredia a obyvateľstva v ich sklone pracovať. V tejto súvislosti je potrebné uviesť, že ide o 6 a viac členné domácnosti, ktorých sa to týka najviac. Problémy s nárastom počtu obyvateľstva ohrozeného chudobou sa dotýkajú aj Košického a Trnavského kraja. Za sledované obdobie poklesol počet i podiel osôb pod hranicou chudoby, ktorí žili samostatne; v ostatných typoch domácností sa počet osôb ohrozených chudobou zvýšil, najviac v trojčlenných domácnostiach. Údaje z nasledujúcej tabuľky podčiarkujú predchádzajúce tvrdenia o kritickom stave slovenských domácností z pohľadu počtu detí v domácnosti. Najväčší počet osôb ohrozených rizikom chudoby žije v domácnostiach s 2 deťmi, o ktoré sa stará 1 dospelý. O tom, že ide o ďalšie konzekvencie súvisiace s tzv. výchovou detí v neúplných rodinách, nie je pochyb. Aj takéto podoby majú dôsledky zmien po roku 1989.

Tabuľka 7.12

Počet osôb pod hranicou chudoby (60 % mediánu) podľa počtu detí v domácnosti

	Bez detí	1 dieťa	2 deti	3 deti	4 deti	5 a viac
2008						
Počet osôb	154 849	100 023	138 184	100 969	37 489	45 102
Podiel osôb	7,5	8,1	10,2	24,2	33,5	59,0
2011						
Počet osôb	184 622	135 030	180 816	98 671	23 076	77 844
Podiel osôb	7,9	11,2	14,1	26,7	28,2	61,0

Prameň: ŠÚ SR, EÚ SILC – Zisťovanie o príjmoch a životných podmienkach domácností v SR.

Záverom možno konštatovať, že kríza prináša prehľbovanie problémov, s ktorými sa slovenská ekonomika dôsledne nevyrovnala v rámci transformačného procesu po roku 1989. Udržanie domácej spotreby na strane domácností, resp. jej istý rast, bude závislý od zmeny prístupu a jej intenzity

k tvorbe nových pracovných miest a udržania existujúcich. Táto zmena predpokladá výraznejšiu orientáciu na využitie regionálneho potenciálu Slovenska, na zmenu stimulačných nástrojov pre domácu podnikateľskú sféru a na zmenu podstatnej časti nástrojov sociálnej politiky. V každom odvetví slovenskej ekonomiky sa nachádza priestor pre podporu domácich podnikateľských aktivít, je však nevyhnutné, aby to nebola podpora záujmových skupín. Aj keď štát prichádza o možnosť plnenia niektorých svojich funkcií, jeho úloha v rámci regionálneho rozvoja je podstatná a nachádza sa aj v podobe príprav veľkých projektov v oblasti zdravotníctva, spolu s podporou rozvoja vidieka. Široký a otvorený európsky priestor totiž umožňuje prepojenie zdravotných a penzijných systémov, čím sa otvára potenciál pre účasť pri riešení starnutia európskej populácie. Ide o možnosť vytvorenia veľkého počtu pracovných miest v sektore zdravotníckych a ďalších podporných služieb v územiach Slovenska s unikátnym prírodným potenciálom, priamo vo väzbe na možnosti regionálnej ponuky poľnohospodárstva, potravinárstva a cestovného ruchu. Ide o proces dlhodobý, spojený aj so zmenami v oblasti vzdelávania. Vyžaduje významné finančné zdroje, čo isto zmení aj pohľad na zadlženosť Slovenska, špeciálne v súčasnosti, keď je široko diskutovaná otázka: rast či úsporné opatrenia?

8. JE EURÓPSKA ÚNIA PRIPRAVENÁ NA GLOBÁLNE VÝZVY?

Odpovede na otázky pripravenosti EÚ na globálne výzvy sa nachádzajú vo viacerých rovinách vývoja globálnej spoločnosti. Medzi základné patria tie, ktoré sú v oblasti príjmovej polarizácie, globálnej spotreby a kontrolovanej spoločnosti. Z pohľadu EÚ je v tejto súvislosti mimoriadne dôležité strategické smerovanie v oblasti energetickej bezpečnosti a zabránenie sociálnemu nultiu v spoločnosti vo väzbe na krízové podmienky.

V súčasnosti sa tieto odpovede zviditeľňujú i pri vytváraní podmienok „spustenia“ euroatlantickej zóny voľného obchodu, napríklad v otázkach ako bude chápaný trvalý euroval.

Ako bude chápaný subvenčný nákup dlhopisov problémových krajín? Ako nástroj konkurencieschopnosti, ktorý je vo väzbe na USA neoprávnený? Nedôjde zo strany USA k tlaku, aby prostriedky na sanáciu národných ekonomík neboli poskytované, lebo porušujú rovnosť podmienok pre európske a americké subjekty? Dôjde k prehodnoteniu celkovej sústavy investičných stimulov, aby sa vo väzbe na tieto subjekty vytvorili rovnaké pravidlá? Ako sa pristúpi k subvencovaniu, ktoré je v USA v agrárnom sektore väčšie ako je v EÚ? Zvýši sa subvencovanie v EÚ na úroveň USA? Zvýši sa subvencovanie exportu, použijú sa podporné systémy typické pre USA a ich podniky? Alebo sa bude používať odlišný systém a štandardy platné pre EÚ a odlišný systém pre USA?

Tieto otázky sú predmetom vyváženého fungovania zóny voľného obchodu. Pokiaľ bude prinášať výhody iba pre jednu stranu, bude len otázkou času kedy, vzhľadom na krízové procesy, dôjde k tlaku na prehodnotenie charakteru bezcolnej zóny. Americká strana sľubuje, že prínosom bezcolnej zóny bude polpercentný nárast HDP za predpokladu bezproblémového vývoja vzájomných vzťahov EÚ a USA.

Podstatným tak pre EÚ, ako aj pre USA, je vplyv zóny voľného obchodu na vývoj zamestnanosti. V USA sa odhaduje, že kľúčovým faktorom tvorby a rastu zamestnanosti by mohlo byť rozvinutie ťažby bridlicového plynu a ropných pieskov v Kanade. Tieto oblasti by mohli postupne vytvoriť až 3 milióny pracovných miest a priniesť celkový nárast zisku na úrovni približne

500 mld. USD.⁹⁷ Otázkou je, či uvedené môže byť základom obnovenia trvalejšieho hospodárskeho rastu a či získavanie lacnejšej energie bude znamenať i zvýšenie konkurencieschopnosti americkej produkcie. Aj EÚ v rámci liberalizácie energetického trhu vychádzala z toho, že sa dosiahne pokles cien energií tak pre podnikateľský sektor, ako aj pre obyvateľstvo. Zvýši sa spotreba tovarov, ďalších služieb a konkurencieschopnosť podnikateľskej sféry vo väzbe na zníženie nákladov na energie. Proces liberalizácie európskeho i amerického⁹⁸ energetického trhu sa však z tohto pohľadu javí rozporuplným. Nie je jasné čo je čistý prínos a čo je čistý náklad týchto procesov.

Stratégia posilnenia lacných energií nadobúda úplne inú dimenziu, pokiaľ je spojená so stratégiou reindustrializácie, ktorú americká vláda nedávno začala. Predpokladá sa návrat kľúčových sofistikovaných odvetví priemyslu s vysokou pridanou hodnotou z Ázie do USA. Spolu s lacnejšou energiou možno hovoriť o výraznom zvýšení konkurencieschopnosti aspoň časti americkej produkcie, čo by malo dopad nielen na zmenšenie deficitu zahraničnoobchodnej bilancie, ale i na potrebu externých zdrojov. Európska únia vychádza z inej stratégie. Chce diverzifikovať energetické zdroje a v spolupráci s Japonskom sa chce podieľať na ťažbe metánových klatrátov z morského dna. Kým ťažba bridlicového plynu v USA expanduje, Japonci dosiahli úspechy pri experimentálnej ťažbe a je potrebné čakať 3 až 5 rokov, než sa objem ťažby klatrátov významnejšie prejaví na poklese cien energie v EÚ. Pôvodné energetické koncepcie, súvisiace napríklad s výstavbou solárnych elektrární a s výrobou kvapalného plynu v Líbyi a dovoze do EÚ, sa v dôsledku prevratu v Líbyi ukazujú zatiaľ ako nerealizovateľné. Znamená to, že EÚ v krátkom časovom horizonte nedokáže znížiť ceny energií ani pre obyvateľstvo, ani pre podnikateľský sektor a bude nútená voľiť stratégiu konkurencieschopnosti iným smerom. Problémom je, že pokiaľ nedôjde k vnútornej zmene štruktúry výdavkov obyvateľstva, nemožno počítať s výrazným zvýšením domácej spotreby. Pokiaľ by došlo k zvýšeniu účinnosti

⁹⁷ Ťažba bridlicového plynu by mohla významným spôsobom prispieť k rozvoju oceliarskeho, strojárstva a dopravných systémov.

⁹⁸ Je obtiažne stanoviť, čo všetko urobila liberalizácia energetického trhu napríklad v Kalifornii, vo väzbe na mohutné subvencovanie výroby biopalív.

energetiky vo väzbe na podnikateľský sektor, je možné očakávať, že hlavným centrom pozornosti EÚ sa stane stratégia stredných nemeckých firiem, ktoré ako jediné dokázali obstáť v kríze a vytvárajú približne 50 % nemeckého exportu.⁹⁹

Problémy zamestnanosti, prehlbovanie príjmovej polarizácie, hľadanie spôsobov a zdrojov na zvrátenie súčasného status quo

Podstatnou odpoveďou na globálne výzvy by mala byť aj realizácia Stratégie EÚ 2020, ktorá je primárne založená na tvorbe pracovných miest a na podpore konkurencieschopnosti cestou vedy a vzdelávania. Lisabonská stratégia z roku 2000 mala v čase vrcholnej konjunktúry vytvoriť 18 miliónov pracovných miest, v skutočnosti vytvorila približne 4 milióny. Stratégia 2020 by vo väzbe na zvýšenie zamestnanosti na úroveň 75 % potenciálnych zdrojov, mala podporiť vytvorenie 14 miliónov pracovných miest. Treba podotknúť, že ide o obdobie globálnej krízy, redukcie objednávok verejného sektora, zásadnej optimalizácie zamestnanosti v podnikateľskej sfére a celkového nárastu problémov v národných ekonomikách. Preto bude riešenie zamestnanosti v tomto období neporovnateľne zložitejšie a rast konkurencieschopnosti cestou investícií do vedy, výskumu a vzdelávania je skôr dlhodobý pôsobiaci faktor. Veda a výskum, než dokončí aplikačné podoby a reálne výsledky budú využité v praxi, predstavuje obdobie 3 až 7 rokov. Priamy dopad na zamestnanosť sa pohybuje v časovom horizonte 5 až 8 rokov. To znamená, že predpokladaný rast zamestnanosti je, vzhľadom aj na možné optimálne pôsobenie vedy a výskumu, nereálny. Prípadne sa posúva do viac vzdialeného časového obdobia.

⁹⁹ Ide o sofistikovanú malosériovú výrobu vo väzbe na komunikáciu so zákazníkmi, s vysokou pridanou hodnotou a vysokou kvalitou vo výrobe. Zatiaľ možno konštatovať, že tento druh výroby by nekolidoval s reindustrializáciou v USA. Pokiaľ by sa uskutočnilo smerovanie v týchto dvoch skupinách reindustrializačných firiem, je možné dosiahnuť multiplikačné pozitívne pôsobenie vývoja v EÚ aj v USA. Mohlo by to mať zásadný dopad na zamestnanosť a na celkovú konkurencieschopnosť EÚ. Problém je, či nedôjde k postupnej zmene kurzu a ku konfrontačnému stretu medzi odvetviami, ktoré majú zabezpečiť americkú a európsku reindustrializáciu. V takomto prípade by došlo ku konkurenčnému boju, ktorého výsledkom by sa stala nutnosť získať nové externé trhy, mimo euroatlantickej zóny voľného obchodu.

Ako je však možné riešiť súčasnú nezamestnanosť? Čo s nezamestnanou mládežou a osobami nad 50 rokov? V jednotlivých krajinách EÚ je významná časť uchádzačov o prácu nezamestnateľná vzhľadom na nízku alebo žiadnu kvalifikáciu a minimálnu mobilitu pracovných síl. Stratégia „chodenia práce“ za uchádzačom o prácu sa ukázala ako problematická a finančne náročná, preto nie je pravdepodobné, že vyrieši problémy nezamestnanosti. Problémovou je aj otázka zladžovania vzdelania s potrebou práce a zdrojmi. Na jednej strane je snaha o čo najvyšší počet absolventov univerzít, na druhej strane ich počet nezodpovedá reálnemu vývoju potrieb kvalifikácie na trhu práce. Je treba podporovať vzdelanie pre vzdelanie, alebo pre celkový vzdelanostný rast spoločnosti, alebo naďalej pokračovať v prepájaní väzby medzi vzdelávaním a potrebami na trhu práce?¹⁰⁰

V oblasti riešenia nezamestnanosti akoby väčšina národných vlád rezignovala na domáce podnikateľské vrstvy a svoju pozornosť sústredila len na veľké TNK. Poskytovaním investičných stimulov, alebo stimulov na tvorbu pracovných miest, len prehĺbuje problém celkovej majetkovej asymetrie v spoločnosti a významným spôsobom zaťažuje národné rozpočty. Vývoj nezamestnanosti by mohol byť zvrátený rozvojom malých a stredných firiem na miestnej a lokálnej úrovni. Naráža však na zásadné obmedzenia v oblasti úspor a majetku obyvateľstva. Z tohto aspektu akékoľvek opatrenie, ktoré by smerovalo k zníženiu nákladovosti fungovania rozpočtov domácností, prípadne k zníženiu nákladovosti fungovania malých firiem v regionálnom priemete, by bolo významným stimulačným faktorom. Ide predovšetkým o ceny služieb systémovej infraštruktúry, ako je doprava, súdnictvo, energetika a telekomunikácie. Vytvorí sa nový spotrebiteľský priestor, ktorý môže znamenať zabezpečenie odbytu pre väčšinu malých a stredných firiem na miestnej a lokálnej úrovni a tieto môžu následne vytvárať nové pracovné miesta.

¹⁰⁰ Pre informáciu: existuje päťročný časový *time out* medzi prijatím do 1. ročníka a skončením univerzity. Dynamická zmena na ekonomických trhoch je tak rýchla a tak podstatná, že zmeny na pracovných trhoch na to nedokážu promptne reagovať. Preto by sa nemalo hovoriť len o vzdelávaní formálnom, ale o profesijnom došpecializovaní, podobnom postgraduálnemu profesijnému vzdelávaniu, ktoré by mohlo byť súčasťou celoživotného vzdelávania, optimalizáciou vzťahu medzi potrebou a zdrojmi pracovných síl, ale aj riešením problému s absolventmi.

V súčasnosti dochádza k zásadnému sporu medzi pokračovaním stratégie úspor a šetrenia v oblasti štátneho rozpočtu a fiškálneho okruhu a stratégiou zameranou na podporu ekonomického rastu. Očakáva sa, že zdroje na podporu ekonomického rastu by mali pochádzať predovšetkým zo štátneho rozpočtu. Súčasne Európska centrálna banka (ECB) znižuje úrokové sadzby, avšak pohyby v rozpätí desiatinných čiarok sú hlboko pod prahom reálnej citlivosti ekonomiky. Predstavy o úverovaní firiem emitovaním podnikových dlhopisov, alebo tým, že by sa úvery malým podnikom upravovali do podoby špeciálnych finančných produktov a s nimi by sa obchodovalo, navodzujú situáciu podobnú tej, ktorá viedla ku vzniku krízy v roku 2008.¹⁰¹

V skutočnosti existuje riešenie, ktoré by mohlo sanovať uvedené problémy, obišlo navzájom sa vylučujúce riešenia a súčasne odpovedalo na komplexné problémy finančných tokov v národných ekonomikách. Je pravdou, že toto riešenie sa dotýka mimoriadne citlivých oblastí tak ekonomiky, ako aj spoločnosti a ponúka sa všetkým politickým entitám najmä v čase volieb, po ktorých vždy upadne do zabudnutia.

Celkový rozsah korupcie stojí EÚ 350 mld. eur ročne, rozsah daňových únikov sa pohybuje na úrovni okolo 600 mld. eur ročne. Operácie na hrane zákona, uskutočňované podnikovou sférou, predstavujú straty asi 800 mld. eur ročne a vnútropodniková kriminalita predstavuje pre firmy stratu približne 1,5 bil. eur ročne. Ide o významný kapitálový zdroj, ktorý by zásadným spôsobom mohol zasiahnuť do sporu medzi pokračovaním šetrenia a oživením. Dôsledkom uvedených negatívnych javov je nielen zvyšovanie nákladov sociálneho modelu, ale ovplyvňujú i potenciál kapitálových zdrojov na prefinancovanie ďalšieho vývoja. Pokiaľ dochádza ku koncentrácii týchto zdrojov v rukách úzkej elity, výsledkom je predovšetkým jej záujem o finančné zhodnocovanie. Teda primárne nejde o záujem prispieť k riešeniu problémov a zásadných hrozieb pre spoločnosť. Jedným zo základných a nutných riešení je preto zasiahnutie proti obrovským finančným únikom, korupcii a podvodom. Ide o problém veľmi zložitý, nebude ho možné vyriešiť okamžite.

Problémom nie je len riešenie ako získať kapitál na prefinancovanie podpory rastu, ale vážnym akcelerujúcim problémom je, čo urobiť so signifikantnou

¹⁰¹ Aj keď vtedy sa obchodovalo s hypotekárnymi úvermi a ich derivátmi.

príjmovou polarizáciou spoločnosti a polarizáciou bohatstva. Pokiaľ totiž nedôjde k zásadnej zmene v prerozdelení procesoch, nemožno očakávať pokračovanie rastu spotreby a zadlženosť obyvateľstva bude rásť. Už teraz je zadlženosť obyvateľstva minimálne na úrovni zadlženosti jednotlivých krajín a vo viacerých krajinách je o tretinu až polovicu vyššia ako je zadlženosť fiškálneho alebo rozpočtového okruhu. To znamená, že s významnejším rastom spotreby viazanej na nárast úverov nemožno kalkulovať. V súčasnej kríze je vývoj spotreby determinovaný stagnáciou miezd a optimalizáciou zamestnanosti. Stagnácia miezd prispieva k prehlbovaniu príjmovej polarizácie a optimalizáciou zamestnanosti dochádza k uvoľňovaniu ďalších pracovníkov z pracovného procesu a k rastu celkovej nezamestnanosti.

V súčasnosti je v EÚ bez práce 27 miliónov ľudí. Nezamestnanosť sa blíži k trinástim percentám, pričom v krajinách ako Španielsko, Portugalsko je celková nezamestnanosť na úrovni 20 – 30 %. U absolventov škôl a ľudí nad 50 rokov sa pohybuje na úrovni 50 – 60 %. Z dlhodobého hľadiska je tento stav neudržateľný nielen vo väzbe na prerozdelenie procesy, ale aj vo väzbe na vlastnú solidárnu udržateľnosť tohto status quo. Z toho vyplýva nutnosť použitia externých zdrojov a potreba zasiahnuť do procesov príjmovej polarizácie.

Aj systém prerozdelenia prostriedkov v smere zvýšených daní pre bohatých je jednou z možných ciest získania zdrojov. Mnohé ľavicové, ale aj stredopravé vlády prichádzajú so stratégiou dodatočného zdanenia, prípadne vyššieho zdanenia pre bohaté vrstvy populácie. V mnohých prípadoch ide o skupiny obyvateľstva (3 – 5 % populácie), ktorých finančné zdroje sú dávno transferované do daňových rajov, alebo do oblastí so zvláštnym daňovým režimom. Je otázne či tieto skupiny obyvateľstva budú pravidelne odlievať kapitál mimo jurisdikcie materských krajín, alebo možno zmenou podmienok dosiahnuť, aby aspoň tento kapitál zostal v teritóriu materských krajín. Skúsenosti z jednotlivých krajín, ako Rusko a Francúzsko ukazujú, že prípadné vyššie zdanenie vedie skôr k posilneniu transferových platieb do zahraničia. Apelovanie na národnú príslušnosť sa spravidla miňa účinkom.

Potenciálne finančné zdroje sú skryté aj v nákladoch vnútropodnikovej kriminality. Oficiálne je pre daňové orgány udávaná východisková zisková marža podstatne nižšia ako marža skutočná. Ide o trvalé znižovanie príjmov

štátneho rozpočtu, nepredstaviteľné v porovnaní s obdobím pred 20 – 40 rokmi. Dôsledkom je hromadenie finančného kapitálu mimo krajiny rezidentov, pričom tento kapitál vstupuje následne na kapitálové trhy v podobe investícií. Takto dochádza k prehľbovaniu príjmovej polarizácie vnútri jednotlivých krajín a k celkovému znižovaniu zdrojov pre udržanie sociálneho modelu. Rozumná časť politikov sa pokúša tento problém riešiť. Tvrdý, jasný útok a vymedzenie pravidiel pre daňové raje by mohlo priniesť potrebné finančné prostriedky tak pre EÚ ako celok, ako i pre národné vlády.

Diferencovaný prístup k riešeniu problémov v čase krízy?

Vzhľadom na to, že obyvateľstvo členských krajín EÚ 15 má za dlhé obdobie vývoja od 50. až po 80. roky naakumulované relatívne veľké úspory¹⁰² a nové členské krajiny, ktoré do EÚ vstupovali od roku 2004, tento balík k prispeniu riešenia globálnej spotreby nemajú,¹⁰³ bude zrejme nutné zvoliť duálnu stratégiu. Z tohto hľadiska bude spotreba v starej EÚ 15 pravdepodobne v prvej fáze rozbehového vývoja v EÚ kľúčovou. S tým súvisí aj pohľad na prorastové opatrenia ako na opatrenia, ktoré by mali umožniť výrazné zvýšenie domácej spotreby v EÚ a následne by pomohli zvýšiť konkurencieschopnosť európskej produkcie na svetových trhoch. Ide o využitie možnosti riešenia odbytu európskej produkcie v krajinách Ázie, Južnej Ameriky a v oblasti Blízkeho východu.

Všeobecné diskusie o zvyšovaní konkurencieschopnosti cestou investícií do vzdelania či inovácií, ktoré ale nebudú sprevádzané súbežne s riešením problémov domácej spotreby v európskych krajinách, môžu viesť k vytvoreniu vnútorných obmedzení. Ide o súvislosť, kedy súčasne s poklesom domácej spotreby v EÚ bude narastať závislosť od exportu. Aby boli výrobky konkurencieschopné, objaví sa nutnosť ďalšieho znižovania nákladov, zvyšovania investícií do vzdelania a do inovačnej politiky. Keďže podniky sú v situácii v akej sú, budú musieť byť sanované najmä zo zdrojov štátneho

¹⁰² Obyvateľstvo síce zasiahlo zmrazovanie miezd, nárast nezamestnanosti, v konečnom dôsledku stále pôsobiacim tlmiacim faktorom je využitie úspor z minulosti.

¹⁰³ Pokračujúca nízka úroveň miezd, nedostatočné kapitálové a finančné zdroje prispievajú k nízkej úrovni domácej spotreby.

rozpočtu. Okrem riešenia „škrtov“ v oblasti výdavkov verejného sektora, bude nutné počítať s ďalším zvyšovaním výdavkov štátnych rozpočtov na prorastové opatrenia. Tieto kroky sa premietnu nie do rastu zamestnanosti, ale do rastu výdavkovej stránky štátneho rozpočtu a verejného sektora. V konečnom dôsledku zvýšia nákladovosť sociálneho modelu, pričom reálne efekty budú veľmi nízke. Úvahy o tom, že sa podarí zvýšením exportu napríklad na ázijské trhy prekonať niektoré vnútorné problémy európskej ekonomiky sú iracionálne. Ázijské krajiny majú v čase krízy taktiež odbytové problémy, na ne naviazaný rast nezamestnanosti a celkovo len veľmi pomaly sa zvyšujúcu úroveň domáceho dopytu. Pre EÚ to znamená nielen potrebu zásadne zvýšiť konkurencieschopnosť (znižiť náklady a zvýšiť inovačnú spôsobilosť tovarov a služieb), ale predovšetkým nájsť trhy, na ktorých klienti budú schopní exportované výrobky aj zaplatiť.¹⁰⁴ Napätie v oblasti exportu je poznačené tým, že takéto strategické manévry uskutočňujú takmer všetky krajiny a v rovnakom čase. Dochádza nielen k rastu konkurencie na globálnom trhu, ale aj k enormnému tlaku na znižovanie nákladov, čo vedie k zmrazovaniu miezd a uvoľňovaniu prebytočných pracovníkov. Pri obmedzovaní sociálneho modelu je dôsledkom ďalšie prehľbovanie problémov domácej spotreby a zvyšovanie závislosti na vonkajšom dopyte.

V súvislosti s príjmovou polarizáciou a jej väzbou na globálnu spotrebu je signifikantným i vývoj v dynamicky sa rozvíjajúcich krajinách, ako sú napríklad Kolumbia, Ekvádor, Venezuela a arabské krajiny, v ktorých boli v roku 2012 revolúcie za demokraciu. Ukazovateľ HDP per capita síce vykazuje hodnoty významného nárastu, ale pri analýze štruktúry exportu je možné zistiť, že ide o vývoz surovín. Realie uvedených krajín dokumentujú, že sa rozdeľovanie vytvoreného bohatstva z exportu dotýka len úzkej elity, vlastniacej podniky na ťažbu surovín a podniky v dopravnej a spracovateľskej infraštruktúre. Dôsledkom je skutočnosť, že väčšina populácie neprofituje z úspešného exportu surovín, čo vedie k prehĺbeniu príjmovej polarizácie

¹⁰⁴ Väčšina exportu do Číny je síce uhradená, zároveň však dochádza k výraznému zvýšeniu exportu z Číny do EÚ, pretože čínski výrobcovia, aby mohli zvýšiť mzdy, takisto hľadajú trhy pre odbyt nimi vyrábanej produkcie. To, čo vyzerá ako medzinárodná deľba práce je v skutočnosti zásadným problémom, pretože obidve strany chcú vyvážať väčší objem tovarov, zároveň nechcú používať menové nástroje.

a k nárastu chudoby. K rastúcim príjmovým asymetriám v dôsledku krízy teda nedochádza iba vo vyspelých ekonomikách, ale tiež v rozvíjajúcich sa krajinách, ktorých rast je ťahaný exportom surovín. Ak sa k uvedenému priradí aj vývoj v krajinách južnej Afriky, Južnej Ameriky, v Indii a Číne možno konštatovať, že súčasný vývoj je charakteristický prehlbovaním príjmovej polarizácie vo všetkých krajinách a regiónoch sveta. Znamená to, že ide o dlhodobé obmedzovanie spotreby u väčšiny svetovej populácie a o posilňovanie pozície veľmi úzkej skupiny elity bohatých, vlastniacej väčšinu majetku a finančných zdrojov. Primárnym cieľom úzkej elity bohatých je skôr chrániť svoje bohatstvo ako ho zhodnocovať, a teda nemožno očakávať, že jej záujmom budú snahy o zásadné zvyšovanie produkcie a záchrana upadajúcich krajín.

Uvedenie predchádzajúcich myšlienok je založené na potrebe identifikovať kľúčové príčiny spomaľovania ekonomického rastu. Diskusie, ktoré sa v súčasnosti vedú, totiž zostávajú v rovine sústredenia sa na vzťah zadlženosti a HDP, ktoré sa považujú za kľúčové pre prah rizikovosti vo vývoji ekonomického rastu. Je možné, že odpoveďou nie je skúmanie vývoja vzťahu zadlženosti a HDP, ale kľúčovými sú príčiny, ktoré k zadlženiu viedli. Ak sa zohľadnia problémy nákladovosti sociálneho modelu vo väzbe na vývoj šedej ekonomiky, korupciu a daňové úniky, potom je možné tvrdiť, že základným faktorom zadlženosti väčšiny európskych krajín bola sanácia finančného sektora a extrémny rozsah finančných únikov. Vlády nepochybne vedeli o rozsahu finančných únikov do daňových rajov, napriek tomu nepodnikli zásadné kroky (aj keď treba uviesť, že existuje niekoľko uznesení a smerníc OECD o boji proti špinavým peniazom, daňovým rajom a finančným únikom). Tým, že vlády, ktoré by mali byť „strážcami“ zadlženosti a rozpočtovej vyrovnanosti, ponechávajú vývoj na úrovni, ktorá predstavuje prehlbovanie tieňových zón v ekonomike, podporuje trvale deficitné hospodárenie. Pri kumulatívnom vplyve deficitov môže pokračovať proces zadlžovania jednotlivých krajín.¹⁰⁵

¹⁰⁵ Snaha o získanie vyrovnaného rozpočtu nebude riešením v strednodobom horizonte, pretože rozsah dlhovej služby bude naďalej znižovať celkový disponibilný zdroj príjmov, ktorými jednotlivé národné vlády budú môcť operovať.

Kým riešenie hlavných problémov súčasnosti môže byť obecné využiteľné, riešenie stimulačných opatrení na podporu ekonomického rastu musí byť diverzifikované a musí dôsledne vychádzať z potenciálu jednotlivých krajín. Pochopenie tejto duálnej stratégie by mohlo znamenať vytvorenie manévrovacieho priestoru pre národnú ekonomiku, ale zároveň vytvorenie jednotného priestoru boja proti šedým zónam, ktoré zasahujú všetky členské krajiny eurozóny. Práve diferencovaným prehlbovaním sociálnych dôsledkov krízy v jednotlivých krajinách vzniká nutnosť duálneho prístupu pri riešení problémov. Ak niektoré krajiny potrebujú dobudovať systémovú infraštruktúru a zdroje, ktoré použijú z korupcie na dobudovanie tejto infraštruktúry, bude to znamenať výrazné oživenie ekonomického rastu danej ekonomiky a skvalitnenie služieb systémovej infraštruktúry. Keďže ide o projekty s dlhým časovým horizontom, znamená to aj poskytnutie informácie o budúcom smerovaní. Zvolenie stratégie eliminácie šedých zón a využitie týchto prostriedkov môže byť dlhodobou líniou. V takom prípade aj celkové formulovanie stratégie štátneho rozpočtu, výdavkov a príjmov verejného sektora a podpora adekvátneho fungovania podnikateľského prostredia, môže viesť k vytvoreniu situácie odhadnuteľného podnikateľského prostredia. Odhadnuteľné podnikateľské prostredie zase vytvára možnosť stability, napriek vnútorným kvalitatívnym zmenám, ku ktorým počas vývoja prostredia môže dochádzať. Kľúčovým je poznanie jednotlivých zmien, ku ktorým dôjde v strednom časovom horizonte a tieto sú zase východiskom pre zrealizovanie podnikateľských projektov, aby banková sféra bola ochotná poskytnúť podnikovej sfére zdroje. Vnesenie odhadnuteľnosti, nie stagnácie, do turbulentného podnikateľského prostredia je hlavnou odpoveďou národných vlád na ďalší vývoj. Vnesenie odhadnuteľnosti zmien bude fungovať ako selektívny faktor pre dobré a zlé podnikateľské subjekty. Pokiaľ ide o špekulatívne subjekty v šedej zóne, je zrejmé, že sa budú snažiť ovplyvniť tvorbu legislatívneho rámca. Pokiaľ ide o korektné podnikateľské subjekty, informácie o budúcich zmenách sú pre nich kľúčovým východiskom umožňujúcim podstatné zobjektívizovanie predpokladaných podnikateľských projektov a podnikateľských záverov.

Otázky podpory rastu spotreby v krajinách EÚ a globálnej spotreby

Opätovné sústreďovanie pozornosti do oblasti hľadania zdrojov na riešenie problémov jednotlivých ekonomík v čase krízy sú úzko zviazané so základnými ohrozeniami ďalšieho vývoja svetovej ekonomiky – prehľbovaním príjmovej polarizácie a poklesom či stagnáciou globálnej spotreby.

Ak vlády presne cieľným razantným spôsobom zasiahnu do oblastí tieňovej ekonomiky a zamedzia veľkým finančným únikom von z krajín, budú môcť operovať s podstatne iným balíkom i v štátnom rozpočte. Významne zväčšená operabilita vlád môže byť orientovaná do tých oblastí, ktoré znamenajú zabezpečenie rastu tak spotreby domácností, ako aj spotreby verejnej. V tejto súvislosti ide o vytvorenie odbytového priestoru, ktorý nebude pod tlakom menových výkyvov, alebo inflačného pôsobenia. Väčšina zdrojov, ktoré sa získajú zo šedých zón, sa môže cielene použiť na podporu malých a stredných firiem, zamestnanosti, na podporu vedy, výskumu a vzdelávania, tiež na podporu exportu. Takto môže vyzeráť reálna podpora obnovy ekonomického rastu a príspevok k riešeniu problému globálnej spotreby. Šedé zóny v krajinách EÚ vytvárajú 2,5 až 3 bil. eur. Získanie tretiny, alebo štvrtiny predstavuje taký finančný zdroj, ktorý zodpovedá celkovej kumulácii európskeho rozpočtu za roky 2014 až 2020. Cieľené využitie tohto zdroja by mohlo zvrátiť vývoj tak v oblasti globálnej spotreby, ako aj v oblasti zamestnanosti, bez zásadného kvantitatívneho uvoľňovania a bez zásadných zmien v oblasti daňových systémov.

Pokiaľ sa však zostane len v rovine diskusií o zmenách úrokových sadzieb Európskej centrálnej banky, alebo aký objem dlhopisov táto banka nakúpi, fundamentálny predpoklad obnovy ekonomického rastu riešený nebude. Politické elity sa snažia súčasné problémy riešiť viac-menej tradičnými nástrojmi a objavujú sa niektoré chyby, ktoré viedli ku kríze v roku 2008. Nepoučili sa, že ide o použitie nástrojov, ktoré sa na riešenie problémov súčasnosti nehodia (používanie finančných derivátov vo väzbe na úvery podnikovej sféry). Nielen že to vyvolá ďalšie problémy v podnikovej sfére, ale v konečnom dôsledku môže viesť k redukcii zamestnanosti a poklesu príjmov obyvateľstva. Bez reálnych pozitívnych zmien v príjmovej situácii

obyvateľstva rast jeho spotreby nie je možné očakávať. Očakávať, že príjmová situácia obyvateľstva sa zlepší prekonaním stagnácie miezd a poskytnutím, alebo udržaním sociálnych dávok zo strany štátu bez toho, aby sa ďalej zadlžoval, je menej reálne a išlo by len o strednodobé riešenie súčasných problémov.

Zásadnou otázkou je, či budú mať politické elity reálnu vôľu a ochotu prísť k tak výrazným zásahom do tieňovej ekonomiky. V Bruseli sa postupne vytvára ochota riešiť predovšetkým oblasť daňových únikov a transferových cien. Svedčia o tom nielen jednotlivé signály, ktoré vysielala bruselská centrála, ale aj ochota kľúčových politikov začať riešiť otázku daňových rajov a otázku daňových únikov, ktoré súvisia s činnosťou TNK. Použitie dane z finančných operácií, tzv. dane Robina Hooda, možno chápať ako testovací balónik vo väzbe na ochotu verejnosti podporovať tieto radikálne kroky. Na úrovni Bruseli dochádza k pochopeniu, že bojovať s daňovými rajmi a s finančnými transferovými únikmi je možné jedine spoločne. Dospelo sa k poznaniu, že individuálna snaha jednotlivých národných vlád nemôže účelne a kompletne čeliť systému finančných únikov. Je nutná dohoda na nadnárodnej úrovni a ideálna by bola dohoda na úrovni krajín OECD.¹⁰⁶ Poznanie, že hlavným problémom eurozóny nie je samotná dlhová kríza a výsledky fiškálneho okruhu, ale že ide aj o významnú krízu zadlženosti obyvateľstva a podnikov, vedie konečne k pochopeniu, že ide o systémovú poruchu. Pretože pokiaľ sú zadlžené všetky ekonomické subjekty, nie je to otázka zlyhania parciálnych ekonomických zákonov, či parciálneho zlyhania trhu, ale ide o zlyhanie celkového mechanizmu. Pritom jazyčkom na váhach sa stáva stratifikácia bohatstva vo vnútri spoločnosti. Procesy globalizácie a posilnenie úlohy TNK prispievajú k diverzifikácii bohatstva. Urýchľovanie procesov globalizácie pri existujúcej príjmovej asymetrii znamená výrazné kumulovanie všetkých negatívnych faktorov, ktoré sa v krátkom časovom úseku premietajú v lokálnych krízach, ako bola kríza v juhovýchodnej Ázii, alebo v Južnej Amerike. Bolo len otázkou času, kedy spoločnosť dospeje ku globálnej kríze, ktorá zasiahne, aj keď diferencovane, všetky krajiny sveta.

¹⁰⁶ Štúdia OECD o transfer pricingu a daňových únikoch jasne ukazuje, že desiatky miliónov dolárov, ktoré unikajú z fiškálneho okruhu, ale aj z celkového okruhu posilnenia príjmovej pozície obyvateľstva, predstavujú mimoriadne negatívny multiplikačný efekt, ktorý významne prekrýva akékoľvek nástroje použité na riešenie dlhovej krízy.

Aj keď sa objavujú názory, že kríza nezasiahla všetky krajiny sveta, poukazuje sa na dynamický rast krajín ako Čína, India, Brazília, alebo Argentína, dôležité je sledovať na čom je ich rast založený. Ich expandovanie má základ vo vývoji cien surovín. Vzhľadom na pokles surovín vo svete, postupné zvyšovanie nákladov pri ich ťažbe (aj v dôsledku prijímaných ekologických zákonov) a ekonomickú krízu, je možné tento rast považovať za dočasný. Tento rast sa však neprejavuje na celkovom bohatnutí obyvateľstva, naopak, vedie k prehlbovaniu príjmovej polarizácie vo vnútri dotknutých krajín. Vznikajú nové skupiny bohatých a posilňuje sa pozícia super bohatých.¹⁰⁷ Vývoj, kedy príjmy z predaja surovín nie sú v rámci spoločnosti homogénne rozdelené, ale sú sústredené v rukách približne 10 % mocenských elít, nenasvedčuje, že sa v spoločnosti vytvára taká podoba strednej triedy, ktorej početnosť a príjmy by boli porovnateľné so strednou triedou v EÚ či USA. Uvedené prispieva nielen k heterogénnosti globálnej spotreby, ale môže viesť k jej ďalšej stagnácii.

Súvislosti chápania prarastových faktorov

Zo strany ekonomických expertov sa ozýva, že USA majú najväčšie predpoklady k obnoveniu ekonomického rastu. Pochybnosti akceptovania uvedeného spočívajú v tom, že nejde len o vlastný dlh USA, ale aj o zadlženie bánk, podnikov a obyvateľstva, že hospodárenie USA vyžaduje permanentný a veľký prílev externých zdrojov kapitálu na vyváženie dvojitého deficitu krajiny, že americké štátne dlhopisy sú síce chápané ako bezpečný prístav pre investorov, ale dokedy, že naďalej dochádza k prehlbovaniu výraznej príjmovej polarizácie vo vnútri spoločnosti, premietajúcej sa do akcelerácie problémov domácej spotreby.

Nie náhodou je jedným z hlavných motívov vytvorenia euroatlantickej zóny voľného obchodu snaha posilniť export amerických tovarov a služieb mimo územie USA. Podľa HDP per capita by USA mohli väčšinu vyrobenej produkcie spotrebovať sami. Ak sa to nedeje, ale je vytváraný tlak na zvyšovanie

¹⁰⁷ V Rusku sa hovorí o tzv. „nových“ Rusoch. Ide o 16 až 17 miliónov bohatých Rusov, u ktorých sa koncentruje 70 – 90 % majetku spoločnosti. Podobný proces možno registrovať v Indii, Číne, Brazílii, Argentíne, ale aj v krajinách Blízkeho východu.

exportu, znamená to, že niečo s domácou spotrebou nie je v poriadku. Riešenie deficitu zahranično-obchodnej bilancie vyžaduje obrovské externé finančné zdroje, inak sa celá krehká konštrukcia súčasného hospodárskeho rastu zrúti. Hospodárska politika sa opiera o domáce hybné zdroje, ako je napríklad ťažba bridlicového plynu, ktorá vytvorila pracovné miesta a umožní znížiť ceny energií a zvýšiť domácu spotrebu. Otázkou je, nakoľko tento technologický objav udrží obnovu rastu v USA a či prispeje k riešeniu dlhov z minulosti.¹⁰⁸ Pre rozpočty sú veľkou záťažou aj kumulované vnútorné dlhy zdravotníctva a osobitne dlhy v oblasti starnutia populácie (penzijné systémy). Na tieto dlhy sa zatiaľ nazerá ako na nákladovú stránku budúceho vývoja, nie ako na faktor globálnej spotreby, a teda ako na prorastový faktor budúceho vývoja.

Ťažkopádnosť v identifikovaní prorastových faktorov sa objavuje aj v oblasti podpory podnikateľských subjektov, kde sa finančná i nefinančná pomoc sústreďuje len na zahraničných veľkých investorov, ktorí vytvárajú rádovo veľký počet pracovných miest. Ako keby domáce subjekty nové pracovné miesta netvorili. Rezignácia na domácu podnikateľskú sféru vedie k zväčšovaniu jej problémov. Rastie závislosť domácej spotreby na exporte a v tomto kontexte majú malí domáci výrobcovia bez podpory výrazne limitované možnosti významnejšie sa na ňom podieľať a prispieť k zvratu národnej zahranično-obchodnej bilancie.

Uvedené skutočnosti vytvárajú trvalý tlak na nový prístup k riešeniu súčasných problémov, nakoľko tieto nemajú podobu tradičných problémov klasických cyklov z kríz obdobia 70. rokov, ropného šoku, alebo začiatku 90. rokov. Sú charakteristické kumuláciou krízových faktorov a obmedzeným manévrovacím priestorom pre národné vlády. Nový prístup k riešeniu naakumulovaných negatívnych problémov by mal mať preto multiplikačnú a nadnárodnú bázu. Mocenské elity však takýto prístup k riešeniu problémov nezaujali. Naopak, ich prístup je poznačený tým, že väčšinu problémov je

¹⁰⁸ Jedným zo všeobecných hlavných problémov súčasného pohľadu na vývoj je totiž vytvorenie domnienky, že vyrovnaný štátny rozpočet vytvorí možnosti pre udržateľný hospodársky rast. Ako keby nebolo dlhov z minulosti, ktoré bude treba v horizonte 10 – 15 rokov splácať. Toto poznanie je chybné práve preto, že rozsah dlhovej služby, ktorý nie je rovnomerný, bude trvale zaťažovať výdavkovú stránku štátneho rozpočtu a verejného sektora.

možné riešiť buď obmedzením šetrenia a podporou rastu, alebo finančnými nástrojmi (napr. zvýšením podpory podnikateľskej sféry znížením úrokov). To ale znamená, že sa nezohľadňuje skutočnosť, že väčšina problémov eurozóny súvisí so zadlženosťou obyvateľstva, podnikov, bánk, štátov, že prijímané opatrenia neriešia prehlbovanie príjmovej polarizácie, že pri obnove hospodárskeho rastu sa možno orientovať na zvýšenie exportu pri súčasnom posilnení konkurencieschopnosti domácej produkcie. Preto nebude väčšina prijatých opatrení zabrať a kríza bude, či už v podobe latentnej alebo plíživéj, prítomná ďalšie roky.

Ešte niekoľko konkrétnych zamyslení sa nad riešením problémov tradičnými nástrojmi a ich konzekvenciami na ďalší vývoj. Snaha riešiť problémy tradičnými nástrojmi je mainstreamovým prístupom. Jeho zástupcovia sa pýtajú: Čo má byť obnovou ekonomického rastu? Zvýšenie vývozu exportu spotrebných predmetov? Riešenie problémov ekologizácie ekonomiky? Má to byť redefinovanie vnútorného fungovania spoločnosti, vrátane nákladov na modernizáciu infraštruktúrnych systémov? Alebo má ísť o obnovu ekonomického rastu zvýšením exportu na trhy tretích krajín s tým, že rozhodujúcou je iba celková cenová a nákladová otázka úspešnosti samotného exportu? Problém tohto prístupu spočíva v tom, že ekonomický rast sa stal istým „zaklínadlom“, ktorým po jeho „odrecitovaní“, budú všetky problémy vyriešené. Ale kľúčovou otázkou je, či ekonomický rast vyrieši príčiny súčasných problémov. Čo je vlastne podstatou ekonomického rastu? Ide len o zvýšenie zahranično-obchodnej bilancie, o rozdiel medzi príjmami a výdavkami štátneho rozpočtu? Je výsledkom zväčšenia objemu exportovanej produkcie na trhy tretích krajín? Otázka samotného chápania ekonomického rastu je totiž jeden z významných fenoménov. Ekonomický rast národných ekonomik je možné dosiahnuť aj zvyšovaním výdavkov na obranu, riešením dôsledkov katastrof prírodného prostredia, poskytovaním investičných stimulov pre TNK, ktoré následne zvýšia produkciu, a tým zvýšia i objem exportu, uvádzaný za národnú ekonomiku, ale aj zvýšením nákladov na riešenie kriminality (USA).¹⁰⁹ Každý z týchto prístupov vyžaduje iné stimulačné a podporné opatrenia a v konečnom dôsledku má diferencovaný dopad na

¹⁰⁹ Z tohto pohľadu je mimoriadne zložitou komparácia ekonomického rastu medzi krajinami.

vývoj výdavkov štátneho rozpočtu. Vzhľadom na to, že jednotlivé európske vlády súťažia v získavaní zahraničných investorov, sú rôzne podporné opatrenia diferencované aj podľa krajín a v rámci konkurenčného „boja“ je vytváraný neustály tlak na úpravu vnútroštátnych parametrov podnikateľského prostredia pre vybrané subjekty. Dochádza k prehlbovaniu rozdielov šancí medzi domácimi a zahraničnými subjektmi. Prítom v mnohých prípadoch zahraničné subjekty, vzhľadom na objem a podmienky poskytnutých investičných stimulov, vytvárajú neporovnateľne menej pracovných miest, resp. zásadne drahšie, akoby mohli vytvoriť domáce subjekty pri vhodne zvolenej prorastovej a stimulačnej politike.

Kde je vlastne problém? V neodhadnuteľnosti zmien podnikateľského prostredia? A preto sa domácim podnikateľským subjektom nedôveruje? Dôveruje sa veľkým TNK, kde sa predpokladá, že dobre poznajú globálne trendy i regionálne smerovanie spotreby? Z pohľadu prístupu bánk k domácim podnikateľským subjektom je faktom, že im nedôverujú preto, lebo neveria v ich úspešnosť v zabezpečovaní odbytu tovarov a služieb, ani že dokážu znižovať podnikové náklady. Faktom je tiež, že ani bankový, ani podnikateľský sektor nevie k akým zmenám podnikateľského prostredia v strednom časovom horizonte pravdepodobne dôjde. Aj neodhadnuteľnosť podnikateľského prostredia, spolu so zdĺhavým vymáhaním práva, sú dôvodmi odchodu firiem do daňových rajov.¹¹⁰

V ďalších poznámkach k ekonomickému rastu je potrebné venovať pozornosť jeho zmysluplnosti vo väzbe na pôsobenie jednotlivých faktorov a stanovené ciele. Dôležitými oblasťami, od ktorých sa očakáva, že budú významným spôsobom vplývať prorastovo, je inovačná politika a vzdelanie. Všeobecne, zvýšenie nákladov na vzdelanie môže viesť k rastu vzdelanostnej úrovne, ale vzhľadom na súčasnú štruktúru štúdia a výučby, zostáva naďalej zreteľný rozdiel medzi prípravou na povolanie a aktuálnymi potrebami trhu práce. Ak by sa v tejto súvislosti mala stať stratégiou ekonomického

¹¹⁰ Nejde len o snahu mať nižšie dane a platby, ale je to predovšetkým snaha získať odhadnuteľné podnikateľské prostredie. Odhadnuteľnosť zmien v oblasti daní, odvodov, cien energií, cien dopravnej infraštruktúry, je mimoriadne významným faktorom aj pri posudzovaní podnikateľských projektov a je kľúčovým predpokladom pre posudzovanie reálnosti, alebo nereálnosti navrhovaných projektov.

rastu EÚ reindustrializácia, alebo Industry 40, budú potrebné rýchle zmeny v profesijnej kvalifikácii (tzv. dokvalifikovanie) väčšiny pracovníkov a nie posilňovanie formálneho vzdelávania, vrátane doktorandského štúdia. Výskum uskutočnený v krajinách EÚ ukazuje, že formálne zvyšovanie podielu populácie, ktorá skončila univerzitné vzdelanie, sa neprejavuje ani na ekonomickom raste, ani na zvyšovaní konkurencieschopnosti. Reálnu potrebu profesijných skúseností a kvalifikácie v praxi, ktorá vyžaduje novú úroveň špeciálnej profesijnej prípravy, akcentujú podnikateľské kruhy. Majú ju realizovať univerzity a zaplatiť podnikateľ, ktorý získava kvalifikovanú pracovnú silu. Preto možno prehnaný záujem o zvyšovanie podielu výdavkov na HDP v konečnom dôsledku považovať za kontraproduktívny, lebo zvýši výdavky štátneho rozpočtu a verejného sektora a neprinesie želané efekty či už v oblasti zamestnanosti, konkurencieschopnosti, alebo celkovej úspešnosti exportu.

Z uvedených poznámok vyplýva nutnosť pochopenia prístupu k riešeniu dotknutých problémov: možnosti získania univerzálneho systému externých zdrojov a možnosti podpory ekonomického rastu v diferencovanej podobe. Riešenia pre oblasť zadlženosti, pre oblasť fiškálneho okruhu a pod. môžu byť v jednotlivých krajinách EÚ v mnohom podobné, ale opatrenia na podporu ekonomického rastu budú musieť vychádzať z národných špecifík krajín a zodpovedať ich potenciálu.

Koľko času je na prijatie systémových riešení?

Vzhľadom na prehlbovanie a kumuláciu negatívnych dôsledkov krízy v jednotlivých segmentoch globálnej ekonomiky, na problémy, súvisiace s udržateľnosťou sociálneho vývoja v jednotlivých ekonomikách, ale aj na problémy, spojené s meniacimi sa prírodnými podmienkami, ktoré zvyšujú tlak na adaptačné procesy jednotlivých krajín, možno konštatovať, že časový priestor na realizáciu zmien sa výrazným spôsobom zužuje a pravdepodobne predstavuje len niekoľko rokov. Nejde teda o perspektívu pomalých adaptačných procesov, ktoré umožnia postupné riešenie jednotlivých problémov.

Zvlášť dôležitou je intenzita v nachádzaní dodatočných finančných zdrojov, ktoré sú „skryté“ v oblastiach, spôsobujúcich vážne dopady etického a ekonomického charakteru pre spoločnosť. Ide predovšetkým o razantnosť v prístupe k jednotlivým aspektom tieňovej ekonomiky (šedých zón). Je to nevyhnutnosť, ktorá vyplýva i z hrozby možného pokračovania negatívnych procesov v oblasti uvoľnenia kontroly nad hedžovými fondmi, umožnenia používania pákových efektov, opätovného rozvinutia obchodu s toxickými derivátmi. Ak by na základe toho kríza, podobná tej z roku 2008, znovu vypukla, bolo by to v situácii, v ktorej sú vnútorné rezervy jednotlivých ekonomík vyčerpané. Potom už nebude možné pristúpiť k využitiu obrovských vnútorných rezerv na sanovanie bankového sektora.

Pozornosť vyžaduje i spôsob úverovania malých a stredných podnikov, ktoré je cieľom mnohých vlád. Spustenie bankovej únie bude znamenať výrazné navýšenie likvidných hotovostných zdrojov vo väzbe na navýšenie oprávok a rezerv voči toxickým úverom. Možno predpokladať pokračovanie politiky Európskej centrálnej banky (ECB) v podobe aká je známa posledný rok. ECB poskytla európskemu bankovému sektoru zdroje v objeme prevyšujúcom 1 bilión eur. Viac ako 800 mld. sa do ECB vrátilo v podobe úložiek európskych bánk, nakoľko bezpečnejšie ich bolo zhodnocovať ako poskytnúť podnikom v rámci masívneho úverovania. Pre vlády, ktoré chcú opatreniami podporiť malé a stredné podniky, to bude znamenať zúženie manévrovacieho priestoru, vyplývajúceho z limitovaného objemu zdrojov na úverovanie. Ich opatrenia na zvýšenie úverovania malých a stredných firiem len prostredníctvom malej dotácie rozdielov v úrokových sadzbách zabrať nebudú. Podmienky vytvorené v bankovej únii budú viesť európske banky k riešeniu ich vlastných problémov a prebytočný kapitál namiesto úverovania budú opäť ukladať v ECB. Pritom v bankovom sektore sú a budú aj prebytky podnikateľskej sféry, tieto sú však chápané ako bezpečnostné rezervy pre uchovanie portfólia bankového sektora v prípade ďalších hĺbkových zmien. Jediným, čo by mohlo istým spôsobom primäť bankový sektor k vyššej ochote poskytovať úvery, by bola dlhodobá stratégia odhadnuteľných zmien podnikateľského prostredia, formulovaná ako základ hospodárskej politiky vlád jednotlivých krajín.

Prijatie dlhodobej zreteľnej stratégie prekonania súčasnej krízy súvisí s novými prístupmi k chápaniu podstaty krízy, ekonomického rastu a s prijatím tomu zodpovedajúcej novej štruktúry nástrojov na riešenie súčasných problémov. Z tohto aspektu je nutné diferencovane nazerať na používanie súčasných a budúcich nástrojov, prezentovaných ECB i Bruselom. Je reálne predpokladať, že väčšina opatrení, ktoré ECB chystá, bude len pokračovaním doterajších praktík tak z hľadiska poskytovania likvidity komerčným bankám, ako aj z hľadiska odkupovania štátnych dlhopisov a znižovania úrokových sadzieb. Je ohlásené ďalšie znižovanie diskontných sadzieb, ale tieto sú svojím spôsobom už v súčasnosti na nule a reálna miera citlivosti na ďalšie zníženia je preto minimálna. Pritom, banky si uvedomujú nutnosť zmeny štruktúry vlastného portfólia aktív a pasív vo väzbe na bankovú úniu i vo väzbe na Bazilej III.

V súvislosti s chápaním podstaty ekonomického rastu v rámci prijatia dlhodobej zreteľnej stratégie prekonania krízy je dôležité, aby bolo jasne rozpoznateľné i to, čo je považované za pozitívny faktor ekonomického rastu a čo síce rast spôsobuje, ale pre spoločnosť pozitívnym nie je. Príkladom môžu byť rôzne prístupy ako sa do HDP premieta rozvoj zdravotníctva a rast kriminality. Posledné roky je dôležitým príspevkom k ekonomickému rastu v USA okrem rozvoja zdravotníctva aj rozvoj väzenstva. Rozvoj zdravotníctva znamená, že nemocnice sa stávajú nielen významnými centrami výskumu, záchrany života a navracania zdravia operačnými zákrokmi, ale sú aj významnými centrami zamestnanosti i služieb, viazaných na starnutie populácie. Zásadný rast kriminality, rozsah šedej a čiernej ekonomiky, vedie nutne k zvyšovaniu výdavkov na riešenie kriminality. Ide o tautológiu, nakoľko ak spoločnosť pri náraste problémov zásadného charakteru zvyšuje výdavky na ich riešenie, nemôže to isté považovať za pozitívne ako prínos k ekonomickému rastu. V EÚ je zdravotníctvo v inej situácii v porovnaní s USA. Nie vo všetkých krajinách boli uskutočnené či ukončené jeho reformy, preto možno konštatovať, že jeho zásadný pozitívny príspevok k ekonomickému rastu je reálne očakávať až o niekoľko rokov. Väzenstvo a kriminalita v EÚ sa však podľa metodiky ESA 95 do HDP nezapočítava. Z toho vyplýva, že zmena v oblasti kriminality nemá priamy vplyv na ekonomický rast.

V súčasnosti sa za kľúčový determinant ekonomického rastu považuje zvýšenie exportu, čo platí i pre EÚ. Podstatná časť zvýšenia exportu EÚ smerovala a smeruje do jeho členských krajín. Z pohľadu spotreby to znamená, že sa ešte stále väčšia časť vyrobenej produkcie spotrebúva v rámci EÚ. Vzhľadom na krízové podmienky, v ktorých niektoré ekonomiky únie neboli schopné generovať dostatočný objem zdrojov, pristúpilo Nemecko, ako najúspešnejší exportér, k realizovaniu pomoci pri odbyte vlastnej produkcie prostredníctvom nemeckých bánk, ktoré pomáhali bankám v jednotlivých krajinách eurozóny. Tak ako sa postupne zvyšovala zadlženosť v členských krajinách eurozóny, pomoc zo strany nemeckých bánk ochabovala a tým sa obmedzila i úspešnosť nemeckého exportu na vnútornom trhu únie. Súčasná situácia na tradičných trhoch ako je USA, ktorá je tiež charakteristická zadlženosťou krajiny, jej obyvateľstva i podnikov, znamená zásadnú potrebu reorientácie nemeckého exportu na nové trhy, čo bude vyžadovať i istú formu pripravenosti nemeckých bánk.

Pre bankový sektor je hromadenie financií zo strany obyvateľstva, v dôsledku jeho vyššieho sklonu k úsporám, pozitívny. Nie je to však pozitívne z pohľadu spotreby. V dôsledku stagnácie miezd a zvyšujúcej sa nezamestnanosti klesá dopyt obyvateľstva na spotrebiteľskom trhu. Aj keď sa úspory obyvateľstva z toho dôvodu zvyšujú, banky si vzhľadom na celkovú situáciu na medzibankovom trhu navzájom nepožičiavajú. Keďže sa očakáva zvyšovanie likvidity, zvýšený objem úspor nepoužívajú ako dynamizujúci faktor rastu ekonomiky, ale ako faktor zabezpečujúci bankový sektor vo väzbe na nové definované podmienky. Ide o ukážku popretia klasických väzieb typu: zvýšenie úspor znamená zvýšenie ekonomického rastu, alebo zvýšenie ekonomického rastu znamená zvýšenie zamestnanosti. Upozornenie na uvedené nie je náhodné, lebo ak sa pri hľadaní a realizovaní nových nástrojov na riešenie súčasných problémov bude vychádzať z toho, že ide o fungovanie klasických väzieb, potom budú použité i nesprávne závery a navrhnuté nástroje sa totálne minú účinkom. To, že sa v mnohých prípadoch v súčasnosti takýmto spôsobom k riešeniu problémov pristupuje, prispieva k prolongovaniu krízy, ktorá v niektorých etapách ponúka diferencovanú tvár.

Akú cestu si teda EÚ a jej členské krajiny pri riešení súčasných problémov vyberú a akým spôsobom sa obnoví ekonomický rast? Najpravdepodobnejšie to bude cestou zvýšenia spotreby v jej domácich podmienkach. Táto cesta sa ukazuje ako relatívne najpriateľnejšia z toho dôvodu, že razantný prístup k riešeniu šedých zón v ekonomike umožní financovať tlmenie účinkov príjmovej polarizácie a veľmi zjednodušene formulované: zvýšené príjmy väčšiny populácie môžu zabezpečiť zvýšenie domácej spotreby. To znamená zníženie závislosti na exporte a na dôsledkoch menových vojen.¹¹¹ Je potrebné uviesť, že na tejto ceste bude potrebné počítať s vytvorenou zónou voľného obchodu medzi USA a EÚ. Pri obrovskej asymetrii legislatívy na oboch stranách je zrejmé, že hlavným problémom pri obnove spotreby bude pochopenie optimalizácie produkčných kapacít a skutočnosti, že tradičné nástroje, ako vzdelanie a inovácie, nebudú zábezpekou ani konkurencieschopnosti, ani obnovenia ekonomického rastu.

Úroveň dosiahnutého poznania vo všetkých dotknutých oblastiach je nevyhnutná na formulovanie nutných riešení na nadnárodnej báze. Ide o to, aby sa dosiahlo hierarchické usporiadanie dôležitosti opatrení tak na nadnárodnej, ako aj na národnej úrovni, realizovali sa univerzálne platné nástroje na riešenie krízy a diferencované nástroje na podporu ekonomického rastu v jednotlivých členských krajinách, vo väzbe na potenciál a špecifické predpoklady jednotlivých krajín. Rôznosť v prístupe k ekonomickému rastu¹¹² a rovnakosť v prístupe ako riešiť problémy doterajšej krízy, by mohli byť dve základné strategické východiská pre formulovanie národnej aj celkovej hospodárskej politiky EÚ. Jedným z najhorších riešení by mohlo byť posilnenie ekonomického nacionalizmu a egoizmu a vytvorenie súťaže v sústave opatrení na podporu národného exportu.

¹¹¹ Vzhľadom na masívne prebytky rozpočtu a zahraničnoobchodnej bilancie Číny možno očakávať pokračovanie riadeného vývoja kurzu jüanu. Japonská vláda sa rozhodla stimulačnými opatreniami pohnúť aj kurzovú stránku japonského jenu. Južokórejský won a ďalšie meny krajín, ktoré sa stávajú významnými dynamizujúcimi sa krajinami, začínajú používať vlastnú menovú a kurzovú stratégiu. To všetko ale znamená, že dochádza k postupnému vyhrcovaniu menových vojen, aj keď v tejto fáze sú menové otázky zdanlivo v úzadí.

¹¹² Eurofondy síce nebudú mať zásadný vplyv ani na riešenie krízy, ani na obnovu ekonomického rastu, ale môžu byť určitým vyrovnávacím nástrojom rozdielneho vývoja medzi jednotlivými členskými krajinami. Otázkou je, či sa takéto chápanie použitia eurofondov prijme, alebo či prevládne egoistická snaha získať z fondov čo najviac pre seba.

Prístup k prijatiu a následnej realizácii uvedenej stratégie bude významne determinovaný rozsahom dopadov krízy na jednotlivé krajiny EÚ. Je predpoklad, že Španielsko, Portugalsko, Taliansko a Írsko nebudú schopné dodržať časový rámec štrukturálnych zmien a návratu k prorastovej stratégii. Krajiny, ako Holandsko, Belgicko a Dánsko nebudú mať problém v oblasti riešenia dôsledkov krízy, ale v oblasti vytvorenia reálnych nástrojov prorastovej politiky v strednodobom horizonte. Nemecko a škandinávské krajiny nemusia riešiť problém dlhu, ani významnejšie riešiť systém proexportných opatrení. Ich hlavným problémom bude nájsť odbyť pre produkciu, nakoľko doterajšie kľúčové odbytišťa v jednotlivých členských krajinách, nebudú, vzhľadom na pokračovanie úsporných opatrení a opatrení na podporu ekonomického rastu, predstavovať adekvátny dopyt. Uvedená rozdielnosť jednotlivých krajín sa bude musieť premietnuť aj v rozdielnosti ich hospodárskej politiky, aj keď všeobecne bude platiť úzus podpory obnovy ekonomického rastu a utlmenia šetriacich procesov vo väzbe na výdavky štátneho rozpočtu. Úspešnosť jednotlivých strategických cieľov bude pravdepodobne rozdielna. Pokiaľ by všetky tieto stratégie smerovali k jednotnému cieľu, to znamená vnútorne homogénnejšej EÚ, k vyrovnanejším národným ekonomikám, k obmedzeniu možnosti diferencovanej úrovne a z toho vyplývajúcej diferencovanej úrovne jednotlivých krajín eurozóny, bude možné túto cieľnú hospodársku stratégiu považovať za pozitívnu.

Otázkou je, či takto chápanú stratégiu návratu k rastu budú európske elity ochotné prijať a či bude Európsky parlament ochotný túto filozofiu schváliť vo väzbe na európsky rozpočet 2014 – 2020. Aj keď je vejár riešení súčasných problémov pomerne široký, vejár reálnych systémových možností, vzhľadom na dispozičný čas a možnosti národných ekonomik, je pomerne krátky. Bude to vyžadovať prijatie zásadných opatrení už v priebehu roka 2013, najneskôr v roku 2014. Pokiaľ sa nepodarí prijať tieto podporné opatrenia, kríza sa na dlhé obdobie stane permanentnou súčasťou globálneho vývoja a plíživá kríza sa stane trvalou v negatívnom ovplyvňovaní vývoja tak národných ekonomik, ako aj globálnej ekonomiky.

LITERATÚRA

Literatúra ku kapitole 1

CASSIDY, J. (2012): Jak selhávají trhy. Logika ekonomických kalamit. Praha: Academia, 424 s. ISBN 978-80-200-2100-7.

CASTI, J. (2012): Události X. Možné scénáře kolapsu dnešního složitého světa. Praha: Management Press, 308 s. ISBN 978-80-7261-205-5.

ECKERT, D. D. (2012): Světová válka měn. Euro, zlato, nebo jüan – která z měn se stane nástupcem dolaru? Praha: Grada, 232 s. ISBN 978-80-247-4099-7.

HARVEY, D. (2012): Záhada kapitálu. Přežije kapitalismus svou poslední krizi? Praha: Rybka Publishers, 263 s. ISBN 978-80-87067-28-4.

TALEB, N. N. (2011): Černá labuť. Následky vysoce nepravděpodobných událostí. Praha: Paseka, 440 s. ISBN 978-80-7432-128-3.

Literatúra ku kapitole 2

Foreign Affairs (2006): July/August, Vol. 85, number 4.

Foreign Affairs (2011): September/October, Vol. 90, number 5.

SUBRAMANIAN, A. (2011): The Inevitable Superpower. Why China's Dominance is sure Thing. Salvatore Babones. The Middling Kingdom. The Hype and the Reality of China's Rise. См.: Foreign Affairs September/October, Vol. 90, number 5.

БЖЕЗИНСКИЙ, З. (2004): Выбор – мировое господство или глобальное лидерство. М.: Международные отношения, с. 10.

Международные процессы (2009): Т. 7. № 3, сентябрь-декабрь, с. 43.

Literatúra ku kapitole 3

CASSIDY, J. (2012): Jak selhávají trhy. Logika ekonomických kalamit. Praha: Academia, 424 s. ISBN 978-80-200-2100-7.

CASTI, J. (2012): Události X. Možné scénáře kolapsu dnešního složitého světa. Praha: Management Press, 308 s. ISBN 978-80-7261-205-5.

ECKERT, D. D. (2012): Světová válka měn. Euro, zlato, nebo jüan – která z měn se stane nástupcem dolaru? Praha: Grada, 232 s. ISBN 978-80-247-4099-7.

FUKUYAMA, F. (2007): Konec dějin a poslední člověk. Praha: Rybka Publishers, 384 s. ISBN 80-86182-27-4.

HARVEY, D. (2012): Záhada kapitálu. Přežije kapitalismus svou poslední krizi? Praha: Rybka Publishers, 263 s. ISBN 978-80-87067-28-4.

HUNTINGTON, P. S. (2005): Kam kráčíš, Ameriko? Krize americké identity. Praha: Rybka Publishers, 424 s. ISBN 80-86182-87-8.

HUNTINGTON, P. S. (2001): Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu. Praha: Rybka Publishers, 447 s. ISBN 80-86182-49-5.

LEHMANNOVÁ, Z. A KOL. (2010): Paradigma kultur. Plzeň: Aleš Čeňek, 511 s. ISBN 978-80-7380-297-4.

ROTKOPF, D. (2008): Superclass. The global powerelite and the world they are making. Little, Brown. 376 s. ISBN HB 978-1-4087-0109-6.

SPENGLER, O. (2010): Zánik Západu. Obrisy morfologie světových dejin. Academia. 772 s. ISBN 978-80-200-1886-1.

TALEB, N. N. (2011): Černá labuť. Následky vysoce nepravděpodobných událostí. Praha: Paseka, 440 s. ISBN 978-80-7432-128-3.

Literatúra ku kapitole 4

BELL, D. (1973): The Coming of Post-Industrial Society. New York: Basic Books, 616 s. ISBN 0-465-012817.

CASTEL, R. (1995): Les Métamorphoses de la question sociale: une chronique du salariat. Paris: Fayard, 490 s. ISBN 2-07-040994-5.

DUBET, F. (1987): La Galère: jeunes en survie. Paris: Fayard, 405 s. ISBN 2-02-024490-X.

EHRENREICH, B. (1989): Fear of Falling. The Inner Life of the Middle Classe. New York: Harper Collins Publishers, 306 s. ISBN 0-06-097333-1.

GAULEJAC, V. DE – LÉONETTI, I. T. (1994): La lutte des places. Paris: Desclée de Brouver, 286 s. ISBN 978-2-930481-29.

GÉNÉREUX, J. (2010): La Grande Régression. Paris: Seuil, 226 s. ISBN 2-02-062155-X.

KAŠČÁK, O. – PUPALA, B. (2012): Škola zlatých golierov. Praha: SLON, 209 s. ISBN 978-80-74191-13-8.

KELLER, J. (2007): Sociologie organizace a byrokracie. Praha: SLON, 182 s. ISBN 978-80-86429-74-8.

KELLER, J. (2010): Tři sociální světy. Sociální struktura postindustriální společnosti. Praha: SLON, 211 s. ISBN 978-80-7419-044-5.

LYOTARD, J.-F. (1993): O postmodernismu: postmoderno vysvětlované dětem. Praha: Filosofia, 206 s. ISBN 80-700-704-71.

MILLS, Ch. W. (1951): White Collar. The American Middle Classes. Oxford: Oxford University Press, 613 s. ISBN 0-205-39437-X.

PFEFFERKORN, R. (2007): Inégalités de classes, rapports de sexes. Paris: La Dispute, 416 s. ISBN 978-2-84303-142-7.

PICHON, A. (2008): Les cadres à l'épreuve. Confiance, méfiance, défiance. Paris: PUF, 239 s. ISBN 978-2130565598.

TOURAINE, A. (1969): La société post-industrielle. Paris: Éditions Denoël, 319 s. ISBN 2-213-01449-3.

Literatúra ku kapitole 5

BARROS, V. (2006): Globální změna klimatu. Praha: Mladá Fronta.

CAPRA, F. (2002): Bod obratu. Věda, společnost a nová kultura. Praha: MataDharmaGaia.

CAPRA, F. (2004): Tkáň života. Praha: Academia.

DMITRIJEV, A. N. (2011): Planetofyzikální stav Země a pozemského života. WM 114/115, s. 40 – 49.

EASTERBROOK, D. J. (2011): Mohutnost a rychlost klimatických změn, WM 111, s. 2 – 5.

JANDA, M. (2012): Hrozí nám Slunce supervýbuchem? 21. století, 9. 9. 2012, s. 76 – 77.

KAUFFMAN, S. (2004): Čtvrtý zákon. Cesty k obecné biologii. Praha – Lito-myšl: Paseka.

KLECZEK, J. (2011): Nová věda – bioastronomie. Život se Sluncem a ve vesmíru. Praha: Paseka.

KOVAŘ, L. (2003): Hrozí lidstvu katastrofy? Olomouc: Rubico.

- LOMBORG, B. (2006): Skeptický ekolog. Jaký je skutečný stav světa? Praha: Dokořán, Liberální institut.
- LOVELOCK, J. E. (2001): Gaia. Nový pohled na život na Zemi, Bratislava: Abies.
- LOVELOCK, J. E. (2012): Mizející tvář Gaii. Poslední varování, Praha: ACADEMIA.
- LYNAS, M. (2009): Šest' stupňov. O našej budúcnosti na horúcejšej Zemi. Bratislava: Ing. Marián Šumšala.
- NATR, L. (2006): Země jako skleník. Proč se bát CO₂? Praha: Academia.
- PETR, J. (2007): Globální oteplení nemusí vyvolat odtání ledovcu. WM 73, s. 2401.
- RUDDIMAN, W. F. (2011): Pluhy, nemoci a ropa. Jak lidé ovlivnili klíma. Praha: Academia.
- RUŠIN, V. (2005): Slnko – naša najbližšia hviezda. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV.
- SOUČEK, Ľ. (1984): Tušenie Súvislostí. Kapitola Hrozba magnetického poľa. Bratislava: Tatran, s.179 – 222.
- VOLNER, Š. (2012): Bezpečnosť ľudstva. Bratislava: IRIS.
- VOLNER, Š. (2012): Bezpečnosť v 21. storočí. Bratislava: IRIS.
- WARD, P. – BROWNEE, D. (2004): Život a smrt planety Země. Praha: Dokořán a Argo.
- WESTBROEK, P. (2003): Život jako geologická síla. Praha: Nakladatelství Dokořán.
- WM 73 (2007): Konec lži o všeobecné shodě, s. 2403.
- WM 97 (2010a): Kolaps Golského proudu může vyvolat pohromu, s. 4 – 5.
- WM 97 (2010b): Putování severního magnetického pólu, s. 10 – 11.
- WM 102/103 (2010): Sluneční erupce za „enormní kosmické bouře“ způsobí devastaci na Zemi, s. 26 – 27.
- WM 107/108 (2010): Sluneční cykly a slábnoucí geomagnetické pole, s. 40 – 45.
- WM 109 (2011): Elektrické slunce II., s. 4 – 9.
- WM 122 (2012): Blíží se „konec světa“?, s. 1 – 9.
- WOJNAR, J. (2010): Supervlna. WM 104, s. 34 – 37.

<http://abcnews.go.com/Technology/wireStory?id=1387868>>.
http://en.wikipedia.org/wiki/Solar_cycle>.
http://en.wikipedia.org/wiki/Solar_variation>.
<http://solarphysics.livingreviews.org>>.
<http://vesmirnysvet.webnode.sk/slnecna-sustava/slnko/>>.
<http://www.2012.hu.cz/menu/dopad-zmien-v-magnetickom-poli>>.
<http://www.geo.arizona.edu/palynology/geos462/20climsolar.html>>.
http://www.guardian.co.uk/uk_news/story/0,3604,1129386,00.html>.
<http://www.ktvu.com/news/5693284/detail.html>>.
<http://www.nexusmagazine.com/articles/ExpandingEarth.html>>.
<http://www.rense.com/general68/plasma.html>>.
<http://www.rense.com/general69/sunsspot.html>>.
<http://www.unknowncountry.com/news/?id=5099>>.

Literatúra ku kapitole 6

ARCAND, J. – BERKES, E. – PANIZZA, U. (2012): Too Much Finance? [IMF Working Paper WP/12/161.] Washington DC: International Monetary Fund.

BLANCHARD, O. (2012): The Logic and Fairness of Greece's Program. iMF direct blog. [Cit. 10. 6. 2013.] <<http://blog-imfdirect.imf.org/2012/03/19/the-logic-and-fairness-of-greeces-program/>>.

BORIO, C. – DISYATAT, P. (2011): Global imbalances and the financial crisis: Link or no link? [BIS Working Papers, No. 346.] Basel: Bank for International Settlements. ISBN 1682-7678.

DE GRAUWE, P. – JI, Y. (2012): Self-Fulfilling Crises in the Eurozone: An Empirical Test. [CEPS Working Document, No. 366.] Brussels: Centre for European Policy Studies. ISBN 978-94-6138-210-8.

DULLIEN, S. – SCHIERITZ, M. (2012): German savers should applaud the growing TARGET balances. Vox. [Cit. 10. 6. 2013.] <<http://www.voxeu.org/article/german-savers-should-applaud-growing-target-balances>>.

EGGERTSON, B. G. – WOODFORD, M. (2003): The Zero Bound on Interest Rates and Optimal Monetary Policy. Brookings Papers on Economic Activity, 1:2003, pp. 139 – 211. <<http://www.ny.frb.org/research/economists/eggertsson/BrookingsPaper.pdf>>.

Eurostat (2013): Database. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database>.

FAWLEY, B. W. – NEELY, CH. J. (2013): Four Stories of Quantitative Easing. Federal Reserve Bank of St. Louis Review, January/February 2013, 95(1), pp. 51 – 88. <<http://research.stlouisfed.org/publications/review/13/01/Fawley.pdf>>.

FRED (2013): Federal Reserve Economic Data. <<http://research.stlouisfed.org/fred2/>>.

IMF (2012): World Economic Outlook – Coping with High Debt and Sluggish Growth. October 2012. <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2012/02/pdf/text.pdf>>.

IMF(2013a): World Economic Outlook – Hopes, Realities, Risks. April. <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2013/01/pdf/text.pdf>>.

IMF (2013b): World Economic Outlook Database. <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2013/01/weodata/index.aspx>>.

KEYNES, J. M. (1967): The General Theory of Employment, Interest and Money. London: Macmillan, pp. 403.

KOROWICZ, D. (2012): Financial System Supply-Chain Cross-Contagion: a study in global systemic collapse. [Metis Risk Consulting & Feasta Working Paper.] [Cit. 10. 6. 2013.] <<http://www.feasta.org/wp-content/uploads/2012/06/Trade-Off1.pdf>>.

KRUGMAN, P. (2010): How Much Of The World Is In a Liquidity Trap? March 17, 2010. <<http://krugman.blogs.nytimes.com/2010/03/17/how-much-of-the-world-is-in-a-liquidity-trap/>>.

KRUGMAN, P. (2013)> Monetary Policy In A Liquidity Trap. April 11, 2013. <<http://krugman.blogs.nytimes.com/2013/04/11/monetary-policy-in-a-liquidity-trap/>>.

MARIN, D. (2010): Germany's super competitiveness: A helping hand from Eastern Europe. Vox. [Cit. 10. 6. 2013.] <<http://www.voxeu.org/article/germany-s-super-competitiveness>>.

MERLER, S. – PISANI-FERRY, J. (2012): Sudden stops in the euro area. [Bruegel Policy Contribution, Issue 2012/06.] Brussels: Bruegel.

MONGELLI, F. P. (2002): „New“ Views on the Optimum Currency Area Theory: What Is EMU Telling Us? [Working Paper, No. 138.] Frankfurt am Main: European Central Bank. ISSN 1561-0810.

National Intelligence Council (2012): Global Trends 2030 – Alternative Worlds, December 2012, pp. 137, ISBN 978-1-929667-21-5.

PHILIPPON, T. – HELLWIG, CH. (2011): Eurobills, not Eurobonds. Vox. [Cit. 10. 6. 2013.] <<http://www.voxeu.org/article/eurobills-not-euro-bonds>>.

SINN, H. (2011): The ECB's stealth bailout. Vox. [Cit. 10. 6. 2013.] <<http://www.voxeu.org/article/ecb-s-stealth-bailout>>.

VAROUFAKIS, Y. – HOLLAND, S. (2011): A modest proposal for overcoming the euro crisis. [Levy Economics Institute of Bard College Policy Note 2011/3.] Annandale-on-Hudson, NY: Levy Economics Institute.

VAROUFAKIS, Y. (2011): Why Italy? Why Spain? And why the EFSF's size does not matter. Yanis Varoufakis blog. [Cit. 10. 6. 2013.] <<http://yanisvaroufakis.eu/2011/08/04/why-italy-why-spain-and-why-the-efsf-size-does-not-matter/>>.

WHELAN, K. (2012): ELA, Promissory Notes and All That: The Fiscal Costs of Anglo Irish Bank. [UCD Centre for Economic Research Working Paper Series WP12/06.] Dublin: University College Dublin.

WHYTE, P. (2010): Why Germany is not a model for the eurozone. [Centre for European Reform Essays.] London: CER.

Literatúra ku kapitole 7

ATKINSON, A. B. (2004): Income Tax and Top Incomes over the Twentieth Century. Hacienda Pública Española/Revista de Economía Pública, 168, č. 1, s. 123 – 141.

BIRDSALL, N. (2001): Why Inequality Matters: Some Economic Issues. Ethics & International Affairs, 15, č. 2, s. 3 – 28.

ECB (2013): The Eurosystem Household Finance and Consumption Survey: Results from the first wave. European Central Bank Statistics Paper Series, 2, April 2013.

FACUNDO, A. – ATKINSON, A. B. – PIKETTY, T. – SAEZ, E. (2013): The World Top Incomes Database. <<http://topincomes.gmond.parisschoolofeconomics.eu/>>. 01/05/2013.

FLEMMING, J. – MICKLEWRIGHT, J. (1999): Income Distribution, Economic Systems and Transition. Innocenti Occasional Papers, Economic and Social Policy Series no. 70.

FOELLM, R. – ZWEIMÜLLER, J. (2003): Inequality and Economic Growth: European versus U. S. Experiences. CESifo Working Paper No. 1007.

GARNER, T. I. – TERRELL, K. (1998): A Gini decomposition analysis of inequality in the Czech and Slovak Republics during the transition. *Economics of Transition*, 6, č. 1, s. 23 – 46.

JATTEAU, A. (2010): Historical evolution of income tax in France and the US.

KALDOR, N. (1978): Capital Accumulation and Economic Growth. In: KALDOR, N. (ed.): *Further Essays on Economic Theory*. New York: Holmes and Meier. pp. 1 – 53.

KELLER, J. (2010): Tři sociální světy: Sociální struktura postindustriální společnosti. Praha: Sociologické nakladatelství. ISBN 978-80-7419-031-5.

MILANOVIC, B. – YITZHAKI, S. (2002): Decomposing world income distribution: Does the World have a middle class? *Review of Income and Wealth*, 48, č. 2, s. 155 – 178.

MILANOVIC, B. (1999): Explaining the increase in inequality during transition. *Economics of Transition*, 7, č. 2, s. 299 – 341.

MILANOVIC, B. (2005): *Worlds Apart: Measuring International and Global Inequality*, Princeton University Press, 2005, 227 p. ISBN 9780691121109.

MORVAY, K. (2000): Celkový makroekonomický vývoj. In: MARCINČIN, A. – BEBLAVÝ, M. (EDS.): *Hospodárska politika na Slovensku 1990 – 1999*. Bratislava: INEKO, s. 17 – 55.

OKÁLI, I. A KOL. (1995): *Hospodársky vývoj Slovenska v roku 1994*. Bratislava: Ekonomický ústav SAV.

PÁLENÍK, M. – PAUHOFOVÁ, I. (2012): Možnosti formovania spotrebiteľského dopytu seniorov. In: PAUHOFOVÁ, I. (ed.): *Determinanty polarizácie bohatstva v globalizovanom svete (súčasnosť a budúcnosť): zborník statí*. Bratislava: Ekonomický ústav SAV, s. 117 – 124. ISBN 978-80-7144-200-4.

PAUHOFOVÁ, I. – PÁLENÍK, M. (2005): Dôchodková situácia a formovanie spotrebiteľských zvyklostí obyvateľstva Slovenska. *Ekonomický časopis/ Journal of Economics*, 53, č. 10, s. 972 – 990. ISSN 0013-3035.

PAUHOFOVÁ, I. – PÁLENÍK, M. (2012): Národohospodárske súvislosti príjmovej stratifikácie obyvateľstva vo vidieckych regiónoch Slovenska v čase krízy. [Working papers, č. 36.] [Online seriál.] Bratislava: EÚ SAV, s. 1 – 21. ISSN 1337-5598.

PAUHOFOVÁ, I. – ŽELINSKÝ, T. (2013): Formation of income situation in the EU countries. In: ASMOR 2013: proceedings of Annual symposium on Management, operations research and economics: 8. – 10. 1. 2013, Taipei, Taiwan. [Elektronický zdroj.] Taipei: Hong Kong education society, 2013, 1 CD-ROM, p. 444 – 452. ISBN 978-986-87417-5-1.

PAUHOFOVÁ, I. (1994): Správanie subjektov potravinového trhu Slovenska v rokoch 1990 – 1993. Ekonomický časopis/Journal of Economics, 42, č. 9, s. 649 – 660. ISSN 0013-3035.

PAUHOFOVÁ, I. (2010): Regionálna príjmová stratifikácia populácie Slovenska. In: PAUHOFOVÁ, I. – HUDEC, O. – ŽELINSKÝ, T. (eds): Sociálny kapitál, ľudský kapitál a chudoba v regiónoch Slovenska: zborník statí. Košice: Ekonomická fakulta TU, s. 22 – 30. ISBN 978-80-553-0573-8.

PAUHOFOVÁ, I. (2011): Regionálna príjmová stratifikácia obyvateľov Slovenska a súvislosti s formovaním trhu práce. In: KOŠTA, J. (ed.): Trh práce v Slovenskej republike po jej vstupe do Európskej menovej únie: zborník príspevkov z vedeckej konferencie 8. decembra 2011. [Elektronický zborník.] Bratislava: Ekonomický ústav SAV; Národohospodárska fakulta Ekonomickej univerzity, s. 257 – 264. ISBN 978-80-7144-188-5.

PAUHOFOVÁ, I. (2012a): Generovanie chudoby vo vidieckych regiónoch Slovenska v krízovom období. In: PAUHOFOVÁ, I. – ŽELINSKÝ, T. (eds): Nerovnosť a chudoba v Európskej únii a na Slovensku: zborník statí, Herľany 26. september 2012. Košice: Ekonomická fakulta Technickej univerzity, s. 49 – 56. ISBN 978-80-553-1225-5.

PAUHOFOVÁ, I. (2012b): Národohospodárske súvislosti príjmovej stratifikácie obyvateľstva vo vidieckych regiónoch Slovenska v čase krízy. [Working Papers, č. 36.] [Online seriál.] Bratislava: EÚ SAV, s. 1 – 21. ISSN 1337-5598. <http://www.ekonom.sav.sk/uploads/journals/WP%2036_Pauhofova_Palenik2012.pdf>.

PIKETTY, T. – SAEZ, E. (2003): Income Inequality in the United States, 1913 – 1998. Quarterly Journal of Economics, 118, č. 1, s. 1 – 39.

PIKETTY, T. – SAEZ, E. (2007): How Progressive is the U.S. Federal Tax System? A Historical and International Perspective. Journal of Economic Perspectives, 21, č. 1, s. 3 – 24.

RAVALLION, M. (2001): Growth, inequality and poverty: Looking beyond averages. World Development, 29, č. 11, s. 1803 – 1815.

REYNOLDS, A. (1998): Toward Meaningful Tax Reform in Japan. In: Deregulation in the Global Market Place: Challenges for Japan and the United States in the 21st Century: A Keidanren-Cato Institute Symposium, Tokyo, April 6, 1998.

SCHNEIDER, F. (2011): Size and development of the shadow economy of 31 European and 5 other OECD countries from 2003 to 2012: Some new facts. Dostupné na <<http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/2012/ShadEcEurope31.pdf>>.

WILES, P. J. D. (1978): Our Shaky Data Base. In: KRELLE, W. – SHORROCKS, A. F. (EDS.): Personal Income Distribution. Amsterdam: North-Holland.

Literatúra ku kapitole 8

CASSIDY, J. (2012): Jak selhávají trhy. Logika ekonomických kalamit. Praha: Academia, 424 s. ISBN 978-80-200-2100-7.

CASTI, J. (2012): Události X. Možné scénáře kolapsu dnešního složitého světa. Praha: Management Press, 308 s. ISBN 978-80-7261-205-5.

ECKERT, D. D. (2012): Světová válka měn. Euro, zlato, nebo jüan – která z měn se stane nástupcem dolaru? Praha: Grada, 232 s. ISBN 978-80-247-4099-7.

HARVEY, D. (2012): Záhada kapitálu. Přežije kapitalismus svou poslední krizi? Praha: Rybka Publishers, 263 s. ISBN 978-80-87067-28-4.

TALEB, N. N. (2011): Černá labuť. Následky vysoce nepravděpodobných událostí. Praha: Paseka, 440 s. ISBN 978-80-7432-128-3.

THE PARADIGMS OF THE CHANGES IN THE 21ST CENTURY

Europe, Slovakia – Connections between
the Global Economic and Peace Potential

PARADIGMY ZMIEN V 21. STOROČÍ

Európa, Slovensko – súvislosti globálneho
ekonomického a mierového potenciálu

IVETA PAUHOFOVÁ A KOLEKTÍV

1. vydanie

Tlač: Equilibria, s.r.o.

Ekonomický ústav Slovenskej akadémie vied
Šancová 56, 811 05 Bratislava 1

Telefón: 00421-2-52 49 82 14, Fax: 00421-2-52 49 51 06

URL: <http://www.ekonom.sav.sk>

E-mail: ipauhofova@yahoo.com

ISBN 978-80-7144-209-7

e-ISBN 978-80-7144-211-0